

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KIBYRA PANTHEON’U VE TERİTORYUMUNDAKİ KÜLTLER

Şenkal KİLECİ

Danışman

Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şenkal KİLECİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Murat ARSLAN

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN

Üye : Doç. Dr. Emre ERTEN

Üye : Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nurşah ŞENGÜL

Tez Başlığı: KIBYRA PANTHEON'U VE TERİTORYUMUNDAKİ KÜLTLER

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/10/2022

Mezuniyet Tarihi : / /2022

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Doktora tezi olarak sunduğum “Kıbyra Pantheon’u ve Teritoryumundaki Kültler” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Şenkal KİLECİ

İÇİNDEKİLER

HARİTA LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
Teknik Noktalar	2
Amaç ve Kapsam	3
Araştırma Yöntemi.....	3
Kıbyra Kenti ve Coğrafyası.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HELLEN DİNİ VE İNANCINA GENEL BAKIŞ

1.1. Kavramlar.....	13
1.1.1. Mythos.....	13
1.1.2. Din ve Kült.....	14
1.2. Hellenlerin Dini ve İnancı Üzerine.....	17
1.2.1. Çokdeğerlilik İlkesi	20

İKİNCİ BÖLÜM

KIBYRA PANTHEON'U

2.1. Hellen Tanrıları	22
2.1.1. Apollon.....	22
2.1.1.1. Tanrının Kimliği.....	22
2.1.1.2. Kaynaklar	22
2.1.1.3. Değerlendirme	24
2.1.2. Ares	24
2.1.2.1. Tanrının Kimliği.....	24
2.1.2.2. Kaynaklar	24
2.1.2.3. Değerlendirme	28
2.1.3. Arete.....	29
2.1.3.1. Tanrıçanın Kimliği.....	29
2.1.3.2. Kaynaklar	30
2.1.3.3. Değerlendirme	32
2.1.4. Asklepios.....	33

2.1.4.1.	Tanrının Kimliği.....	33
2.1.4.2.	Kaynaklar	34
2.1.4.3.	Değerlendirme	35
2.1.5.	Athena	36
2.1.5.1.	Tanrıçanın Kimliği.....	36
2.1.5.2.	Kaynaklar	36
2.1.5.3.	Değerlendirme	38
2.1.6.	Demeter	39
2.1.6.1.	Tanrıçanın Kimliği.....	39
2.1.6.2.	Kaynaklar	39
2.1.6.3.	Değerlendirme	41
2.1.7.	Dionysos.....	41
2.1.7.1.	Tanrının Kimliği.....	41
2.1.7.2.	Kaynaklar	42
2.1.7.3.	Değerlendirme	44
2.1.8.	Dioskouroi.....	44
2.1.8.1.	Tanrının Kimliği.....	44
2.1.8.2.	Kaynaklar	47
2.1.8.3.	Değerlendirme	48
2.1.9.	Poseidon	49
2.1.9.1.	Tanrının Kimliği.....	49
2.1.9.2.	Kaynaklar	50
2.1.9.3.	Değerlendirme	50
2.1.10.	Tykhe.....	51
2.1.10.1.	Tanrıçanın Kimliği.....	51
2.1.10.2.	Kaynaklar	52
2.1.10.3.	Değerlendirme	54
2.1.11.	Zeus	54
2.1.11.1.	Tanrının Kimliği.....	54
2.1.11.2.	Kaynaklar	56
2.1.11.3.	Değerlendirme	70
2.2.	Yerel Tanrılar	71
2.2.1.	Artemis Lagbene	71
2.2.2.	Atlı Tanrılar	73
2.2.2.1.	Ares (?).....	74
2.2.2.2.	Dioskurlar	74
2.2.2.3.	Kakasbos / Herakles	77
2.2.2.4.	Sozon.....	79

2.2.3.	Kyrios Ano Theos.....	81
2.2.4.	Men	82
2.2.5.	Meter Alassene	84
2.2.6.	Thea Pisidike	86
2.2.7.	Theoi Megaloi Synnaoi.....	94
2.2.8.	Theos Hypsistos.....	98
2.3.	Roma Tanrıları	98
2.3.1.	Dea Roma / Thea Rhome.....	98
2.3.1.1.	Tanrıçanın Kimliği.....	98
2.3.1.2.	Kaynaklar	99
2.3.1.3.	Değerlendirme	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EPIGRAFI KATALOĞU

3.1.	Yazıtların Tarihlendirilmesi Üzerine Not	103
3.2.	Hellen Tanrı ve Tanrıçaları.....	104
3.2.1.	Apollon.....	104
TEpig. 1.	Apollon Rahibi Troilos'un Onurlandırması	104
TEpig. 2.	Apollon Rahibi Kallikles'in Onurlandırması	104
TEpig. 3.	Apollon Khereusieideus İçin Adak	105
3.2.2.	Arete	105
TEpig. 4.	Bir Atlite Ait Mezar Epigramı.....	105
TEpig. 5.	Quintus Veranius Philagros, Hayat Boyu Arete Rahibi	106
TEpig. 6.	Eprius Pankrates'in Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor	107
TEpig. 7.	Kallikles Oğlu Platon'un Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor.....	108
TEpig. 8.	Kastor oğlu Mousaios'un Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor	109
TEpig. 9.	Simorkos Oğlu Kallikles'in Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor.....	110
TEpig. 10.	Simorkos Oğlu Simorkos'un Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor.....	111
3.2.3.	Asklepios	111
TEpig. 11.	Lucius'un Asklepios'a Hediye Sunumu.....	112
TEpig. 12.	Laodikeialı Bir Kişinin Asklepios'a Teşekkürü	112
3.2.4.	Athena	113
TEpig. 13.	Athena Rahibesi Sises'in Onurlandırması.....	113
TEpig. 14.	Athena Polias'a İlişkin Bir Fragman.....	113
3.2.5.	Demeter	114
TEpig. 15.	Demeter ve Sabazios Rahibinin Onurlandırılması	114
3.2.6.	Dionysos.....	114
TEpig. 16.	Dionysos'a Adak	114

3.2.7.	Dioskouroi.....	115
TEpig. 17.	Dioskouroi Rahibi Genç Claudius Theodoros.....	115
TEpig. 18.	Hierothytes Kallikrates'e İlişkin Metin.....	116
3.2.8.	Poseidon	116
TEpig. 19.	Secunda'nın Poseidon'a Adağı	117
TEpig. 20.	Damas'ın Poseidon Epekoos'a Adağı.....	117
3.2.9.	Tykhe.....	118
TEpig. 21.	Tykhe'ye İlişkin Grafiti	118
3.2.10.	Zeus	118
TEpig. 22.	Zeus'a Altar Adağı	118
TEpig. 23.	Aurelius Ges'in Zeus'a Adağı.....	119
TEpig. 24.	Kallikles'in Zeus'a Kase Adağı	119
TEpig. 25.	Zeus Adı Geçen Mezar Fragmanı	119
TEpig. 26.	Zeus Soter'e Adak	120
TEpig. 27.	Zeus Soter'e Altar Adağı	120
TEpig. 28.	Eprius Pankrates Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor.....	120
TEpig. 29.	Mousaios'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor.....	121
TEpig. 30.	Simorkos'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor.....	121
TEpig. 31.	Platon'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor.....	122
TEpig. 32.	[Falancanın?] Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor.....	122
TEpig. 33.	Zeus Soter'e Adanan Stadion Stoasına İlişkin Fragmanlar	122
TEpig. 34.	Philippos'un Zeus Megas'a Adağı.....	123
TEpig. 35.	Zeus Megistos'a Altar Adağı.....	123
TEpig. 36.	Hetoimos'un Zeus Epekoos'a Naos Adağı	124
TEpig. 37.	[Zeus?] Karpophoros'a Adak.....	124
TEpig. 38.	Zeus Sabazios Myster'leri.....	125
3.3.	Yerel Tanrılar	126
3.3.1.	Artemis Lagbene	126
TEpig. 39.	Lagbe Demos'unun Artemis Lagbene'ye Adağı.....	126
TEpig. 40.	Artemis Lagbene için Tyrannos ve Primas'ın Adağı	127
TEpig. 41.	Artemis Lagbene'nin Hierodoulos'unun Adağı.....	127
3.3.2.	Kakasbos / Herakles	127
TEpig. 42.	Menis'in Kakasbos'a Adağı.....	127
TEpig. 43.	Menis'in Herakles'e Adağı.....	128
TEpig. 44.	Herakles'e Adak Fragmanı	128
TEpig. 45.	Herakles'e Adak Fragmanı	129
TEpig. 46.	Nearkhos'un Herakles Adağı.....	129
TEpig. 47.	Herakles'a Adak Fragmanı	129

TEpig. 48. Herakles’a Adak Fragmanı	130
3.3.3. Sozon.....	130
TEpig. 49. Aurelius Dionysios Sozon’a Adağı.....	130
TEpig. 50. Osaeis’in Sozon Epekoos’a Adağı.....	130
3.3.4. Kyrios Ano Theos.....	131
TEpig. 51. Eprius Agathinus’un Kyrios Ano Theos’a Adağı	131
3.3.5. Men	131
TEpig. 52. Tolesalı Men’e Adak	131
TEpig. 53. Men için Hylas’ın Adağı.....	132
3.3.6. Meter Alassene	132
TEpig. 54. Artemon’un Meter Alassene için Adağı.....	133
TEpig. 55. Meter Alassene için Adak.....	133
3.3.7. Thea Pisidike	134
TEpig. 56. Thea Pisidike Rahibesi Ge’nin Onurlandırması	134
3.3.8. Theoi Megaloi Synnaoi.....	134
TEpig. 57. Eprius Agathinus’un Theoi Megaloi Synnaoi’a Adağı	134
3.3.9. Theos Hypsistos.....	135
TEpig. 58. Theos Hypsistos.....	135
3.4. Roma Tanrıları	135
3.4.1. Dea Roma / Thea Rhome.....	135
TEpig. 59. Rhomaia Festivali’ne İlişkin Halikarnassos’tan Atlet Onurlandırması	135
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	137
BİLİMSEL YAYIN VE KISALTMALAR LİSTESİ	150
BİBLİYOGRAFYA	154
SİKKE KATALOĞU.....	181
LEVHALAR.....	203
ÖZGEÇMİŞ	214

HARİTA LİSTESİ

Har. 1 Modern Araştırmalara Göre Kibyrtis ve Ormaleis Demos'unun Tahmini Alanları	6
---	---

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kibyra'dan Katılım Gösterilen Konsillere İlişkin Liste.....	12
Tablo 2: Thea Pisidike ile Bağlantılı Sikke Darp Grupları	87
Tablo 3: Kibyra Kentinde Belgelenen Tanrılara İlişkin Liste (• : belgeli; – : belgeli değil)	138
Tablo 4: Kibyra Teritoryumu İçinde Belgelenen Tanrılara İlişkin Liste (• : belgeli; – : belgeli değil).....	140

KISALTMALAR LİSTESİ

aş.	aşağıda	m	metre
bk.	bakınız	MÖ	Milattan Önce
Cat. Num.	<i>Catalogus Numismaticus</i>	MS	Milattan Sonra
cm	santimetre	no(s)	numara(lar)
Çev.	Çeviren	p(p). / ss.	<i>pagina(e) =page =sayfa</i>
der.	derinlik	s.v.	<i>sub voce</i>
dn.	dipnot	TEpig.	<i>Testimonia Epigraphica</i>
Ed./Eds.	editör(ler)	Trans.	Translator
<i>etc.</i>	<i>et cetera</i>	v.d.	ve diğerleri
gen.	genişlik	v / vac.	<i>vacat</i>
har.	harita	vb.	<i>ve benzeri</i>
harf yük.	harf yüksekliği	vol.	<i>Volumen</i>
krş.	karşılaştırınız	yak.	yaklaşık
Lat.	Latince	yuk.	yukarıda
Lev.	Levha	yük.	yükseklik

ÖZET

Bu çalışma Burdur ili Gölhisar ilçesinde konumlanan Kibyra kenti ve adını ilgili kentten alan bölge / teritoryum içerisinde saptanmış olan epigrafik materyaller üzerinden antikçağda yaşamış olan halk, topluluk ve bireylerin inançlarını saptamayı amaçlar. Konu özellikle bireylerin inançlarına tanrı ve tanrıçalara olan inancın temeli, ilgili tanrılara hangi amaçla tapınım gereksinimi duyduklarını, bu inançların kent yaşamında resmî birer inanç / kült kabul edilip edilmedikleri hususlarına dikkat çekilmektedir. Çalışma bunun yanı sıra antikçağda yaşamış olan halk, topluluk ve bireylerin artlarında inançlarına dair bıraktıkları materyal kültür kalıntılarını da biraraya toplayarak bütüncül bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Bu nedenle dört farklı halk ve kültürü – Lydia, Pisidia, Hellen ve Solym – barındıran Kibyra kenti ve teritoryumundaki kült ve külte ilişkin veriler öncelikle yazıtlar üzerinden incelenmiş, ardından külte ilişkin veri takibi yapılabilecek sikkeler üzerindeki betimler, tapınak ve diğer buluntularla tüm veriler desteklenmiştir. Gerek kent içinde gerekse kırsalında Roma İmparatorluk Dönemi öncesine uzanan veri yetersiz olsa da saptanan inançlara neden inanıldığı açıklanmaya ve bu inançların daha erken dönemdeki varlıklarına ilişkin yorumlar getirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda kent ve kentin egemenlik alanındaki halkların tanrıları nasıl adlandırdıkları ve etnisiteler üzerine de bir dizi yorum getirilmiştir.

ABSTRACT

This study aims to detect the belief of the individuals, communities and people who had lived in Kibyra, located today to Gölhisar, district of Burdur, and its territory named after the city itself during the antiquity by the help of epigraphical documents. In particular, attention is drawn to the basis of individuals' belief in the gods and goddesses subject to their beliefs, the purpose for which they need to worship the relevant gods, and whether these beliefs are accepted as official beliefs / cults in urban life. The study also aims to make a holistic assessment by collecting the material cultural remains left behind by the people, communities and individuals who lived in antiquity regarding their beliefs. For this reason, the cults and the data on these cults in Kibyra and its territory, which hosted four different peoples and cultures – Lydian, Pisidian, Greek and Solymian – were first analyzed through inscriptions, and then all data were supported by the depictions on coins, temples and other finds that can be traced. Although there is insufficient data dating back to the Roman Imperial Period both in the city and in the countryside, an attempt has been made to explain why the beliefs identified were believed, and to interpret the existence of these beliefs in earlier periods. In line with the data obtained, a series of comments have also been made on how the city and the people under the city's territory named the gods and the ethnicities.

ÖNSÖZ

Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü lisans son sınıfında, aynı üniversitenin Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü bünyesindeki Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilimdalı başkanı, o zamanki danışmanım da olan Doç. Dr. Nihal Tüner Önen'in kapısını "kent çalışmak istiyorum" düşüncesiyle tıklattıp yüksek lisansta Phaselis kenti ekip üyeliğıyle başlayan araştırma hayatım Ksanthos kentiyle kent epigrafisi alanında gelişim kazandı. Doktora eğitimim sırasında danışmanlarım vasıtasıyla Pamphylia, Lykia, Pisidia, Kabalia, Lydia/Phrygia gibi farklı bölgelerden farklı kentlerde çalışma fırsatı bulmam beni bu bölgeler arasından henüz daha lisans yıllarımda ziyaret ettiğim Kibyra kentine geri götürdü. Bu çalışma da doktora eğitimim sırasında benim için artık bir geziden daha farklı bir boyuta evrilen, danışmanlarımın sahada gelişmem için epigrafi ekiplerine dahil ettiğı bu kentin kendisinden ve kentin bulunduğu bölgedeki yüzey araştırmasından doğmuştur. Danışmanımın bireysel görüşmelerimizde yüreklendirmesinin yanı sıra aynı enstitüde Eskiçağ Tarihi ve Historiografi alanında derslerini aldığım Prof. Dr. Murat Arslan'ın da yönlendirmeleriyle kült çalışmalarına dönüşen bu kent çalışma arzusu, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi nam-ı diğer Kibyra kazısı başkanı Doç. Dr. Şükrü Özudoğru ve aynı üniversitenin aynı bölümünden olup Erken Kibyra-Uylupınar Yüzey Araştırmaları başkanı Doç. Dr. F. Eray Dökü'nün de izniyle Kibyra ve teritoryumu özelinde bir serüvene başlangıç verdi¹. Bu bağlamda bu serüvende benimle yol alan danışmanlarım Doç. Dr. Nihal Tüner Önen ve Prof. Dr. Murat Arslan'a ve ekip arkadaşım Dr. Elif Alten Güler'e, Kibyra çalışmaları kapsamında beni aralarına kabul eden Doç. Dr. Şükrü Özudoğru ve Doç. Dr. F. Eray Dökü ile ekiplerine teşekkürü bir borç bilirim.

Bir doktora öğrencisinin eğitimi sırasında hissettiğı en önemli sıkıntı çoğunlukla ekonomik boyutludur. Bu vesileyle doktora sürecimde her öğrenci gibi peşinden koştığım burslardan önemli bir kısmının desteğini almayı hak kazandığımı burada belirtmek gerekir. Doktora öğrenciliğim YÖK 100/2000 Doktora Programı vasıtasıyla desteklenirken bilimsel bir dizi kriterden geçtikten sonra elde ettiğim TÜBİTAK 2211/A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı ve KU AKMED 2019/T.1060 proje numarasıyla Koç Üniversitesi'nin Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED)'den kabul aldığım burslarla da bu çalışmam desteklenmiştir. Ekonomik boyutun öğrenciler üzerinde hissettirdiğı negatif baskı bu şekilde

¹ Kibyra Kazı Başkanlığının 22 Nisan 2019 tarihli KBR 2019-19 sayılı izni doğrultusunda kentteki yazıtlar tez kapsamına alınmıştır.

pozitif bir çalışma ortamı ve verimine dönüşmesiyle ilerleyen çalışmalar ne yazık ki dünya genelinde baş gösteren COVID-19 pandemisiyle sekteye uğramıştır. En başta insan sağlığını fiziksel ve ölümcül boyutlarda etkileyen bu virüs nedeniyle pek çok insan zaruri olarak hastalık kapmamak, sağlıklı ve sağlıklı kalabilmek için evlerine kapanmış, sosyal bağlarını ise dijital dünyaya aktarmıştır. İki yıl süreyle dünya halklarını evlerine kapatan Covid-19 pandemisi sırasında dünya devletlerinin aldıkları kararlar neticesinde, hemen hemen her çalışma evlerden yürütölmeye başlanmıştır. İnsan ve toplum hayatını her anlamda olumsuz etkileyen pandemi eğitim, öğretim, öğrenim ve akademik çalışmaları da etkilemiştir. Virüsün yayılımının ve kapılmasının engellenmesi ve haliyle insan sağlığının korunması amacıyla enstitü ve kütüphaneler de kapılarını okuyuculara ve araştırmacılara kapatmış; tüm insanlar birbirinden birer buçuk metrelik sosyal mesafe uzaklığında kalırken akademisyenler bilimle uğraştıkları çalışma ortamları olan enstitü ve kütüphanelerden çok daha fazla uzakta kalmıştır. Bu nedenle de pek çok kaynağa, bilgiye, veriye, esere ve çalışmaya ulaşmakta güçlük çekilmiş hatta ulaşamamıştır. Bu süreç pek çok akademisyeni ‘paylaşım konusunda’ dünya genelinde olumlu yönde etkilemiş, toplumlar ve bireyler arasında sağlıklı iletişim kurabilenler sosyal medyada/dijital yaşamda, birbirini tanısn ya da tanımasın, çeşitli platformlarda birbirlerinin çalışmalarına destekte bulunmuştur. Dünya hızla dijitalleşirken yurtdışındaki pek çok üniversite dijital kütüphanelerini, yayınevleri ise sitelerde gömölü olan verilerini okuyucular ve araştırmacılarla buluşturmuştur. Bu vesileyle – tek bir kaynağın paylaşımını bile atlamadan – kaynak destekleri konusunda değerli hocalarım Prof. Dr. Eda Akyürek Şahin, Prof. Dr. Mustafa Bulba, Doç. Dr. Emre Erten’e, Doç. Dr. Hüseyin Uzunoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Nurşah Çokbankir’e; AKMED Kütüphanesine fırsat bulabildikçe uzaktan erişmemi sağlayan arkadaşım Emrullah Can’a; nümismatik veriler konusunda desteğinden ötürü Arş. Gör. Dr. Ömer Tatar’a; Ankara Üniversitesi DTCTF Klasik Filoloji kütüphanesine ulaşmamı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Ceyda Üstünel’e; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Klasik Filoloji kütüphanesine ulaşmamı sağlayan dostum Arş. Gör. Dr. Özge Acar’a; Philipps-Universität Marburg bünyesindeki kütüphanedeki yayınlara ulaşmamı sağlayan dostum Ceren Demirton’a, benzer şekilde kendi bağlantıları vesilesiyle yabancı bir dizi kaynağa ulaşmamı sağlayan arkadaşım Sema Talu’ya; yeni yayımlanmış ve erişime kapalı makalesini benimle paylaşan Prof. Dr. Guy Labarre’a; kent isimlerinin etimolojisi üzerine çalışan ve doktora tezini benimle paylaşan Lauriane Locatelli’ye; ayrıca dijital dünyada oluşturulup dünya genelindeki Eskiçağ araştırmacılarını anonim bir şekilde buluşturan sosyal gruptaki ismini bilmediğim sayısız araştırmacıya; son olarak da tezim ve fikirlerim konusunda her daim telefonla ya da video konferans yoluyla görüşmeler yapıp hem kaynak hem de moral ve fikirleriyle beni

yüreklandiren / yönlendiren dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Esen Kaya ve Dr. Emine Bilgiç Kavak’a sonsuz birer teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Teze ilişkin çalışma konusu genel hatlarıyla üç bölümde değerlendirilmiştir. Anlam bütünlüğü sağlanabilmesi açısından birinci bölümde Hellen Dini ve İnancına ilişkin kavramlar (*mythos* ve din/kült terminoloji) ayrıca Hellen dinine ilişkin yazılan ve 1912 yılından bu yana sürdürülen başlıca çalışmalar ile tartışmaların genel bir özeti sunulmaktadır. Özellikle burada sunulan kavramların ve terminolojinin ikinci bölümde karşılaşılabilecek olan detaylı anlatımlarda oluşabilecek karışıklığın önlenmesi öngörülmüştür. Çalışmanın esas alanını oluşturan din / kült ve inanca ilişkin veriler ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Konu bütünlüğünün sağlanabilmesi açısından bu bölüm Hellen, yerel ve Roma tanrıları olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Hellen ve Roma tanrılarının her biri üç alt başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklardan ilki söz konusu tanrı ya da tanrıçanın kimliğidir. Bu tanrı ve tanrıçaların kimliği başlığı altında adlarının etimolojik kökeni ve anlamları antik dönem yazarları tarafından kaleme alınmış olan eserlerden hareketle modern çalışmalarla birlikte anlatılmış, ardından birinci bölümde bahsedilen kavramlardan *mythos* ile bağdaştırılarak özetlenmiştir. Kaynaklar bağlığını taşıyan ikinci başlık altında Kibyra kenti ve kırsalındaki epigrafik materyalleri, sikke betimlerini ve varsa materyal kültür kalıntılarına ilişkin veriler derlenmiştir. Yazıtların yardımcı olamadığı durumlarda sikke ya da kabartmalarda görülen betimler L. Kahil'in (*LIMC: XIX*) "*ikonografi bir dildir*" sözünden yola çıkarak ikonografi temelli açıklanmıştır. Üçüncü başlık ise her bir tanrıyı kendi özelinde irdeleyen değerlendirme başlığıdır. Burada tanrıya ilişkin genel bir özet sunulmakla birlikte tanrı ve tanrıçalara ilişkin verilerin kurumsallaşmış kurumsallaşmadığı ya da bireysel inanç düzeyini açıklamanın yanı sıra kentten bilinen diğer verilerle bir arada sunulmaktadır. Yerel tanrılar başlığı altında sunulan sekiz alt başlığa ilişkin izlenen yol Hellen tanrılarınkinden farklı olarak bir bütün halindedir. Burada sunulan tanrı ve tanrıçaların kimlikleri antik kaynaklardan bilin(e)mediği için daha çok modern araştırmalar üzerinden kimlik saptama üzerinedir. Bu nedenle tek bir başlık altında ele alınmışlardır.

Çalışma kent ve kırsal alanı özelinde ilettilmiş ve Kabalia Bölgesi'ne ilişkin kült verileri elzem olmadıkça ana metin içine alınmamış olup dipnot içerisinde gösterilmiş, gerektiği takdirde de açıklanması tercih edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ikinci bölümde bahsi geçen tanrı ve tanrıçalara ilişkin yazıtlar kataloglanmış, her bir tanrı ve tanrıça ikinci bölümde olduğu gibi Hellen, yerel ve Roma olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Epigrafik materyaller ölçüleriyle birlikte – varsa levhalandırılarak – hem Hellen / Latince aslıyla hem de tercümesi ve edisyonlarıyla birlikte sunulmaktadır. Epigrafik materyaller üçüncü bölümün Türkçe başlığının Latince versiyonu olan

Testimonia Epigraphica'nın TEpig., nümismatik veriler ise Nümizmatik Kataloğu'nun Latincesi olan *Catalogus Numismaticus*'un Cat. Num. şeklinde kısaltılmasıyla kodlanmış ve referanslar bölüm içerisinde bu şekilde atfedilmiştir.

Çalışmanın başlıca kaynağını Thomas Corsten'in 2003 yılında yayımladığı *IK 60: Inschriften von Kibyra* başlıklı *corpus*'u ve daha önceki yayınlarının yanısıra Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümünden Prof. Dr. Murat Arslan ile aynı üniversitenin Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümünden Doç. Dr. Nihal Tùner Önen'in liderliğindeki epigrafi ekibinin kent içerisindeki çalışmaları oluşturmaktadır. Kent tarihi ve coğrafyası, 2020 yılında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi ve Kibyra Kazı başkanı Doç. Dr. Şùkrü ÖZÜDOĞRU tarafından yayımlanan "*KIBYRA: Kibyra Maior / Caesarea Cibyra. Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I. İstanbul*" künyeli referans kaynağında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle tez içerisinde kent tarihine ve coğrafyasına ilişkin metin bölüm başlıkları yerine bu metnin devamında kısaca ve genel bir özetle aktarılmıştır. Kentin kırsal alanı / teritoryumu tanımlanırken son çalışma olan söz konusu monografi ve kült içerikli yazıtların coğrafik dağılımı kabul edilmiştir. Teritoryuma ilişkin kimi zaman dipnotlarda yer yer ayrıntılı bilgiler verilerek epigrafik materyal hakkında hangi nedenle teze dahil edildiği ya da edilmediği ayrıca sunulmaktadır.

Teknik Noktalar

Metinde kullanılan yer ve kişi adları Latince ve Hellenice asıllarına uygun olarak verilmiştir. Standart, süreli yayınlar ve terimlere ilişkin kısaltmalar çalışmanın sonundaki bibliyografya kısaltmaları başlığı altında verilirken antik kaynaklara ilişkin kısaltmalar listesi ile bibliyografya ise çalışmanın sonunda verilmiştir. Süreli yayınlarda, *L'année Philologique (Revue des Publications épigraphiques Relatives a l'antiquité romaine)*'in LXIV. cildinin (1996) 17-39. sayfalarındaki kısaltmalar kullanılmış; ancak burada bulunmayan bazı periyodikler için farklı kaynaklardaki kısaltmalardan yararlanılmıştır. Alıntı ya da gönderme yoluyla doğrudan doğruya kullanılan antik yazarlar ve eserlerinin kısaltmalarında Türkçe ortografyadaki farklılıkları da göz önünde tutularak, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü bünyesinde çıkarılan *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*'nin benimsediği kısaltmalar esas alınmış ve eserlerin değerlendirilmesinde kullanılan metin ve çeviriler ayrıca gösterilmiştir. Epigrafi *corpus* ve yayınlarına ilişkin kısaltmalar ise uluslararası epigrafi komisyonu tarafından 2020 yılında alınan karara istinaden belirttikleri şekilde düzenlenmiş ve ilgili kısaltmalar bibliyografya kısaltmaları başlığı altına eklenmiştir. Metin genelinde coğrafi öğelerin antik isimleri kullanılmış olup bugünkü yerleri metin içerisinde açıklanmasının yanı

sıra (=) şeklinde belirtilmiştir. Metin içinde ve bibliyografya kısmında, metinde geçen tüm monografi ve makaleler APA 6. sürüm kullanılarak yazılmış ve bir yazarın aynı yıl içinde çıkmış birden fazla eseri söz konusu olduğunda, eserlerin adları alfabetik sıraya konularak, bunlar (a), (b) *etc.* şeklinde ifade edilmiştir. Bibliyografyayı takiben Levhalar yer almaktadır.

Metinde Kullanılan Hellenic Harflere İlişkin Transkripsiyon Listesi

$\alpha = a$	$\delta = d$	$\iota = i$	$\omicron = oi$	$\phi = ph$
$\alpha\iota = ai$	$\varepsilon = e$	$\kappa = k$	$\omicron\upsilon = u$	$\chi = kh$
$\alpha\upsilon = au$	$\epsilon\iota = ei$	$\lambda = l$	$\pi = p$	$\psi = ps$
$\beta = b$	$\epsilon\upsilon = eu$	$\mu = m$	$\rho, \acute{\rho} = r, rh$	$\omega = o$
$\gamma\gamma = ng$	$\zeta = z$	$\nu = n$	$\sigma, \varsigma = s$	$\acute{} = h$
$\gamma\kappa = nk$	$\eta = e$	$\xi = ks$	$\tau = t$	
$\gamma\chi = nkh$	$\theta = th$	$\omicron = o$	$\upsilon = y$	

Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın çıkış noktası her ne kadar Kıbyra antik kenti ve kırsalında kaydedilen epigrafik verilerin bütüncül bir şekilde kataloglanması olsa da bu verilerden hareketle hem kentlinin hem de kırsal hayat süren bireylerin ya da sosyal yapının inanışlarını ve bağlı bulundukları coğrafyada inandıkları inançlara bakış açılarını ortaya çıkarmak olmuştur. Çalışmanın sorusunu ilk başlarda Kabalia Bölgesi içerisinde görülen Dioskurlara ait verilerin neden kent içerisinde kaydedilmediği oluşturmaktayken bu soru 2019 yılında Kıbyra kentinin Agora III. Teras Alanı düzenleme ve kazı çalışmaları sırasında bulunan son derece önemli bir yazıt ile çürümüştür. İkincil derecedeki soru ise genel itibarıyla antikçağdaki hemen her kentte olduğu gibi kentin baş tanrısı ya da tanrıçasına ilişkin verilerin eksikliğinin giderilmesi ve Romalılaşma sürecinde bu baş tanrı ya da tanrıçaya Kıbyra kenti özelinde ne olduğunun ortaya konması olmuştur. Bu nedenle Kıbyra antik kenti kazılarında ve kentin teritoryum yüzey araştırmalarında ele geçen kültürel içerikli yazıt ve materyallerin yanı sıra sikke darplarının, eğer tespit edildiyse, materyal kültür kalıntılarının bir araya getirilerek yorumlanması amaçlanmıştır.

Araştırma Yöntemi

Çalışmalar özellikle birincil kaynaklar olan epigrafik malzemeler üzerinden yürütülmüştür. Epigrafik materyaller Kıbyra kenti özelinde antik kaynak anlatıları, sikke darpları üzerindeki betimler ve materyal kültür kalıntıları ile desteklenmiştir. Söz konusu kaynakları hem şimdiye kadar yayınlı olanlar hem de kent ve teritoryumunda sürdürülen kazı

ve yüzey araştırmaları sırasında ele geçen malzemeler oluşturmaktadır. Bulunan tüm veriler antik ve modern literatür ışığında incelenmiştir. Yayınli olan yazıtlar *corpus* kayıtları yanı sıra ulaşılabilirdiği ölçüde saha çalışmasında (yazıt tespiti, fotoğraflama, estampaj, kopyalama, kartografi vb.) incelenmiştir. Gerekli durumlarda *addendum et corrigendum* yapılarak kentin araştırma birikimi ve tarihi ile desteklenerek açıklamalar getirilmiştir. İlgili epigrafik buluntular, antik kaynaklar, diğeri epigrafik belgeler, arkeolojik materyal kültür kalıntıları, nümismatik buluntular, mimari eserlerle birlikte hem disiplin dahilinde hem de disiplinlerarası yaklaşımlarla değeriendirilmeye çalışılmıştır. Sınıflandırmalar sonucunda ele geçen bulgular kentteki tüm veriler karşılaştırılarak hem birbiriyle bağlantıların hem de farklıların ortaya konması sağlanmıştır.

Kibyra Kenti ve Coğrafiyası

Kibyra, Akdeniz Bölgesi'nde yer alan ve antikçağda Indos olarak adlandırılan Dalaman Çayı'nın havzası içinde konumlanmaktadır. Demir Çağı'ndan itibaren Kabalia Bölgesi içerisinde anılan kent, Hellenistik Dönem itibariyle, bilhassa da Roma İmparatorluk Dönemi'nde, kentin kendi adından türetilen ve kentin teritoryumuna işaret eden Kibyrtis adıyla anılmaktadır. Bölge, kabaca, antikçağda kuzeyde Phrygia, kuzeydoğu ve doğu yönlerinde Pisidia, güneydoğusunda Milyas, güney ve güneybatısında Lykia ve batısında Karia bölgeleriyle komşudur. N. P. Milner (1998: xiii) coğrafiyada sürdürdüğü araştırmalar sonrasında Kibyrtis'i tanımlayan daha dar bir alana sınır çizmektedir. Gölhisar ovasından kuzeydoğuda yer alan Tefenni Ovası, muhtemelen – antik dönemde Lysis olarak anılan – Eren Çayı; kuzeyde Gölhisar Ovasını Acıpayam Ovasından ayıran alçak tepelikler; güneydoğuda (kurumuş olan) Söğüt (=Karalitis) Gölü'nün kuzey kıyıları arasında kalan bölgeyle sınırlar. Kibyrtis kelimesi ilk defa MS I. yüzyılda Strabon (XIII.4.14, 16; XIV.2.1) tarafından kullanılır. Ancak Strabon'un anlatılarının birinde (Str. XIII.4.14) Kibyrtis ve Kabalis / Kabalia ile ayrı olarak görülmektedir. Ş. Özudoğru (2018a: 751 dn. 38; 2020: 29, 32), Kibyrtis'i daha özel bir tanımla “Kibyra ve civarındaki Gölhisar ovası ile ova etrafındaki küçük yerleşimler olduğunu (bk. Har. 1); bölgenin Boubon, Balboursa ve Oinoanda'nın dahil olduğu Kabalis Bölgesi içinde, Kibyra merkezli siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarda bir alan” olduğunu belirtmektedir². MS II.

² Tez kapsamında çizilen teritoryum sınırları bu tanımlı kapsamaktadır. Ancak T. Corsten (2005: 1-27) tarafından belirtilen Ormaleis *demos*'una da tez içerisinde yer yer değinilmiştir, çünkü burada bulunan materyaller teritoryum özelinde benzerlikler göstermektedir. Söz konusu *demos*'un teritoryuma dahil olup olmadığı bilinmemekle birlikte burada bölgenin yerel halkının yerleşik olduğu ve elit ailelerin arazilerinin bulunduğu düşünülmektedir (Corsten, 2005: 14).

yüzyılda yaşamış olan antikçağ coğrafyacısı Claudius Ptolemaios (V. 2. 26) ise daha çok Roma eyalet sınırlarını takip ettiği için kenti Büyük Phrygia Bölgesi içinde zikretmektedir. Söz konusu modern coğrafyada sürdürülen çalışmalarda toplanan epigrafik ve onomastik veriler dikkate alınarak coğrafyanın Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki sınırlarına ilişkin bir yorumlama verilebilmektedir. Şu durumda kentin teritoryumu biri Gölhisar ovası, öteki bu ovanın kuzeydoğusunda Tefenni ve Karamanlı civarında olup Alassos yerleşimini ve muhtemelen Ormaleis *demos*'unu merkezine alan ova olmak üzere iki büyük vadiden oluşmaktadır (Corsten, 2005: 4, 21; Özudoğru, 2020: 29, 32). Kibyra'nın kuzeybatı yönünde bulunan ve Acıpayam'a açılan vadi ise Büyük Phrygia Bölgesi'ne ait olarak değerlendirilmektedir. Kentin doğusunda yer alan Lagbe³ antik kentinin Hellenistik Dönem'de olmasa bile Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kibyra teritoryumunda olduğu ve politik anlamda Kibyra'ya bağlı olduğu mezar yazıtlarındaki ceza kasalarından anlaşılmaktadır (Ramsay, 1895: 272-273 no. 192; *IGR* IV. 927; Robert, 1983: 596 no. 6; French, 1994: 89). Kimi araştırmacılar tarafından Kibyra'nın güneydoğusunda bulunan Kozağacı, Gölcük ve Kızılbel (Fraser ve Matthews, 2018: xii) ile Söğüt Gölünün kuzeydoğusu da teritoryuma dahil edilmektedir (krş. Corsten, 2002: 4).

Bugün Burdur ilinin Gölhisar ilçesinin batı kıyısında, Dalaman Çayı'nın aktığı Gölhisar Gölü'nün bulunduğu havza içinde, Güney Toros Dağları kütlesi içerisindeki, antikçağdaki adıyla Kragos (=Akdağ) Dağı uzantılarının doğu eteklerinde 950-1600 m rakımlı tepelikler üzerinde konumlanmaktadır⁴. Kentin konumlandığı bu alandaki höyükler (Sorkun, Yusufça ve Çavdır) Geç Neolitik ve Kalkolitik çağlardan; Erken Kibyra yerleşimi olarak anılan Göl Adası ve Uylupınar yerleşkeleri de Erken Demir Çağı'ndan veriler sunmaktadır⁵.

Kibyra kentinin adı hakkında günümüze ulaşan tek bilgi, MS VI. yüzyılda yaşamış olan coğrafya leksikografı Stephanos Byzantios'un *Ethnika* eserinden bilinmektedir⁶. Leksikografın

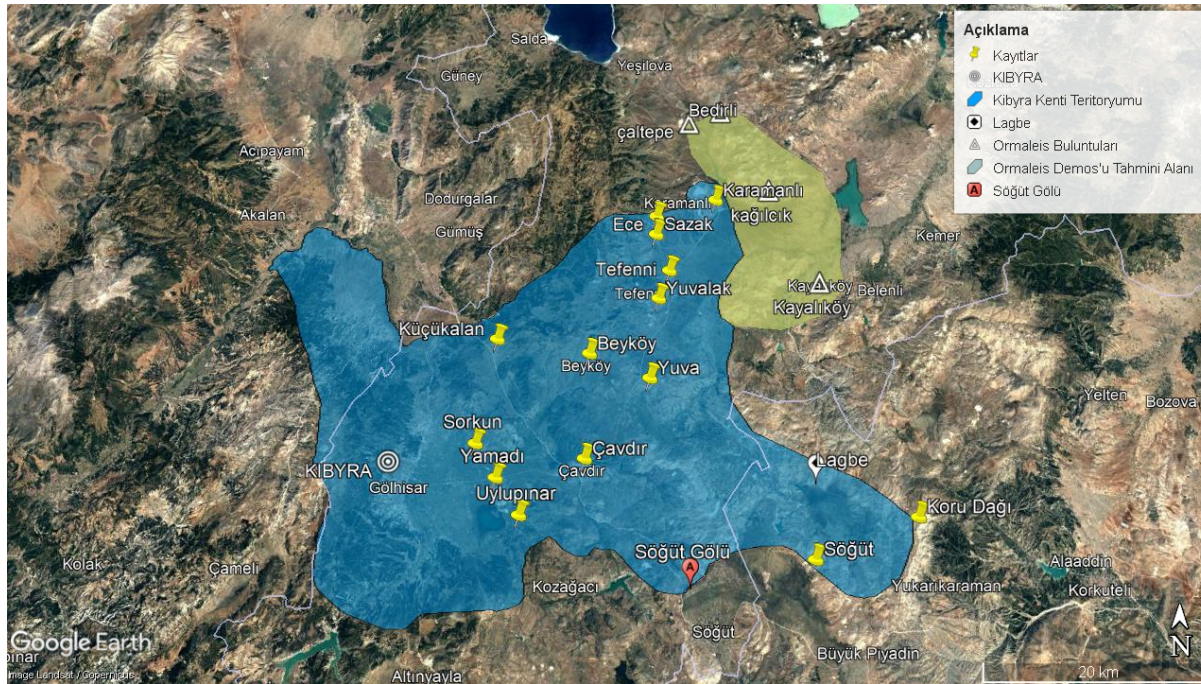
³ Lagbe hakkında detaylı bilgi için bk. French, 1994: 87-92.

⁴ Kent ve bölgenin coğrafyası hakkında daha geniş bilgi için bk. Magie, 1950, I: 38, 241; Hall, 1985: 187; 1994, 48-52; Milner, 1998: xiii-xviii map 1; Corsten, 2002: 1; Sayın, 2015: 3-7; Ekinci v.d., 2007; Özudoğru ve Dündar, 2007: 145-147; Özudoğru, 2010: 507-510; 2013: 28-30; 2014: 171-174; 2018a: 745-747; 2018b: 14-15. Kragos Dağ silsilesi hakkında ayrıca bk. Şahin, 2014: 96-101.

⁵ Kibyra ve yakın çevresinin yerleşim tarihçesi hakkında bk. Lloyd ve Mellart, 1965: 76-77 map 1; Dörtlük, 1977: 9-32; Özsait, 1991: 36-44; Hall, 1994: 48-52; Milner, 1998: xviii, 17; Ekinci v.d., 2007: 26; 2008: 40-41; 2009: 36-37; Dökü ve Özudoğru, 2009: 51; Çokay-Kepçe, 2009; Özudoğru, 2010: 507; 2014, 173-174; Dökü, 2013: 239-249; 2015a: 73-80; 2015b: 187-190; Özudoğru, 2018a; 2018b.

⁶ Konu hakkında ayrıca bk. Robert, 1954: 73, 87-91.

anlatısına göre (Steph. Byz. s.v. Τάβαι) kent, adını Marsyas ve Tabos'un kardeşi olan Kibyras'tan alır:

Har. 1 Modern Araştırmalara Göre Kibyratis ve Ormaleis Demos'unun Tahmini Alanları

“... ὁ δὲ Τάβος ἦρωρ, οἱ δὲ φασὶ τὸν Κιβύραν καὶ Μαρσύαν ἀδελφοὺς τὸν μὲν
κτίσαι Κιβύραν πόλιν, τὸν δὲ Τάβας...”

“Tabos bir kahramandır. Kibyras ve Marsyas ile kardeş olduklarını söylerler, biri Kibyra kentini kurarken diğeri Tabai’ı kurmuştur...”.

Kentin ve bölgenin en erken tarihine ilişkin veriler Herodotos ve Strabon'un anlatılarına dayanmaktadır. Bu bölgede MÖ VI. yüzyıl ve öncesinde Kabalialılar ikamet etmekteydiler. Bu nedenle bu bölge kimi antik yazarlarca “Kabalia” kimilerince ise “Kabalis” olarak adlandırılmıştır⁷. Strabon’a (XIII. 4. 16) göre Kabalialılar Solymosludurlar. Herodotos (III. 90) bu halkın ve bulunduğu bölgenin Pers yönetimi altında *Lydios nomos*’unda yer aldığını ve 500 *talanta* vergi ödediklerini belirtilmektedir (Mellink, 2008: 215; Sarıkaya, 2018: 458). Yine Strabon’un (XIII. 4. 17) anlatısına göre, Kibyalılar, Kabalialıları zapt eden Lydialıların soyundan olup daha sonra komşu kolonistler olan Pisidialıların (Πισιδῶν τῶν ὁμόρων ἐποικησάντων) soyuna dahil olmuşlardır. Pisidialıların göçüne maruz kalarak bu soya bağlanan Kibyalıların kenti, yine aynı halk tarafından çevresi yaklaşık yüz stadia olan son derece

⁷ Kabalia için bk. Plin. *Nat. His.* V. 43; 60; Ptol. *Geog.* V. 3. 8; 5. 6; Georg. Mon. *Chron. bre.* 110.97.38; Kabalis için bk. Str. XIII. 4. 14; 17; Steph. Byz. s.v. Καβαλίς. Ayrıca bk. Smith, 1858: 130; 1870: 461 s.v. Cabalis.

Kabalia'nın tasviri için ayrıca bk. Özüdoğru 2018, 751 dn. 38

tahkimli başka bir yere taşınmıştır. Söz konusu bu durum, Strabon'un (XIII. 4. 17) da bahsettiği, kent halkının Hellence dışında Solymce, Lydce ve Pisidce konuştukları bilgisine bir açıklık getirmektedir.

MÖ yaklaşık VI-V. yüzyıldan Büyük İskender'in Anadolu'ya gelişine kadarki süreç hakkında kente dair pek bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük İskender, Anadolu seferi sırasında, MÖ 334 yılında Halikarnassos'u almasının ardından kışı geçirmek için ordusunu ikiye ayırdıktan sonra komutanlarından Parmenion'u Pers satrabı Atizyes'i engellemek için Phrygia'ya yollamış, kendisi ise sahil kentlerini ele geçirmek amacıyla Lykia'ya doğru yola çıkmıştır. Lykia'ya gelişini Termessos üzerinden Ksanthos Vadisi'ne oradan da Milyas içlerine girip Lykia ile Pisidia arasındaki dağlık bölgeden gerçekleştirmesine karşın Termessos ve Milyas'ın kuzey komşusu olan Kibyra'ya uğrayıp uğramadığı bilinmemektedir (Arr. *An.* I. 24; Magie, 1950: 265; Bosworth: 2005, 69; Nawotka, 2010: 143-144; Arslan, 2017: 143; Özüdoğru, 2018a: 752). Bu süreçte kentin mevcut durumunu koruduğu düşünülmektedir (Özüdoğru, 2018a: 752).

Strabon (XIII. 4. 17) kentin daima tiranlıkla fakat buna karşın ılımlı bir şekilde yönetildiğini (ἐτυραννεῖτο δ' ἀεί, σωφρόνως δ' ὁμῶς) aktarır. Kentin bilinen tiranları arasında MÖ 189 yılında consul olan Gnaeus Manlius Vulso'nun zamanında yaşayan Moagetes (I); MÖ 84 yılında Asia Minor'un savunulması ve korunması için görevlendirilen Roma komutanı Lucius Licinius Murena'nın zamanında yaşayan Moagetes (II) yer almaktadır. Aynı zamanda Polybios'un (XXX. 9. 14) da belirttiği üzere Pankrates adında bir tiran daha vardır ve II. Moagetes'in babasıdır (Smith 1870, 615 s.v. Cibyra krş. Walbank 1979, 143. Ayrıca bk. Özüdoğru 2018a, 756 dn. 61).

Kente ilişkin tarihsel veriler çoğunlukla MÖ II-I. yüzyıl içlerinden itibaren netlik kazanmaktadır. Kent muhtemelen MÖ II. yüzyılda kendine komşu olan Boubon, Balboursa ve Oinoanda ile bir σύστημα (birlik) oluşturmuştur⁸. Dört kentin birleşmesi nedeniyle bu oluşuma dört-kent anlamına gelen *tetrapolis* (τετράπολις) adı verilmiştir. Kibyra kentinin otuz bin piyade ve iki bin atlı çıkarabildiği için bu oluşumda iki oy hakkı bulunurken diğer kentlerin tek bir oy hakkı bulunmaktadır (Str. XIII. 4. 17).

⁸ Kentte bulunan bir yazıtta üç kentin adı okunmaktadır. Ancak Oinoanda kentinin adı yer almamaktadır. Yazıtın ön yüzündeki tahribattan kaynaklı olarak bu ismin okunamadığı düşünülse de yazıtın sağ yan yüzündeki yemin metninde Oinoanda'nın adı yer edinmemektedir. Bu kısımda Moagetes'in, Kibyalıların, Boubonluların ve Balboursalıların yemin metni ([ὅ]ρκος Μοαγέτ[ου] καὶ Κίβυρατῶν [κα]ὶ Βουβωνέων [κα]ὶ Βαλβουρέων) bulunmaktadır. Söz konusu yazıt için bk. *I.Kibyra* 1; Meier, 2019: 51-62.

Kentten bilinen başka bir anlaşma metnine göre MÖ 188 yılında Kibyra ile Roma arasında bir anlaşma imzalanmıştır⁹. Söz konusu anlaşma Seleukos kralı III. Antiokhos ile Roma arasında süren Magnesia Savaşı'nın sonlanmasının ardından MÖ 188 yılında imzalanan Apameia Barışı öncesinde yapılmış olmalıdır. Yazıtta geçen *φιλίαν τε καὶ συμμαχίαν* ifadesinden söz konusu yazıtın “dostluk ve müttefiklik” anlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Anlaşma o yılın *consul*'leri olan Marcus Valerius ve Gaius Livius ile kentin önde gelen ve yazıtta ata soyları ile verilen dört kişilik bir heyet (Orglos'un torunu, Iagoas oğlu Moagetes; Olousis torunu, Trokondas oğlu Papas; Moas'ın torunu, Ogollis oğlu Moagetes ve Moksispfos'un torunu, Mikos oğlu Tlepoemos) arasında imzalanmıştır (Özüdoğru, 2018a: 753-754). Yapılan anlaşma karşılıklı ve eşit koşullarda olup herhangi bir tarafın düşmanına diğer tarafın destek ve gıda yardımı sağlamamasını ön koşturmaktadır; ayrıca herhangi bir saldırıya uğramaları halinde Roma ve Kibyra'nın olanaklarına göre (*I.Kibyra* 1: κατὰ τὸ εὐκαιρον) birbirlerine yardım ve destek sağlayacağını bildirmektedir. Aynı anlaşma metninin MÖ 174 yılında, Roma ve Kibyra halkları için bağlayıcı olacak şekilde ve hem karada hem denizde tüm zamanlar için geçerli bir ittifak ve dostluk antlaşması (*ἔστωσαν αὐταὶ αἱ | συνθήκαι τῶι τε δήμῳ τῶν Ῥωμαίων καὶ δήμῳ Κιβυρατῶν· συμμαχία καὶ φιλία καλὴ ἔστω κατὰ γῆν |*¹⁵ καὶ κατὰ θαλάσσαν εἰς τὸν ἄ[παν]τα χρόνον) olarak yenilenmiştir. Bu yenileme Aulus oğlu Spurius Postumius ile Quintus oğlu Quintus Mucius (Scaevola)'nın *consul*'lüğü, ve Gaius oğlu Marcus Furius *praetos urbanus* olarak görev yaptığı zamanda, Decembrius ayında, Kibyra'da 17. yılın kutsal Gorpiaiios ayında yenilenmiştir¹⁰.

⁹ *I.Kibyra* 1'den bilinen yazıtta ait bloklar kentte sürdürülen kazılar sırasında bulunmuştur. Ayrıca söz konusu yazıtın MÖ 174 yılına tarihlenen ve o dönemde yeni bir *era*'nın kullanıldığına işaret eden bir de replikası mevcuttur: μηνὸς δεκεμβρίου, ἐν δὲ Κιβύραι ἔτους ἑπτα καὶ δεκάτου, ἱεροῦ Γορ[5]πιαίου : “*Decembrius ayında, Kibyra'da 17. yılın kutsal Gorpiaiios ayında*”, ayrıca bk. Meier, 2019: 14-29.

¹⁰ Meier, 2019: 14-29. Yazıtın ilgili kısmı şu şekildedir: ἐπὶ στρατηγῶν ὑπ[ατῶν Σπου]ρίου Ποστομ[ίο]υ Αὐ[το]ῦ υἱοῦ Κοῖνκτου Μ[ουκίου Κοῖ]νκτου υἱοῦ, κατὰ πόλιν | δὲ στρατηγοῦ Μάρκου Φουρίου Γαίου υἱοῦ, μηνὸς δεκεμβρίου, ἐν δὲ Κιβύραι ἔτους ἑπτα καὶ δεκάτου, ἱεροῦ Γορ[5]πιαίου· πρεσβευσαντῶν Μοαγέτου Ιαγοου τοῦ Ορ[γ]λου καὶ Παπου Τροκονδα τοῦ Ὀλουσιος καὶ Μοαγέτου | Ὀγωλ<λ>ιος τοῦ Μοου καὶ Τληπολέμου Μίκου τοῦ Μοξισφου ἀνδρῶν καλῶν τε | καὶ ἀγαθῶν καὶ ἀξίων τῆς | ἑαυτῶν πατρίδος ἀνενεώσαντο τὴν προγεγεννη¹⁰μένην πρὸς ἀλ<λ>ηλοὺς φιλίαν τε || καὶ συμμαχίαν ἐπὶ | στρατηγῶν ὑπατῶν Μάρκου Ὀαλερίου Μάρκου | υἱοῦ Γαίου Λειβίου Μάρκου υἱοῦ: “*Aulus oğlu Spurius Postumius ile Quintus oğlu Quintus Mucius consul'ken* (MÖ 174 yılında), *ve Gaius oğlu Marcus Furius kent praeos'u* (praetos urbanus) *iken, Decembrius ayında, Kibyra'da 17. yılın kutsal Gorpiaiios (ayında). Orglos oğlu Iagoas'ın oğlu Moagetes, Olousis oğlu Trokondas'ın oğlu Papes; Moas oğlu Ogollis'in oğlu Moagetes; Moksispfos oğlu Mikas'ın oğlu Tlepoemos, kendi vatanlarının erdemli ve önde gelen vatandaşları olarak*

Kent yine aynı yüzyılda, Roma ile yaptığı anlaşmanın ardından olsa gerek, Plarasa/Aphrodisias ve Tabai ile, ayrıca bir de Apollonia Salbake ile müttefiklik anlaşması yapmıştır. Plarasa/Aphrodisias ile yapılan anlaşmada Zeus Philios, Homonoia ve Thea Rhome'ye edilen yemin ve alınan kararlar şu şekildedir:

“Plarasa/Aphrodisias, Kibyra ve Tabailıların demosları yenice yakılmış kutsal adaklar ve kurbanlıklar vasıtasıyla birbirlerine karşı doğal bir müttefiklik ve sonsuz bir kardeşlik uyumu, ayrıca hiçbir suretle Romalılara ve kendilerine karşı bir oluşum içine girmemeleri, bir şey yazıp söylememeleri, suçlama yapmamaları ve de yazılan yeminlerin aksine kayıt tutmamaları üzerine Zeus Philios, Homonoia ve Thea Rhome'ye yemin ettiler (ve adadılar). Bunlara karşı gelinecek bir şey yapılırsa o kişi ve ailesi ölüm cezasına çarptırılacaktır ve ortak bir kararla isteyen herhangi biri tarafından idam edilecektir. Birbirlerine karşı güçleri yettiğinde iyi olsunlar, birlikte dürüstçe iş yapsınlar ve anlaşma şartlarına uysunlar¹¹”.

MÖ 167 ve sonrasına tarihlendirilen Apollonia Salbake-Kibyra anlaşmasında karşılıklı dostluk ve ittifak kurdukları, ayrıca tarafların herhangi bir saldırı altında kalması ya da demokrasilerinin tehdit edilmesi hususunda birbirlerine var güçleriyle yardım sağlayacakları belirtilmektedir¹² (Özüdoğru ve Dökü, 2013a: 53; Meier, 2019: 41-50). Aynı yüzyılda Araksa kentinde Orthagoras için alınan bir karar ve onurlandırma metninde, Araksa'nın Boubon ve tetrapolis'in başında olan Moagetes ile bir çarpışma yaşandığı belirtilmektedir. Bu çarpışma

elçilik yapmışlar ve de daha önceden Marcus oğlu Marcus Valerius ile Marcus oğlu Gaius Livius consul iken (MÖ 188 yılında) yapılmış olan birbirine karşı dostluk ve ittifak antlaşmasını yenilemişlerdir”.

¹¹ *I.Kibyra 2; I Aph 2007 8. 210: Δὴ Φιλίῳ καὶ Ὁμονοίῃ καὶ | Θεᾷ Ῥώμῃ οἱ δῆμοι οἱ τε [ν.] Πλαρασέων καὶ Ἀφροδισίῃων καὶ ὁ Κιβυρατῶν καὶ ὁ Ταβιανῶν ποιησάμενοι καὶ ὄρκισαν | καθ' ἑρῶν νεοκαύτων καὶ σφ[ά]λ[λ]ια ὑπὲρ τῆς πρὸς ἀλλήλους φ[ύ]σ[ει] συμμαχίας καὶ ὁμονοίας | [αἰ]ωνίου καὶ ἀδελφότητος καὶ | [ύ]πὲρ τοῦ μηθὲν ὑ<π>εναντίον || [π]ράξιν μήτε Ῥωμαίοις μήτε | αὐτοῖς καὶ μήτε τινὰ γράψαι μ[ή]τε εἰπεῖν, μήτε εἰσαγγεῖλαι μ[ή]τε ἀναγράψαι κατὰ τῶν ἐν τοῖς | ὄρκοις ἀναγεγραμμένων [? νν.] || τὸν δὲ πράξαντά τι κατὰ τούτων | ἐξώλη εἶναι, καὶ αὐτόν, καὶ γε[νε]άν, καὶ ἔνοχον εἶναι θανάτῳ, καὶ [εὐ]θύνασθαι ὑπὸ τοῦ βουλομένου | καὶ κατὰ τὰς κοινὰς συνθήκας || ἀγαθὰ δὲ ἀλλήλοις ὅσα ἂν δ[ύ]νατον ἢ συνπράξιν ἀπροφασί[σ]τως καὶ τὰ συνωμολογημένα τη[ρ]ή[σ]ειν vacat. Ayrıca bk. Reynolds, 1982: 6-11.*

¹² Yazıtta ayrıca ata soylarıyla birlikte her iki tarafın yazmanları verilmektedir. Kibyra heyeti şu şekildedir: “τάδε συνεθέντο | [οἱ ἀποσταλ]έντες συνθηκογράφοι ὑπὸ Κιβυρατῶν Πονασλημης Παπου τοῦ | [– – Πον]ασλημου, Παπης Μοαγέτου τοῦ Παπου Οργλου, Ἱερῶν Μορ[κιδ]α τοῦ Δαιττιος τοῦ Σιλαμοου καὶ γραμματε[ύ]ς Κιδδουνις Πιγωλλ[ιος] |¹⁵[τοῦ – – τοῦ Πιγωλλιος”, “Kibyralıları tarafından gönderilmiş olan anlaşma yazmanları, Ponaslemes oğlu falancanın oğlu Papes'in oğlu Ponaslemes, Orglos oğlu Papes'in oğlu Moagetes oğlu Papes, Silamoas oğlu Daittis oğlu Morkidas oğlu Hieron ve, Pigollis oğlu falancanın oğlu Pigollis'in oğlu sekreter Kiddounis”.

ilkın Orthagoras'ın Kibyra'ya yaptığı elçilikle çözülsede Moagetes daha sonradan yağmacılar göndermiştir. Bu sebeple konu Lykia Birliği'ne taşınmış ve Araksa bu sefer Lykia Birliği'nin tavsiyesi/görevlendirmesi üzerine Orthagoras'ın tekrar Kibyalılara ve Moagetes'e elçi olarak gönderilmesiyle çözmüştür. Bu durum *Kabalia Tetrapolis*'i üyelerinden Boubon'un, komşusu Araksa ile yaşadığı sınır anlaşmazlığı olarak kaydedilmiştir (*SEG XVIII. 570*; Bean, 1948: 46-56, no. 3. Larsen, 1956: 151-159).

Kibyra çevresiyle yaptığı bu dostluk ve müttefiklik anlaşmaları ile Tetrapolis Antlaşması, onun Pergamon Krallığı ve Apameia Barışı sonrasında Karia'daki Rhodos hakimiyeti arasında kalmamaya, ayrıca Roma ile Seleukos kralı III. Antiokhos'un politikaları karşısında kendi yerini korumaya yönelik siyasi çabalarını ortaya koymaktadır. Kentin MÖ 89-85 yılları arasında süren Birinci Mithradates-Roma Savaşı sırasındaki durumu belirsizdir. MÖ 174 yılında Roma ile yenilenen anlaşma uyarınca Roma ile iş birliği içinde kalması beklenmekteyse de *tetrapolis* MÖ 82 yılında Akdeniz'deki korsanlara karşı gelen Romalı komutan Murena tarafından dağıtılmış; Boubon, Balboursa ve Oinoanda Lykia'ya, Kibyra ise *Provincia Asia*'ya dahil edilmiştir (Str. XIII. 4. 17; Arslan, 2007: 249; 2010: 324 dn. 1302; Özudoğru, 2014: 176; 2018a: 756-757; 2018b: 18-19). Kent, imparator Augustus tarafından oluşturulan ve adli yönetim merkezleri olarak anılan dokuz *conventus*'tan birine, Laodikeia *conventus*'una, dahil olmuştur. Daha sonradan yirmi beş kentin bir araya geldiği geniş bir yetki alanına sahip olan bu bölgesel organizasyona adını vererek *conventus Cibyraticus*'un başkentliğini yapmıştır (Plin. nat. V. 105; Taşdöner, 2017: 136; Özudoğru, 2018a: 758; 2018b: 19). Rees'e (1819 s.v. Cibyra) göre, bu süreçte *conventus* Kilikia'ya bağlıdır¹³ ve Caesar ile Pompeius'un iç savaş çekişmelerinin başında Kilikia'dan Asia eyaletine bağlanır.

Tacitus'un (*Ann. IV. 13. 1*) belirttiğine göre kent MS 23 yılında yıkıcı bir depremle sarsılır. Bu süreç sonrasında imparator Tiberius'un senatoya önerip geçirdiği bir kararla kenti rahatlatmak için üç yıllık vergi muafiyeti sağlar. Bu deprem nedeniyle Kibyra yeni bir takvim başlatmış ve Tiberius'un yardımları nedeniyle de adını imparatora ithafen *Kaisareia Kibyra* (Lat. *Caesarea Cibyra*) olarak değiştirmiş ve onu kentin *ktistes*'i ilan etmişlerdir (*I.Kibyra* 3; 36). Bu yıllardaki deprem fırtınasından zarar gören ve aralarında Kibyra'nın da yer aldığı on dört kent Roma'da kaidesinde kendilerini temsil eden figürlerle bezeli olan kolossal bir Tiberius heykeli dikmişlerdir (Magie 1950, I: 499-500; Vermeule 1981; Eck, 2010: 64; Özudoğru 2020: 118). Roma İmparatorluk Dönemi'nde *provincia Asia* içerisinde konumunu koruyan Kibyra,

¹³ Plin. nat. V. 105: "Una appellatur Cibyratica; ipsum oppidum Phrygiae est": Birine Cibyratica denir, Phrygia'da bir yerleşimdir.

muhtemelen MS 141/142 yılında bölgede gerçekleşen bir başka depremten etkilenmiş olmalıdır. Zira söz konusu deprem imparator Antoninus Pius (MS 138-161) zamanında Rhodos ve Asia'yı vurmuştur¹⁴. Bu hususta T. Corsten (2002, 24-25 no. 12.) tarafından kaydı alınan bir yazıtta Antoninus Pius'un *euergetes* ve *soter* olarak anılması Kibyra'nın da bu depremten etkilenmiş olabileceği fikrini doğurmuştur. MS III. yüzyıl ekonomik krizinin ardından kentte özellikle Isauria halkının eşkıyalık faaliyetleri baş göstermiştir (Meier, 2015). Bu yüzyıldan sonra, geç antikçağ içerisinde¹⁵, kentin adının geçtiği ilk Hristiyanlık kayıtları Birinci Ekümenik Konsil listesinde yer alan bir isim ile MS 315-403 yılları arasında yaşayan Salamisli Epiphanius'un *Iesos Christos*'un Celile-Kana'daki bir düğün sırasında suyu şaraba dönüştürmesinin otuzuncu yılında kentte yaşanan bir olaydır¹⁶. Diocletianus'un MS 293 yılında yaptığı düzenlemeler sonrasında Kibyra *Dioecesis Asiana* içerisinde yer alıp Karia Eyaleti'ne bağlı bir piskoposluk merkezi haline bürünmüştür. Kentten Ekümenik Konsillere katılmış yedi, ayrıca iki başka piskopos bilinmektedir¹⁷:

¹⁴ Paus. VIII. 43. 4: "... Şiddetli bir deprem Lykia ve Karia kentleri ile Kos ve Rhodos'a vurarak buraları alt üst etmişti. İmparator Antoninus ise büyük masraflarla ve restorasyon konusundaki istekliliği ile buraları yeniden ayağa kaldırdı. Hem Hellenlere hem de barbar halklardan ihtiyacı olanlara verdiği paraları ve Hellas'ta, Ionia çevresinde, Karkhedonia çevresinde ve Syria Bölgesi'nde yaptığı işleri diğerleri en doğru şekilde yazmışlardır".

Hist. Aug. Vita Pii, IX.1: "(Antoninus Pius) zamanında şu talihsizlikler vuku buldu: sözünü ettiğimiz kıtlık, Circus'un yıkılışı, Rhodos ve Asya kasabalarını yerle bir eden deprem, bu kasabaların hepsi mükemmel bir şekilde yeniden inşa edildi..."

¹⁵ Kibyra'nın geç antikçağı için bk. Özüdoğru, 2018b. Ayrıca kentin geç antikçağ tarihi ve Hristiyanlık dönemi Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü'nden Esra SAYIN tarafından "Geç Antik Çağ'da Kibyra" başlıklı doktora tezi kapsamında çalışılmaktadır.

¹⁶ Epiph. Pan. 29.7: "İsa'nın ete bürünmüş halde doğumu Mısır takvimi olan Tybi (Tobi/ Tubah) ayının 11'inde (= 6 Ocak) gerçekleşmiştir. Celile'deki Kana (kasabasında) gerçekleşen ilk mucize 30 yıl sonra aynı on-birinci günde gerçekleşen suyun şaraba dönüşmesiydi". **30.2:** "Kölelerin su doldurduğu ve İsa'nın "bunu ziyafet düzenleyicisine götürün" dediği günün aynı saatinde Karya'nın başkenti olan Kibyra'daki akarsu da [(benzer bir) tanıklık yaşadı]. Arabistan'daki Jeraş'ta bulunan bir akarsu da bu duruma aynı şekilde tanıklık eder. (Ben) Kibyra'dakinden bizzat içtim, tarikat üyelerim de Jeraş'taki martyrium'da bulunan kaynaktan içtiler". **30.3:** "Mısır'daki pek çok kişi Nil'in bu duruma tanıklık ettiğini söyler. Bu nedenle Mısır'da ve pek çok ülkede Mısır takviminin Tybi ayının 11'inde su çekilir ve saklanır".

¹⁷ le Quein, 1740: 903; Özüdoğru, 2018b: 38. Ayrıca tablo numara 5, 8 ve 9 için bk. Lilie v.d., 2013.

Tablo 1: Kıbyra'dan Katılım Gösterilen Konsillere İlişkin Liste

	Tarih	Konsil	Piskopos
1	MS 325	Birinci Nicaea Konsili	I. Leontius/Letodorus
2	MS 381	Birinci Constantinopolis Konsili	II. Leontius
3	MS 431	Birinci Ephesos Konsili	Apellas
4	MS 553	İkinci Constantinopolis Konsili	Erasmus
5	MS 691/692	Concilium Quinisextum	Paulos
6	MS 787	İkinci Nicaea Konsili	Gregorius
7	MS 869/870	Dördüncü Constantinopolis Konsili	Stephanus
8	MS IX. yüzyıl	—	Basileios
9	MS X. yüzyıl	—	Prokopios

Marcellinus (*Chron.* 417), Honorius ve II. Constantinus'un *consul*'lükleri zamanında (MS 416-417) Asya kenti olan Kıbyra'nın ve önemli sayıdaki küçük yerleşkenin deprem nedeniyle yıkıldığını (*Cibyra Asiae civitas aliquantaque praedia terrae motu demersa*) bildirmektedir. Bu dönemden sonra kentte hayatın varlığına işaret eden kanıtlar konsillere katılımın devamlılığı ve kentte kayıt altına alınan, birinin tarihi son derece şüpheli olan, iki yazıt (*I.Kibyra* 446, 448) ile 2020 yılında Bazilikal Planlı Kilise kazı çalışmaları sırasında bulunan mezarlara ilişkin yazıtlardır¹⁸.

¹⁸ Kazı arşivi ve epigrafi raporu.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELLEN DİNİ VE İNANCINA GENEL BAKIŞ

1.1. Kavramlar

1.1.1. Mythos

Modern anlamlarıyla mit ve din birbirinden ayrı anlamlara sahip kavramlarken pek çok araştırmacı tarafından birbirine paralel ya da girift kavramlar olarak kabul görür. Bugünkü anlamıyla mit (mythos = μῦθος) sözcüğü zaman içinde tarihsel bir evrim geçirerek anlamını tamamıyla masal, hikaye, efsane gibi sözcüklere bırakmıştır. Fakat antikçağda *mythos* sözlük anlamıyla *anlatı, söylev, fiktif hikaye* demek olsa da (Diggle, 2021: 950 s.v. μῦθος) bu sözcüğün net olarak neyi ifade ettiğini belirlemek neredeyse imkansızdır¹⁹. En güvenilir yorum F. Graf’a (2016: 444) göre, G. S. Kirk (1975: 4) ve W. Burkert (1982) tarafından “kolektif bir öneme sahip geleneksel anlatım” şeklinde yapılmıştır. Çünkü bu geneleksen anlatılar genel olarak tarihsel yazınlarda, dini metinlerde ayrıca edebi eserlerde yer almaktadır ve bu metinlerdeki *mythos*’ları ayırt etmek alanlarında oldukça güçlük çıkarmaktadır. *Mythos*’un doğruluğu ve yanlışlığı, olayın veya anlatının yeri ve zamanı, olay örgüsünün ya da *mythos*’un sonunun sürekli değişmesi gibi çeşitli sorunlar *mythos* çalışmalarında ortaya çıkan başlıca sorunlardır (Sailors, 2007: 10-15). Bu hususlar ise genelde *mythos*’un sözlü geleneğe dayalı olması ve bir “anlatıcı – *mythos* – dinleyici” üçlemesi arasında geçmesinden kaynaklıdır. Bu nedenle de *mythos* ağızdan çıkan herşeyi kapsamaktadır. G. S. Kiel (1970: 31), mitlerle ilgili yaptığı araştırmanın sonucunda, onların her ne kadar tanrılarla ilişkili olsa da bütünüyle bir dini ya da ritüeli yansıtmadığı ve bu kavramlarla bağlantılı bir paralellikleri de bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

MÖ VI. yüzyıldan itibaren, başta Rhegiumlu Theagenes ve Hekataios tarafından olmak üzere, mitler toplanıp eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirilmeye başlanır (Vernant, 2016: 21). Theagenes, Homeros’un destanlarındaki tanrılarla ilgili kısımlara bir eleştiri kaleme almıştır (Diels, 1960: I:5 8[72]). Böylelikle bilimsel bir çalışma alanı kazanan mitler incelenmeye başlanmış ve ileriki süreçte, özellikle Hellenistik Dönem ve sonrasında *mythos*’ların derlenip yorumlanmasına öncülük edilmiştir. MÖ 180 ve yaklaşık MÖ 120 yılları arasında yaşayan Atinalı Apollodoros, Tanrılar Hakkında (Περὶ θεῶν), MÖ 90 ve MÖ 30 yıllarında yaşamış olan Sicilyalı Diodoros’un *Historiae* adlı eserinin IV. bölümü, MÖ 64 ile

¹⁹ *Mythos* üzerine daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Kirk, 1975: 1-41; Burkert, 1982: 1-34; Sailors, 2007: 7-9; Bettini, 2017:547-551.

MS 17 arasında yaşamış olan Gaius Iulius Hyginus'un masalları (*Fabulae*) ve *Astronomika*'sı ve MS II. yüzyıla tarihlenen Pseudo-Apollodoros'un Hellen mitlerini anlattığı *Bibliothēke*'si (Βιβλιοθήκη), MS I-III. yüzyıl arasında yaşadığı sanılan Antonius Liberalis'in *Metamorphoseis* (Başkalaşımalar) adlı eseri ve Vatikan Mitograflar derlemesi bu çalışmalar arasında önemli yer teşkil etmektedir (Vernant, 2016: 22). Hellen dini, yapılan çalışmaların çoğunda bu edebi eserlerde yer alan *mithos*'lar ve bunlardan elde edilen fikirlerle tanımlanmaya çalışılmıştır (Burkert, 2011: 12). Bu *mithos*'lar, şüphesiz ki, dini içerikli öğeler barındırmakta fakat bütünüyle dini ve inancı temsil etmemektedir.

1.1.2. Din ve Kült

İster antikçağda olsun ister modern çağda herhangi bir topluluğun ya da bireyin inancını bilimsel düzeyde çalışmak / irdelemek gerektiğinde vazgeçilmez olan kelime şüphesizki dindir. Din sözcüğü günümüz tanımıyla “*Tanrı 'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum*” anlamına gelmektedir²⁰. Ancak, antikçağda, Hellenlerin bu sözcüğü tam anlamıyla karşılayan bir sözcükleri bulunmamaktadır (von Wilamowitz-Moellendorf ve Klaffenbach, 1931-1932: 15). Bu sözcüğe en yakın anlamı elde etmek için Hellenlerin nasıl konuştuklarına ve ilgili konu hakkında inanca ve tanrılarına ilişkin şeyleri nasıl yazdıklarına bakmak gerekir. Hellenler çoğunlukla tanrısal olana ilişkin birbirinden farklı sözcükler / sıfatlar kullanırlar²¹. Söz gelimi, *hieros* (ἱερός), *hosios* (ὅσιος), *hagnos* (ἁγνός), *hagios* (ἅγιος) gibi sıfatlar²²; *sebesthai* (σεβέσθαι) ve *nomizein* (νομίζειν) fiilleri; *eusebeia* (εὐσεβεία), *eulabeia* (εὐλάβεια = tanrısal korku, saygı), *therapeia* (θεραπεία = hizmet), *epimeleia* (ἐπιμελεία = ilgi, özen) ve *threskeia* (θρησκεία = kült, ritüel) gibi isimlerle karşılaşılır²³ (Becker, 2008: 468).

Tanrıya ya da tanrılara ait, aynı zamanda onları ilgilendiren herşey *hieros* (ἱερός) yani kutsaldır. Kutsal olan herşey de tanrının koruması altındadır. Dolayısıyla bu terim tanrıya özgü bir niteliği barındırmaz, yani tanrı *hieros* değildir. (Pironti, 2017: 554). Hellen dili *hieros* sözcüğünü baz alarak din ile ilgili başka kelimeler de üretir (Beekes, 2010: 580-581). Örneğin *hieros* sıfatının *neutrum* hali olan *hieron* (ἱερόν) sözcüğü temelde ‘kutsal şey’ anlamını

²⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 12.11.2021).

²¹ Latince temelliler için ayrıca bk. Saler, 1987.

²² Bu sıfatların hepsi kutsallıkla doğrudan bağlantılıdır. *Hagios* ve *hagnos* mekan söz konusu olunca tanrılara adanmış anlamında kutsallık ifade ederken söz konusu kişi olunca saf ve günahsız anlamlarını taşır (Liddell ve Scott, 1996: 9 s.v. ἅγιος; 12 s.v. ἁγνός).

²³ Kült ile din terimleri ve dindarlık için ayrıca bk. Burkert, 1987: 268-275; 2011: 402-411.

taşımaktadır. Fakat sözcük özel bir isim olarak kullanıldığında (τὸ ἱερόν) kutsal bir alanı ve tapınağı işaret etmektedir. Kişileştirme eki olan -εὐς ya da -εῖα ile *hiereus* (ἱερεύς) ve *hiereia* (ἱερεῖα) sözcüklerini oluşturur. Bu sözcüklerin ikisi de kutsal, dolayısıyla dini işlerle alakadar olan bir memuriyeti temsil eder. Bu memuriyeti üstlenen kişi erkekse *hiereus* (ἱερεύς= rahip), kadınsa *hiereia* (ἱερεῖα = rahibe) şeklinde tanımlanır. Bu cinsiyet ayrımının gözlemlenmediği kentlerde ise söz konusu kültün Hellen kökenli olmadığına işaret edilirdi (Potter, 2005: 408). Benzer şekilde *hiereion* (ἱερεῖον) sözcüğü de *hieros* sıfatından kök alır. Kurban edilen hayvan, adak anlamında kullanılan bu sözcük aynı zamanda tüketime yönelik kasaplık hayvan anlamına gelmektedir (Vernant, 2016: 59). Aynı şekilde *ta hiera* (τὰ ἱερά) da kurban ya da sunu anlamını taşımaktadır. Fakat *ta hiera*, tek başına metin bağlamında, kültle ilişkin heykelleri, ritüel ya da kültle ilişkin kutsal araç ve gereçleri de tanımlayan daha üst bir kavramdır. Kurban kelimesi için Hellenlerin kullandığı bir diğer sözcük ise *thysia* (θυσία)'dır. *Thysia* dini usullere uygun bir törenle ve dualar eşliğinde kurban edilen, tanrılar ve insanlar arasında belirli ölçütlerle paylaşılan kurban anlamını taşımaktadır (Vernant, 2016: 59). *Thysia*'da kurban ateşinin iç yağ ve kemiklerin yanmasıyla ortaya çıkan duman tanrılara ulaşırken bu ateşte pişirilen etler de ritüelde bulunanlar arasında pay edilerek tanrı ile ritüele katılanlar arasında bir bağ kurulur. Adaklarda şayet kanlı bir kurban sunulacaksa Hellenler bu durumu iki farklı şekilde belirtirler. Bunlardan ilki *thysia* (θυσία) sözcüğünün kökeni olan adamak, kurban sunmak anlamındaki *thyein* (θύειν) fiilidir. *Thyein* fiiliyle sunulan *thysia* (θυσία) ya da diğer adıyla adak / kurban göksel nitelikteki Olymposlu tanrılar içindir. Yeraltı tanrılarına yapılan adaklar ise çoğunlukla *enagizein* (ἐναγίζειν) ya da *sphattein* (σφάττειν) fiilleriyle belirtilir (Vernant, 2016: 57).

Tanrının koyduğu yasa ya da doğa yasasıyla oluşan durumlar ise *hosios* (ὅσιος) ile ifade edilir (Beekes, 2010: 1117). Tanrıların sevdiği şeyler ile kişiler *hosios* olarak adlandırılır (Pl. *Euthryph.* 7a). *Hosios* sözcüğü çoğu zaman *dikaios* (adil) ve *hieros*'un zıttı olarak dindışı şeklinde algılanır. Ancak *dikaios* insanların koydukları yasalara uygun olanı yani adili temsil ederken *hosios* tanrılarının yasalarına uygun olana işaret eder. Dolayısıyla *ta hiera kai ta hosia* (τὰ ἱερά καὶ τὰ ὀσία) ifadesinde *ta hiera* tanrılara ait olup tanrılarının kendilerinin olan ve ortak kullanıma izin vermedikleri şeyleri; *ta hosia* ise tanrılarının kullanıma izin verdiği şeyleri ifade eder. Ancak *ta hosia*'da insan hür olsa da bu alan yine tanrı tarafından kontrol edilir (Pironti, 2017: 554).

Tragodia yazarlarından tarihçilere kadar pek çok antik yazar dinle ilgili bir durumu anlatmak için özellikle *sebesthai* (σεβέσθαι) fiiline başvurmuş ve genel bir kullanımla

belirtmek gerekirse $\sigma\acute{\epsilon}\beta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon\varsigma$ kalıbını kullanarak bu durumu ifade etmiştir²⁴. Bu fiil tanrılardan *korkmak* ve *bu korkuyla onlara saygı göstermek (tapmak)* anlamına gelmektedir²⁵ (Liddell ve Scott, 1996: 1588 s.v. $\sigma\acute{\epsilon}\beta\omicron\mu\alpha\iota$). *Sebesthai* fiilinin yanı sıra aynı kalıpla kullanılan *nomizein* ($\nu\omicron\mu\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$) fiili ise daha çok “var saymak, tanrıların var olduklarına ve onlara inanmak” anlamına gelmektedir²⁶ (Liddell ve Scott, 1996: 1179 s.v. $\nu\omicron\mu\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$). *Sebesthai* ifadesi genel bir tanımla “*dini saygı için kullanılan en genel ifade*”dir (Smith, 1903: 230 dn. 19). U. von Wilamowitz-Moellendorff ve G. Klaffenbach (1931-1932: 15) bu sözcüğün kullanımını “*külte ilişkin görevlerin ve tanrılar tarafından istenenlerin / emredilenlerin doğru ve iyi bir şekilde yerine getirilmesinin, gerçekten dindarlığa yakışır şekilde yapılması gerektiğini varsaymalarıdır*” şeklinde tanımlar. W. Burkert (2011: 408) *sebesthai*’ın tek başına bir dindarlık oluşturmadığını fakat iyinin ölçütüne (*eu* = $\epsilon\tilde{\upsilon}$) tabi tutulduğunda, yani bu fiilden türetilen *eusebeia* ($\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\acute{\iota}\alpha$) sözcüğüyle bu anlamı kazandığını belirtir. Nitekim din sözcüğüne en yakın anlam olarak da *eusebeia* ($\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\acute{\iota}\alpha$) sözcüğü kabul görmektedir (Auffarth, 2006: 223). MÖ V-IV. yüzyılda yaşamış olan Platon (*Euthyph.* 12e-14b) *eusebeia*’yı, kutsallık (*hosios*) sözcüğü ile beraber kullanarak, tanrılara hizmet etmek ($\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\acute{\iota}\alpha$) olarak tanımlar. Ona göre bu, doğru olanın bir kısmıdır ($\tau\omicron$ $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$ $\tau\eta\nu$ $\tau\omicron\omega\nu$ $\theta\epsilon\omicron\omega\nu$ $\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\acute{\iota}\alpha\nu$), geri kalanı ise insanlara hizmet etmektir ($\tau\omicron$ $\delta\epsilon$ $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$ $\tau\eta\nu$ $\tau\omicron\omega\nu$ $\alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omega\nu$ $\tau\omicron$ $\lambda\omicron\iota\upsilon\pi\omicron\nu$ $\epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$). MÖ 384-322 yılları arasında yaşayan Aristoteles’e (*Vir.* 1250b) göre, *dikaiosyne* (adalet, dürüstlük ve doğruluk) önce tanrılara sonra ruhlara (*daimon*), ardından vatan ile ebeveyne ve son olarak da ölümlere karşı görevlerden oluşturur. Bunlar arasında *eusebeia* ya *dikaiosyne*’nin bir parçasıdır ya da ona eşlik etmektedir ($\acute{\epsilon}\nu$ $\omicron\acute{\iota}\varsigma$ $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ η $\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\acute{\iota}\alpha$, $\eta\tau\omicron\iota$ $\mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ $\omicron\upsilon\varsigma\alpha$ $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta\varsigma$ η $\pi\alpha\rho\alpha\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\theta\omicron\upsilon\varsigma\alpha$). MS 55-135 yılları yaşayan Epiktetos (*Disc.* 31), tanrılara karşı olan *eusebeia*’nın, onların var olduklarını düşünmek, onlar hakkında doğru düşüncelere sahip olmak ve herşeyi düzgün ve adil bir şekilde yönettiklerini düşünmek olduğunu belirtir. MS III. yüzyılda yaşayan Diogenes Laertios (VII. 119) ise *eusebeia*’yı tanrılara hizmet etmenin bilgisi ($\epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$ $\tau\epsilon$ $\tau\eta\nu$ $\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\acute{\iota}\alpha\nu$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta\nu$ $\theta\epsilon\omicron\omega\nu$ $\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma$) olarak tanımlar. Sonuç olarak *eusebeia* için “*polis (kent) içinde kişinin kendi ailesine, polis’e ve onun yasalarına ve tanrılara ilişkin bir aidiyet ve otorite ilişkisidir*” tanımı yapılmaktadır (Auffarth, 2006: 223).

²⁴ Bazı örnekler için bk. Aiskh. *Suppl.* 920-921; *Pr.* 937; *Tr.* 596; Pl. *Phaid.* 251a; Aristoph. *Thes.* 105, 123; Xen. *Mem.* IV. 4. 19; Hdt. I.66.1; 138.2; 216.4; II.29.7; 41.2; 42.2; 46.3; 172.3-4; V.7; VII.115.3; 197.4.

²⁵ Aynı fiil aile fertlerine, özellikle ebeveyne ve kardeşlere saygı duymak için de kullanılır. Stoacılar bu saygının önce tanrılara, ikinci sırada ise aile fertlerine olduğunu söylerler (bk. Diog. Laert. VII. 120).

²⁶ Bazı örnekler için bk. Pl. *Sym.* 202d; *Apol.* 24b-c, 26c; *Eutryph.* 3b; *Nom.* 886a; Ksen. *Sym.* 8.35.

Tanrılara ilişkin inancı ya da kültü işaret eden bir diğer kelime ise *threskeia* (θηρησκεία)'dır. Bu sözcük 'dini ritüeller gerçekleştirmek, tapınmak' anlamındaki *threskeuein* (θηρησκεύειν) fiilinden türetilse de (Liddell ve Scott, 1996: 806 s.v. θηρησκεία) etimolojik olarak açıklanamamaktadır (Burkert, 1987: 273; 2011: 409). Bu sözcük Herodotos (II. 18, 37, 64.) tarafından kullanıldıktan sonra Strabon'a kadar literatürde bir kez daha yer edinmemiştir (van Herter, 1994: 2-3). Joseph Christiaan Antonius van Herter'in (1994) bu kelime üzerine yaptığı filolojik ve epigrafik araştırmalar *threskeia*'nın 'dinsel mesele, bir tanrıya ya da bir kişiye tapınma, ritüel yapmak' gibi anlamlara geldiğini ortaya koymuştur. Antik Yahudi yazarlar bu sözcüğü daha çok hayvanlara, putlara ve yabancı tanrılara tapmak anlamında; Hristiyan yazarlar ise pagan tanrılarına, puta ve meleklerle tapınmak olarak kullanır (van Herter, 1994: 96).

1.2. Hellenlerin Dini ve İnancı Üzerine

Hellen dini çalışmalarında farklı yöntemler olmakla birlikte bunların sadece bir kısmı eleştirilerle doludur. Hellen dini üzerine yazılanlar tam anlamıyla dini sistemi ortaya koymakta zorluk barındırır da her biri kendi içinde mantıklı, araştırmalarda kırılma noktaları yaratan çalışmalardır. Hellen dini üzerine birincil kaynaklar arasında yer alan Gilbert Murray, 1912 yılında yayımladığı "*Four Stages of Greek Religion*" ve 1955 yılında da "*Five Stages of Greek Religion*" başlığıyla yayımladığı eserinde Hellen dininin her anlamda tarih açısından önemli olan üç aşamadan oluştuğunu belirtir (Murray, 1912: 16; Murray, 1955: 1). İlk aşamayı ilkel *euetheia* (εὐθηεία) yani henüz Zeus'un insanın aklını karıştırmak için gelmediği cahillik çağı olarak tanımlar (krş. Guthrie, 1955: 19). İkinci aşamayı Olymposlu tanrıların oluşturduğu klasik ya da diğer adıyla Olymposlular aşaması oluşturur. Bu aşama sanata, şiire, edebiyata yön veren aşamadır. Üçüncü aşama ise, yazarın kabaca Platon'dan alıp Aziz Paulus ve ilk Gnostiklere kadar etkisini sürdürdüğü Hellenistik Dönem aşamasıdır. Daha sonra, 1955 yılında yayımladığı eserinde üçüncü aşamanın dördüncüyü oluşturduğu fikriyle yola çıkan G. Murray (1955: 3) ardında Olympos teolojisi ile özgür kent devletlerinin başarısızlıkların ve yarı barbar monarşilerin olduğu Hellenistik Dönem ve sonrasının popüler hareketlerini, çok yönlü başarısızlıklar bilincine dayalı olan bir aşamayı ve hemen ardından da beşinci aşamada Hellen dininin Hristiyanlığın 'ateizm'ini alt edişini sayar. G. Murray'in bu çalışmasındaki ilk üç aşama özellikle bu tezin ana konusuyla bağlantılıdır. Çünkü en eski Hellen inancı kabile yaşamıyla ilişkiliydi ve tarım hayatına dayanıyordu²⁷. Bu inanç sisteminde yerel / kabile tanrıları

²⁷ Hellen inancının gelişim sürecine ilişkin başvuru kaynakları için bk. von Wilamowitz-Moellendorff ve Klaffenbach, 1931-1932; Burkert, 1987; Bremmer, 1994; Nilsson, 1955.

bulunuyordu ve bu tanrılardan bazıları da daha sonra Olympos tanrılarıyla asimile olmuşlardı (Murray, 1955: 44).

Dini ve *polis*'i mekan açısından ele alan Christiane Sourvinou-Inwood, 1990 yılında yayımladığı “What is Polis Religion?” isimli makalesinde Hellen dinini “*birbirleriyle ve Panhellenik dini boyutlarla etkileşime giren bir dini sistemler ağından oluşur*” şeklinde tanımlar (Sourvinou-Inwood, 1990: 300). Ona göre farklı kentlerde tapınım gören tanrılar aynı tanrılardır, fakat bu tanrılar kentin tarihi, tanrının hangi yönünün vurgulandığı, onların kent ile bağlantısı ve kent için önemine göre farklılıklar göstermektedir (Sourvinou-Inwood, 1990: 300). Christiane Sourvinou-Inwood (1990: 304-305) için “*Hellen kenti dini eklemlemiş ve din tarafından da kendisi eklemlendirilmiştir; din, kentin kimliğini oluşturan tüm unsurları, geçmişini, fiziksel manzarasını, onu oluşturan parçalar arasındaki ilişkiyi yapılandıran ve anlamlandıran kentin merkezi ideolojisi haline gelmiştir*”.

Christiane Sourvinou-Inwood'un bu fikirleri 2009 yılında Julia Kindt tarafından dinin *polis* ile iç içe geçikliği (embeddedness) kavramı ile karşılaştırılmıştır. J. Kindt (2009: 12) Hellen dininin *polis* ile iç içe geçik olmasını, “*dini uygulamanın polis içindeki daha geniş ilişkiler ağının ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu anlamına gelmesi*” şeklinde tanımlar.

Platon (*Euthyph.* 12e-14b) *eusebes* (εὐσεβής) yani dindar olmanın tanrılara hizmet etmekle olduğunu belirtir. Bu hizmetinse dua ederken ve adak sunarken tanrılar memnun eden şeyleri söylemeyi ve bu şeyleri yerine getirmeyi bilmek olduğunu, böylelikle kutsallığa eriştiklerini; tanrıların devletlere ve ailelere kurtuluş bahşettiğini söyler. Platon'un bu söylemi Hellenlerin tanrılarının bireylerin yerine getirdikleri ritüellerle hem devlete hem de bireyin ailesine kurtuluş bahşettiğini açıkça belirtmektedir. Şu halde G. Pironti'nin (2017: 554) Hellen dininin sosyal hayatla girift bir ilişkisi olduğu fikri de kabul edilebilir gözükmektedir. Çünkü ona göre, “*tanrılar sadece bireylerin değil toplumun da kaderini yönetir, dolayısıyla devletin ve siyasi kurumların da garantörleridir. Öte yandan her toplumun, diğerlerine göre farklılıklar gösteren kendi pantheon'u ve gelenekleri vardır, dolayısıyla '(Hellen) dini' ifadesiyle her şehirde aynı olan bir inanış ve adet bütününden çok genel anlamda ortak olan din kültürü kastedilir*” (Pironti, 2017: 554).

Din üzerine yapılan bir dizi araştırma ise doğrudan tanrıların isimlerinin dilbilimsel çalışmalar ile etimolojik kökenlerine inerek izlenen yöntemdir. Bu çalışmalar tanrının adı ile etimolojik anlamı arasında bir bağ kurmaya yöneliktir. Bu tarz çalışma stili çoğunlukla tanrıları tek bir olgu üzerinde yoğunlaştırarak adının kökeni, doğa ve tanrı arasında bir paralellik veya eşdeğerlilik bulunmasını sağlamaktadır. Ancak tanrının kudretini oldukça sınırlamakla birlikte

hatalara sebebiyet vermektedir. Öyle ki en bilindik örnek olan Zeus ile yola çıkılırsa²⁸ onun, sadece gün ışığı ve göğü sembolize ettiği görüşüne varılır (Vernant, 2016: 11; 2017: 124-125 krş. Eliade, 2018: 339). Çünkü dilbilimsel araştırmalar tanrının adının Hint-Avrupa dil ailesinde yer alan ve “gün ışığı, gök” gibi kelimelerin türediği δῖφ- (div-) kökünden²⁹ geldiğini ortaya koymaktadır (Cook, 1914: 1; Guthrie, 1955: 37; Beekes, 2010: 498 s.v. Ζεύς; Henrichs, 2010: 918-921; Eliade, 2018: 261). Tanrıların adları üzerinden sürdürülen bu etimolojik çalışmalar Hellen tanrılarını stoacı bir bakış açısına sürükler; böylelikle Hellen dini doğanın ve doğa güçlerinin kişileştirilmiş formuna dönüşür (Walsh, 1988: 181). Fakat Hellen tanrılarının güçleri sadece doğayı temsil eden imgelerden ibaret değildir. *Kosmos*’tan *polis*’e ve *polis*’ten bireyin yaşamına kadar etki eden tüm unsurlarda ve her alanda her bir tanrı yetkinlik / kudret sahibidir.

Hellen dininin bağlı bulunduğu bir kurum olmadığı gibi kutsal bir kitabı ya da kurumsallaşmış bir organı yoktu. Bu inancın mekanı genellikle tapınak olarak adlandırılrsa da her zaman bir mimari öge bulunmamaktadır. Zira söz konusu mekan kent içerisinde ve kent dışında ya da kırsalda – doğal kaya oluşumları, su kaynakları, mağaralar gibi mekansal – farklılıklar gösterebilir (Kaya, 2019: 13). Bu nedenle hemen hepsi kutsal alan (*hieron* = τὸ ἱερόν) olarak adlandırılır. Sınırları belirli olan bu alanlar genellikle yeryüzünün ya da arazinin geri kalanından kesilerek (τέμνειν) ayrıldığı için *temenos* (τέμενος) olarak adlandırılırlar (Liddell ve Scott, 1996: 1774). *Temenos*’lar sınır taşları (*horoi* = ὅροι) ile belirlenebileceği gibi, bir duvar (*peribolos* = περίβολος) ile de çevrilebilirdi. Bunlar dışında bir yerin kutsal mekan oluşunu ritüelde kullanım amaçlı su kaynakları, ağaç ya da koruluk da gösterebilir ve buralarda altar önceliklidir (Burkert, 2011: 47-60; Bremmer, 2014: 27-28).

Hellen dininin rahipleri de bulunmamaktaydı. Rahiplik daha çok siyasal, ekonojik ve sosyal bir statüydü (Chaniotis, 2008b: 485). Rahiplik mevkiî satın alınabilir bir mevkiydi. Özellikle Hellenistik Dönem’de Hellen kentlerinde en yüksek ödemeyi yapan tarafından gerçekleştirilirdi. Rahipler çoğunlukla tanrıların, rahibeler ise tanrıçaların hizmetinden ve gözetiminden sorumluydular (Potter, 2005: 408).

²⁸ Tüm modern araştırmacılar dilbilimsel çalışmalarda Zeus’u örneklendirmektedir. Bu çalışma içerisinde her bir tanrı için etimoloji köken araştırmaları hem, varsa, modern çalışmalardan hem de antik kaynaklar vasıtasıyla, özellikle Platon’un Kratylos’u ve bu tez sırasında ayrıca çalışılan L. Annaeus Cornutus’un Hellen Dininin Kısa Özeti eseriyle örneklenmiştir. Bu bilgiler çoğunlukla tanrıların kimliği başlığı altında derlenmiştir.

²⁹ Zeus sözcüğünün Hellençe çekiminde iki farklı gövde göstermektedir “Διευ-” ve “Διφ-”: Ζεύς (yalın hal), Διός (-in hali), Διὺ (-e hali), Δία (-i hali), Ζεῦ (seslenme hali). Δι = Z için ayrıca bk. Bornemann, 1978: 18-19 §21,5.

1.2.1. Çokdeğerlilik İlkesi

MS 46-120 yılları arasında yaşadığı düşünülen tarihçi ve biyografi yazarı Plutarkhos (*Erotikos* 13.B c. 757) bilhassa başta stoacıların olmak üzere bazı zümrelerin Aphrodite'yi arzu (ἐπιθυμία), Hermes'i hitabet (λόγος), Mousaları zanaat (τέχνη) ve Athena'yı bilgelik / hikmet (φρόνησις) olarak adlandırdıklarını belirtir. Ancak bu şekilde açıklamalar yapan kişilerin ateizme (ἀθεότης) yöneldiğini vurgular. G. Pironti (2017: 555) de bu tarz yaklaşımların tanrısal güçlerin eylemlerini niteleyen çokdeğerlilik ilkesinin üstünü kapattığını aktarmaktadır. Çünkü bir tanrının gücü (δαίμων = *daimon*) onun payına (τιμή = *time*) düşen yerden farklı olarak pek çok alana etki eder. Örneğin, Hellenler için Aphrodite'nin yetki alanı sadece arzuyu, cinsel birlikteliği, bedensel teması, güzelliği ve baştan çıkarıcılığı kapsamamaktadır. Muhtemelen tanrıça Aphrodite, kendisinin doğum *mythos*'undaki deniz ile bağlantısı nedeniyle *pontia* (ποντία), denizdeki uzun seyahatinden ötürü denize açılanların güvenliğinden sorumlu olarak *euploia* (εὐπλοία) ve denizcilerin sağ salim limana varabilmeleri için de *limenia* (λιμενία)'dır (Jessen, 1907: 1225-1226; Kruse, 1926: 570; 1953: 29). İkincil bir örnek olarak; Athena kurnaz zekayı yani *metis*'i (μῆτις) temsil etse de bu temsilin yetki alanlarında üreticilik (*ergane*), öngörü (*pronoia*) ya da atların dizginle (*Khalinitis*) kontrolü vb. gibi kudretleri bulunur. Çoktanrılı bir sistemde bu özellikler tanrıları birbirine bağlar³⁰.

Tanrıların kudretini temsil eden bu ikincil sözcükler çoğunlukla *epiklesis* (ἐπικλησις) ya da *epitheton* (ἐπίθετον) olarak adlandırılır. Hellence bir tanrıyı 'davet etmek' ya da ona 'yakarmak' anlamına gelen *epikalein* (ἐπικαλεῖν) fiilinden türeyen *epiklesis* dar bir anlamda tanrı ya da tanrıların çağrılması için edilen duanın dilek ve anlatı bölümünü oluşturmakla birlikte daha geniş bir anlamda külte dayalı uygulamalarda tanrıya hitap etme biçimidir (Chaniotis, 2004: 1064). Buna kısaca tanrıya verilen ek isim ya da lakap da denebilir. *Epitheton* ise 'isim vermek' anlamındaki *epitithenai* (ἐπιτιθέναι) fiilinden gelir. Tanrıların gücünü, güzelliğini (*kallistos*, *aristos* vb.), kendilerine has olan özelliklerini (Apollon *Katharsios*, Zeus *Bronton* vb.), tapınım gördüğü yerleri ve kurumları (Athena *Polias*, Zeus *Agoraios* vb.), anlaşmaları (Zeus *Ephorkios*); haneyle (Zeus *Herkeios* vb.), yabancılarla (Zeus *Ksenios* vb.), el emekleriyle (Athena *Ergane* vb.), bereket (Demeter *Karpophoros* vb.) ve sağlıkla (Apollon *Iatros* vb.) bağlantılı özelliklerini belirten sıfatlardır (Chaniotis, 2004: 1065). Bu nedenle tanrıları aşk, bereket, savaş, deniz, yer, gök tanrısı gibi tekil ve özgül kavramlarla sınıflandırmak doğru gözükmemektedir. Çünkü bu sıfatlar açık bir şekilde tanrının şahsına

³⁰ İlgili konu hakkında ayrıca bk. Pironti, 2017; Vernant, 2017: 129-132.

(*theos*) değil onun kudretine ve yetkin olduğu bir alana (*daimon*) hitap etmektedir. G. Pironti (2017: 555) bu durumu Hellen tanrılarının çokdeğerliliği (*polivalenza*) olarak tanımlar.

Buradan hareketle Hellenlerin kurdukları ve geliştirdikleri kentlerin *pantheon*'larına bakılacak olursa, her ne kadar aynı tanrılardan oluşsalar da hepsinin bulunduğu kente has oldukları düşünülmelidir. Bir kentte görülen tanrı başka bir kentte de görülebilir ancak bu tanrının yetkinlik alanları birbirleriyle yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü aynı olmayabilir. Söz gelimi bir kentte doğrudan Zeus'un onurlandırılması ve ona adak sunulmasıyla başka bir kentte Zeus Soter'in onurlandırılması ve ona adak sunulması farklıdır. Buradaki fark, ilkinde yüceltmenin doğrudan tanrının "şahsı"na yani *theos* (θεός)'a yapılmasıyken ikincisinde tanrının "gücü"ne yani *daimon* (δαίμων)'una yapılmasıdır. Örneğin, Ksenophon'un (*Anab.* VII. 6. 44, VIII. 8. 1-6) sefer sırasında yola koyulup koyulmaması konusunda tanrıya kurban keserek yönetici / kral olan *Zeus Basileus*'a danışması onu sadece alacağı karar anlamında tatmin etmiştir. Fakat sefer sırasında bazı ekonomik zorluklar yaşadıktan sonra uzun süredir *Zeus Meilikhios*'u onurlandırmadığını fark eder. Çünkü Zeus'un *meilikhios* (μελίχιος) oluşu aile serveti, dolayısıyla ekonomi ile ayrıca kan döken insanların arınmasıyla ilişkilidir. Doğa söz konusu olduğunda yine Zeus, *hyetios* (ὕετιος) olarak belirtildiğince yağmur getiren iken *ombrios* (ὄμβριος) ile sağanak yağmur, *ourios* (οὔριος) ile rüzgar getirendir³¹.

Bu *epitheta* kentte yer alan şahsa ait ya da kamusal alanları koruyan tanrılara da çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Örneğin Zeus *ktesios* (κτήσιος) şeklinde sıfatlandırıldığında aile kurumunun mal varlığını, *herkeios* (ἐρκεῖος) iken ailenin yaşadığı binayı çevreleyen duvar ya da çiti, dolayısıyla haneyi koruyan; *boulaios* (βουλαῖος) olduğunda ise meclisi (*boule*) koruyandır. Zeus aynı zamanda kentin koruyucusu olarak *polieus*'tir (πολιεύς) ve kızı Athena da yine babasının sıfatıyla *polias*'tır (πολιάς). Bu şekilde Zeus ve Athena polis için yapılması gereken eylemlerden sorumludur. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken husus, tanrının şahsına yapılan onulandırma ile tanrılarının belirli bir kudretine (*daimon* = δαίμων) yapılan onurlandırmanın yaratacağı farklılık ve kente has olan *pantheon*'da tanrının yetkinlik alanının neresi / nereleri olduğunun doğru anlaşılmasıdır³².

³¹ Zeus ve kült isimleri üzerine detaylı çalışma için ayrıca bk. Cook, 1914; 1925; 1940.

³² Tez kapsamında Hellen dininin çokdeğerlilik ilkesi gereğince bir düzenleme yapılmış ve her bir tanrı / tanrıça şayet bir *epitheton*'u varsa bu *epitheton* ile ayrı birer alt başlık altında değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KIBYRA PANTHEON'U

2.1. Hellen Tanrıları

2.1.1. Apollon

2.1.1.1. Tanrının Kimliği

Zeus ile Leto'nun birlikteliğinden doğan Apollon (Hom. *II*.1.21, 36), Olympos tanrıları arasında kehanet, güzel sanatlar, okçuluk, sağaltma ve salgınlarla ilişkili bir tanrıdır. Homeros (*II*. IV.101) Apollon'un doğum yerinden bahsetmese de Λυκηγενής (Lykegenes) sıfatıyla Lykia doğumlu olduğunu söyler. Apollodoros'a (I.4) göre ise Delos Adası'nda kız kardeşi Artemis'ten hemen sonra dünyaya gelir³³. Adının kökeni tam olarak bilinmese³⁴ de bu konudaki en kapsamlı yorum Platon'un Kratylos'unda (405c-406a) Sokrates tarafından verilir. Tanrının sahip olduğu özelliklere istinaden sağaltma (ἀπόλυσις) ve temizleme (ἀπόλουσις), kahinlikte yalın (ἀπλοῦν), okçulukta daima atan (ἀεὶ βάλλοντος), müzikte ve gökyüzünde birlikte hareket ettiren (ὁμοπολοῦντος³⁵) gibi anlamlardan geldiği söylenir. Fakat, “o feci adla [katleden= ἀπολῶν] aynı olmasın diye de ikinci bir lambda (λ) eklenmiş” olabileceğinden söz edilir. Nitekim Apollon'un çoğu *mithos*'unda ölüm/katletme teması yer almaktadır (Graves, 2010: 92-99). Söz konusu tanrı Sokrates'in de bahsettiği üzere sağaltma, arındırma, kehanet, müzik, şiir ayrıca veba, salgın ve hastalıklarla bağlantılı bir tanrıdır.

2.1.1.2. Kaynaklar

Kibyra'da tanrıya ilişkin çok az veri bulunmaktadır. Cicero (Verr. II.4.30-31) Kibyralı, sanatkâr iki kardeş olan Cornelius Tlepolemos ve Hieron'un Apollon tapınağını yağmaladıklarından şüphe duyulduğunu anlatılır³⁶. Bu ikili, olayın ardından cezadan korktukları için MÖ 80 civarında tanıştıkları Kilikia *legatus pro quaestore*'si olan Gaius Verres'in (MÖ 115 - MÖ 43) hizmetine girer ve ona sanat eserleri konusunda ajanlık ve hırsızlık ederler. Söz konusu bu anlatıdan Kibyra'da MÖ I. yüzyılda bir Apollon Tapınağı

³³ Homerik Hymni'de (3.15-20) Artemis Ortygia'da Apollon ise Delos'ta doğar.

³⁴ Etimolojik köken için bk. Beekes, 2010: 118 s.v. Ἀπόλλων.

³⁵ α- ön ekinin birlikte olma anlamında ὁμοῦ sözcüğünü işaret ettiği vurgulanmaktadır; kommentar için bk. Gören, 2016: 238 no. 405c7-8(218).

³⁶ İlgili sanatçılar için ayrıca bk. Vollkommer, 2001: 319 s.v. Hieron (II).

olduğu bilinmektedir. Apollon'a ilişkin başka bir anlatı bulunmamakla birlikte kentten ve teritoryumundan toplamda üç yazıt yer almaktadır³⁷. Kentte Agora I. Teras duvarı içinde devşirme olarak kullanılmış, alt kısmı ve alınlığı kırılmış bir blok yer almaktadır. Blok üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre kent ve halk meclisi Apollon rahibi olan Aristomakhos oğlu Troilos'u onurlandırmakla kalmamış yüceltmıştır³⁸ (ὑπεθέωσεν) (**TEpig. 1; Lev. 1.a**). İkinci yazıt ise Gölhisar'dadır³⁹ (*I.Kibyra* 60). Bu yazıt hem halk meclisi tarafından hem de Romalı tüccarlarca taçlandırılan Magas oğlu Kallikles içindir (**TEpig. 2**). MÖ I-MS I. yüzyıla tarihlendirilen yazıttan da ikinci bir Apollon rahibinin varlığı öğrenilmektedir. Kırsalda bulunan üçüncü yazıt ise bir adak niteliğindedir. A. S. Milner (1998: 35 no. 86) tarafından MS III. yüzyıla tarihlendirilen yazıt Aurelius Tatas isimli bir şahsın Apollon Khereusieideus'e adasını sunmasıyla ilişkilidir (**TEpig. 3**). Yazıtta geçen Khereusieideus *ethnikon*'u nedeniyle Kibyra teritoryumu içerisinde bir köy yerleşkesinin olduğu aşıkardır. Bu yerleşkenin de mutlaka bir tapınağı olmalıdır (Milner, 1998: 35 no. 86; Corsten, 2002: 111).

Kent içerisinde sürdürülen çalışmalarda tek bir kalıntının Apollon'a ait bir tapınak olabileceği öngörülmektedir. Söz konusu yapı kent tiyatrosunun batı-üst kısmında yer alan Dorik düzenli ve planı henüz anlaşılamamış olan kalıntıdır. Ş. Özudoğlu (2020: 297) yapının, Erken Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde kiliseye dönüştürüldüğünü ve yapıdaki mimari izlerden MÖ I. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir⁴⁰. Bunun yanı sıra imparator Tiberius zamanında basılan bir sikkede (*RPC* I 2886A) ön yüzde imparator Augustus'un eşi Livia Augusta, arka yüzde ise iki basamaklı tetrastyl bir tapınak içerisinde Apollon'a ait *tripous* (tripod) betimlemesi dikkat çekmektedir (**Cat. Num. 1**). Augustus sonrasında III. Gordianus (MS 238-244) zamanındaki bir sikkenin arka yüzünde Apollon oturur vaziyette, ayaklarının ardında *lyra*'sı ve sikkenin sol üst çeyreğinde bir kuzgunun beş küçük topağı gagalarken betimlenmesi (*RPC* VII.1 662) yer almaktadır (**Cat. Num. 2**).

³⁷ Bu üç yazıt haricinde M. Collignon (1878b: 174 no. 6) tarafından Ormaleis içerisinde Kaya-djik (=Kayacık?) adında bir yerde; W. M. Ramsay (1895: 305 no. 100) tarafından ise Killanion Pedion içerisinde Kaldjik (=Kağılcık?) adında bir yerde üzerinde iki kişinin büstü yer alan bir stel bildirilmiştir. Stelin yeri tam olarak tespit edilemediği için kataloğa dahil edilmemiştir. Stelde Didymos oğlu Menis'in oğlu Krateros'un rahipliğini yaptığı sırada Apollon'a ve Apollon'un annesi için adasını diktiği kayıtlıdır. Burada muhtemelen Krateros Apollon rahibi olup, Apollon ile annesi Leto'ya adasını sunmuştur.

³⁸ Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

³⁹ Söz konusu bu yazıt Uluköy mahallesinde kaydedilmiştir. Ancak 13 Ocak 1953 yılında Uluköy ve Horzum mahallelerinin birleşmesi sonucu Gölhisar ilçesi oluşturulmuştur.

⁴⁰ Yapının tiyatro ile olan arkeolojik ilişkisi için ayrıca bk. Özudoğlu, 2020: 297-298.

2.1.1.3. Değerlendirme

Apollon'a ilişkin veriler kısıtlı olmasına karşın Cicero'nun (Verr. II.4.30-31) anlatısı, ve kazı çalışmalarındaki öngörüler kentte bir Apollon tapınağının varlığına işaret etmektedir. Aynı zamanda kent içerisinde ve yakınında bulunan iki yazıtta geçen $\text{ιερέα Ἀ[π]όλ[λωνος}$ ve ιερῆ Ἀπόλλωνος ifadelerin kentte iki rahibin varlığını da ortaya koymaktadır. Tanrının kentte hangi sıfat ve görevle yer edindiği bilinmemesine karşın, tapınağın yağmalanması ve kazı sürecinde ortaya konan fikirler neticesinde, tiyatroyla ve φύσει sanat ile bağlantılı olarak tapınım gördüğü düşünülmelidir. Tanrının, sikke darplarında her ne kadar *tripodes* betimi yer alsa da bir kehanet verip vermediği bilinmemektedir.

2.1.2. Ares

2.1.2.1. Tanrının Kimliği

Zeus ile Hera'nın çocuklarından biri olan Ares, Hellen Pantheonu'nda savaş ile ilişkilendirilmiştir. Olympos tanrıları arasında pek sevilmeyen Ares Homeros'a göre Trakyalıdır (Hom. *Il.* XIII. 301; *Od.* VIII. 361). Homeros (*Il.* V. 889-898) babası Zeus'un ağzından onu tanımlarken ἄλλοπρόσολλος = döneke sözcüğünü kullanır. Kavga, savaş ve çatışmayla dost olduğunu ve yıkıcı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Benzer şekilde başka bir kısımda insanların baş belası (βροτολογός) olduğu vurgulanır (Hom. *Il.* XIII. 299). Khrysippos, Ares'in adının yok etmek / ortadan kaldırmak anlamına gelen *anairein* (ἀναιρεῖν) fiilinden türetilen *Anaires* (Ἀναίρης) yani 'yok edici, suiskastçi' olduğunu belirtir (Plut. *Erotikos* 13.B c. 757). Kendi zevki için savaş çıkaran Ares, savaşçıyı koruyan ve onlara yol gösteren Athena'nın aksine tam bir savaş meraklısıdır. Genelde zırh, miğfer, kalkan, kılıç, at ya da mızrağıyla betimlenmektedir (Karayaka, 2007: 87). Hellenlerin savaş tanrısı olarak adlandırdığı Ares antik yazınlarda çoğunlukla bir *hoplites* gibi savaşta yer alan ya da çoğunlukla tartışma, hinlik, kavga, savaş çıkaran bir tanrıdır.

2.1.2.2. Kaynaklar

Kibyra'da Ares'e ilişkin epigrafik materyal ya da plastik eser henüz bulunmamaktadır. Ancak Kibyra'nın teritoryumunun art alanı düşünüldüğünde Ares'e ilişkin hem yazıt hem de kabartmalar komşu kentlere ait kırsal alanlarda görülebilmektedir⁴¹. Kibyra'nın Balboursa ile

⁴¹ Herodotos (VII. 76) Ares'in Pisidia civarında kehanet verdiğini belirtmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Gonzales, 2005. Boubon sınırları içinde yer alan modern İbecik'te dört *agoranomos* tarafından Ares'e adanan bir heykel kaidesinde tanrı " μεγίστος θεός = yüce tanrı" olarak anılmaktadır (Milner, 1998: 3 no. 2;

düşüncesi Ş. Özüdoğru (2020: 352) tarafından reddedilmiştir. Zira kentin kurucusuna ait bu tanımlama MS VI. yüzyılda yaşamış olan Stephanos Byzantios'un (Steph. Byz. s.v. Τάβαι) anlatısına istinaden yapılmaktadır.

Arka yüzde ise yine sağa bakar pozisyonda, dört nala koşarken engelden atlıyormuş şekilde bir at ve üzerinde sağ elinde mızrak ve solda sırtında kalkarıyla miğferli bir süvari darp edilmiştir (**Cat. Num. 3-4**). Sikkelerin ön yüzünde yer alan tiplerde farklı unsurlar miğfer üzerindeki betimlerde, lejantlarda ve büstün yüz stilinde bulunmaktadır. Sikkelerin hepsinde KIBYPATΩN (=Kibyalıların) lejantı okunabilmekle birlikte farklı kısaltma, sayısal değerler ve isimler yer almaktadır. Cat. Num. 3'te mızrağın ardına bir gül eklenerek farklı bir emisyon oluşturulmuştur. Aynı sikke mızrak arkasına tünemiş bir kartal ile de emisyon olarak basılmıştır (*BMC Phrygia* 8).

Kentin sikkelerinden kistophorik tetradrahminin ön yüzündeki büst noktalı bir bordür içinde yer almaktadır (**Cat. Num. 5**). Burada betimlenen büst Ares olarak kaydedilmiştir. Arka yüzde saat on yönündeki hörgüçlü boğa⁴⁵ motifiyle emisyon oluşturulmuştur. Hemen üzerinde, saat 11 yönünde *A(lpha)* harfi; atın bacakları arasında ise TPO, MO, ΔA ve bu lejantın altında da KIBYPATΩN (=Kibyalıların) okunmaktadır (*Roma Numismatics Ltd.*, E-Sale 64, 28-11-2019, Lot 334). Söz konusu TPO, MO, ΔA kısaltmalarının sırasıyla Trokondas (Τροκονδας), Moagetes (Μοαγέτης), Daittes (Δαϊττης) isimlerini nitelediği üzerinde durulmaktadır (Özüdoğru, 2020: 355, 381). Yerel isimler arasında olan bu isimler kent ve teritoryumundaki yazıtlardan bilinmekle birlikte ilki, MÖ 188 ve MÖ 174 yıllarında Kibyra ile Roma arasında imzalanan antlaşma metninde de geçmektedir (Meier, 2019: 9-40). Aynı zamanda bu isimler kent ve kentin bulunduğu coğrafyada da sık kullanılan isimlerdendir (*LGPN V^b; V^c*). *A(lpha)* harfi sikkenin tarihi olarak değerlendirilmektedir. Birinci yıla işaret eden bu harf, kentin Hellenistik Dönem'de kullandığı MÖ 191 yılı başlangıçlı takvimi⁴⁶ baz alınarak MÖ 190 yılına tarihlendirilmektedir.

Bordürsüz iki sikke üzerinde IC lejantı okunmakta ve saat 11 yönünde farklı emisyon sembolleri (biri Herakles'in lobutu, öteki çalı ya da şimşek demeti?) yer almaktadır (**Cat. Num. 6-7**) (Oslo Myntgalleri AS, Auction 21, 27-11-2020, Lot 217; *BMC Phrygia* 9). Ön yüzdeki

⁴⁵ Kentte bulunan terrakota boğa başları ve hörgüçlü boğa figürinleri için ayrıca bk. Günel 2019: 134-138 Kat. No. 53-60.

⁴⁶ MÖ 174 yılında tekrarlanan Roma-Kibyra antlaşma metninde geçen “μηνὸς δεκεμβρίου, ἐν δὲ Κιβύραι ἔτους ἑπτα καὶ δεκάτου, ἱεροῦ Γορπιαίου” (Decembrius ayında, Kibyra'da 17. yılın kutsal Gorpaios ayında) ifadesinden kentin MÖ 191 yılında bir takvim başlangıcına sahip olduğu anlaşılmaktadır, ayrıntılı bilgi için bk. Meier, 2019: 9-40; Özüdoğru, 2020: 100.

miğferli sağa bakan büst kentin mitik kurucusu Kibyras olarak kaydedilmiştir. IC kısaltması Hellen sayı sistemindeki karşılığı olan on altıya denk gelmekte ve Kibyra'nın 16. yılını sembolize etmektedir. 16 yılını sembolize eden ifadeden ötürü sikke MÖ 175 yılına tarihlendirilmektedir (Özüdoğru, 2020: 357). Bordürsüz bir diğer sikkede ise O harfi yer almaktadır (**Cat. Num. 8**) (*SNG Ashmolean* 996; *CNG eAuction* 386 Lot 298 krş. Özüdoğru, 2020: 357). Emisyon sembolü Dioskurların şapkası *piloslar* olan bordürsüz fakat aynı motifli bir sikkede (**Cat. Num. 9**) lejant OC ve ΔI (ya da AI) olarak görülmektedir (*SNG von Aulock* 3713). OC'nın karşılığı olarak yetmiş altı sayısı ve MÖ 115 tarihi önerilmektedir (Özüdoğru, 2020: 357). Ön yüzünde bitki çelengiyle bordürlü, arka yüzünde ise noktalı bordürü bulunan bir diğer sikkede (**Cat. Num. 10**) A, T, AY kısaltmalarının yanı sıra açık şekilde yazılmış Μουσαῖος (Mousaios) adı okunabilmektedir. Bu isim kent demografisinde daha önce kayda alınmış isimler arasında yer almakla birlikte Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar kullanılan bir isimdir (*I.Kibyra* 42C, 44B, 279, 290, 405). Yine Ares başının ön yüzde betimlendiği başka bir sikkenin (**Cat. Num. 11**) arka yüzündeki atlının başının üstünde iki yanda *piloslar* yer alırken sol tarafında saat on yönünde ΣΙΑ, saat üç yönünde M ve atın alt kısmında saat altı yönünde, alt alta gelecek şekilde B harfi, KIBYPATΩN ve MO kısaltması görünmektedir (*BMC Phrygia* 1). Ş. Özüdoğru (2020: 355-356), *B(eta)* harfini ikinci yıl olarak tanımlamakta ve sikkenin MÖ 189 yılına tarihlenebileceğini öne sürmektedir. ΣΙΑ kısaltması için kentte daha önce kayda alınan yazıtlara istinaden Silbos ya da Silemas; MO içirse Moagetes isminin karşılığı olabileceği düşünülmektedir. Sikkeler üzerinde önerilen bu isimler kentin Hellenistik ve Roma Dönemleri boyunca kullanılmış ve kentin seçkinlerinin adları olarak görülmektedir. Başka bir sikkenin ön yüzde diğer sikkelerden farklı bir tipte, sorgucu olmayan miğferli bir adam bulunmaktayken arka yüzde yine aynı süvari O ve PO lejantları ve saat on bir yönünde üzüm salkımı ile (**Cat. Num. 12**) betimlenmiştir (*SNG von Aulock* 3717). Söz konusu bu sikkenin ön yüzündeki erkek figürü, Sagalassos kentinin *bouleuterion* frizine ait ve yak. MÖ 100 yılına tarihlenen kabartmalı bir blok üzerindeki Ares betimiyle benzeşmektedir. Farklı bir miğfer betimi ise arka yüzü korozyona uğramış başka bir sikkenin ön yüzünde yer almakta olup (**Cat. Num. 13**) Ares olarak kaydedilmiştir (*SNG Cop Phrygia* 263; *SNG von Aulock* 3702; *Nomos AG, obolos* 18, Lot 329). Benzer miğferli bir diğer sikkede ise arka yüzde ΟΓΩΛΛΙΚ (Ogollis) adı ve KIBYPAT lejantı okunmaktadır (**Cat. Num. 14**). Ayrıca ön yüzde Ares'in diğer drakhmilerle benzer şekilde betimlen bronz bir tetradrakhmi de bulunmaktadır (*SNG von Aulock* 3701; *SNG IV Fitzwilliam Museum* 4950; *Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction* 275, Lot 3920). Bu sikkenin ön yüzde noktalı bordür içinde bulunan büst Leake (1859: 37) tarafından Pallas olarak tanımlanmıştır. Fakat büstün

boğazında tiroid kıkırdağı (θυρεοειδής) / Adem elması net bir şekilde tüm sikkelerde seçilebilmektedir. Diğer kayıtlarda ise genç erkek başı ve kahraman başı olarak kayıtlıdır. Arka yüzü de aynı atlı ile darbedilmiş, saat on bir yönünde bir arı sembolü ile atın altında KIBYPATΩN (=Kıbyralıların) lejantı okunmaktadır (**Cat. Num. 15**). Lejant üç satır halinde A KEΔ, O ΔI, KIBYPATΩN şeklindedir. KEΔ kısaltmasının kentte kaydedilmiş olan isimlerden Keddebes ile benzeştiği düşünülmektedir (Özüdoğru, 2020: 357 krş. Leake, 1859: 37). Sikkelerin bazılarında ise arka yüzünde başak sembolüyle (oluşturulmuş M (mü), Y (üpsilon) ve P (rho) harfleri iç içe geçmiş monogramlı (Leake, 1859: 37; *SNG IV Fitzwilliam Museum* 4952) (**Cat. Num. 16**) ve *kerykeion* sembolü emisyonunda (**Cat. Num. 17**) ΠM monogramlı (*SNG von Aulock* 3712) örnekleri de mevcuttur⁴⁷. Bunlardan farklı olarak ön yüzde yine miğferli erkek başının (Ares) bulunduğu fakat arka yüzde kare şeklinde yükseltilmiş bir alana hörgüçlü ve diz kırmış bir boğa / sığır betimlemesinin alt kısmı KIBYPATΩN üst kısmı C M harflerinin iliştiirildiği bir darp (**Cat. Num. 18**) daha bulunmaktadır (*SNG Cop Phrygia* 270-271).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde öon yüzünde *RPC*'ye (III 2306A) göre Caracalla olarak nitelendirilen fakat daha sonradan [PΩ]MH AΔPIAN[H]⁴⁸ şeklinde lejant basıldığı bildirilen sikkenin arka yüzünde KIBYPATΩN lejantlı sola dönük şekilde resmedilmiş, sağ elinde mızrak, sol elinde *parazonium* tutan, miğfer takmış Ares yer almaktadır (**Cat. Num. 19**).

2.1.2.3. Değerlendirme

Hellen *pantheon*'unun bir üyesi olan Ares'e ilişkin veriler kent ve kent teritoryumu içerisinde sadece Hellenistik Dönem sikke darplarının ön yüzünde takip edilebilmektedir. Farklı kaynaklarda farklı isimlerle belirtilmesine karşın son yapılan çalışmalarda Kıbyra Minor'a atfedilen sikkelerin de Ares olabileceği vurgulanmaktadır (Özüdoğru, 2020: 298-299, 351-361, 381-383). Kentte ve egemenlik alanında Ares'e ilişkin epigrafik buluntu bulunmamaktadır. Bu nedenle kentte Ares'e ilişkin bir kültürün net bir varlığından söz etmek mümkün değildir.

⁴⁷ Süvari ve Ares betimli sikkeler ve tasvirler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Özüdoğru, 2020: 351-361.

⁴⁸ Ayrıca bk. aş. Dea Roma / Thea Rhome.

2.1.3. Arete

2.1.3.1. Tanrıçanın Kimliği

Arete iyiliğin, erdemin, cesaretin kişileştirilmiş bir ruhu (*daimon*) ya da tanrıçasıdır. MÖ III. yüzyılda yaşamış olan, Erothesthes'in öğrencisi Pataralı Mnaseas *periegesis*'inin Avrupa kısmında Soter⁴⁹ ile Praksidike'nin evliliğinden Ktesios ve Arete ile Homonoia'nın dünyaya geldiğini anlatır. Bu üç kardeş annelerinden ötürü ise *Praksidikai* olarak anılır (*FGH* III. 152 no. 17; Suda π 2212, s.v. Praksidike). Hesiodos'a (*Op.*122) göre Kronos zamanında altın ırk olarak yaratılan *daimones* ölümsüz insanlar olmalarına karşın daha sonradan Dünya'da ikamet eden saf ruhlar olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu ruhlardan biri olan Arete insanın yaratılışındaki tüm iyi huyları (erdem, iyilik, yiğitlik vb.) temsil etmektedir.

MÖ VI-V. yüzyılda yaşayan şair Simonides'e (65) göre Arete tırmanması zor bir kayalık üzerinde, tanrılara yakın kutsal bir yerde ikamet etmektedir. Ölümlüler tarafından görülmez fakat sadece yiğitliğin zirvesine alın teriyle ulaşanlar tarafından görülür. Tanrıça Arete'ye ilişkin bilinen mitolojik anlatı MÖ V. yüzyılda Keos (= Kea, Yunanistan) Adası'nda doğan sofist Prodikos'a aittir. Ksenophon'un (*Mem.* II. 1. 21-32) Prodikos'tan edindiği bilgiye göre, Herakles, çocukluk çağından gençliğe adım atarken karşısına Arete ile Kakia çıkmıştır. Bu anlatıya göre Arete, alımlı ve asil görünen bir kadındır. Bedeni saf bir güzellikte, gözleriye huşu ile bezenmiş, gösterişsiz ve beyaz giyimlidir. MS I-II. yüzyılda yaşayan Philostratus (*VA* VI.10) da Prodikos'un resimli kitabından alıntı yaparak çizimlerdeki Arete'yi verdiği emeklerden ötürü bitkin, zayıf, ayakkabısı olmayan bir kadın olarak tasvir eder. Arete'nin sözlerine göre erdeme giden yol uzun ve meşakkatlidir (Ksen. *Mem.* II. 1. 21-32). Tanrılar insana çaba ve emek harcamadan hiçbir şey vermediği için Arete, Herakles'e istekleri karşısında nasıl davranması gerektiğini, işlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda yönlendirmekte ve onu alın teri dökmeye davet etmektedir. Zorlu yollardan ulaşılan onurları temsil eden Arete, MS III. yüzyılda yaşayan Quintus Smyrnaeus'a (V. 49-55; XIV.195-200) göre⁵⁰, Akhilleus'un kalkanında betimlenen zorlu patikalara sahip bir dağda yaşar. Tanrıça orada palmye ağacından bir tahtta oturmakta ve elleri göğe / cennete uzanmaktadır. Başka bir anlatısında ise bu ağaç gövdesinin tırmanmak için zorlu, dallarının ise cennetin yukarısına uzandığını belirtir. Arete'ye sadece canını dişine katarak tüm kalbiyle çabalayanlar erişebilmektedir. Nitekim Hesiodos (*Op.* 288-291) da alın teri harcanan yolun uzun, zor ve sarp olduğunu belirtir.

⁴⁹ Soter için bk. bu tez, Zeus Soter.

⁵⁰ Quintus Smyrnaeus'un Arete anlatısının detaylı bir incelemesi için ayrıca bk. Bassett, 1925.

Arete, soyut bir kavram olmakla birlikte mükemmelliği, erdemi, kente karşı edinilen iyi duruşu, sporcular ve gladyatörler için zorlu yolculuğu ve alın terini temsil eder. Gündelik hayatta, kente ve bağlı bulunan kurumlara, evlilikte eşe karşı bireysel çaba, iyi niyet ve belirli mücadeleler sonrasında elde edilen başarıları temsil eder. MÖ V. yüzyılda Platon (*Menon* 72a), Menon ile Sokrates'in dialogunda *arete* üzerine konuşmalarını aktarırken Menon birden fazla *arete* olduğunu ve bunların neler olduğunun bilinmesi halinde *arete*'nin açıklanabileceğini savunur. Ona göre, her tür davranış ve her yaş grubunda, ne yapılırsa yapılsın, *arete* farklıdır⁵¹. Platon (*Menon* 71e- 72a) bu durumu şöyle açıklar:

“...Öncelikle, bir erkeğin *arete*’sini isterseniz eğer bu kolaydır, çünkü bir erkeğin *arete*’si şudur: kentinin işleriyle uğraşmaya elverişli olmak, dostlarının yararına düşmanlarınınnsa zararına işler yapmak ve bunun gibi şeylerden etkilenmemeye dikkat etmek. Bir kadının *arete*’sini isterseniz eğer onu da açıklamak zor değil, çünkü onun, evini iyi bir şekilde idare etmesi gerekir, evin içindeki mal mülkü gözetmeli ve kocasını dinleyen biri olmalıdır. Bir çocuğun *arete*’si ise farklıdır, biri kız çocuğunun öteki erkek çocuğunun; ve bir de yaşlı erkeklerinki vardır, azatlıya göre, ve bir de köleye göre olanı vardır”.

2.1.3.2. Kaynaklar

Tanrıça Arete kişileştirilmiş (*personificatio*) bir tanrıçadır. Erdemi, zorlu yollardan geçerek ve emek harcayarak başarılar elde etmeyi tanımlayan bu tanrıça MÖ VII. yüzyıldan beri Hellen şiir sanatında kullanılsa da geç Klasik – Hellenistik Dönem’de kent tanrıları arasına alınmış ve kurumsallaştırılmıştır (Mikalson, 2007: 212; Talloen, 2015: 91). MÖ II. yüzyılın sonunda Erythrai (=İldırı, Çeşme, İzmir) kentinde kişileştirilerek bir kulte sahip olmuştur. Erythrai’da kaydedilen yazıtta adı bilinmeyen bir ayın beşinci gününde Arete, Herakles ve Aphrodite Strateia’ya adanan üç ergin koyun adağının fiyatı 72 drakhma olarak kayıtlıdır (*I.Erythrai Klazomenai* 207). MÖ I. yüzyılda Philadelphia’da gerçekleşen bir kült kuruluşunda Arete için de bir altar dikilmiştir (*TAM* V,3 1539; Weinreich, 1919: 15-16 §24; de Hoz, 1999: 72; Rostad, 2006: 252-255 no. 6). Pergamon’da MS II. yüzyılda Lucius Castricius Paulus’un rüyası uyarınca Arete ve Sophrosyne’ye adağı ile Claudius Silianos için karısı Iulia Pia’nın Arete ile birlikte Sophrosyne’ye adağı bulunmaktadır (Hepding, 1910: 459 no. 41; *IvP* II 310).

⁵¹ Arete’nin ahlaki boyutu ile portreler üzerindeki terminolojisi için bk. Finkelberg, 2002; Keesling, 2017.

Bunların yanı sıra Aphrodisias'tan MS I. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Antonia Flaviane⁵² (*CIG* II,1 2786; *I Aph2007* 12.105) adında ve MS II. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir yazıtta ise Attalis adında iki kadının Arete rahibesi olduğu bilinmektedir (Weinreich, 1919: 15-16 §23; *I Aph2007* 5.7). Arete'nin heykeli ise Ephesos'ta ise Celsus Kitaplığı'nda bulunan bir heykel üzerinden bilinmektedir (Wilberg, 1908: 125; Weinreich, 1919: 15-16 §25; *Ephesos* 1230). Bu epigrafik kanıtların dışında yak. MS 170-250 yılları arasında yaşamış Hellen kökenli sofist Lucius Flavius Philostratus (*vit. Soph.* I. 25 c. 543), MS 90-140 yılları arasında yaşamış olan sofist Marcus Antonius Polemon'un hayatını anlatırken mezarının Smyrna'daki Arete tapınağının bahçesinde olduğunun söylentisine değinir. Bu anlatı MS II. yüzyılda tanrıça Arete'nin Smyrna'da bir tapınağının olduğunu bahseden tek anlatıdır.

Hakkında sınırlı sayıda epigrafik veri bulunan tanrıça Arete'nin varlığı Kibyra'da biri mezar epigramında (***TEpig. 4; Lev. 1.b***) öteki ise beş *phyle* tarafından ayrı ayrı yazılan onurlandırma metinlerinden (*I.Kibyra* 41; 42A-E) bilinmektedir (***TEpig. 5-10; Lev. 2.a-b, 3.a-b, 4.a-b***). Mezar epigramında adı Dor lehçesinde yazılmış olan tanrıça Arete (Ἀρετά) aktif bir rolde görülmektedir (Acar ve Kokkinia, 2022). Tanrıçanın bu tarz bir rolde bulunması kendisinin kişileştirilmiş (*personificatio*) olduğu düşüncesini desteklemektedir. Tanrıça epigramda, hem atletik hem de dövüş zaferlerini⁵³ güvence altına almıştır (Acar ve Kokkinia, 2022: 112). Harf karakterleri ve mezar epigramı üzerinde betimlenmiş olan kalkan motifi dikkate alınarak MÖ I-MS I. yüzyıla tarihlenen bu yazıtta geçen φ[ύγαδ]ε δυσμενέων Ἀρεα = *bir düşman ordusunu kaçırmaman* ifadesiyle kentte olan bir kargaşaya işaret etmektedir⁵⁴. Bu kargaşalar sırasında öldüğü belirtilen kişinin, MS 72/3 yılına tarihlenen Quintus Veranius Philagros'un yazıtında (*I.Kibyra* 42B) geçen μεγάλη συνωμοσία (büyük komplo) ile ilişkili olması muhtemeldir. Bu durumda yazıt MS I. yüzyılın ikinci çeyreğine, özellikle Lykia'da baş gösteren isyan süreci içine veya hemen sonrasına tarihlendirilebilir gözükmektedir. Bu yazıt ve diğer dördü tiyatro *diazoma*'sı üzerinde dizili olup genel olarak MS I. yüzyıl ortalarına

⁵² Antonia Flaviane'nin rahibeliğini üstlendiği tanrıça Arete'nin Roma mitolojisindeki Virtus ile özdeşleştirildiğini belirtilmektedir (Wernicke, 1895: 678; Roscher, 1902-1909: 2074). Virtus, Roma'da cesaretin sembolü olmakla birlikte sağ göğsü kapalı olacak şekilde kısa bir tunik giyer, başında miğferi ve sol elinde bir mızrak sağ elinde bir kılıç ile tasvir edilir (Smith, 1858: 1271 s.v. Virtus). O. Weinreich (1919: 16 §23) Küçük Asya'da bulunan Arete rahipliklerine istinaden bunun Roma'nın Virtus'u olmadığını öne sürmektedir.

⁵³ Kentteki dövüş ve gladyatörlük faaliyetleri ve buluntuları için ayrıca bk. Ekinci, 2003: 55-56; Özudoğru ve Dökü, 2013b: 167; Dökü ve Kaya, 2013: 183; Özudoğru, 2020: 493 vdd.

⁵⁴ İfade hakkında ayrıca bk. Acar ve Kokkinia, 2022: 113 ve dn. 15-17.

tarikhlenmektedir. Bu yazıtlarda Clustumina *tribus*'una kayıtlı olan Troilos oğlu Quintus Veranius Philagros onurlandırılmaktadır. *Phyle*'ler tarafından beş kez onurlandırılan Quintus Veranius Philagros'un en önemli yazıtı yaptığı işlerin sıralı olduğu kayıttır (*TEpig. 5; Lev. 2.a*). Quintus Veranius Philagros kenti temsilen Roma'daki imparatorlara dört kez elçi olarak gitmiş (προσβέυσαντα) ve büyük işler başarmış (ἐπιτυχόντα), kentin kuruluşuna yönelik birtakım mali konularda büyük pek çok kamu davasında avukatlık yapmış (ἐγδικήσαντα), yasadışı yollarla satılan bir yerleşkeyi ve 107 köleyi dava yoluyla geri kazanmış (ἐγνευικήσαντα), imparator rahibi olmuş (ιερέα γενόμενον Καίσαρος Σεβαστοῦ), kente Caesarea şenliklerinde harcanmak üzere yüklü miktarda bağış yapmış (ἐπιδόντα), çeşitli borçlar/krediler vermiş (χαρισάμενον), kente zarar veren bir komployu bastırmış (καταλύσαντα), kenti büyük bir hacizden kurtarmak için Tiberius Claudius Caesar'dan Tiberius Nikephoros'un görevden alınmasını talep etmiş (ἡτημένον), ülkenin her yerinden tahıl satışının *agora*'da at arabasında 75 modii oranında yapılmasını sağlamıştır (πρᾶσιν γείνεσθαι). Bunların sonucunda da, yani yazıtın yazılmış olduğu MS 72/3 yılında, Quintus Veranius Philagros'un hayat boyu Arete rahibi olarak görev aldığı görülmektedir. Bu yazıt rahip henüz hayattayken yazılmıştır. Bunun dışında kalan ve beş *phyle* tarafından onurlandırıldığı anlaşılan Arete rahibi Quintus Veranius Philagros'un bu sırada hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Quintus Veranius Philagros'un MS I. yüzyılda bilhassa MS 23 depremi sonrasında kentin yeniden ayağa kaldırılması konusunda önemli işler yaptığı, özellikle Lykia'daki ayaklanmalar sırasında büyük bir komplonun bastırılmasına yardımcı olduğu görülmektedir (Şahin, 2014, 65). Yukarıda da değinildiği üzere, Platon'un (*Menon* 71e-72a) bahsettiği kaideler çerçevesinde bir değerlendirme sunulacak olursa kent yararına sunduğu başarıları onu Arete rahibi yapmış olmalıdır.

2.1.3.3. Değerlendirme

Arete kişileştirilmiş bir tanrıça olarak görünmesinin yanı sıra kentte rahiplik makamıyla bir kültün varlığına işaret etmektedir. O. Wienreich'in (1919: 21-22 §31) düşüncesine göre Arete, Asya kentlerinde Homonoia ve Zeus Soter ile birlikte görülmektedir. Bu şekilde Zeus Soter'in kızları ile birlikte anılması, uyum-erdem-güvenlik üçlüsüne işaret etmektedir. Bu üçlünün tespit edildiği ve buna en uygun örnek olarak da Pergamon kenti gösterilmektedir. Kibyra'da Homonoia şu an için anlaşma metinlerinde adı geçen bir tanrıçadan ibaret olup kendisine ait bir külte rastlanılmasa da Zeus Soter'in varlığı bilinmektedir⁵⁵.

⁵⁵ Bk. bu tez, Zeus Soter.

Kent için önemli işler yapmış olan Quintus Veranius Philagros'un onurlandırıldığı bu yazıtlar kentten olanların açık bir şekilde görebileceği mekan olan tiyatroya konumlandırılmıştır. Fakat Ş. Özüdoğru (2020: 309) tarafından erdem ve erdemli olmanın *personifikasyonu* olan Arete'nin Kibyra *gymnasion*'u ile ilgili ilişkili olduğu öngörülmektedir. Arete; spor faaliyetlerinin, eğitimin, beden, ahlak, faziletin ve cesaretin tanrıçasıdır. Bu sebeple *gymnasium* ile ilişkili olabileceği öngörülebilirse de (Miller, 2004: 179-189) Arete kültürünün varlığı kentteki yazıtlar çerçevesinde hem atletik hem de dövüş zaferlerini güvence alması nedeniyle *stadion* yapısıyla aynı zamanda kent yararına çözülen büyük sorunlar ve akabinde Quintus Veranius Philagros'un yaptığı işlerle de doğrudan bağlantılı olmalıdır.

2.1.4. Asklepios

2.1.4.1. Tanrının Kimliği

Apollon'un Lapith kralı Phlegyas'ın kızı olan Koronis⁵⁶ ile birleşmesinden doğan Asklepios sağlık tanrısı olarak adlandırılır. Homeros'un Ilias destanında tanrısal bir kişilikten ziyade daha çok bir insan olarak göze çarpar. Homeros (*Il.* IV.194; XI.518) onun iyileştirme yetisi olan iki oğlu Podaleirios ve Makhaon'dan bahsederken Asklepios için "suçsuz hekim" der. Ἀμόμων (suçsuz) sıfatı sadece ölümlüler için kullanılan bir sıfattır (Liddell ve Scott, 1996: 87 s.v. Ἀμόμων). Homeros zamanında henüz tanrılaştırılmamış olan Asklepios sadece bir hekimdir. Mithos'a göre Asklepios hekimlik yetisini babası Apollon ve Kentauros Kheiron'dan edinir. Kendini cerrahi alanda, ilaç yapımında ve bitki bilminde ilerletmesi ve bunları iyileştirme için kullanmasıyla tıp biliminin kurucusu olarak addedilir (Diod. Sic. V.74.6; Apollod. III.10.3). Tanrıça Athena'dan edindiği Gorgon bedeninin sağ tarafındaki damarlardan aldığı kan yardımıyla insanları ölümden döndürmeyi başarır ancak Zeus yıldırımıyla onu yok eder. Bu sebeple Asklepios henüz bir tanrı olarak görülmez. Ancak Khiron'un kızı Eupippe'nin kehanetine göre Asklepios, babası tarafından diriltildikten sonra sağlık tanrısı olur⁵⁷ (Ov. *Met.* II.638-675; Plut. *de Cur.* 7). Asklepios'un bağlı olduğu topraklar hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Thessalia'daki Trikke, Messenia'daki Ithome ve Oikhalia bu yerler arasında zikredilmektedir (Edelstein, Edelstein, 1945: II. 17-22).

Asklepios betimlenirken çoğunlukla yılanlı asasıyla betimlenir. Kase, diadem, defne ve zeytin, keçi, köpek, yılan, kitap rulusu gibi *attributus*'ları bulunmaktadır (Karayaka, 2007: 106-

⁵⁶ Apollodoros'a göre (III.10.3) Leukippos'un kızı Arsinoe'nin oğludur. Ayrıca bk. Paus. II.26.1-10.

⁵⁷ Asklepios ve kültürü hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Walton, 1894; Yaraş, 2002; Steger, 2016; Edelstein, Edelstein, 1945: 91-101.

107). Yılan ve yılanlı asanın Asklepios'a atfedilmesinin sebebini Cornutus (33), insanın hastalıktan kurtulduktan sonra yeniden gençleşmesi ve kendine gelmesi olarak açıklar. Bu durum muhtemelen Asklepios'un ölüp dirilmesi ile yılanın deri değiştirmesi arasındaki bağlantıdan kaynaklamalıdır (Schol. in Aris. *ad Plut.* 733; Macr. *Sat.* I.20.1-4). Pausanias (II.28.1) tanrıya atfedilen bu yılanın sarı renkte, insanlara karşı uysal olduğunu ve sadece Epidauros'luların beslediğini belirtir.

2.1.4.2. Kaynaklar

Kibyra'da Asklepios'a ilişkin iki yazıt bulunmaktadır. Her ikisi de teşekkür amaçlı yazılmış yazıtlardır ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlidirler. Yazıtlardan ilki cinsel bir hastalıktan mustarip olan Lucius'a aittir (*I.Kibyra* 82). Doğuştan *vernaculus* (evde doğan köle) olan Lucius, hekim Trophimos tarafından tedavi edilmiştir (**TEpig. 11; Lev. 5a-c**). Lucius, tanrı Asklepios'a ve hekime teşekkür mahiyetinde hediye sunusunda bulunmuştur. Yazıtın son satırı eksik olması nedeniyle tam olarak bilinemese de kentte Asklepios, kent Tykhe'si ile birlikte anılmaktadır⁵⁸. Yazıtın kırık olması ve alt kısmının muhtemelen yığın blokların altında kalması nedeniyle son satır hakkında çeşitli öneriler getirilmiştir (Robert, 1937: 384-389; *I.Kibyra* 82). Aşağıda değinilen diğer yazıta istinaden şu tamamlama da önerilebilir gözükmektedir:

εὐχαριστῶ Ἀ[σκ]-

5 [ληπιῶ καὶ Τ]ύχ[η τῆς πό]λε[ως καὶ Τροφίμω(?)]. *vac.*

[δεῖνος ἰατρῶ τῶ θεραπεύσαντί με(?)]

İkinci yazıttan ise Laodikeia'dan gelen bir hastanın hekim Dionysios tarafından tedavi gördüğü (*I.Kibyra* 83) anlaşılmaktadır (**TEpig. 12; Lev. 5a, d**). Asklepios bu yazıtta *theos* olarak anılmakta ve kent Tykhe'si ile birlikte görülmektedir.

Kent sikkelerinde Asklepios imparator Hadrianus (MS 117-138) zamanında basılan sikkelerin arka yüzünde yer almaktadır (*BMC Phrygia* 48; *RPC* III 2301, 2306). Sikkelerden birinin ön yüzünde Sabina'nın sağa bakar büstü yer almaktadır. Saçları çift çelenk ile toplanmış ve CIBEINA CE-BACTH lejantıyla darp edilmiştir (**Cat. Num. 20**). Öteki sikke ise sağa bakar şekilde imparator Hadrianus'un evlatlığı Lucius Aelius Caesar'ın portresi ve etrafında ΛΟΥΚΙΟΥ ΑΙΛΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ lejantı bulunmaktadır (**Cat. Num. 21**). Her iki sikkenin de arka yüzünde Asklepios yılanlı asasına dayanmış ve sola bakar şekilde, sol omzundan bağlı ve beline düşen bir himation ile betimlenmiştir. Bu betim Asklepios Este tipi olarak Asia Minor'daki sikkeler üzerinde görülmektedir (van der Ploeg, 2016: 146-77).

⁵⁸ Kent Tykhe'si için bk. aş. Tykhe.

2015 yılında Roma İmparatorluk Hamam Kompleksi'nde bulunun baş kısma ait bir terracotta figürinin yüz hatları sebebiyle Asklepios'a ait olabileceği düşünülmektedir (Günel, 2019: 29, 115 Kat. No. 21 Lev. XI Res. 37-38). Söz konusu figürin başı Zeus ya da Asklepios olarak değerlendirilmektedir: “*Hellenistik dönem Zeus başları, hem saç biçimi hem de ifade değişikliğine uğrarken, Asklepios da Zeus'a oldukça benzer olarak tasvir edilirdi*” (Güçlü, 2006: 38; Günel, 2019: 29). Yüzündeki *pathos* ifadesi ve tip açısından MÖ III-II. yüzyıla tarihlendirilirken buluntu konteksti, bir *bothros*'tan bulunması ve epigrafik veriler nedeniyle MS II-III. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir (Günel, 2019: 38-39). 2020 yılı kazı sezonunda ise Odeion yapısının önünde yer alan Kaisarion çalışma alanı önünde Asklepios'a ait bir heykelcik bulunmuştur⁵⁹.

Kentte hekimlerle birlikte Asklepios'a sunulan yazıtlar haricinde farklı rütbelerde hekimliklerin olduğunu belgeleyen epigrafik materyaller ile Kibyra'ya özgü materyallerin kullanıldığı tedavi yöntem ve ilaçları da antik kaynaklardan bilinmektedir⁶⁰. MS VI. yüzyılda yaşamış olan Tralleisli Aleksandros bazı hastalıklarda, MS VII. yüzyılda yaşayan Aiginalı Paulus ise ateşli hastalıklar ile kan kusturan hastalıklar tedavilerinde kullanılmak ya da kaçınılmak üzere Kibyra'ya özgü olan *hydromelon* ve kullanımı hakkında bilgi verir (Alex. Trall. I.523.12-13; I.531.27-533.2; II.235.28-237.4; 325.11-17; Paul. Aeg. III.6.2; 31.4; 39.2; VII.15.1). Kentteki epigrafik materyallerde yukarıda bahsedilen iki hekim haricinde Agathoboulos hekim olarak ve Publius Camerius Pius başhekim olarak kaydedilmiştir. Bu yazıtlardan ikincisi MÖ I – MS I. yüzyıla tarihlenmekle birlikte kent içinde hekimlerin varlığına en erken kaydı oluşturmaktadır.

2.1.4.3. Değerlendirme

Kentin doktorlar açısından zengin ve hiyerarşik bir düzene sahip olması, ayrıca kendine has tedavi yöntemlerinin yer alması Kibyra'da bir Asklepieion olduğunu ve burada çeşitli hastalıkların tedavi edildiğini göstermektedir. Nitekim L. Robert (1937, 385) de kentin sikke darplarında tanrının izine az rastlandığını fakat Lykos vadisindeki kasaba ve yerleşimlerden hastaların kente gelerek tedavi alması nedeniyle bir Asklepieion'un olduğunu belirtmektedir. Bulunan epigrafik kaynaklar neticesinde kentte bir kültün varlığı henüz net bir şekilde tespit edilemese de çevre kentlerden gelen hastaların tedavi edilmesi ve bu nedenle de bir *Asklepieion*'un varlığına ait genel kanı kentin şifa ve sağaltma ile yakından bağını gözler önüne sermektedir. Kentte bir *Asklepieion*'un var olması da kültün varlığına işaret eder. Sikkeler

⁵⁹ Söz konusu heykele ilişkin veri kazı raporlarından elde edilmiş olup henüz yayını yapılmamıştır.

⁶⁰ Kibyra'daki tedaviler için ayrıca bk. Özudoğlu 2020: 413; 456-461.

üzerinde sadece imparator Hadrianus zamanında Asklepios betiminin yer alması tanrının bu dönemde saygı gördüğünü göstermektedir. Bu durum bir ihtimal Pergamon'da olduğu gibi imparatorun Asklepios ile bir tutulması ve *neos Asklepios* (IvP II 365; Petsalis-Diomidis, 2010: 20, 214-216) olarak anılmasıyla da bağlantılı olabilir. Ancak kentte buna ilişkin bir veri bulunmamaktadır.

2.1.5. Athena

2.1.5.1. Tanrıçanın Kimliği

Zeus'un başından doğan Athena Hellen pantheonu içinde savaş, kahramanlık, el sanatları ve akıl ile özdeşleştirilir. Homeros'un İlyada'sında (V. 880) Zeus'un tanrıçayı kendisinin doğurduğu belirtilmektedir. Bunun aksine Hesiodos'a (*Theog.* 886-894) göre Athena'nın annesi Zeus'un ilk eşi olan Metis'tir, fakat tanrının Gaia ve Uranos'un verdiği öğüde istinaden Metis'i yutması sebebiyle doğum Zeus'un başından gerçekleşmiştir. Apolloros'a (I.3.6) göre Athena savaşçı kıyafetleriyle birlikte Triton Nehri kıyısında doğmuştur. Cornutus (20) tanrıçayı Zeus'un zekâsı ve ilahi öngörüsü olarak tanımlar. Zeus'un başından doğma hikayesini de ya antik insanların ruhun hükmedici kısmının başta yer aldığına inanmasıyla ya da başın insan bedeninin en üst kısmı olması nedeniyle zekanın ve kontrol mekanizmasının burada ye almasıyla açıklar. Tanrıçanın adına ilişkin etimolojik çalışmalar çok çeşitli olup bunlardan kabul edileni adının Atina (Athenai) kentiyle alakalı olduğudur (Farnell 1896: 258; Larson 2007: 41). Cornutus (20) da Athena adının etimolojisi için tahmin etmenin zor olduğunu belirtir. Anlatımına göre kimileri tanrıçanın adının düşünmek ve tasarlamak anlamlarına gelen *athrein* (ἄθρεῖν) fiilinden türediğini bu nedenle de adının Athrena (Ἀθρηναῖα) olduğunu belirtir. Yine bu adın havanın (*aether*) ikamet ettiği yer anlamındaki Athenaia (Ἀθηναία) sözcüğü ile bağlantılı olabileceğini düşünür. L. R. Farnell'e (1896: 258) göre Athena bir Akha tanrıçası olup Dorlar ve Ionia kabilelerince de tapım görmüş ya da onlar tarafından yeni yerleşkelerine taşınmıştır.

2.1.5.2. Kaynaklar

Kentte bulunan yazıtlarda Athena'ya ilişkin biri rahiplik onurlandırması öteki adak niteliğinde iki yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlar Roma Hamam Kompleksinin kuzey dış cephe kazıları sırasında apodyterium ve frigidarium'a ait dış duvarlar üzerinde bulunmuştur (Özüdoğru, 2016: 56-60; 2018c: 127-132; 2020: 295). Yazıtlardan ilki kireç taşı üzerine kazınmış ve neredeyse tamamı korunagelmıştır. Yedi satırlık yazıtta bir Athena rahibesinin

soyu hem kendi hem de eşinin soyuyla birlikte kayıt altına alınmıştır. Polemon oğlu Polemon'un kızı olan Sises, Athena rahibeliğini hayat boyu üstlenmiştir (**TEpig. 13; Lev. 6.a**). Rahibenin en yüksek derecedeki onurlarla onurlandırıldığı görülmektedir⁶¹. İkinci yazıt da aynı kompleks içerisinde benzer şekilde kullanılmıştır. Kireç taşından Dor düzenli bir mimari blog üzerinde korunan beş satırlık yazıtta Athena Polias'a (Ἀθηνᾶ Πολιά[δι]) bir adak sunulduğu görülmektedir (**TEpig. 14; Lev. 6.b**). Bu parça üzerinde triglif-metop düzenin bir kısmı korunabilmiştir. Ş. Özudoğru (2020: 296, 333) aynı alanda devşirme olarak kullanılan ve bir Athena tapınağına ait olduğunu düşündüğü palmet bezemeli bir friz bloğu ile bu Dor düzendeki yazıtlı blok üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda mimari blokları MÖ II-I. yüzyıla tarihlendirmektedir. Yazıtta karakterlere göre her iki yazıtta geçen Π harfinin sağ bacağına kısalığı nedeniyle Hellenistik Dönem'e ait olduğu söylenebilir⁶². Özellikle bu parçanın varlığı kentte Hellenistik Dönem'de Athena Polias⁶³ adına yapılmış bir tapınağın varlığını ve en azından MS 23 depremine değin faaliyet gösterdiği öngörülmelidir (Özudoğru, 2020: 296). Yazıtta geçen πολέμου λαφύρων ifadesinden 'savaş ganimetlerinden' bir kısmının tanrıçaya ya da tapınağına sunulduğu düşünülmelidir. Athena için sunulan adaklarda artan servetten, ticarî gelirden ya da savaş ganimetlerinden ilk payın sunulduğu görülmektedir. Bu durum ya δεκάτη ya da ἀπαρχή terimiyle belirtilmekteydi (Koch, 1901: 2423-2424; Rouse, 1902: 53-54; Lansdell, 1906: 21-28; Yılmaz, 2016: 33-34).

Kibyra'da Athena sadece iki yazıttan bilinmekteyken sikke darpları üzerinde Hellenistik Dönem'de görüldüğü düşünülmektedir. Ön yüzde miğferli erkek başı olarak kayıtlı bir sikkenin (*SNG von Aulock* 3719; *BMC Phrygia* 16) gerek yüzün hatları gerekse Ares olarak adlandırılan sikkelerde belirli şekilde görülen tiroid kıkırdığı (θυρεοειδής) / Adem elmasından yoksunluğu nedeniyle Athena olduğu varsayılmıştır (**Cat. Num. 22**). Bu bronz sikkenin arka yüzündeysen kanatları kapalı bir şekilde duran kartal betimlemesi görülmektedir. Sonraki zamanlarda Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde çok sık olmasa da kullanılan Athena betimi değişiklik göstermektedir. İmparator Domitianus zamanında (MS 81-96) darp edilen sikkelerde ön yüzde ya imparatorun portresi ya da Domitia Sebaste yer alırken arka yüzde sağ elinde Nike'yi sol elinde kalkanına yaslanmış ayakta durur şekilde betimlenmiş (**Cat. Num. 23**) Athena yer almaktadır (*RPC* II 1264). Söz konusu bu sikke kült başrahibi Claudius Bias “ἐπὶ ἀρχιε(ρέως) Κλαυ(δίου) Βίαντος” lejantını taşımaktadır. Athena'nın aynı şekilde betimlendiği bir başka sikke ise İmparator Hadrianus (MS 117-138) zamanında darp edilendir (**Cat. Num. 24**). Ön

⁶¹ Kibyra kentindeki onurlandırma sistemi için bk. Alten-Güler, 2022.

⁶² Kibyra'daki harf karakterleri üzerinden tarihlendirmeler için bk. üçüncü bölüm.

⁶³ Polias *epitheton*'u için ayrıca bk. Kurse, 1952: 1363-1365; Brackertz, 1978: 191-203.

yüzde Sabina yer alırken lejant KIBYPATΩN'dur (RPC III 2302). İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) zamanında betimde değişikliğe gidilmiş olup bu sefer sağ elinde mızrak tutan ve ayakları ucunda mızrağına dayalı şekilde kalkanı yer alan, miğferli ve dökümlü kıyafetle betimlenen Athena (Cat. Num. 25) görülür (RPC IV.2 1710, 1948). Ön yüzde ise Marcus Aurelius'un portresi yer almaktadır. İmparator Septimius Severus (193-211) zamanında ön yüzde sağa dönük imparator büstünün etrafında AVT KAIC A CЄITI MI CЄ[OV]HPOC ΠЄPTINAX lejantıyla, arka yüzde ayata duran ve sola bakar şekilde, sağ elinde bir dal sol elinde mızrak ve kalkanı taşıyan Athena motifi de darp edilmiştir (SNG von Aulock 3735). Söz konusu bu sikke Pu(blius) Ael(ius) Capito zamanında basılmıştır (Cat. Num. 26). İmparator Caracalla zamanında (MS 198-217) elinde septer tutan etekleri kıvrımlı düz bir elbise giymiş ve başında suru andıran bir *polos*'u bulunan tanrıça ile miğferli ve kalkanlı Athena'nın oturduğu ve el sıkıştığı (Cat. Num. 27) görülmektedir (SNG von Aulock 3737). MS 222-235 yılları arasında imparator Severus Alexander zamanında Athena betiminde yerel motif görülmektedir (Cat. Num. 28). Ön yüzde imparatorun portresi yer alırken arka yüzde oturur vaziyette sola dönük, sağ elinde hasır sepet⁶⁴, sol el dirseği yerde duran kalkana yaslı ve elinde zeytin dalı tutar şekilde ve arkasında ucu yere bakar durumda mızrağı ile betimlenmiştir (BMC Phrygia 65; SNG Österreich 1614; SNG von Aulock 3744; RPC VI 5416). Aynı betimin sepet yerine Nike tuttuğu (Cat. Num. 29) bir başka sikke darbı daha mevcuttur (BMC Phrygia 66; RPC VI 5414).

2.1.5.3. Değerlendirme

Tanrıça kentte sikke darpları üzerinde sıkça rastlanmasına karşın sürekli olarak bir betimin kullanılmadığı göze çarpmaktadır. Buna karşın imparator Severus Alexander (MS 222-235) zamanında darp edilen sikkede Athena'nın hasır bir sepet tutarak betimlenmiştir. Söz konusu tanrıça, kentin komşusu olan Pisidia bölgesindeki Selge ve Sagalassos kentlerinde bilhassa kentin Hellen kökenli olduğunu belirtmek amacıyla kurulu bir külte sahiptir (Talloen, 2015: 89). M. Waelkens (1999: 195) Athena'nın Pisidia'da yerel bir kült olarak görüldüğünü belirtirken bu kültün Lykia'daki tanrıça Maliya ile bir bağlantısı olduğu düşünülmektedir (Lebrun, 1994: 146; Raimond, 2007: 154; Talloen, 2015: 89; Yılmaz, 2016: 24). F. Işık (2004: 507-518) da Asia Minor'daki Athena kültlerinin kökeninin yerel kültlerle bağlaışık olduğunu belirtmektedir. Athena'nın MS III. yüzyıldaki bu sikkesi üzerindeki motife istinaden, düşük bir olasılık da olsa, yerel bir kült olan Thea Pisidike ile bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Bu

⁶⁴ Hasır sepete ilişkin bk. aş. Thea Pisidike.

ayrıntı dışında kent içinde Hellenistik Dönem'e ait biri triglif-metop düzenli bir blok, öteki ise bir mimari blok üzerinde iki ayrı yazıt yer almaktadır. Athena'ya ilişkin bir rahibenin kaydedilmiş olması ve Dor düzenli blok, kentte bir tapınağın varlığına işaret etmektedir. Tanrıçanın *polias* (πολιάς) *epitheton*'uyla belirtilmesi onun hem kenti hem de *akropolis*'i koruduğu anlamını taşımaktadır. Bu *epitheton* kale koruyucusu ya da akropolis gibi yüksek bir yerin koruyucusu anlamını sahiptir (Brackertz, 1978: 191; Yılmaz, 2016: 31-33). Tanrıça bu sıfatla Pergamon ve Priene'de de *kale koruyucusu* anlamında anılmaktadır (Brackertz, 1978: 198-199). Söz konusu sıfat kentin ana koruyucu tanrı(ça)sının taşıması gereken bir sıfat olmasına karşın her zaman bu özelliğiyle ön plana çıkmamaktadır. Kibyra'daki tanrıça muhtemelen kentin *akropolis*'inin koruyucusu olarak düşünülmüş olmalıdır.

2.1.6. Demeter

2.1.6.1. Tanrıçanın Kimliği

Kronos ile Rhea'nın kızı olan Demeter toprak bereketi, tarım, tahıl ve tahıl ürünleri, hasat, kadınlık ve gizem kültleriyle ilişkili bir tanrıçadır. Adının toprak ana ile bağlantılı olduğu ve bu nedenle de *Ge Meter* veya *Meter Deo* olarak adlandırıldığı düşünülmektedir (Cor. 28; Işık, 2013). Buna karşın F. Graf (2004, 235 s.v. Demeter) tanrıçanın adının Ge ile bağlantısının linguistik açıdan imkansız olduğunu belirtir. Kızı Persephone'nin Hades tarafından kaçırılması sonucu elinde meşalesiyle onu aramakla zamanını geçiren Demeter (Hym. Hom. *Dem.* 45-63) kızıyla birlikte mevsim döngüsü üzerinde dolayısıyla toprak, ekin ve hasat üzerinde hükmedicidir (Hes. *Op.* 31-32; 300-301; 388-395; 465-466).

2.1.6.2. Kaynaklar

Kibyra kent ve teritoryumunda yazıt bakımından sadece tek bir örnek bulunmaktadır⁶⁵ (*I.Kibyra* 272). Söz konusu yazıt Küçükalan yerleşiminin güneyinde yer almaktadır. Mezar yazıtındaki ifadeye göre Menis adındaki bir kişi Demeter ile Sabazios'un ortak rahipliğini yürütmektedir (***TEpig.* 15**). T. Corsten'e (2002: 243-244 no. 272) göre bu yazıttaki tanrıça Demeter, bilinen Hellen tanrıçası değil onunla bir tutulan yerel başka bir tanrıçadır.

⁶⁵ Bu yazıt haricinde W. M. Ramsay (1895: 305 no. 101) tarafından ise Killanion Pedion içerisinde Kaldjik (=Kağılcık?) adında bir yerde iki Demeter ve Sabazios rahibi kayıt altına alınmıştır. Stelin yeri tam olarak tespit edilemediği için kataloğa dahil edilmemiştir. Söz konusu yazıt MS 261 yılına tarihlidir.

Sabazios'un⁶⁶ çoğunlukla Kybele ile birlikte anıldığı görülmektedir⁶⁷ (*CCIS* III, 16-19). Lucretius'a (II.610-613) göre Kybele tarımın dünyada yayıldığı topraklar olan Phrygia'dandır.

Ayrıca Karamanlı'da bulunan *Calpurnii* ailesinin kölelerinden olan genç M. Calpurnius Epineikos ve eşi Calpurnia Mystike'nin de bir rahiplik üstlendiği görülmektedir (Collignon, 1878c: 263 no. 6). W. M. Ramsay (1895: 305 no. 102) tanrıçanın adının verilmeme sebebinin bir rölyef ya da heykele bağlamakla birlikte Demeter olduğunu düşünmektedir. Bu yazıt 1998 yılında T. Corsten ve arkadaşları tarafından tekrar değerlendirilmiş (Corsten, Drew-Bear, Özsaıt, 1998: 60 no. 8) ve ilk satırın ana tanrıçayla ilişkili olan Meter Alassene⁶⁸ olduğu öne sürülmüştür (*TEpig.* 46).

Kentin sikkelerinde ise MS II. yüzyıl darbı iki sikkedeki betimden (*RPC* III 2296; IV 1953) ayrıca Thea Pisidike ile ilişkili ve MS 250/1 yılı darbı olan iki sikkeden tanrıçaya ilişkin veriler bilinmektedir (*RPC* IX 780-781) (**Cat. Num. 91-92**). Sikkelerden ilki ön yüzünde imparator Hadrianus'un sağ profilden çelenkli bir büstünü taşıırken arka yüzünde KIBYPATΩN lejantıyla dairesel formda çevrelenmiş ayakta duran başı 781örtülü ve uzun giyimli tanrıça Demeter (**Cat. Num. 30**) yer almaktadır (*RPC* III 2296). Kayıtlara göre tanrıça sağ elinde asasını taşımakta öteki elinde ise başak demeti yer almaktadır. Sağ elindeki betimin asa yerine uzun bir meşale olması muhtemeldir⁶⁹. Diğer sikke ise Antoninus'lar dönemine (MS 138-192) tarihlendirilen pseudo-otonom bir sikkedir (*BMC Phrygia* 25; *SNG Cop Phrygia* 276; *RPC* IV 1953). Ön yüzde ΔΗΜΟC lejantıyla sağa bakar şekilde başında çelenkli bir erkek figürü *demos*'u temsil etmektedir (**Cat. Num. 31**). Arka yüzde ise KIBVPATΩN lejantıyla yarım daire şeklinde çevrelenmiş olan tanrıça uzun giyimlidir ve sağ elinde uzun bir meşale sol elinde ise haşhaş tutmaktadır. MS 250/1 yılına tarihli sikkelerde ise Demeter başak ve meşale tutarken Thea Pisidike (**Cat. Num. 91-92**) ile karşılıklı birbirlerine bakar pozisyonda görünmektedirler (*RPC* IX 780-781).

Kentin *stadion*'unun doğu oturma sıralarının kuzey köşesinde bulunan bir kandil üzerinde de Demeter'e ait bir betimine rastlanmaktadır (Metin, 2012: 40, 318 no. K97). MS I. yüzyılın son çeyreği ile MS II. yüzyılın başlarına tarihlendirilen kandilin *diskos*'unda tasvir edilen Demeter *khimation* giymiş ve sağ elinde iki adet buğday başağı tutmaktadır. Sol elinde taşıdığı materyal seçilemese de bir meşale olduğu düşünülmektedir (Metin, 2012: 40).

⁶⁶ Sabazios için ayrıca bk. aş. Zeus Sabazios.

⁶⁷ Sabazios Kybele dışında, Meter Hipta, Artemis-Anaïtis ve Demeter ile de birlikte görülmektedir, bk. Johnson, 1984: 1600; *CCIS* III, 16-22.

⁶⁸ Bk. aş. Meter Alassene.

⁶⁹ Demeter ve meşale konusunda ayrıca bk. aş. Thea Pisidike.

2.1.6.3. Değerlendirme

Tanrıçaya ilişkin materyalin sadece teritoryumda görülüyor olması tarımsal kökenli ve rahibinin varlığı nedeniyle de kurumsal olarak tanınmış bir tanrıçaya işaret etmektedir. Kent ve egemenlik alanında yaşayan halkların dağılımı bilinmemesine karşın kırsal alanda Hellen ve yerel halk nüfusunun varlığı düşünülebilir. Bu durum özellikle yazıtta belirtilen Sabazios ile de açıklanabilir⁷⁰. Phrygia kökenli olan bu tanrının Hellen *pantheon*'undaki Demeter ile eş tutularak tek bir rahip tarafından temsil edilmesi yerel bir tarım tanrıçasının varlığını da düşündürmektedir. Söz konusu rahiplik nedeniyle kurumsal bir külte erişen bu iki tanrı ve tanrıça için kırsalda ortak bir tapınak olmalıdır.

2.1.7. Dionysos

2.1.7.1. Tanrının Kimliği

Zeus ve Thebai Kralı Kadmos'un kızı Semele'nin oğlu olan Dionysos (Hes. *Theog.* 940, H.H. 1, 7, 26, Pindar. *Pyth.* 3; Apollod. III.26, Paus. III.24.4, Diod. Sic. IV.2.1) şarap, üzüm, tarım, bağ ve bağ bozumu ile ilişkilendirilir. Homeros'a (*Il.* XIV. 325) göre Dionysos, Zeus'un son doğan oğullarından biridir. Dionysos adının çeşitli etimolojik kökenleri olması nedeniyle tam olarak bir kanıya ulaşılamamıştır. Hellen mitolojisindeki bu tanrının, Semele'nin yanmasından sonra Zeus'un baldırında gelişip oradan tekrar doğmasına istinaden iki kez doğan anlamında kullanıldığı ya da Homeros'ta (*Il.* VI.133) Nysa civarındaki bir dağla ilişkisi olması nedeniyle bu dağla ilişkilendirildiği şeklinde düşünceler bulunmaktadır⁷¹. Platon'un Kratylos'unda (406E) Dionysos'un şarap veren anlamında *didous oionon* olarak çocukça "Didoinsos" şeklinde çağırıldığından bahsedilir. Tanrının doğum yeri ile ilgili antik yazınlar Thebai, India, Libya, Krete, Samos, Naksos, Elis, Eleuthera, Teos gibi farklı yerlerden bahseder (Hym. Hom. XXV.8; Diod. III.65, 75; Nonnos, Dion. IX.6; Theok. XXVI.33). Doğumundan sonra nympheler tarafından yetiştirilen Dionysos (Diod. III. 69) Hera'nın onu delirtmesiyle bilinen dünyayı gezmeye başlar. Phrygia'yı ve Kybele ile Rhea'yı ziyaret eder ve onlar tarafından mysterlere kabul edilir (Apollod. III.5.1; Kern, 1905: 1403).

⁷⁰ Sabazios için ayrıca bk. aş. Zeus Sabazios.

⁷¹ Dionysos için ayrıca bk. Schlesier, 2004: 497; Kern, 1905; Karayaka, 2007: 123-133.

2.1.7.2. Kaynaklar

Kibyra teritoryumunda Dionysos'a ilişkin bilinen tek kabartma Tefenni'de bulunan Yuvalak Köyündedir. Kocapınar vadisinde, köyün yaklaşık 2 km batısında bir kaynakepigrafik buluntular teritoryumun en doğusunda yer alan bugünkü Karamanlı ilçesinin Kayalı Köy'ünde tespit edilmiştir (Dökü ve Baytak, 2017: 647). Yazıtsız olan kabartma, 50x47 cm boyutlarında üzüm salkımından oluşan bir çerçeve içine işlenmiştir. Figür ayakta betimlenmiş ve sol elinde bir mızrak ya da *thyrsos*?, sağ elinde bir kap ve sağ ayak ucunda bir hayvan motifi yer almaktadır. Üzüm salkımları nedeniyle kabartma Dionysos olarak adlandırılmıştır (Labarre, Özsait ve Özsait, 2006: 108-114). Söz konusu kabartma kaynağın çıktığı kaya üzerinde olduğu için kaynak koruyucu ya da kaynağın tanrısı olarak nitelendirilmiştir (Dökü ve Baytak, 2017: 647).

Dionysos betimi kentin sikke darplarına çok yansımaya da MS 81-96 yılları arasında imparator olan Domitianus zamanında bir sikkede ve MS 238-244 yılları arasında III. Gordianus zamanında bir sikkede kendini gösterir. İmparator Domitianus zamanında darp edilen sikkenin ön yüzünde sağa dönük şekilde imparatorun büstü yer almaktadır (*BMC Phrygia* 41; *SNG Cop Phrygia* 283; *RPC* II 1263). Sikkenin arka yüzünde ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΚΑΛΑΥ ΒΙΑΝΤΟC ve betimin sağ ve solunda olacak şekilde ΚΙ ΒΥ lejantı okunmaktadır. Bu lejanttan kült başrahibi Claudius Bias'ın zamanında sikkenin darp edildiği görünmektedir. Tanrı Dionysos sola bakar şekilde, ayakta, sağ elinde *kantharos* sol elinde *thyrsos* tutmaktadır. Hemen sağında bir panter betimi yer almaktadır (**Cat. Num. 32**). Biri tarihi bilinmeyen fakat Hadrianus Dönemi'ne ait olduğu düşünülen ve diğeri pseudo-otonom olan iki sikkeden ilkinin ön yüzündeki betim *RPC*'de lejantta ΘΕΑ ΡΩΜΗ (=Tanrıça Roma) yazması nedeniyle tanımlama tanrıça Roma'nın sağa bakar şekilde büstü olarak tanımlanmıştır (*RPC* III 2306B). Bu sikkedeki büstün daha önceki benzer bir sikkeden ötürü Hadrianus olduğu düşünülmektedir (**Cat. Num. 19**; *RPC* III 2306A). Arka yüzdeki betim ise önceki sikkeyle benzerdir (**Cat. Num. 33**). Pseudo-otonom olan sikkenin ise ikinci yüzyılın ilk yarısında darbedilmiş olduğu düşünülmektedir (*RPC* IV.2 1944). Sikkenin ön yüzünde sağa bakar şekilde Hermes büstü ve yanında *kadykeion*'u bulunurken arka yüzdeki betim ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ lejantlı ve Dionysos ellerinde *kantharos*, *thyrsos* ve *klamys* tutmaktadır (**Cat. Num. 34**). III. Gordianus (MS 238-244) zamanına tarihlenen diğeri sikkenin ön yüzünde imparator büstü yer almaktadır (*RPC* VII.1 661), arka yüzünde ise lejant ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ şeklinde okunurken betim aynı kalmıştır (**Cat. Num. 35**).

2.1.7.2.1. Dionysos Epekoos

Hellence ἐπήκοος = epekoos *epitheton*'u duaları işiten/dinleyen anlamına gelmektedir. Bu *epitheton*'a epigrafik belgelerde sıkça rastlanmakta olup, hemen hemen her tanrı için kullanılmaktadır (Jessen, 1905: 2731-2732; Weinreich, 1912; Hoover, 2000: 109 dn. 17; Şahin, 2001: 44-45; 47-48; 61; 89). Çoğunlukla edilen duaları dinlediğine inanılan ve bireyin arzuladığı şeyleri bahşeden tanrı ve tanrıçalar için kullanılmaktadır. Hellenistik Dönem'le birlikte tanrıların, yakarışları ve duaları işitmesi dileğiyle kullanılan bu *epitheton* Roma İmparatorluk Dönemi sürecinde kendini yazıt taşıyıcısı üzerine işlenen kulak motifleriyle de göstermektedir. Özellikle adak rölyeflerinde yer edinen kulak motifleri, tanrıların, duaları dinlemesi arzusunu ifade eder (Şahin, 2001: 48; Chaniotis, 2008a: 370). Polytheist olan Hellen inancından monotheist inançlar olan Yahudilik ve Hristiyanlığa kadar bu *epitheton* inananları tarafından benimsenmiştir (Kittel ve Friedrich, 1985: 34; Avi-Yonah, 1959).

Dionysos Epekoos'a ait epigrafik materyal Ormaleis demos'undan bilinen Marcus Calpurnius Longus'un kölesi ve *oikonomos*'u olan Artemon'un bir adağına aittir. Bu adak bir sunak olup Burdur'un Karamanlı ilçesinin Kayalı Köyünde⁷² tespit edilmiştir (Corsten, Drew-Bear ve Özseit, 1998: 58; Corsten, 2005: 41). Yazıtta belirtildiğine göre Dionysos Epekoos'a (=duaları işiten Dionysos) adanmıştır (**TEpig. 16**). A. H. Milner'in (1998: 48 no. 114) kayıtlarına göre Karamanlı'nın Tefenni tarafına düşen ilk caminin kapısında yer alan çift yüzlü yazıt Zeus Sabazios'un *myster*'leri tarafından dikilmiştir. Dikilen yazıt taşıyıcının ne olduğu (altar ya da heykel kaidesi?) bilinmezken kendilerinin, Ormaleis *demos*'unun ve Tiberius Claudius ile Annia Faustina'nın⁷³ kurtuluşu/güvenliği için Kibyra *era*'sına göre 182 (MS 205/6) yılında yapılmıştır (**TEpig. 37**). Yazıtta geçen liste halinde *nominativus casus*'taki isimler Zeus Sabazios'un *myster*'leridir⁷⁴. Bu kişiler arasında *Symmakhos oğlu Krateros oğlu*

⁷² Kayalı Köyü Olbasa teritoryum sınırında yer almaktadır. Bu yazıtın teritoryum içinde kalıp kalmadığı şüpheli olmakla birlikte, yazıtta geçen isimlerden ötürü alanın kullanım hakkının *Calpurnii* ailesine ait olduğu düşünülmelidir (Corsten, 2005: 41).

⁷³ Annia Faustina'nın İmparator Marcus Aurelius'un kız kardeşinin torunu olarak düşünülmekteyken, Tiberius Claudius ise MS 200 yılının *proconsul*'ü olan Tiberius Claudius Severus Proculus ile bir tutulmaktadır, bk. Milner, 1998: 49. Annia Faustina için ayrıca bk. *PIR*² A702. Milner'e (1998: 49; 53 no. 115.10) göre bu çift (?) buradaki mülkü miras yoluyla Ummidia Cornificia Faustina ve atalarından elde etmiştir.

⁷⁴ Milner (1998: 49) yazıttaki isimlerin çoğunluğunun Men kökenli olması ve Zeus'a ait az sayıda theophorik isim barındırması nedeniyle burada tanrı Men'in kültüyle bir karışma olabileceğini düşünmektedir.

Dionysos rahibi Entheos'un adı geçmektedir. Dionysos'un Phrygia'da Sabazios⁷⁵ ile özdeşleştirilmesi nedeniyle bu kült rahibinin mysterler arasında yer edindiği düşünülebilir (Karayaka, 2007: 124)

2.1.7.3. Değerlendirme

Dionysos şarap, bağ bozumu ve dolayısıyla tarım ile ilişkidir. Kent teritoryumu içinde / yakınında? bulunan ve tarım faaliyetlerinin merkez noktalarından birini oluşturan Ormaleis *demos*'unda da tarımsal faaliyetlerle doğrudan bağlantılıdır. Dionysos'un özellikle *duaları işiten* sıfatıyla anılması da yüceliğini vurgulamaktadır. Özellikle Zeus Sabazios mysterleri arasında da bir rahibin yer alması *mysteria* oluşumunun Dionysos kültü açısından da kurulduğunu göstermektedir.

2.1.8. Dioskouroi

2.1.8.1. Tanrının Kimliği

Kastor ve Polydeukes (Lat. Pollux) adıyla bilinen bu ikizlerin bilinen en eski ismi Tyndaridai (Τυνδαρίδαι)'dır (Scheer, 2004: 518; Roman, Roman, 2010: 139). Sparta kökenli olan bu kardeşler Attika'da Anakes (Ἀνακῆς, çoğul Ἀνακοί) olarak anılırlar (Plut. *Thes.* 31-33; Scheer, 2004: 518). *Dioskouroi* kelime anlamıyla Zeus'un oğulları/delikanlıları anlamına gelmektedir (Erhat, 2003: 969). Mitolojik anlatılarda her ne kadar annenin Leda olduğu geçse de baba konusunda Tyndareus ve Zeus'un adları geçmektedir (Hom. *Il.* III.237-238; *Od.* XI.298-304; Eur. *Hel.* 1644; Apollod. III.10.7; Schol. Pind. Pyth. III.14; Hym. Hom. 33; Theok. *Idyll* 22; Karayaka, 2007: 134). MÖ VII. yüzyılda yaşamış olan lirik şair Alkman'ın (*fr.* 7) anlatısına göre Dioskurlar, Lakonia Bölgesi'nde bulunan Pephnos'ta dünyaya gelmişlerdir. Fakat Thalamai halkı Dioskurların burada doğmalarına rağmen, Hermes tarafından Pellana'ya götürülüp orada büyüdüklerini anlatır (Paus. III.26.2; Delemen, 1995: 295). Homeros (*Il.* III.237-238; *Od.* XI.298-304) bu ikiz kardeşlerin Sparta kralı Tyndareus'un çocukları olduğunu belirtirken, Hesiodos (*Cat.* 50), her iki oğlun da Zeus'un çocuğu olduğunu belirtir⁷⁶. Pseudo-Hyginus (77, 80, krş. 155, 173, 224, 251, 273, 275) Zeus'tan Polydeukes ve Helen'in,

⁷⁵ Aristophanes (*Vesp.* 8-13) Eşek arıları eserinde Sabazios'u Phrygialı çılgın tanrılar Korybantes ile özdeşleştirilirken içkinin tanrısı olarak anar, ayrıca bk. Harrison, 1908: 417-419; Johnson, 1984: 1586. Sabazios için ayrıca bk. aş. Zeus Sabazios.

⁷⁶ Diğer anlatılar için ayrıca bk. Apollod. III.10.7; Schol. Pind. Pyth. III.14; Merkelbach ve West, 1967: 33-34; Scheer, 2004: 518.

Tyndareus'tan ise Kastor ve Klytaimnestra'nın olduğunu aktarır. Ancak genel kanı her ikisinin de Zeus'un oğlu olduğu kabul görmektedir. İkizlerin her ikisinin de yüreğinin pek (κρατερόφρων) olduğu anlatılırken, Kastor'un at yetiştiricisi (ἱππόδαμος) Polydeukes'in ise iyi yumruklu (πύξ ἀγαθόν) olduğu söylenir. Bu sebeple de sporcuların tanrıları olarak addedilirler (CAH V, 228).

İki kardeş anlatıya göre topraktan can bulmuş ve toprakta son bulmuşlar. Lakedaimonialılar ile Atinalıların savaşı sırasında Aphidnai'da Kastor'un öldürüldüğü söylenir. Ölümsüz olan Polydeukes ona canının yarısını bahşetmesi üzerine Zeus tarafından yeraltı dünyasında sırasıyla birer günlük sürelerle yaşamalarına izin verilir (Hom. *Il.* III.237-238; *Od.* XI.298-304; Pindar. *Nem.* X.50-60; Lykoph. 550-565; Ps.-Hyg. *Astron.* II.22). Bir başka anlatıya göreyse, Zeus tarafından bilinen bütün kardeşler içinde birbirilerine olan sevgi bağları ve liderlik için birbirlerini ezmelerinden dolayı, birer dostluk nişanesi olarak gökyüzüne yıldız takımı olarak yerleştirilmişlerdir. Aynı nedenden ötürü Poseidon da onlara sürmeleri için birer at ve gemi kazası geçiren denizcilere yardım için güç bahşetmiştir (Lykoph. 550-565; Ps.-Hyg. *Astron.* II.22; Ovid. *Fasti* V.697 vdd.; Epikt. II.18). Keltlerin atalarından öğrendikleri sözlü bir gelenek ve inanış nedeniyle de Keltler arasında bu kardeşlerin denizden geldiklerine inanılır (Diod. Sic. IV.54.4). MÖ III. yüzyılda yaşamış olan ozan Kallimakhos (frg. 227), aynı kardeşlerden evsizlerin ve misafirlerin koruyucusu olarak bahsetmektedir. Attika'da Anakes olarak adlandırılan ikizler, bir şeyleri ya da birilerini koruyan/kollayanlar için yıldızlara istinaden *iyi bakmak/dikkat etmek* anlamında “ἀνακῶς ἔχειν” deyiminin kullanımına mahal vermişlerdir (Plut. *Thes.* 33.2). Başka bir Hellen inancına göreyse ikizler savaş anında yardıma gelirler hatta kimi zaman savaş alanında kendilerini gösterirler (Str. VI.1.10; Paus. IV.16.5; 27.1-3; Dion. Hal. *Ant. Rom.* VI.13.1-4; Suda α1173 s.v. Ἀληθέστερα τῶν ἐπὶ Σάγγρα; Larson, 2007: 190). Bu koruyucu, kollayıcı ve yardımseverlikleri nedeniyle de epigrafik belgelerde çoğunlukla *soter epitheton*'uyla görülürler (Delemen, 1995: 298). Tanrıların bir başka özelliği ise *theoksenia* (θεοξένια) denilen tanrı-misafirliğidir. *Theoksenia*, geleneksel kurban kesme ritüeline alternatif olarak tanrıların veyahut ölümlü ya da ölümsüz kahramanların halka açık ya da özel kurban / adak yemeklerine davet veya kabul edildiği bir gelenektir. Hemen hemen bütün tanrılar için ortak bir gelenek olsa da çoğunlukla Dioskurlar ile ilişkili olanlara rastlanmaktadır⁷⁷ (Kowalzig, 2010: 801-802).

⁷⁷ Antik kaynak anlatıları için ayrıca bk. Hdt. VI.127; Paus. IV.27.1-3; Pind. *Ol.* III.35; *Nem.* X.49-50; Suda φ604 s.v. Φορμίων.

Sanat eserleri dikkate alındığında bu ikiz kardeşin genellikle bir arada betimlendiği görülür. Suda (δ1209 s.v. Διόσκουροι) Aelianus'tan yaptığı bir alıntıda Kastor ve Polydeukes'i şöyle tanımlar:

...καὶ μέντοι καὶ Διοσκούρων ἦν ἀγάλματα β' νεανίαι μεγάλοι, γυμνοὶ τὰς παρειὰς ἑκάτερος, ὅμοιοι τὸ εἶδος καὶ χλαμύδας ἔχοντες ἐπὶ τῶν ὤμων, ἐφημμένην ἑκάτερος: καὶ ξίφη ἔφερον τῶν χλαμύδων ἡρτημένα καὶ λόγχας εἶχον παρεστώσας, καθ' ἃς ἡρείδοντο, ὁ μὲν κατὰ δεξιάν, ὁ δὲ κατὰ λαιάν (Suda δ1209 s.v. Διόσκουροι).

“...Ayrıca iki tane büyük, genç, tanrı heykeli daha vardı, Dioskurlara ait, her ikisinin de yanakları sakalsızdı. Görünüşleri aynıydı ve ikisi de omuzlarından aşağı bağlanmış khlamys⁷⁸ giyiyordu. Khlamys'lerine tutturulmuş kılıç taşıyorlardı ve birinin sağından ötekini ise solundan destek aldığı, yanlarında duran mızrakları vardı”.

Bu tanımlamaya uyan ancak daha farklı *attributi* de taşıyan rölyef ve kabartmalara sıkça rastlanmaktadır. Rölyeflerde çoğunlukla *pilos*⁷⁹ (πῖλος) giyerlerken başları üstüne çizilen yıldızlar ile de betimlenirler. MS II. yüzyılda yaşamış olan roman yazarı Apuleius (X. 31) iki kardeşin şapkasını yumurta biçiminde tasvir ederken bunların üzerinde de birer yıldızın konumlandırıldığını söyler. Bu *pilos*'ların yumurta kabuğu olduğu, aynı yumurtadan doğan ikizlerin yumurta kabuğunu yarıdan paylaştıkları da söylenir (Schol. Lycoph. 506; Kerényi, 1978: 107). En sık rastlanan betim şekli ise at üzerinde ya da atlarının yanında durdukları sahnelerdir. Bu betimlerde iki at birbirlerine karşılıklı bakar pozisyonundadır. Bahsi geçen atlar MÖ VII. yüzyılda yaşamış olan şair Alkman'a göre (*fr.* 3-7), Pelias'ın cenaze oyunları sırasında verilmiştir. Anlatıya göre ikiz tanrılara dört at verilir. Bunlardan ikisi, Podage'den doğan Phlogeos ve Harpagos, Hermes tarafından verilirken Hera tarafından da Ksanthos ve Kyllaros verilir⁸⁰ (Suda κ2659 s.v. Κύλλαρος; *Etym. Magnum* 544.55-58; *krş. Etym. Gudianum* κ353.22 s.v. Κυλλαρίς). Tüm bu *attributi* yukarıda da anlatıldığı şekliyle *mithos*'ları ile doğrudan bağlantılıdır. Bunlar haricinde mızrak, kılıç ve zırh da *attributus*'ları arasındadır (Karayaka, 2007: 134-135).

⁷⁸ Pelerin.

⁷⁹ Keçe ya da yünden yapılmış şapka, bere.

⁸⁰ Bu isimlerden Phlogeos (φλόγεος) ateş gibi parlak/kırmızı?, Harpagos (ἄρπαγος) kanca, Ksanthos (ξανθός) doru ve Kyllaros (κύλλαρος) çarpık/eğri anlamına gelmektedir.

2.1.8.2. Kaynaklar

Kırsal alanda sıkça karşılaşılan Dioskur adaklarına⁸¹ kent içinde sürdürülen kazılarda bulunan iki yeni yazıt eşlik etmektedir. Bu yazıtlar kent içindeki kazılarda Agora III. Teras alanı yanındaki A Yapısı olarak adlandırılan yapı etrafında 2019 yılında bulunmuştur. Kent içinde ilk kez elde edilen bu yazıtların her ikisi de mimari birer blok üzerine kazınmıştır. Bloklardan biri düz kesilmiş olup dokuz satırlık yazıt taşımaktadır. Kibyra *era*'sında 190 yılına tarihlenen yazıt MS 213 yılına denk düşmekle birlikte ἱεραστάμενος Θεῶν Διοσκοούρων olarak ikiz tanrıların rahipliğini yaptığı bilgisi yer almaktadır⁸² (*TEpig. 17; Lev. 6.c*). Rahiplik derecesi ise ἱεροθύτης (*hierothytes*) olarak belirtilmiştir. Yazıtta *hierothytes* olan genç Claudius Theodoros'un kendi cebinden bir armağan sunduğu bilgisi kayıtlıdır. Ancak bu armağanın ne olduğu blok eksikliği nedeniyle bilinmemektedir. Diğer yazıt ise yarım daire şeklindeki bir mimari blok üzerindedir. Görünüşte altı satır barındıran yazıtın baş kısmı bir üst blokta olmalıdır. Kallikrates adındaki bir *hierothytes*'in yine Dioskur rahibi olduğu anlaşılmaktadır⁸³ (*TEpig. 18; Lev. 7.a*). Kentte aynı alanda *hierothytes*'lere ait bir epigrafik liste de yer almaktaysa da bu yazıtlar henüz gün yüzüne çıkarılmamıştır. Görünen kısımlarından anlaşıldığı üzere bu listede yer alan *hierothytes*'ler yıla adını vermektedir (*eponymos*). Ancak hangi tanrıya hizmet ettikleri konusu henüz bilinmemekle birlikte alanda bulunan yukarıdaki iki yazıttaki *hierothytes* ifadeleri bu rahiplerin Dioskurlara ait olabileceği düşündürmektedir. Bu rahip sınıfının varlığı özellikle Rhodos'tan bilinmektedir⁸⁴. Yıllık seçilen bu rahiplerin görevleri tam belli olmamakla birlikte kent adına adanan kurbanlar ve halk onuruna düzenlenen yemeklerdeki kutlamalardan sorumlu olup kentin davet ettiği yabancı misafirlerin ocak yakınında düzenlenen yemeklere iştirak etmelerini sağlarlardı⁸⁵. L. M. Calio'ya (2004: 444) göre buradaki iştirak

⁸¹ Dioskur'lara ilişkin bu kısım atlı tanrılar başlığı altında ele alınmıştır. Söz konusu bu tanrıların kent teritoryumu içerisinde kayıtları bulunmamaktadır.

⁸² Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

⁸³ Bölgeye en yakın konumda bilinen tek Dioskur rahibi Termessos antik kentindeki Moles'in torunu, Trokondas oğlu Otanes'tir [TAM III,1 696: ἱερεὺς Διοσκόρων Οταίνης Τροκονίδου Μο(λεους)].

⁸⁴ Lindos'ta biri arkhierothytes olan on beş kişilik bir rahip sınıfıdır ve *hieropoioi*'dan üst rütbede yer alırlar (Daremberg ve Saglio, 1900: 182 s.v. Hiérothytes).

⁸⁵ Stengel, 1913: 1590-1591; Daremberg ve Saglio, 1900: 182 s.v. Hiérothytes. Bu ifade dekretlerde genellikle καλέσαι ἐπὶ ξένια εἰς τὸ ἱεροθυτεῖον şeklinde (*I. Magnesia* 55; *IG* XII,1 1033; XII,4 1.232; Rigsby, 1996 no. 40) ya da *proedria* hakkı alanların burada yemek yemesi için σιτήσῃ / σίτησιν ἐν ἱεροθυτεῖῳ şeklinde belirtilmektedir (*IG* XII,1 846-848, 853). Hellen ve Roma dünyasındaki *hierothytes* kayıtları için bk. Winand, 1990. Karia'daki Rhodos Peraia'sında (*SEG* IV.179; *IRhod.Peraia* 51), Lykia'da Tlos'ta (*TAM* II 548), Patara'da (Schuler, 2012: 599, 603) yer almaktadır. Pisidia'da Selge'den bir *arkhierothytes*'in varlığı

(σίτησιν ἐν ἱεροθυτείῳ) kurban kesim ritüeli ile etinin düzgün bir şekilde çıkarılıp ziyafet verilmesini karşılar ve bu yemek çeşitli şahsiyetlere saygı ifadesi olarak yapılan sunu anlamına gelir. Megalopolis'te bulunan bir dekrette (*SEG* LII 447; Stavrianopoulou, 2002) ... τοὺς δὲ ἱε[ρ]ο[θύτας τοὺς ἐν] ταῖ [πό]λει ἀεὶ τὰν ἐπιμέλειαν ἔχειν ὅπως συν[τελῶν]ται [αἱ] θυσίαι [κ]αὶ λαμβάνωσιν τὰ γέρα τὰ νομιζ[ό]μενα οἱ ἑ[κ]κ[λ]ογοὶ οἱ Εὐδόμου καὶ προθύμα[τα ἀεὶ θύ]ωσιν οἱ [...⁴...]αυτοὶ ...ifadesi geçmektedir. Bu ifadeye göre, *hierothytes*'ler adakların yerine getirilmesiyle, dekrette onurlandırılan Eudamos'un soyunun belirlenen onursal hediyeleri almalarıyla ve ... kurban öncesi adaklarını sunmalarıyla ilgilenmektedirler.

MÖ 166-84 arasına tarihlenen *tetradrachmi*'ler üzerinde bir sikkenin (**Cat. Num. 11**) ön yüzünde genç erkek başı (Ares) arka yüzünde sol üst çeyreğe işlenmiş iki adet *pilos* yer almaktadır (*BMC Phrygia* 1; Özüdoğru, 2020: 320, 354, 358, 366). Bu sikke üzerinde sol tarafta ΣΙΑ sağ tarafta MA, ve alt kısımda alt alta yazılmış şekilde B KIBYPATΩN MO lejantları bulunmaktadır. Ş. Özüdoğru (2020: 366) tarafından yapılan katalogdaki Burdur Müzesi Envanterine kayıtlı (no:14079) bir sikkenin ön yüzünde iki adet *pilos* ve iki yıldız betimlenmiştir. Aynı zamanda Kilikia'da yer alan Kibyra Minor'a ait olduğu öne sürülen ancak son çalışmalarda Kibyra Maior'a ait olması gerektiği vurgulanan bir başka sikkede ise ön yüzde tepelerinde yıldız bulunan Dioskur başları yer alan sikke de (**Cat. Num. 36**) bulunmaktadır (Nollé, 1988: 376; Özüdoğru, 2020: 320 dn. 579, 384).

2.1.8.3. Değerlendirme

Kırsalda kurumsallaşmış bir inanış görülmesi de kent içinde *eponym* olarak kaydedilen iki *hierothytes* yer almaktadır. Bu yazıtlar çoğunlukla MS II. yüzyıl ve sonrasında tarihlendirilmektedir. Bu sebeple en azından MS II. yüzyılda Dioskurlara ait kurumsal bir kültün kent içinde yer edinmiş olduğu kesindir. Dioskurların bölgede bu kadar sık görünmesinin bir diğer nedeni olarak imparator Hadrianus zamanında Kibyra'nın ve civardaki bazı kentlerin kökenlerini Sparta'ya bağlaması da etkili olmuş olmalıdır⁸⁶ (Robert, 1983: 567). Kentte Dioskurlara ilişkin kurumsallaşmış bir tapının olması, bu iki kardeşin at yetiştirme ve dövüşte

bilinmektedir (Lanckoronski, 1892: II, 233 no. 247; *I.Selge* 17; 20; 57; Akgün-Kaya, 2018: 37). D. Rousset (2022) sunduğu bir bildiriye Ksanthos kentinde de bir *hierothyteion* olduğunu belirtmiştir. Aynı konferansta Oinoanda kentinin de bir *hierothyteion* ile ilişkili yazıt bulunduğu ve yayına hazırlandığı bildirilmiştir. Kamiros'taki *Hierothyteion* ve Stoa ilişkisi için ayrıca bk. Calìo, 2004.

⁸⁶ Dioskurlar ile ilgili olarak ayrıca bk. aş. Theoi Megaloi Synnaoi. Kibyra'ya ilişkin yazıt için bk. Petersen, von Luschan, 1889: 181 no. 233A-F.

iyi olması kentteki sporculuk faaliyetleri ve gladyatörlük⁸⁷ ile meşhur olmasıyla bağlantılı olmalıdır⁸⁸. Kibyra’da kent içinde çıkan ve Dioskurlara ait olan yazıtlar benzer kültürün Kabalia’nın içlerinde hatta Kibyra kenti içinde kurumsallaştığının ilk örneğini teşkil etmektedir.

2.1.9. Poseidon

2.1.9.1. Tanrının Kimliği

Kronos ve Rhea’nın oğlu, Zeus’un erkek kardeşi olan Poseidon’un Olymposlular arasındaki kurada *time*’sine denizler düşer. Ancak onun *daimon*’u denizlerin ötesinde, toprağa kadar işlemektedir. Öyle ki, Homeros (*Il.* VII.445; XIII.34, 43; XV.205) Poseidon’dan toprak tutan (γαῖοχος) ve yeryüzünü sarsan (ἐνοσίχθων) ve toprağı sarsan (ἐννοσίγαιος) olarak bahseder (Hes. *Theog.* 15). Euripides (*Hel.* 1584) ve Bakkhylides (*Dith.* 35) ise onu denizin (πόντιος) Poseidon’u şeklinde çağırır. Tanrının adının etimoloji kökeninin Hellen öncesi döneme ait olabileceği, bu nedenle de kesin olarak bilinmediği belirtilmektedir (Bremmer, 2007: 673). Platon’un *Kratylos*’unda (402E-403) Poseidon’un adı ayak-prangası (*posidesmon*), çok bilme yetisinden ötürü *polla eidotos*, yeri sarmasından ötürü yer sarsan anlamında *ho seiôn* gibi sözcüklerle bağlantı kurulur. Cornutus (3-4) ise Poseidon’u, annesi Rhea üzerinden felsefik bir yaklaşımla açıklar:

“3. (1) Kuşaklardır Hera’nın onun hem eşi hem de kız kardeşi olduğu anlatılır, ki o da havadır (=aer). Nitekim doğrudan ve sıkı sıkıya ona bağlıdır, Hera yeryüzünden yükselirken Zeus ona doğru yaklaşır ve aynı yöne giden akıştan (=rhysis) doğmuşlardır. Zira töz inceliğe doğru aktıkça (=rhyein) hem ateşi hem de havayı var eder. (2) Bu nedenle onların annesinin Rhea babasının da Kronos olduğu anlatılır, ya bu tarz şeyler zamanın (=khronos) belirli ölçütlerinde oluşur ya maddenin karışması ve çalkalanması nedeniyle elementlere ayrılır, ya da daha akla yakını, doğa her ne zaman var olan şeyleri ateşten elde etmeye ve sone erdirmeye kalksa o zaman ether (=aether) ve hava (=aer) oluşur. 4. Bu nedenle eskiler Poseidon’un da Kronos ve Rhea’nın oğlu olduğunu söylerler. Zira su, bahsedilen değişimden oluşur. Poseidon da dünya ve dünyanın çevresindeki neme sebebiyet veren güçtür, ya içecekten (=posis) ve bunu vermekten (=didonai) dolayı bu şekilde adlandırıldı ya da ‘doğa terliyor’ [anlamındaki] {physioidion} sözüdür; ya da onun sipesifik karakterini yansıttığı için yeri-sallayan (=pedoseion) olarak adlandırılmış olabilir”.

⁸⁷ İlgili faaliyetler için bk. Özudoğru, 2020: 493-505.

⁸⁸ Dioskurlar ile ilgili olarak ayrıca bk. aş. Theoi Megaloi Synnaoi.

Pausanias (VII.21.7) ise ozanlar tarafından ona atfedilen yerel isimlerin yanısıra şiirlerinde kullandıkları isimler haricinde, tüm insanların Poseidon'u denizlerin efendisi (Πελαγαῖος), güvence sağlayan (Ἀσφάλιός) ve atların efendisi (Ἴππιος) olarak da andıklarını belirtir. *Hippios* (Ἴππιος) sıfatıyla çoğunlukla Demeter ile görülen Poseidon, sinirli ve öfkeli olduğunda, yukarıda da bahsedilen sıfatlarıyla, depremlerle ilişkilendirilir (Bremmer, 2007: 673).

2.1.9.2. Kaynaklar

Poseidon, Kibyra teritoryumu içerisinde kalan Karamanlı'da iki yazıtta tespit edilmiştir⁸⁹. Söz konusu adaklardan ilki doğrudan Poseidon'un şahsına (*daimon*) yapılmıştır (Corsten, Drew-Bear ve Özsait, 1998: 63 no. 10). *Calpurnii* ailesinin kölelerinden biri olan Secunda'nın kendi efendileri için Poseidon'a adakta bulunduğu bir altardır (*TEpig. 19*).

2.1.9.2.1. Poseidon Epekoos

Daha önce de bahsedilen Hellence ἐπήκοος = epekoos *epitheton*'u duaları işiten/dinleyen anlamında kullanılan bir *epitheton*'dur⁹⁰. Çoğunlukla edilen duaları dinlediğine inanılan ve bireyin arzuladığı şeyleri bahşeden tanrı ve tanrıçalar için kullanılmaktadır. Poseidon'un *epekoos* olarak anıldığı yazıt Karamanlı'da M. Colignon (1878b: 173 no. 5) tarafından bulunmuştur. Yazıtta Menis oğlu Damas tarafından *duaları işiten tanrı Poseidon*'a atfedilmiştir (*TEpig. 20*).

2.1.9.3. Değerlendirme

Poseidon her ne kadar Olympos tanrıları arasında yapılan kura sonucunda denizlere hükmetme gücünü elde etse de, onun *daimon*'u denizlerin ötesinde karaya da hükmetmektedir. Su ile bağlantılı olarak kaynağın koruyucusu göreviyle tarım hayatını koruma altına alabilmekteyken aynı zamanda depremlerin yaratıcısı olarak da görülmektedir (Cook, 1940: 22;

⁸⁹ Poseidon Epekoos'a ait bir başka yazıt ise W. M. Ramsay (1895: 306 no. 107) tarafından kaydedilmiştir. Ancak Killanion Pedion içerisinde belirli bir yer gösterilmediği için kataloğa dahil edilmemiştir. Buradaki yazıtta “Attes oğlu ikinci Kobellis'in Poseidon epekoos'a adağı” söz konusudur. Ayrıca bk. Corsten, Drew-Bear ve Özsait, 1998: 64. Kobellis adının Kybele ve Kibela ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir, bk. Ramsay, 1895: 306 no. 107 ve dn. 3; Zgusta, 1965: 262 §774-3.

⁹⁰ *Epekoos* sıfatı üzerine bilgi için bk. aş. Zeus Epekoos. Kaynaklar için ayrıca bk. Jessen, 1905: 2731-2732; Weinreich, 1912; Hoover, 2000: 109 dn. 17; Şahin, 2001: 44-45; 47-48; 61; 89; rölyeflerde yer edinen kulak motifleri için bk. Şahin, 2001: 48; Chaniotis, 2008a: 370; Yahudilik ve Hristiyanlık için ayrıca bk. Kittel ve Friedrich, 1985: 34; Avi-Yonah, 1959.

Güney, 2015). Özellikle *Calpurnii* ailesinin topraklarında tarımsal anlamda ürün getiren gücüyle tapınım gördüğü düşünülmektedir (Corsten, Drew-Bear ve Özseit, 1998: 64).

2.1.10. Tykhe

2.1.10.1. Tanrıçanın Kimliği

Tykhe (Τύχη) şansın ve kaderin tanrıçası olarak bilinmekte ve genel olarak kişileştirilmiş (*personificatio*) bir tanrıçadır⁹¹. Bu isim etimolojik olarak şans eseri / tesadüfen rastlamak, karşılaşmak, vuku bulmak, elde etmek ve başarmak gibi anlamlara gelen Hellenice τυγχάνειν fiilinden türemiş bir isimdir (Beekes, 2010: 1515-1516 s.v. τυγχάνω; Scherf, 2010: 51). Homeros'un destanlarında yer edinmeyen⁹² Tykhe, Hesiodos (*Theog.* 346-361) tarafından Okeanos ile Tethys'ün üç bin kızından (=Okeanidai) biri olarak sayılmaktadır. Buna karşılık Homerik Hymnos'larda Persephone'nin kaçırılma hikayesinde Okeanidai arasında Persephone'nin arkadaşı olarak belirir (Hym. Hom. *Dem.* 5, 415; Paus. IV.30.4). MÖ VII. yüzyılda yaşayan Alkman, Tykhe'nin Eunomia (=düzen) ve Peitho'nun (=ikna) kız kardeşi, Prometheia'nın (=öngörü) da kızı olduğunu ('Εὐνομίας καὶ Πειθοῦς ἀδελφὰ καὶ Προμαθείας θυγάτηρ' ὥς γενεαλογεῖ Ἀλκμάν) söylerken MÖ IV. yüzyılda yaşayan Pindaros (*Ol.* XII) onu Zeus Eleutherios'un kurtarıcı (*soteira*) kızı (παῖ Ζηνὸς Ἐλευθερίου ... σῶτειρα Τύχα) olarak anar. Denizde hızlı gemiler onunla yönlendirilir, karada ani savaş kararları ve halk konseyi kararları onunla alınır (Pindar. *Ol.* XII). Bu nedenle de bir dümen ile tasvir edilir⁹³. Tanrıça hem iyi talihin hem de kötü talihin kişileştirilmiş hali (Pindar. *Isth.* IV.48) olmasına karşın ağırlıklı olarak olumlu yönde tasvir edilir (Pind. *Nem.* VI.24; Soph. *Phil.* 1326; Scherf, 2010: 52). Bu yönüyle de insanların kaderine yön vermesiyle tanınır (Pindar. *Ol.* XII; Aiskh. *Agam.* 664). Onun bu kadersel güçlerinin Moirai ile kesiştiği⁹⁴ (Archil. *frag.* 16) noktada ayırım Tykhe'nin kör olarak yorumlanmasında saklıdır. Nitekim MS 124-170 yılları arasında yaşan Apuleius (*Met.* VII. 2) Tykhe'nin Roma mitolojisindeki karşılığı olan Fortuna'nın (Cic. *Verr.* II.4.119) kendinden öncekiler tarafından kör olarak vurguladığını aktarır. Olympos tanrıları arasında yer edinmeyen Tykhe, MÖ IV. yüzyıl ve Hellenistik Dönem içlerinde Hellen

⁹¹ Tykhe'nin kişileştirilmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Kershaw, 1986: 2/1-116.

⁹² Homeros'un destanlarında olmayan Tykhe'nin rolü, bu destanlarda Moirai tarafından üstlenilmiştir (Macr. *Sat.* V.16.8).

⁹³ Tykhe'nin dümeni hakkında ayrıca bk. Arya, 2002: 77-80.

⁹⁴ Pausanias (VII.26.8) Tykhe'yi Moiralardan biri olarak görmektedir. Macrobius (*Sat.* V.16.8) da Homeros'un destanlarında olmayan Tykhe'nin rolünün Moirai tarafından üstlenildiğini söyler.

dünyasındaki şairlerin ve yazarların düşüncelerinden hareketle, gündelik hayatta yer alan *tykhe* yani şans / kader, kişileştirilme (*personificatio*) yoluyla tanrısal doğasını edinmiştir (Matheson, 1994: 19). Tanrıça Tykhe, karakterini Hellenistik Dönem’de Magna Meter ya da Kybele’den edinir ve ana tanrıçanın kendisiyle yaşam ve ölüme hükmetme konusunda yarıdır. Zamanla kentin tanrıçası haline (Mitropoulou, 1996: 157) bürünmüş olup kimi zaman bir hükümdarın ya da bireyin kaderinin kişileştirilmiş halini de almıştır (Matheson, 1994: 20). MS 40-115 yılları arasında yaşayan Dion Khrysostomos (LXIII.7) Tykhe’yi şöyle tanımlar:

“...οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ ξυροῦ ἔστησαν αὐτήν, οἱ δὲ ἐπὶ σφαίρας, οἱ δὲ πηδάλιον ἔδωκαν κρατεῖν· οἱ δὲ τὰ κρείττω γράφοντες τὸ τῆς Ἀμαλθείας ἔδοσαν κέρας πλήρες καὶ βρύον ταῖς ὥραις, ὃ ἐν μάχῃ Ἡρακλῆς Ἀχελώου ἀπέρρηξεν. τὸ μὲν οὖν ξυρὸν τὸ ἀπότομον τῆς εὐτυχίας μηνύει· ἡ δὲ σφαῖρα ὅτι εὐκόλος ἡ μεταβολὴ αὐτῆς ἐστίν· ἐν κινήσει γὰρ τυγχάνει πάντοτε ὄν τὸ θεῖον. τὸ δὲ πηδάλιον δηλοῖ ὅτι κυβερνᾷ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἡ τύχη. τὸ δὲ τῆς Ἀμαλθείας κέρας μηνύει τὴν τῶν ἀγαθῶν δόσιν τε καὶ εὐδαιμονίαν...”.

“...kimilerince bir bıçağın sırtına, kimilerince bir kürenin üstüne oturtulmuştur, diğerleri ona kullanması için bir dümen verirken onu en etkili şekilde tasvir edenler ona Herakles’in Akhelous ile savaşıırken kopardığı Amaltheia’nın boynuzunu verdiler. Bıçak sırtı iyi talihin ani değişimini işaret eder; küre, tanrısal güç her zaman hareket halinde olduğu için talihin değişiminin kolaylığını; dümen ise talihin insanların hayatını yönettiğini gösterir. Ameltheia’nın boynuzu ise bereket ve iyi şeyler getirdiğine dikkati çeker...”.

2.1.10.2. Kaynaklar

Kıbyra’da Tykhe’ye ilişkin bilinen üç yazıt mevcuttur⁹⁵. Bu yazıtlardan ikisinde Tykhe sağlıkla ilişkili olan tanrı Asklepios ile birlikte anılmaktadır⁹⁶. Söz konusu bu iki yazıtta Tykhe, daha önce de belirtildiği üzere, kentin Tykhe’si (Τύχη τῆς πόλεως) şeklinde belirtilmektedir. Bu tanrıça kentte genellikle bireylerin kurtuldukları hastalıklardan sonra kendilerini iyileştiren hekimler için yazdırdıkları birer teşekkür metninde Asklepios ile birlikte öne çıkar (**TEpig. 11-12; Lev. 5.a-d**). Kent Tykhe’si, τύχη τῆς πόλεως, bir kentin kuruluşuyla birlikte var olur (Christof, 2001: 92). E. Christof’a (2001: 92) göre,

“bu tanrıça şehrin refahından sorumludur, şehri etkileyen tüm sorularla ilgilenir, iyi politikacılar ve kentin yükselişi için vardır. Herbir birey de bunda pay sahibidir. İmparatorlar

⁹⁵ Pisidia Bölgesi çerçevesinde Tykhe’ye ilişkin epigrafik materyaller Selge ve Termessos kentlerindedir, bk. *I.Selge* 17; 20; *TAM* III,1 134; 155; ayrıca bk. Karayaka, 2007: 174-180.

⁹⁶ Bk. yuk. Asklepios.

hayırseverlikleri vasıtasıyla kentin Tykhe'sini olumlu yönde etkilerler. Tykhe aynı zamanda hem imparatorlara hem de kente zafer getirir”.

Ancak τύχη τῆς πόλεως ile verilen τύχη çoğunlukla bir tanrıçayı belirtmemekle birlikte daha çok kentin talihi / mutluluğu anlamını taşımaktadır (Christof, 2001: 276). Bu nedenle de bu dini bir ifadeden ziyade soyut bir kavram olarak yorumlanmaktadır. Bu yazıtların haricinde Agora I. Teras alanı Doğu Stoa üzerindeki bir dükkanın önünde bulunan sütun üstüne gelişigüzel olarak kazınmış diğer bir yazıtta ise Tykhe'nin bir dükkanı bereketli kılması (εὐτύχειν) yönünde ifade mevcuttur⁹⁷ (**TEpig. 21; Lev. 7.b**). Ancak söz konusu ifade kentte Tykhe'nin bir kültünün olduğunu belirtmek için yetersizdir.

Kentin sikke darplarında Tykhe iki farklı şekilde betimlidir. Bunlardan ilki tarihi bilinmeyen bir sikke olup *BMC Phrygia* 37'de imparatorluk öncesinde bırakılmıştır. BMC'ye göre sikkenin ön yüzünde sur tacı ve duvak takmış olan kadın figürü kentin personifikasyonu iken *RPC*'ye göre Tykhe'dir. Figür sağa bakar şekilde betimlenmiştir (*BMC Phrygia* 37-38 krş. *RPC* IX 787A). Sikkenin ön yüzündeki lejant da KIBYPA şeklindedir. Sikkenin arka yüzündeyse sağa doğru yürüyen bir aslan motifi ve KIBYPATΩN lejantı yer alır (**Cat. Num. 37**). Aynı katalogta yer edinen bir diğer sikke de benzer şekilde imparatorluk öncesinde bırakılmıştır (*BMC Phrygia* 38). Ön yüzde sur taçlı kent betimi KIBYPA lejantıyla betimlenmiştir, arka yüzde ise Tykhe sola bakar durumda, sağ elinde dümen ve sol elinde *cornucopia* taşımakta olup KIBYPATΩN lejantı yer almaktadır (**Cat. Num. 38**). Kataloglarda Tykhe ile ilgili diğer sikkeler betimleri ya da üzerlerine yazılmış lejantlar sayesinde daha iyi bir şekilde tarihlendirilebilmektedir. İmparator Hadrianus (117-138) zamanında darp edilen bir sikkenin ön yüzünde imparatorun eşi Sabina sağ profilden betimlenmiş ve CIBEINA CEBAC lejantıyla belirtilirken (*SNG Leypold* 1611; *SNG Österreich* 1611; *RPC* III 2303) arka yüzde kent sikkelerinde gelenekselleşen bir form kullanılmıştır. Bu formda tanrıça sola profilden ayakta durur şekilde, başında *kalathos* ile tasvir edilmekte ve sağ elinde dümen sol elinde *cornucopia* tutmaktadır. Sikkenin lejantı KIBYPATΩN şeklindedir (**Cat. Num. 39**). 193-211 yılları arasına tarihli, ön yüzünde Septimius Severus'un sağ profilden büstü ve ΑΥΤ ΚΑΙC Α CΕΙΤΙΜΙ CΕΟΥΗΡΟC ΠΕΡΤΙΝΑΞ lejantıyla darp edilen sikkenin arka yüzünde de betimlenen Tykhe dümen ve *cornucopia* taşımalarının yanı sıra *kalathos* takmaktadır (*BMC Phrygia* 49). Sikkenin arka yüzünde ΕΠΙ ΠΟ ΑΙΑ ΚΑΠΙΤΩΝΟC ΚΑΙC ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ lejantı okunabilmektedir. Bu lejanttan anlaşıldığına göre sikke Pu(blius) Ael(ius) Capito'nun zamanında darp edilmiştir. Bu isim kentten bilinmemekle birlikte magistrates olması

⁹⁷ Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

muhtemeldir (**Cat. Num. 40**). MS 217-218 yıllarına tarihli, ön yüzünde Diadumenianus büstü ve Μ ΟΠ ΑΝΤΩΝΙΝΟC ΔΙ Κ lejantlı olan sikke (**Cat. Num. 41**) arka yüzünde ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ lejantıyla aynı tanrıça betimine sahiptir (*BMC Phrygia* 57-59; *SNG von Aulock* 3740; *SNG Cop Phrygia* 292). MS 235-238 yıllarında darp edilen bir başka sikke de ön yüzünde Maximinus Augustus büstünü ve ΑΥΤ Κ Γ Ι ΟΥΗ ΜΑΞΙΜΕΙΝΟC lejantını taşımaktayken (*BMC Phrygia* 71; *RPC* VI 5421) arka yüz gelenekselleşen Tykhe motifini barındırmaktadır (**Cat. Num. 42**). Bu geleneksel motif MS 238-244 yılına tarihli iki sikkenin birinde (*BMC Phrygia* 78; *RPC* VII.1 667) ön yüzünde III. Gordianus ve ΑΥ Κ Μ ΑΝ ΓΟΡΔΙΑΝΟC lejantı (**Cat. Num. 43**), ötekinde Tranquillina Augusta büstü ve ΦΡ ΤΡΑΝΚΥΛΛΕΙΝΑ CΕΒ lejantıyla (*BMC Phrygia* 83; *SNG Cop Phrygia* 300; *RPC* VII.1 672) darp edilmiştir (**Cat. Num. 44**). Bu sikkelerin arka yüzünde ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ lejantıyla aynı tanrıça motifi yer almaktadır. Tykhe betimli bir diğer sikke ise MS 250/1 yılına tarihlidir (*BMC Phrygia* 88-9; *SNG Österreich* 1620; *SNG Cop Phrygia* 305; *RPC* IX 782). Sikke her iki yüzde de nokta çerçeveli olup ön yüzünde Herennia Etruscilla Augusta'nın sağa bakar büstünü ve ΕΡΕΝΝΙΑ ΕΤΡΟΥΣΚΙΑΛΛΑ CΕΒ lejantını taşımaktadır. Arka yüzde tanrıça betimi etrafına ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ, tanrıçanın solunda bel hizasına yıl anlamına gelen ΕΤ kısaltması, sağına ise Kibyra era'sında 226 sayısını işaret eden FKC ifadesi düşülmüştür (**Cat. Num. 45**).

2.1.10.3. Değerlendirme

Kent içerisinde ele geçen buluntular neticesinde Tykhe'nin kentte bir kültünün varlığına işaret eden bir kanıt mevcut değildir. E. Christof'un (2001) çalışmalarına göre kentin Tykhe'si (Τύχη τῆς πόλεως) ifadesi daha çok kentin kuruluşu ile var olan kentin talihi / mutluluğu anlamını taşımaktadır. Buna karşılık kentte herhangi bir belirteci olmaksızın, tanrıçanın kendisine, yani Tykhe'ye ilişkin bereket ve ekonomik anlamda bireysel bir inancın var olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.11. Zeus

2.1.11.1. Tanrının Kimliği

Homeros (*Il.* I. 544); Hesiodos (*Theog.* 450 vdd.) ve L. Annaeus Cornutus (9) gibi antik yazarlar Zeus'u πατήρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων = *tanrıların ve insanların babası* olarak nitelendirmektedir ya da Pindaros'un (*Isth.* I. 5) dediği gibi Ζεὺς τὰ τε καὶ τὰ νέμει, Ζεὺς ὁ πάντων κύριος = *Zeus iyi ve kötü olanların tevzi edenidir, Zeus herşeyin efendisidir*. Hellen mitolojisine göre, Rhea ile Kronos'un oğlu olan Zeus (*Hes. Theog.* 450 vdd; *Apollod.* I. 5-7),

Olympos tanrılarının en başında yer almaktadır. Hellen mitlerine bakılacak olursa Zeus, Kronos ile olan mücadelesinde Gaia ile Uranos'un çocukları olan Kyklopes'ten gök gürültüsü ve yıldırımını alır. Nitekim kardeşleri Hades ve Poseidon ile çektikleri kurada da onun *time*'sine (=pay) gök düşmüştür (Hom. *Il.* XV. 192). Zeus böylelikle mücadelesini kazanmakla kalmaz, aynı zamanda Olympos Dağı'nın zirvesinde insanları ve tanrılarını yönetmeye başlar (Hes. *Theog.* 493-508). MÖ 497-406 yılları arasında yaşayan *tragodia* yazarı Sophokles (*El.* 175-176) de Zeus'u ἔτι μέγας οὐρανῷ Ζεὺς, ὃς ἐφορᾷ πάντα καὶ κρατύνει = *yücedir gökteki Zeus, herşeyi gözler ve yönetir* şeklinde tanımlamaktadır. Antik yazında ve anlatılarda başlarda gök ile ilişkilendirilen Zeus'un modern araştırmalar çerçevesinde de gök ile ilişkili olduğu kanıtlanmıştır. Nitekim etimolojik araştırmalar bu adın Hint-Avrupa dil ailesinde yer alan ve gün ışığı, gök gibi kelimelerin türettiği dıf- (div-) kökünden⁹⁸ geldiğini ortaya koymaktadır (Cook, 1914: 1; Beekes, 2010: 498 s.v. Ζεύς; Henrichs, 2010: 918-921). Bu bilgi antik literatür çerçevesinde MÖ 540-yak. 450 yılları arasında yaşayan Epikharmos (53 = Varro *Ling.* V. 65) tarafından da onaylanmaktadır. Ona göre Hellenler, Zeus'a "hava" demektedirler. Zeus, rüzgâr ve buluttur, ardından yağmur ve yağmurun soğuğu olur, sonra yine rüzgâr ve hava olmaktadır. Benzer şekilde Cornutus (1-2) Zeus'a *Deus* da dendiğini, ona bu ismin belki de toprağı nemlendirdiği (=deuein) ya da yaşayanlara hayat veren nemden pay verdiği için böyle adlandırıldığını ve kosmosun ruhunun en önemli kısmı gökyüzünde olduğu için Zeus'un de orada yaşadığını belirtir⁹⁹. Dolayısıyla da antik insanlar, ona gökyüzüyle ilişkili olan şimşek, şimşek demeti ve yıldırım gibi *atributus*'ları atfetmiştir. Hava olayları yeryüzündeki yaşam ve geçim ile doğrudan ilişkili olduğu için aynı insanlar Zeus'u kartal ve boğa ile de bütünleştirmişlerdir. Plinius'a (*nat.* X.4.15) göre kartalın Zeus'a atfedilmesindeki en önemli sebep bu kuşun yıldırım ve şimşek gibi hava olaylarına karşı bağışık oluşudur. Boğa ise mitlerde Zeus'un boğa şekline bürünüp Europa'yı kaçırmasıyla anılsa da (Apollod. III.1.1; Moskhos 2) kırsal yaşamda hayvancılıkla özdeşleştirilir. Doğal olarak antik insanlar Arkaik Dönem'de tarımsal boyutta önemli olan bu tanrının, yağmurları getiren bulutların dokunabildiği dağ ve dağ zirvelerinde yaşadığına inanmışlar; hayvancılık söz konusu olduğunda da ona otlaklar ile yaylalarda tapınmışlardır. Bu sebeple de kült alanları çoğunlukla dağ zirveleri ya da

⁹⁸ Zeus sözcüğünün Hellence çekiminde iki farklı gövde göstermektedir "Διευ-" ve "Διφ-": Ζεύς (yalın hal), Διός (-in hali), Δί (-e hali), Δία (-i hali), Ζεῦ (seslenme hali). Δι = Z için ayrıca bk. Bornemann, 1978: 18-19 §21,5.

⁹⁹ Cornutus, eserinde tanrıların isimlerine etimolojik bağlam getirmektedir. Zeus için aynı zamanda, herşeyin onun vasıtasıyla (=dia) oluşması nedeniyle *Dia* olarak da adlandırıldığını belirtir (Corn. 2).

etekleri (Larson, 2007: 15) hatta yaylalar ve tarım alanları olmuştur. Kentleşme süreciyle birlikte Zeus'un, sadece gök ile ilişkili durumlarla değil gökten farklı olarak insanların ve toplumun – özellikle hane, devlet ve kurum, siyaset ve politika gibi – farklı ihtiyaçlarına da yardımcı olduğu görülmektedir. Nitekim MS 20-65 yılları arasında yaşayan stoa filozofu L. Annaeus Cornutus (9), Zeus'un gökyüzü, kent, zafer, adalet gibi kavramlarla doğrudan bağlantılı olduğunu söylemektedir. Zeus edindiği *epikleseis* veya *epitheta* ile yetki alanı daraltılarak belirli bazı hususlarda yetkin hale getirilmiştir. Bu durum da Hellen *pantheon*'undaki tanrıların çokdeğerliliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Zeus, *Hyetios* sıfatıyla yağmur getirme işiyle sınırlandırılırken *ombrios* ile sağanak yağmurla, *ourios* ile rüzgarla ilişkilendirilir. Ancak *ktesios* olarak adlandırıldığında aile kurumunun mal varlığını, *herkeios* iken ailenin yaşadığı binayı çevreleyen duvar ya da çiti koruyandır. *Boulaios* iken meclisi (*boule*) ve *demos* iken de *demos*'u (halk meclisi) koruyandır. MS II. yüzyılda yaşamış olan Publius Aelius Aristides (*orat.* I. 8) ise Zeus'un, *ekklesia* ve mahkemelerde zafer veren *agoraios*, savaşlarda zafer getirdiği için *tropaiois*, hastalıklarda ve kritik zamanlarda yardım edip kurtardığı için *soter* olarak adlandırıldığını belirtir¹⁰⁰. Böylece Zeus, Hellen kentlerinin politik ve yasal sistemleri ile sosyal ve aile hayatının gözeticisi/koruyanı haline bürünmektedir.

2.1.11.2. Kaynaklar

Tanrının kimliğinde belirtilen hususlar neticesinde; Kibyra ve teritoryumu incelendiğinde ele geçen yazıtlarda doğrudan Zeus'a sunulan bir altar ve biri kase olmak üzere iki adak bulunmaktadır. Sazak ya da Ece'den Tefenni'ye getirilmiş olduğu belirtilen yazıt Roma İmparatorluk Dönemi'nde çiftlik arazi sahibi olan ve *Calpurnii* ailesinin¹⁰¹ bir üyesi olan Marcus Calpurnius Longus'un *oikonomos*'unun Zeus'a adadığıdır (Milner, 1998: 41-42 no. 101; *SEG XLVIII.1593*) (*TEpig. 22*). Zeus'a adanan altar üzerinde ise bir kurban sahnesi kabartması işlidir. A. H. Milner (1998: 42 no. 10; *SEG XLVIII. 1591*) söz konusu altarın da Sazak ya da Ece'den Tefenni'ye getirilmiş olduğunu belirtmektedir¹⁰². Yazıtlı altarda Curio oğlu Ges'in oğlu Aurelius Ges'in Zeus'a sözünü verdiği altar adadığını yerine getirdiği kayıtlıdır (*TEpig. 23*). Kibyra *era*'sında 200 yılına tarihli olan bu altar MS 223/224 yılına aittir. Üzerinde bir kurban sahnesi yer alan bu altarda Zeus, ışın taçlı ve sağ elinde tuttuğu *skeptron*'u ile bir at üzerinde

¹⁰⁰ Zeus hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Cook 1914; 1925; 1940. Zeus'a ilişkin *epikleseis* ve *epitheta* için bk. Schwabl, 1972: 253-376; Şahin, 2001.

¹⁰¹ *Calpurnii* ailesi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 55-64; Corsten, 2005.

¹⁰² Bahsi geçen bu alanın Kibyra teritoryumunda olduğu ve imparator arazilerine ait olduğu görülmektedir (Milner, 1998: 37).

betimlenmiştir. Kase adağı ise Kal(l)ikles adında biri tarafından tanrıya sunulmuş olup MS II-III. yüzyıla tarihlenmektedir (Milner, 1998: 36 no. 89; *SEG XLVIII*. 1592) (**TEpig. 24**). Ayrıca Zeus'un adı, son derece okunamaz durumdaki bir mezar (*I.Kibyra* 367) yazıtında da yer almaktadır (**TEpig. 25**). Bu yazıtlar dışında gerek kent merkezinde gerekse kentin egemenlik alanında Zeus'a ait, *soter*, *megas*, *megistos*, *epekoos*, *karpophoros* ve *sabazios* olmak üzere altı farklı *epitheta*'ya rastlanmaktadır.

Kent ve teritoryumunda Zeus ile ilişkili olabilecek mimari yapı elemanları, kaya kabartmaları ve steller üzerindeki bazı bezemeler gibi eserler de yer almaktadır. Bunlardan ilki kentin erken yerleşimi olarak addedilen Uylupınar yerleşkesindeki kartal formlu mimari fragmandır (Corsten ve Hülten, 2012: 34-36). Söz konusu eser kireç taşından imal edilmiş olup, pul şekilde işlenmiş tüyleri bulunan bir gövdeye sahiptir. Kanatları açık ancak kırıktır. Kuyruk tüylerinin altında iki adet dairesel eleman yer almakta olup muhtemelen bir *plinthe*'ye bağlandığı düşünülmektedir. Bu parça bu alanda bir tapınağın olduğunun kanıtı olarak görülmektedir¹⁰³. Kent içerisinde sürdürülen kazılar sırasında da Stadion'un yukarısında kalan alanda kartal betimli üçgen alınlık bulunmuş olup, ayrıca kentte bir yılanın kartala dolanmış şekilde betimlendiği alınlık ile başka bir mimari parça daha bulunmaktadır. Kartal betimi Zeus'a ilişkin kültler ve külte ilişkin materyaller baz alındığında pek çok *epitheton* ile birlikte kullanıldığı görülmektedir¹⁰⁴. Kentte ayrıca Doğu Nekropol kazılarında bulunmuş olan bir figürin başı yer almaktadır. MS II. yüzyıla tarihlendirilen bu figürin başı B. Günel (2019: 25-28, 114 Kat. No. 20 Lev. X Res. 34-36) tarafından Zeus Serapis¹⁰⁵ olarak tanımlanmıştır. Bir başka figürin başı ise Roma İmparatorluk Hamam Kompleksinden ele geçmiştir. Bu figürin

¹⁰³ Söz konusu kartal parçası Zeus'un yanı sıra Kybele ile de ilişkilendirilmektedir, bk. Corsten ve Hülten, 2012: 36 ve dn. 99; Özudoğru, 2020: 290, 292, dn. 440.

¹⁰⁴ N. Şahin'e (2001: 194) göre, kartal motifine Andreas, Basilikos, Bronton, Karios, Khryseos, Laodikeus, Nineudios, Poarinos, Strategos ve kesin olmamakla birlikte Polieus *epitheta*'sının yer aldığı yazıtlı materyaller üzerinde karşılaşılmaktadır.

¹⁰⁵ Kentteki Zeus kültürünün varlığı ve epigrafik kayıtlardaki *epitheta*'ya istinaden Zeus Serapis'e ya da Serapis'e ait bir kült henüz tespit edilmemiştir. Bölgede Keratepa-Diokaisareia çevresinde, Salda Gölü'nün güneybatı ucunda yer alan Kayadibi mevkiinde bir adak steli bulunmuştur. Adak stelinin bir diğer yüzünde ise Artemis'e bir adak mevcut olup Papias oğlu Vibius tarafından adandığı yazılıdır (Robert, 1962: 336-337; Milner, 1998: 55 no. 119.7). B. Günel (2019: 27) 2016 yılında Stadion civarında ele geçen İsis başının da kentte Serapis kültürünün varlığına işaret edebileceğini belirtmektedir. Kabalia Bölgesi'nde İsis'e ait bir külte işaret eden yazıt bilinmemekteyse de bireysel inanç düzeyinde Olbasa sınırlarında kalan Kemer'de bir heykel kaidesinin alt kısmında [– –]NEIAIS [ēδ]ωκα θεῷ Ἰσιδ[ι] = (ben) [– –]neilis, (bunu) tanrıça İsis'e verdim yazılıdır. Ancak kentte Serapis ve İsis adına bir kült bulunmamaktadır (Özudoğru, 2020: 328).

başı ise Zeus ya da Asklepios olarak değerlendirilmektedir: “*Hellenistik dönem Zeus başları, hem saç biçimi hem de ifade değişikliğine uğrarken, Asklepios da Zeus’a oldukça benzer olarak tasvir edilirdi*” (Güçlü, 2006: 38; Günal, 2019:29). Yüzündeki *pathos* ifadesi ve tip açısından MÖ III-II. yüzyıla tarihlendirilirken buluntu konteksti, bir *bothros*’tan bulunması ve epigrafik veriler nedeniyle MS II-III. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir (Günal, 2019: 38-39).

Zeus ile ilişkilendirilmesi gereken bir diğer unsur ise kanatlı ve kanatsız şimşek ve yıldırım demeti kabartmaları, elinde şimşek demeti tutan Zeus kabartması, şimşek demeti bezeli sunaklardır (Tarkan, 2011: 17-18, 20, 29 Kat. 16; Beceren, 2018: 38; 143 Kat. No. 119; 144 Kat. No. 120-121; 183 Levha V Resim 9; 184 Levha VI Resim 10; Dökü, 2019: 518-519, 524, 530 Resim 10; Özüdoğru, 2020: 324). Bunlar arasında yer alan kanatlı şimşek ve yıldırım demetleri antik yazında sıkça geçmese de Zeus’a ait olduklarından bahsedilmektedir. Söz konusu demetler Hellencede ya *kanat taşıyan* anlamındaki *πτεροφόρος* ya da *kanatlı* anlamındaki *πτερωτός* ve *πτερόεις* sözcükleriyle ifade edilmektedir. Zeus’un ani ölümler getiren bu eşsiz silahı Aristophanes (*Av.* 1714) *κεραυνόν πτεροφόρον Διὸς βέλος* = *Zeus’un kanatlı silahı şimşeği* şeklinde tasvir ederken Sophokles’in (*OC* 1460) eserinde Oidipus’un *Διὸς πτερωτός ἥδε μ’ αὐτίκ’ ἄξεται βροντὴ πρὸς Ἄϊδην* = *Zeus’un kanatlı gürlemesi beni bir çırpıda Hades’e götürecektir* demesi bu kanatlı silahın getirdiği korku ve ani ölümü açıklamaktadır. Latin edebiyatına da yansıyan söz konusu kanatlı silah, Vergilius (*Aen.* V.319) tarafından *fulminis alis* = *kanatlı şimşekle* şeklinde belirtilmekte olup aynı yıldırım Valerius Flaccus (*Arg.* II.97) tarafından *horrifici fulminis alis* = *kanatlı korkunç yıldırımlarla* şeklinde tanımlanmaktadır. Yıldırımın böylece korku saldıgı vurgulanmıştır. Bu yıldırım ve şimşekler yeryüzüne inmeyen Zeus’un *epiphania*’sı olabileceği gibi Zeus Brontaios, Keraunios veya Dolikhaios ile de ilişkili olabilirler (Şahin, 2001: 194).

Kentin sikke darplarına bakıldığında ise MÖ yak. 190-83 tarih aralığına kayıtlı sikkelerde ön yüzde Athena arka yüzde ise kartal betimi (*SNG von Aulock* 3719; *BMC Phrygia* 16) (**Cat. Num. 22**) ya da ön yüzde miğferli erkek arka yüzde hörgüçlü boğa motifleri¹⁰⁶ (**Cat. Num. 18**) yer almaktadır (*SNG Cop Phrygia* 270-271). Gerek kentte gerekse egemenlik alanında ve çevresindeki yörelerde sıkça rastlanan bu iki hayvan figürü Zeus ile ilişkili olabileceği gibi bunlardan hörgüçlü boğa motifi kent ekonomisinin sikkeye bir yansıması da olabilir¹⁰⁷ (Özüdoğru, 2020: 292). N. Şahin’e (2001: 194) göre boğa aynı zamanda Zeus

¹⁰⁶ Kentte bulunan terracotta boğa başları ve hörgüçlü boğa figürinleri için ayrıca bk. Günal 2019: 134-138 Kat. No. 53-60.

¹⁰⁷ Zeus’un boğa ile ilişkisi için ayrıca bk. Özüdoğru, 2020: 292-294.

Bronton ile ilişkilidir¹⁰⁸. İlk Roma imparatoru olan Augustus (MÖ 27-MS 14) dönemiyle birlikte Tiberius (MS 14-37), Nero (MS 54-69), Domitianus (MS 81-96), Hadrianus (MS 117-138), Antoninus Pius (MS 138-161), Marcus Aurelius (MS 169-180), Caracalla (MS 198-217), Diadumenus (MS 217-218), III. Gordianus (MS 238-244) ve Marcus Iulius Philippus Arabs'ın (MS 244-249) zamanına kadar Zeus ya da kartal betimli sikkelerin darp edildiği görülmektedir. Tüm sikkelerde Zeus daima *skeptron*'u ile betimlenmiştir. İmparator Augustus Dönemi'nde Κιβύρατῶν (=Kibyalıların) lejantlı sikkelerin arka yüzlerinde iki farklı Zeus betimi bulunmaktadır. Sol elinde daima *skeptron* ile betimlenen Zeus ya tahtta oturur halde (**Cat. Num. 46**) sağ elinde kartalıyla (*Numismatik Naumann*, 1 July 2018, Auction 67 Lot. 373) ya da ayakta ve sağ elinde şimşek demetiyle veya kartalla (**Cat. Num. 47-48**) görülmektedir (*BMC Phrygia* 39; *SNG Cop Phrygia* 280; *RPC I* 2883B, 2884). Tiberius Dönemi'nde tahtta oturan Zeus betimi görülmeye devam ederken ayakta duran şimşekli Zeus betimi yanına palmye ve *kerykeion* (**Cat. Num. 49**) eklenir (*RPC I* 2885). İmparator Nero Dönemi'nde darp edildiği düşünülen¹⁰⁹ ön yüzü ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ (Marcellus) ve arka yüzü ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ lejantlı sikkede daha önceki dönemlerden farklı olarak altar üzerinde duran bir kartal betimi (**Cat. Num. 50**) yer almaktadır (*SNG von Aulock* 8397; *RPC I* 2890). İmparator Domitianus zamanında basılan sikkeler arasında Zeus tahtında oturur vaziyetteyken ya sol ya da sağ elinde *skeptron*'u durur, öteki elini ise ileri doğru uzatmış halde *phiale* (Lat. *patera*) tutarken betimlenir (**Cat. Num. 51-52**). Bu dönemdeki sikkelerde kült başrahibi Claudius Bias (ἐπὶ ἀρχιερέως Κλαυ(δίου) Βίαντος) lejantları görülmektedir (*BMC Phrygia* 43; *SNG Cop Phrygia* 284; *RPC II* 1262-1262A). Claudius Bias lejantlı bir sikkede (*BMC Phrygia* 21; *RPC II* 1267) hörgüçlü boğa betiminin kullanıldığı görülmektedir (**Cat. Num. 53**). İmparator Hadrianus Dönemi'nde tahtta oturan Zeus motifi ya *phiale* tutmaktadır (*SNG Cop Phrygia* 286; *BMC Phrygia* 47; *RPC III* 2294-2295) ya da ayaklarının önünde kartalıyla (**Cat. Num. 54-56**) betimlenmiştir (*SNG von Aulock* 3733; *RPC III* 2297-2298; 2305). Bu dönemde darp edilen sikkelerin bazıları *Kibyalıların, grammateus Flavius Ovidianus zamanında* = ἐπὶ Φλα(υίου) Ὀβιδιανοῦ γρα(μματέως), Κιβύρατῶν lejantlıdır (*BMC Phrygia* 47; *RPC III* 2294). Hadrianus'un halefi olan Antoninus Pius Dönemi'nde (MS 138-161) imparatorun adının geçtiği bir sikkede *skeptron*'u ile tahtta oturan Zeus elinde bir tanımsız bir motif (bitki/gül?) tutar vaziyette ayaklarının ucunda kartalıyla (**Cat. Num. 57**) betimlenmiştir (*SNG Cop Phrygia* 288; *RPC IV.2* 1946). Antoninus'lar olarak daha geniş bir döneme tarihlendirilen başka bir sikke ise ön yüzünde altar

¹⁰⁸ Zeus Bronton ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akyürek-Şahin, 2002.

¹⁰⁹ Krş. *SNG von Aulock* 8397. Marcellus lejantlı sikke için ayrıca bk. *RPC I* ss. 40-1; Erkelenz, 1998: 85-8 krş. Corsten, 2007b: 116-7; Özüdoğru, 2020: 123.

üzerinde duran bir kartalı (**Cat. Num. 58**) arka yüzünde ise bir çelenk içerisinde KIBVPATΩN lejantını taşımaktadır (*BMC Phrygia* 29; *SNG von Aulock* 3723; *RPC* IV. 1957). Marcus Aurelius Dönemi'nde (MS 169-180) artık standart hale bürünen tahtta oturan Zeus, Hieropolis ile ortaklaşa basılan bir Homonoia sikkesinde farklılık göstermektedir (**Cat. Num. 59**). Bu sikkede Zeus elinde *pegasos*'u tutmaktayken ön yüzde Faustina II Augusta'nın sağa dönük portresi ve ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ CΕΒΑΚΤΗ lejantı yer almaktadır (*BMC Phrygia* 96; *RPC* IV.2 1949). Caracalla Dönemi'nde (MS 198-217) standart şekilde Zeus ellerinde tuttuğu *phiale* ve *skeptron* ile tahtta (**Cat. Num. 60**) oturmaktayken (*BMC Phrygia* 50-51; *SNG Cop Phrygia* 290) Diadumenus zamanındaki sikkelerde elinde şimşek demeti ve ayak ucunda kartal ile (**Cat. Num. 61**) görülmektedir (*SNG von Aulock* 3739; *BMC Phrygia* 56; *SNG Tübingen* 4101). İmparator III. Gordianus ve M. Iulius Philippus Arabs zamanındaki sikkelerde standart hale gelmiş olan betim yerini pençelerinde *kerykeion* taşıyan kartala (**Cat. Num. 62-63**) bırakmıştır (*BMC Phrygia* 79; *SNG Cop Phrygia* 301).

2.1.11.2.1. Zeus Soter

Hellence kurtarıcı anlamına gelen *soter* (σωτήρ, -ήρος) yine aynı dilde var olan σώζειν (= kurtarmak) mastar fiilinden gelmektedir. Başlı başına alındığında 'soter' ilahi gücü (δαίμων = *daimon*) temsil eden bir personifikasyondur¹¹⁰. Ancak çoğunlukla bir *epitheton* olarak karşılaşılmakla birlikte genelde Zeus ile bağlantılıdır. Zeus dışında, antik kaynaklarda Artemis, Athena, Helios, Dionysos ve Dioskouroi; epigrafik materyallerde ise Asklepios, Demeter, Hermes ve Hygieia bu *epitheton* ile anılmaktadır (Kileci, 2019: 561). Bazı yazıtlarda tanrıların adlarının gizli tutulduğu ve doğrudan *singularis* θεὸς σωτήρ ya da *pluralis* θεοὶ σωτήρες (veya çekimleri) de görülmektedir¹¹¹. Antik yazınlar dikkate alındığında Zeus Soter'e ilişkin ilk veri MÖ yak. 523-456 yılları arasında yaşamış olan *tragodia* yazarı Aiskhylos'un Ἰκέτιδες (=Yakaranlar) adlı oyununda geçmektedir. Aiskhylos (*Supp.* 25) tanrıyı, Ζεὺς σωτήρ τρίτος, οἰκοφύλαξ ὁσίων ἀνδρῶν = *Zeus Soter Tritos*, *dindar insanların evlerini koruyan* şeklinde tanımlamaktadır. Üçüncü anlamına gelen *tritios* ile de *symposion*'larda kaldırılan üçüncü kadehin Zeus Soter'e adanması geleneğini vurgulamaktadır. Aynı bilgi Platon (*Ep.* 7; *Khrm.* 167a; *Resp.* 583b) ve Galenus (I. 17 c. 70) tarafından da τὸ τρίτον τῷ σωτήρι = üçüncüsü Soter'e şeklinde verilmektedir¹¹². MÖ 90-30 yılları arasında yaşamış olan ünlü Sicilyalı tarihçi

¹¹⁰ Hellence *theos* (θεός) bizzat tanrının kendisini tanımlamaktayken *daimon* (δαίμων) tanrısal güç anlamına gelmektedir, bk. Beekes, 2010: 297 s.v. δαίμων; 540 s.v. θεός.

¹¹¹ Zimmermann, 2008: 666. *St. Pont.* III 211; *BE* 1944, 168. *Ilasos* 238.

¹¹² Bunların ilki Olymposlu Zeus'a ve Olymposlu tanrılara, ikincisi ise kahramanlardır, bk. Adam, 1902: 348 s.v. τὸ δὲ τρίτον κτλ. krş. Peck, 1898 s.v. Crater. Ayrıca bk. Suda κ2338 s.v. Κρατήρ; *Ath. Deip.* II. 7; Üreten, 2003:

Diodoros (IV.3.4-5) da, ὅταν ἄκρατος οἶνος ἐπιδιδῶται, προσεπιλέγειν ἀγαθοῦ δαίμονος: ὅταν δὲ μετὰ τὸ δεῖπνον διδῶται κεκραμένος ὕδατι, Διὸς σωτῆρος ἐπιφανεῖν = *sek şarap sunulduğunda iyi ruha/tanrıya ithaf edildiğini: yemekten sonra suyla seyreltilmiş (şarap) verildiğinde ise Zeus Soter'in ünlendiğini* söyler. Bunun sebebini ise sek şarabın insana delice şeyler yaptırması ancak Zeus'un yağmur suyu (= *ombros*) ile seyreltilen şarabın lezzetinin ve hazzının devam etmesi fakat delilik ve uyuşukluk halinin önlenmesiyle açıklar¹¹³.

MÖ yak. 518-438 yılları arasında yaşayan şair Pindaros (*Ol.* V. 17) ise Zeus Soter'e ὑψινεφής = *bulutların tepesindeki* diye hitap ederek onun Kronos'a ait tepede yaşadığını, yatağı geniş Alphaios'u ve Ida'daki kutsal mağarayı onurlandığını belirtir. MÖ 480-406 yılları arasında yaşayan *tragodia* yazarı Euripides (Her. 44-50) ise Herakles'in Minyai halkını yenmesinin ardından Zeus Soter adına bir altar diktiğinden bahseder. MÖ 446-386 yılları arasında yaşamış olan *komodia* yazarı Aristophanes ise *Ploutos* (=Servet) adlı eserinde bir Zeus Soter rahibi, insanların zenginleşmesinden ötürü Zeus Soter'e hiç adakta bulunulmadığını bu yüzden de aç kaldığını söylemektedir. Aynı rahip (Aristoph. *Plut.* 1179-1182) bir tüccarın sağ salim dönebilmek (ὁ μὲν ἄν ἦκων ἔμπορος | ... σωθείς), bir kişinin davasından kurtulması (ὁ δὲ τις ἄν | δίκην ἀποφυγών), başkasının ise hayırlı kehanetler almasından (ὁ δ' ἄν ἐκαλλιερειτό τις) dolayı Zeus Soter'e kurban kesmek (ἔθυσεν ἱερεῖόν τι) için geldiğini bildirir. Her ne kadar Aristophanes yaşadığı dönemi yansıtan *Ploutus* adlı oyununda rahibin üzüntüsünü ve içinde bulunduğu sıkıntısını dile getirse de Zeus Soter, kent ve kentliler için son derece önemli bir tanrı konumundadır. Zira Zeus Soter özellikle savaş, felaket ve salgın hastalık zamanlarında, politik anlamdaki bazı kriz durumlarında ve bireysel bazı sorunların giderilmesi hususunda saygı gören bir tanrıdır. Öyleki, Atina ile Sparta'nın MÖ 406 yılında karşı karşıya geldikleri Aginussai Muharebesi sonrasında infaz edilecek olan komutan Diomedon (MÖ 450 - MÖ 406) Atinalılara yaptığı bir söylevinde savaş öncesinde Zeus Soter'e ve tanrılara birer adakta bulundukları için bu adakların mutlaka yerine getirilmesinin geriye kalanlara hayırlı olacağını söylemiştir:

Σιωπησάντων δὲ πάντων εἶπεν: ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν περὶ ἡμῶν κυρωθέντα συνενέγκαι τῇ πόλει: τὰς δὲ ὑπὲρ τῆς νίκης εὐχὰς ἐπειδήπερ ἡ τύχη κεκώλυκεν ἡμᾶς ἀποδοῦναι, καλῶς ἔχον ὑμᾶς φροντίσαι, καὶ τῷ Διὶ τῷ Σωτῆρι καὶ Ἀπόλλωνι καὶ ταῖς σεμναῖς θεαῖς ἀπόδοτε: τούτοις γὰρ εὐξάμενοι τοὺς πολεμίους κατεναυμαχήσαμεν (Diod. XIII. 102. 2).

50-51; 2004: 190; Larson, 2007: 20; Henrichs, 2010: 920; Parker, 2015: 74. Yemek sırasında Zeus Soter'e söylenen şiirler için bk. Ath. *Deip.* XV.47; XI. Pos=962; Zeus Soter'e ait kaplar için bk. Ath. *Deip.* XI.pos=919, 931.

¹¹³ Ayrıca bk. Ath. *Deip.* XV. 17.

“Herkes sustuğunda (Diomedon) konuştu: Ey Atinalı yiğitler, bizim hakkımızda kararlaştırılan şeyler kent için faydalı olabilir; mademki zafer için (bulunduğumuz) adakları kader yerine getirmemizi engelliyor, sizin (bunlarla) ilgilenmeniz hayırlı olduğu için, Zeus Soter’e, Apollon’a ve Kutsal Tanrıçalara [= Erinyes’lere] (adaklarınızı) sununuz. Zira bunlara adakta bulunduğumuz için düşmanları deniz savaşında yendik”.

Büyük İskender’in Hindistan’daki karargahında *nauarkhos* (=donanma komutanı) olarak görevli olan Nearkhos, Indos Nehri’nin ağzından Pers Körfezi’ne doğru yelken açmadan hemen önce Zeus Soter’e kurban kesmiş, Büyük İskender de *gymnastik* müsabakası düzenlemiştir (Arr. *Ind.* 21: θύει δὲ καὶ Νέαρχος πρὸ τῆς ἀναγωγῆς Διὶ Σωτῆρι, καὶ ἀγῶνα ποιεῖ καὶ οὗτος γυμνικόν). Appianus’un (*Syr.* X. 63) anlatısına göre Avrupa’ya geçip geçmemesine dair Didymaion Tapınağı’na danışan Seleukos I Nikator (MÖ 305- MÖ 281) Miletoslularla kurduğu iyi ilişkilere istinaden MÖ 288/7 yılında, Apollon Didymaion Tapınağı’na bir mektupla bir dizi armağan gönderir. *Theoi Soteres* adına gönderilmiş olan bu armağanlar kültik ritüellerde, özellikle libasyonda kullanılıp emniyetin, refahın ve kentin bekâsının sağlanması amacını taşımaktadır. Armağanlar arasında κέρας ἐπιγεγραμμένον Διὶ Σωτῆρι ἔν, ὀλκῇ δραχμαὶ ἑκατὸν ἑβδομήκοντα τρεῖς | τρεῖς ὀβολοί = üzerinde “Zeus Soter için” yazılı, 173 *drakhmai* 3 *oboloi* ağırlığında bir boynuz/kap bulunmaktadır (*Didyma* 19). MÖ 269-197 yılları arasında hüküm süren Attalos I Soter’in Galatlara karşı kazandığı zafer sonrasında, kendisinin halefi olup MÖ 197-159 yılları arasında yönetimde olan kral Eumenes II Soter zamanında tamamlanan Pergamon Zeus Sunağı da Zeus Soter’e atfedilmiştir (Hansen, 1971: 38; Arslan, 2000: 81; Üreten, 2003: 50; Alten, 2015: 20). Böylece Pergamon’da kült önemli bir yer edinmiş olur ve Zeus Tropaios için her yıl kutlanan bayramlar organize edilir (*IvP* I 247 col. I. 1-3; Hansen, 1971: 35 dn. 42). Zeus Soter adına düzenlenen bayramlara ise *Diisoteria* adı verilirken¹¹⁴ bu bayramlarda da tıpkı festival kapanışlarında olduğu gibi üçüncü kadeh yine Zeus Soter’e kaldırılırdı. Böylece tanrı ἀγαθὸς δαίμων = iyi ruh/tanrı ve tüm iyi şeyleri dağıtan olarak nitelendirilirdi (Farnell, 1896: 61). Zeus Soter’in bahsedilen bu durumlar dışında kendisine doğal afetler sonrasında da tapınıldığına ilişkin veriler mevcuttur. MS 491-509 yılları arasında yaşayan Ioannes Malalas Hellençe kaleme aldığı *Khronikon* adlı eserinde Orontes Nehri kıyısında ikamet eden Antiokheialıların yaşadığı şiddetli deprem¹¹⁵ sonrasındaki tapınak inşasından şu şekilde bahseder:

¹¹⁴ Pergamon’da kutlanan *Diisoteria* için bk. Graf, 2017: 242; Pire’de *Thargelion* ayının 19’u ve *Skirophorion* ayının 20’si arasında kutlanan aynı festival için bk. Mikalson, 1986: 90 dn. 2. Ayrıca bk. Pfister, 1927: 1221-1231

¹¹⁵ Depremi ayrıntılı anlatısı için bk. Cass. Dio LXVIII. 24-25.

Ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοῦ θειοτάτου Τραϊανοῦ ἔπαθεν Ἀντιόχεια ἡ μεγάλη ἡ πρὸς Δάφνην τὸ τρίτον αὐτῆς πάθος μηνὶ Ἀπελλαίῳ τῷ καὶ δεκεμβρίῳ ιγ', ἡμέρα α', μετὰ ἄλεκτρούνα, ἔτους χρηματίζοντος ρξδ' κατὰ τοὺς αὐτοὺς Ἀντιοχεῖς, μετὰ δὲ β' ἔτη τῆς παρουσίας τοῦ θειοτάτου βασιλέως Τραϊανοῦ τῆς ἐπὶ τὴν ἀνατολήν. Οἱ δὲ Ἀντιοχεῖς οἱ ἀπομείναντες καὶ ζήσαντες τότε ἱερὸν ἔκτισαν ἐν Δάφνῃ, ἐν ᾧ ἐπέγραψαν, οἱ σωθέντες ἀνέστησαν Διὶ Σωτῆρι. Ἐν δὲ τῇ αὐτῇ νυκτὶ ὅτε ἔπαθεν ἡ αὐτὴ Ἀντιόχεια ἡ μεγάλη ἔπαθε τότε καὶ ἡ Ῥόδος πόλις νήσος, οὗσα τῆς Ἐξαπόλεως, ὑπὸ θεομηνίας τὸ δεύτερον αὐτῆς πάθος (Mal. Khron. XI).

“Daphne yakınında bulunan Antiokheia Megale, aynı yüce Traianus’un imparatorluğu zamanında, Apellaios ayının ilk gününde yani 13 Aralık’ta, aynı Antiokheialıların takvimine göre 164 yılında, sabah karanlığından sonra¹¹⁶, yüce imparator Traianus’un doğuda bulunuşundan iki yıl sonra, üçüncü felaketini yaşadı. Geriye kalan ve yaşayan Antiokheialılar o zaman Daphne’de bir tapınak inşa ettiler; üzerine de şunu yazdılar: ‘Kurtulanlar (bu tapınağı) Zeus Soter için diktiler’. Söz konusu Antiokheia Megale’nin (felaketi) yaşadığı aynı gecede, Heksapolis’in (bir parçası) olan ada kenti Rhodos, tanrının gazabından ikinci payını aldı”.

Modern çalışmalar sonucu dokuz şiddetinde olduğu tahmin edilen¹¹⁷ bu depremin yıkıcı etkilerinden sonra kurtulanların *time*’sine depremlerin düştüğü Poseidon’a (Güney, 2015) olan güvenlerini yitirip Daphne’de Zeus Soter için bir tapınak inşa ettikleri görülmektedir (Cook, 1940: 22). Benzer şekilde MS 177’de Smyrna kentinde de depremle ilişkili bir durum baş göstermiştir. MS 117-181 yılları arasında yaşayan ve kent yakınlarında ikamet eden Mysialı Publius Aelius Aristides, modern araştırmalar sonucunda X büyüklüğünde olduğu tahmin edilen deprem sonrasında gördüğü bir rüyadan bahseder. Buna istinaden Aristides (*orat.* 25. 318) τοιοῦτων δὲ ὄντων ὁ θεὸς κελεύει μοι διατρίβοντι τότε ἐν Σμύρνῃ, μᾶλλον δὲ ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως χωρίῳ, θῆσαι βοῦν δημοσίᾳ τῷ Διὶ τῷ σωτῆρι = *bu olanların ardından tanrı, o sırada Smyrna’da vakit geçirirken bana kentin önündeki bölgeden ziyade herkesin gözü önünde Zeus Soter’e bir öküz kurban etmem konusunda emir verdi*, der. Bu nedenle olsa gerektir ki, Aristides (*orat.* 1. 8) Zeus’u ἐν δὲ νόσοις καὶ πᾶσι καιροῖς βοηθῶν σωτὴρ = *hastalıklarda ve kritik zamanlarda yardım eden Soter* şeklinde tanımlar.

¹¹⁶ Hellence μετὰ ἄλεκτρούνα şeklinde belirtilen zaman ifadesi literal olarak “horozun ötüşünün ardından” anlamına gelmektedir.

¹¹⁷ AFAD Veritabanı, s.v. Tarihsel Depremler.

Epigrafik belgeler söz konusu olduğunda Zeus Soter kültüne Hellen dünyasında sıkça rastlanmaktadır (Roscher, 1909-1915: 1264-1270; Şahin, 2001: 172-176; Kileci, 2019: 564-565). Kibyra için de son derece önemli bir tanrı olan Zeus Soter'in, epigrafik kaynaklar göz önüne bulundurulduğunda, kültünün kentteki ve teritoryumundaki varlığı açıkça görülmektedir. Kentte Zeus Soter adına bilinen yedi, teritoryumda ise bir yazıt bulunmaktadır. Son dönemde yapılan arkeolojik araştırma ve çalışmalar kentin ana caddesinde bulunan anıtsal kapının, bir tapınağın *temenos*'una açıldığını göstermektedir. Bu kapıya yakın konumda bulunan Agora Güney Teras Duvarı içinde, MS 23 depremi sonrasında devşirme malzeme olarak kullanılmış olan bir adak yazıtı bulunmuştur (Özüdoğru, 2018b: 20, 30-31; 2020: 294). Hellenistik Dönem'e tarihlenen yazıtta Δὺ Σωτῆρι εὐχὴν = *Zeus Soter'e adağını (sundu)* ifadesi yer almaktadır (**TEpig. 26; Lev. 7.c**). Söz konusu yazıtta, kentte bulunan ve Geç Antikçağ'da devşirme olarak kullanılan lotus-palmet betimli friz bloklarına, mimari elemanlara istinaden bahsi geçen anıtsal kapının ardında bir Zeus *temenos*'u yer almaktadır¹¹⁸. Burada yer alan tapınak ise muhtemelen MÖ I. yüzyıl başlarında mevcut olmalıdır (Özüdoğru, 2020: 294), ancak bu tapınakta Zeus'un MÖ I. yüzyılda *soter epitheton*'uyla anılıp anılmadığı belirsizdir. Zeus Soter'e ait bir diğer yazıt ise Sazak'ta bulunmaktadır (Milner, 1998: 44 no. 108; *SEG* XLVIII.1590). Söz konusu yazıt MÖ III-II. yüzyıla tarihlenen bir altardır (**TEpig. 27**). Bölgede Hellenistik Dönem'e ait bilinen ve Zeus Soter'e olan inancı gösteren iki yazıt dışında kentte bu tanrının önemli bir yer tuttuğunu gösteren külte dair kanıt mevcuttur. Kentte söz konusu tanrının rahibine ilişkin beş farklı *phyle*'nin yaptırdığı onurlandırma yazıtları tiyatro binasının *diazoma*'sının arka duvarında yer almaktadır (*I.Kibyra* 44A-E). MS I. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıtların ortak özelliği, beş farklı *phyle*'nin Troilos oğlu Marsyas'ı onurlandırmasıdır¹¹⁹. Marsyas'ın baba adı olan Troilos ile aynı diazomada sıralanan diğer yazıtlarda geçen Quintus Veranius Philagros'un baba adı benzerlik göstermekte ve bu yazıtlar aynı yüzyıl içerisinde aittirler. Bu iki kişinin kardeş olma olasılığı oldukça yüksek gözükmektedir (Corsten, 2002: 79). Yazıtlara göre (**TEpig. 28-32; Lev. 8.a-b**) Marsyas, εὐσεβής (= dini bütün) olarak nitelendirilmekte ve rahipliği εἰς αἰῶνα (= ebedi) olarak belirtilmektedir. Buna göre Zeus Soter rahipliğine ilişkin masrafların, Marsyas öldükten sonra bile, Marsyas'ın sahibi olması gereken

¹¹⁸ Zeus *temenos*'u hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özüdoğru, 2020: 295.

¹¹⁹ Yazıtlarda belirtilen *phyle* isimlerinin her biri bir şahıs adıyla anılmaktadır. Eprius Pankrates'in *phyle*'si, Kastor oğlu Mousaios'un *phyle*'si, Tiberius Simorkos oğlu Simorkos'un *phyle*'si, Kallikles oğlu Platon'un *phyle*'si ve Orestes oğlu [falancanın] *phyle*'si (*I.Kibyra* 44A-E). Söz konusu bu kişiler kentin elit aileleri arasında yer almalıdırlar.

bir vakıftan karşılanması gerekmektedir¹²⁰ (Corsten, 2002: 79). Bu yazıtlara istinaden sözü edilen *temenos*'un en azından MS I. yüzyılda Zeus Soter rahibince rahipliğini yaptığı tanrı için kullanıldığı öne sürülebilir. Zeus Soter'in kentte imar faaliyetleri sonrasında yapı adaklarında adının geçtiği de bilinmektedir. Kentin stadion'unda üzerinde Δὺ Σωτ[ῆρι –] yazan blok buna en güzel örnektir (*I.Kibyra* 78). Şu an için kırk bir parçadan oluşan tek satırlık yazıt, stadion'un en üst katında yer alan batı stoasında mimari bloklar üzerinde yer almalıdır¹²¹. Henüz tam olarak bütünleştirilemeyen yazıtta geçen *συνετέλεσθη* ifadesi inşanın tamamlanmasıyla ilişkilidir. Yazıtta geçen ifadelerden stadion'un yeniden inşasının Antoninus Pius döneminde başlayıp, imparator Septimius Severus ve ailesinin hüküm sürdüğü MS 211 yılında tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır¹²² (**TEpig. 33**). Kibyra'nın tarihinde geçirdiği depremler sonucunda yıkılan yapıları arasındaki stadion'unun yeniden inşası sonrasında Zeus Soter'e atfedilmesi kentin ve yapının selameti ve güvenliği nedeniyle olmalıdır.

A. H. Milner (1998: 44 no. 108) söz konusu Zeus Soter kültünün Lykia ve doğu Akdeniz'e MÖ III. yüzyılda Ptolemaios egemenliğiyle geldiğini belirtmektedir. Antik kaynak anlatılarına bakıldığında ise Zeus Soter'in farklı nedenlerle tapınım gördüğü aşikardır. Bireysel sebeplerden sunulan adaklar daha çok selamete ulaşmanın verdiği bir adak niteliği taşımaktadır. Bu sebeple bu yazıtlar Hellenistik Dönem'de söz konusu tanrıya bir inancın olduğunu göstermektedir. Ancak Zeus Soter'e bir rahip atanması ve Kibyra'daki MS 23 depreminin ardından ayağa kaldırılan stadion'un bu tanrıya adanması kentte resmî bir kültün varlığına işaret etmektedir. Bu durumda, Zeus Soter'in Kibyra'daki resmî kültü, eldeki veriler ışığında, en erken MS I. yüzyıla tarihlendirilebilir. Bu yazıtlarda, daha önce de belirtildiği üzere, kültün varlığına işaret eden *εὐσεβῆ ἱερέα Διὸς Σωτῆρος εἰς αἰῶνα* = *Zeus Soter'in yaşam boyu dini bütün rahibi* ifadesi (**TEpig. 28-32; Lev. 8.a-b**) yer almaktadır. Daha önceki dönemlerde ise Zeus Soter kültünün bir rahibi olup olmadığı bilinmemekle birlikte bu tanrıya inancın varlığı geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen yazıttan açıktır. Şu durumda Zeus Soter kültünün en azından MS I. yüzyıl için kentin geçirdiği 23 yılı depremiyle ilişkili olup kurumsallaştığı ya da Marsyas'ın kardeşi olan Quintus Veranius Philagros'un Lykia ayaklanmaları zamanındaki başarılarıyla eş zamanlı olduğu, yani kurumsallaşmanın MS 43-48 yıllarına da tekabül ettiği düşünülebilir. Kentte bulunan ve geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluk dönemine

¹²⁰ Benzer bir durum kentte on iki yıl *gymnasiarkhos*'luk yapan Quintus Veranius Philagros'un kurduğu vakıftan da bilinmektedir, bk. *I.Kibyra* 42A-E; 43.

¹²¹ Kentin stadion'una ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Dökü ve Kaya, 2013; Özudoğlu, 2018c: 132-133.

¹²² MS II. yüzyıl ve sonrasında kentte gerçekleştirilen imar faaliyetleri için bk. Özudoğlu, 2018b.

tarhlandırılan adak steli kültün kurulumunun depremle ilişkili olabileceğini düşündürmekteyse de bu yazıttaki ifadeden kült kurulumuna ilişkin herhangi bir net yorum yapmak zordur.

2.1.11.2.2. Zeus Megas

Hellence μέγας = *megas* büyük anlamına gelmektedir. Antik kaynaklar bazında sıkça geçen¹²³ Zeus Megas'ın kişiliği, soyu ya da yetkinliği hakkında bilgi veren kaynak sayılıdır. Örneğin, Homeros'un (*Il.* XXI. 183-189) destanında¹²⁴ Akhilleus, soyunun Zeus Megas'a dayanmasıyla övünmektedir (αὐτὰρ ἐγὼ γενεὴν μεγάλου Διὸς εὖχομαι εἶναι) ve olan bitenlerde Zeus Megas'ın karar aldığı görülmektedir (*Hom. Il.* XVII. 408-409). Hesiodos'un eserlerinde de sıkça geçen¹²⁵ Zeus Megas'ın silahları arasında gök gürlemesi (βροντή), şimşek (στεροπή) ve parlak yıldırımı (αἰθαλόεις κεραυνός) bulunur (*Hes. Theog.* 709-710). Aiskhylos (*Supp.* 1052) Danais'in Mısır kökenli biriyle evlenmek istememesi üzerine yakarışını Zeus Megas'a yapmaktadır. Aristophanes (*Av.* 570; 576) *komodia*'sında Zeus Megas'ın hava olayları ile de bağlantılı olarak kullanıp ve kanatlı yıldırımları ile gümbürdediğine (βροντᾶν) değinmektedir. MS III. yüzyılda yaşayan Dionysios Periegetes (1170-1179) tanrıların dünyanın temellerini yuvarlak hale getirmesinin ve gökyüzünün tasavvurunun Zeus Megas'ın işi olduğunu aktarır. Bu nedenle söz konusu *epitheton* genel anlamda tanrının yüceliğini ve özellikle kudretini aktarmaktadır. Ancak *megas* sıfatı gerek epigrafik gerekse antik yazınlarda her zaman tanrıya ait bir *epitheton* olarak kullanılmamaktadır. Çoğu zaman bu sıfat tanrıya bir övgü ya da yücelik katmak amacıyla da kullanılmıştır (Chaniotis, 2009).

Kibyra teritoryumunda bulunan Zeus Megas'a adanmış tek bir stel bulunmaktadır (*I.Kibyra* 79). Uylupınar yakınlarında bulunan bu stel parçası üzerinde Φίλιππος Δεῖ | Μεγάλῳ = *Philippos Zeus Megas'a (adağını sundu)* yazmaktadır (**TEpig. 34**). Söz konusu kaide parçası T. Corsten (2002: 110 no. 79) tarafından harf karakterleri sebebiyle MS II-III yüzyıla tarihlenmektedir.

2.1.11.2.3. Zeus Megistos

Μέγας sıfatının *superlativus* (en üstünlük) derecesi olan μέγιστος = *megistos* 'en büyük' anlamına gelmektedir. Zeus Megistos söylemi antik yazında¹²⁶, Zeus'un çocuklarından bahsedilirken Zeus için kullanılmaktadır: Yüce Zeus'a doğan Hermes (*Eur. Ion.* 4), kızı Pallas (*Eur. Ion.* 1606) ve oğlu Herakles (*Eur. Alc.* 1136).

¹²³ Genel bir liste için bk. Bruchmann, 1893: 133-134 s.v. μέγας.

¹²⁴ Zeus, Homeros'un destanlarında sıklıkla Megas *epitheton*'u ile görülmektedir, bk. *Il.* II. 111; 134; V. 907; VI. 304; 312; VII. 24; IX. 18; 502;536; X. 297; XII. 241; XIV. 417; XVIII. 293; XXI. 199.

¹²⁵ *Hes. Theog.* 29; 76; 81; 465; 479; 952; 1002; *Op.* 4.

¹²⁶ Ayrıca bk. Bruchmann, 1893: 134.

Yüce Zeus olarak çevrilebilecek Zeus Megistos'a ilişkin Kibyra'nın egemenlik alanında bir yazıt bulunmaktadır. Bölge araştırmaları sırasında ilkin Sazak'ta kaydedilen, ancak daha sonra Tefenni'de görülen bu yazıt (Corsten, 1998: 55-57; *SEG* XLVIII.1605; *IGR* IV.894) MS I-II. yüzyıla tarihlendirilmektedir (**TEpig. 35**). Üç tarafı rölyefli olan söz konusu yazıtlı altarın ön yüzünde *khlamys* giyen Zeus elinde *skepterion*'unu tutmaktayken, sağ yüzde duvaklı bir kadın sol yüzde ise kanatlı Hermes motifi yer almaktadır. Yazıt antik Alassos köyü civarında arazileri bulunan *Calpurnii* ailesinin bir azatlısı olan Marcus Calpurnius Epineikos'un¹²⁷ arazi kiracısı olarak efendisi Marcus Calpurnius Longus'un selameti ve refahı için Zeus Megistos'a adadığı bir üzerindedir¹²⁸.

2.1.11.2.4. Zeus Epekoos

Hellence ἐπίκοος = epekoos *epitheton*'u duaları işiten/dinleyen anlamına gelmektedir¹²⁹. Kibyris'te karşılaşılan yazıt Çavdır civarından bulunmuş ve Burdur Müzesi'nde korunmaktadır. Söz konusu yazıt T. Corsten'in (2015: 7) belirttiğine göre bir evin yıkılması sonucu bulunmuştur. Kibyra *era*'sında 183 yılına (MS 206/7) tarihli yazıt, bugün Dengere olarak anılan Tangara¹³⁰ yerleşkesinde bir kiracı olmuş olan Hetoimos tarafından dikilmiştir (**TEpig. 36**). Yazıttaki ifadeye göre Hetoimos masraflarını kendi cebinden karşılayarak Zeus Epekoos için bir *naos* inşa etmiştir (*SEG* LXI.1235). Zeus Epekoos'a adanan bu tapınak ile bir kurumsallaşma olduğu beklenmelidir.

2.1.11.2.5. Zeus Karpophoros

Karpophoros (καρπόφορος) Hellence'de ürün, meyve anlamına gelen *karpos* (καρπός) ile taşımak anlamına gelen φέρειν mastar fiilinden türetilmiş bir sıfattır (Liddell ve Scott, 1996: 879 s.v. καρποφορέω). Bu *epitheton* çoğunlukla Ge ve Demeter ile görülürken Mysia'da İsis ile de kullanılmıştır (Lechat ve Radet, 1888: 194 no. 4; Stein, 1919: 2007-2008 s.v. karpophoros). Toprağın bereketini simgeleyen ve ürün vermesini niteleyen bu sıfat Kibyra teritoryum sınırında yer alan Kozağacı'nda Gürleyik denen mevkideki bir yazıttan bilinmektedir (*I.Kibyra* 95). Yazıt son derece aşınmış olmasına ve tanrının adına eklenen *dativus* -ı eki ile *epitheton* kurtulagelmıştır. Bu sebeple söz konusu adağın Zeus'a yapıldığı düşünülmektedir. Bu yazıt Arkhigeneia ve Arkhigenes tarafından bir adak niteliği taşımaktadır (**TEpig. 37**).

¹²⁷ *Calpurnii* ailesi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Corsten, Drew-Bear, Özşait, 1998: 55-64; Corsten, 2005.

¹²⁸ Kibyris'e yakın konumda bulunan Mürseller'de de Zeus Megistos ve imparator Traianus için bir kaide adanmıştır (Corsten, 2007a: 57 no. 4; 58 Abb. 10). Ancak bu bölge Pisidia ya da Phrygia'ya dahil olmalıdır.

¹²⁹ *Epekoos* hakkında bilgi için bk. Dionysos Epekoos ve dn. 90.

¹³⁰ Tangara için bk. Corsten, 2015: 9.

2.1.11.2.6. Zeus Sabazios

Epigrafik belgelerde “Sabazios”un yazımı için çeşitli varyasyonlar bulunmaktadır. Hellencede standart olarak Σαβάζιος şeklinde karşılaşılan bu tanrı ayrıca Σεβάζιος, Σαβάδιος, Σαουάζιος, Σαοουάζιος, Σαυάζιος, Σαάζιος, Σαοάζιος, Σαβάζος, Σαβάξειος, Σεβάξειος, Ζαβάζιος ve Σαβάνδιος; Latince de ise standart olarak *Sabazius*’un yanı sıra *Sabadius*, *Savadius*, *Sabasius*, *Sabazzius*, *Zabasius*, *Sabazus* ve *Sebadius* gibi yazım formlarıyla da literatürde yer almaktadır (CCIS III, 38). Söz konusu bu tanrı çoğunlukla Phrygia ile Thrakia’da bulunmaktadır ve adının orijinal yazımı *Sawazis* ya da *Savasiz* şeklindedir¹³¹ (Roscher, 1909-1915: 232-234; Şahin, 2001: 159; Takacs, 2008: 806). Bu tanrının edebi literatürdeki¹³² ilk kaydı Aristophanes’in (*Vesp.* 8-13; *Av.* 875; *Lys.* 388-390) eserlerinde görülmektedir. Eşek arıları eserinde (Aristoph. *Vesp.* 8-13) Sabazios Phrygialı çılgın tanrılar Korybantes ile özdeşleştirilirken içkinin tanrısı olarak anılır (Harrison, 1908: 417-419; Johnson, 1984: 1586). Kuşlar’da (Aristoph. *Av.* 875) Sabazios bir kuş türü olan φρυγίλος (*phrygilos*) olarak geçmektedir¹³³. Buradaki φρυγίλος sözcüğü ile Phrygialı anlamına gelen φρύγιος (*Phrygios*) sözcüğü arasında bir benzetme yapılmakta ve bu şekilde bu tanrının Phrygia’dan geldiği vurgulanmaktadır¹³⁴ (Starkie, 1968: 99 no. 9; Johnson, 1984: 1587; CCIS III, 1).

Anadolu bazında bakıldığında tanrının tapı gördüğü yerler arasında Ionia, Bithynia, Lydia ve Phrygia bölgeleri yer almaktadır¹³⁵. Bulunan yazıtlar arasında en erken tarihli olan yazıt MÖ 367/6 yılına tarihlenmektedir¹³⁶. Sardeis’te bulunan bu yazıttan Zeus Baradates için heykel dikiminin yanı sıra bu tanrı için çalışanların Sabazios’un *myster*lerine katılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Zira Sabazios ve Anadolu’daki bazı tanrıların kültüne iştirak etmek Pers otoritesine itibarsızlık olarak addedilmektedir (Sokolowski, 1979; CCIS III, 2). Zeus’un

¹³¹ Sabazios sözcüğünün etimolojisi üzerine iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin her ikisi de /-zios/’un Zeus’un Phrygçe karşılığı *Dios* olduğu yönündedir. Başta yer alan /Saba-/ ise önemli, efendi ve egemen kelimeleriyle aynı kökten geldiği yönündedir. Bir diğer görüş ise bu adın “Bilge Zeus” olarak adlandırılması gerektiği üzerinedir. Sözcüğün etimolojisi hakkındaki yorumlar için bk. Cook 1925, 1217; Johnson, 1984:1585-1586.

¹³² Antik kaynaklarda bu tanrının farklı tanrılar ile bir tutulduğu görülmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. CCIS III, 49-60.

¹³³ Phrygilos kuşu sözlükte *chaffinch* (fringilla) olarak anılmaktadır. Ancak kuş tam olarak tanımlanamamaktadır, ayrıntılı bilgi için bk. Thompson, 1895: 184 s.v. ΦΡΥΓΙΛΙΟΣ Arnott, 2007: 208.

¹³⁴ Sabazios’a ait daha ayrıntılı bir testimonya için bk. CCIS I; II; III.

¹³⁵ Sabazios’un *Provinciae Asiae Minoris* özelindeki kayıtları için bk. CCIS II, 9-22.

¹³⁶ Söz konusu yazıt MS 150 yılında tekrardan yazılmıştır, ayrıntılı bilgi için bk. CCIS II, 14 no. 31; III, 2.

Sabazios ile ilişkili¹³⁷ şekilde görülen ve kült taşınmasına ilişkin en erken yazıt Pergamon'dan bilinmektedir. Bu yazıtta (IvP I. 248) belirtildiğine göre Kappadokyalı kraliçe Stratonike MÖ 135/4 yılında atalarından aldığı (πατροπαράδοτον) Zeus Sabazios kültürünü Pergamon'a getirmiş ve halihazırda Dionysos Kathegemon rahibi olan oğlu Athenaios'u hayat boyu rahibi yapmıştır¹³⁸.

Kibyra sınırında ele geçen yazıtta Thrakia ya da Phrygia kökenli olduğu öne sürülen bereket tanrısı Sabazios'un da tıpkı Pergamon'daki gibi Zeus ile bütünleştirildiği görülmektedir¹³⁹. A. H. Milner'in (1998: 48 no. 114) kayıtlarına göre Karamanlı'nın Tefenni tarafına düşen ilk caminin kapısında yer alan çift yüzlü yazıt Zeus Sabazios'un *myster*'leri tarafından dikilmiştir. Dikilen yazıt taşıyıcının ne olduğu (altar ya da heykel kaidesi?) bilinmezken kendilerinin, Ormaleis *demos*'unun ve Tiberius Claudius ile Annia Faustina'nın¹⁴⁰ kurtuluşu/güvenliği için Kibyra *era*'sına göre 182 (MS 205/6) yılında yapılmıştır (**TEpig. 38**). Yazıtta geçen liste halinde *nominativus casus*'taki isimler Zeus Sabazios'un *myster*'leridir¹⁴¹. Bu kişiler arasında adının üçüncüsü olan Aurelius Kidromas Zeus Sabazios rahibi olarak anılırken iki Hermes ve bir Dionysos rahibinin de *myster*'lere katıldığı görülmektedir. Ancak söz konusu Zeus Sabazios rahibi, yazıtta sadece bir kişinin Kibyralı olduğunun belirtilmesi üzerine¹⁴², ne Kibyralıdır ne de Kibyra'nın rahibi olmalıdır. Söz konusu bu yazıtın orijinal yerinin Kibyrtis içerisinde yer alıp almadığı şüphelidir. Zira Karamanlı; Pisidia ve Phrygia bölgeleri ile sınır oluşturmaktadır¹⁴³. Buna karşın teritoryum içerisinde kalan Küçükalan

¹³⁷ Sabazios'un birlikte görüldüğü diğer tanrılar için bk. *CCIS* III, 11-22.

¹³⁸ Konu için ayrıca bk. Hansen, 1971: 441.

¹³⁹ Tarım ve hayvancılık antik dönem insanının hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. Tarımın çeşitli alanlarına göre Demeter, Dionysos ve Zeus tapınım görmektedir, ayrıntı için ayrıca bk. Cook, 1940: *passim*. Sabazios için ayrıca bk. Akyürek-Şahin, 2002: 27.

¹⁴⁰ Annia Faustina'nın İmparator Marcus Aurelius'un kız kardeşinin torunu olarak düşünülmekteyken, Tiberius Claudius ise MS 200 yılının *proconsul*'ü olan Tiberius Claudius Severus Proculus ile bir tutulmaktadır, bk. Milner, 1998: 49. Annia Faustina için ayrıca bk. *PIR*² A702. Milner'e (1998: 49; 53 no. 115.10) göre bu çift (?) buradaki mülkü miras yoluyla Ummidia Cornificia Faustina ve atalarından elde etmiştir.

¹⁴¹ Milner (1998: 49) yazıttaki isimlerin çoğunluğunun Men kökenli olması ve Zeus'a ait az sayıda theophorik isim barındırması nedeniyle burada tanrı Men'in kültürüyle bir karışma olabileceğini düşünmektedir.

¹⁴² Milner, 1998: 48 no. 114 str. 27-8 ve 30: Kibyralı Nikolaos'un oğlu Menis ve kardeşi Nearkhos.

¹⁴³ Sterret tarafından 1888 yılında Pisidia Bölgesi'ne kaydedilmişken A. H. Milner (1998: 37-53) tarafından Kibyra teritoryumu içerisinde bulunduğunu varsaydığı senatoryal araziler içerisine alınmıştır. Söz konusu yazıtta belirtilen Nikaloas'ın Kibyralı olduğunun vurgulanması yazıtın Kibyra'nın egemenlik alanına ait olup olmadığı hakkında iki farklı görüş ortaya atılmaktadır. Normal şartlarda uzunca bahsedilen bir listede tek bir kişinin *ethnikon*'una yer verilmesi bu arazinin ya da toprakların belirtilen *ethnikon*'un kentine ait olmadığını

yerleşiminin güneyinde başka bir Sabazios yazıtı daha (**TEpig. 15**) yer almaktadır. Buradaki yazıt bir mezar yazıtıdır ve Apollonios oğlu Menis kendisi ile eşi Nana için yaptırmıştır. Yazıtta geçen Menis, Demeter ve Sabazios'un rahibi olarak anılmaktadır. Karamanlı'daki yazıttan farklı olarak burada tanrı doğrudan Sabazios olarak belirtilmektedir. T. Corsten'e (2002: 243-244 no. 272) göre bu yazıttaki tanrıça Demeter, bilinen Hellen tanrıçası değil onunla bir tutulan yerel başka bir tanrıçadır¹⁴⁴. Nitekim Sabazios'un çoğunlukla Kybele ile birlikte anıldığı görülmektedir¹⁴⁵ (CCIS III, 16-19). Lucretius'a (II.610-613) göre Kybele tarımın dünyada yayıldığı topraklar olan Phrygia'dandır. Her iki tanrının da tarım ve tarımsal bereket doğrudan ilişkili olmasının yanı sıra Zeus Sabazios çiftçilik ve çiftçinin koruyucu tanrısıdır. Bu yazıtlar dikkate alındığında Sabazios kültünün varlığı, Zeus ile bağlantılı olsun ya da olmasın, bölgede Phrygia etkisinin görüldüğünü kesin şekilde ortaya koymaktadır¹⁴⁶.

2.1.11.3. Değerlendirme

Kent ve kırsal dikkate alındığında Zeus'un kültünün iki farklı şekilde tapım gördüğü anlaşılmaktadır. Kent merkezinde Zeus'a ilişkin ve olasılıkla MÖ I. yüzyıldaki varlığı bilinen bir *temenos* alanı olmasına karşın – eldeki veriler doğrultusunda – tanrıya ait sadece *Soter* kültü hakimdir. Geç Hellenistik Dönem'de bu tanrıya olan inancın varlığı bir yazıttan bilinmesine karşın kurumsallaşmış kurumsallaşmadığına dair henüz bir veri bulunmamaktadır. Ancak Zeus *Soter*'e adanan yapıların varlığı, külte ilişkin bir rahibin ve bu rahibe ait beş farklı onurlandırma metninin bulunması MS I. yüzyılda bu kültün kurumsal bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Söz konusu kült muhtemelen Hellenistik Dönem'de varlığı bilinen ve daha sonra da varlığını sürdürmüş olan Zeus *temenos*'u içerisinde yer almıştır. Kent için son derece önemli olan bu kült ve inanç, tanrının *epitheton*'u ile doğrudan ilişkili olup daha çok kentin

göstermektedir (Chaniotis, 2008a: 143). T. Corsten (2005: 22) *Ummidii* gens'ine ait olan arazilerdeki bu yazıtın, Nikolaos'un aldığı Kibyrites ethnikon'una dayanarak bu adamın onursal da olsa Kibyra vatandaşı olduğunu ve iki oğlunun kırsal alan halkı içinde yaşadıklarını öne sürerek Karamanlı'nın ve haliyle *Ummidii* gens'ine ait senetoryal toprakların Kibyra teritoryumunda yer alması gerektiğini düşünürken, P. Talloen (2015: 16-17) aynı *ethnikon* sebebiyle bu toprakları Kibyra teritoryumu dışında tutmaktadır.

¹⁴⁴ Ayrıca bk. aş. Thea Pisidike.

¹⁴⁵ Sabazios Kybele dışında, Meter Hipta, Artemis-Anaïtis ve Demeter ile de birlikte görülmektedir, bk. Johnson, 1984: 1600; CCIS III, 16-22.

¹⁴⁶ P. Talloen (2015: 91) Sabazios'un Pisidia'da Lysis Vadisinde Zeus ile bir görülmesini vadide yaşayanların Thraklarla olan ilişkilerine bağlamaktadır. Aynı zamanda bu konudaki bir diğer görüş de bu kültün aynı alanda var olmasını Attalos'ların hakimiyetine temellendirmektedir.

kurtuluşuna, selametine ve güvenliğine yönelik bir kültür¹⁴⁷. Kurumsal olduğu bilinen tarih itibarıyla de bu kültün en erken MS 23 depremini takiben oluşturulduğu öngörülmektedir. Kırsal alanda ise Zeus'un *megas*, *megistos*, *epekoos*, *karpophoros* ve *sabazios epitheton*'ları ile karşılaşılmaktadır. *Megas*, *megistos* ve *epekoos epitheton*'ları tanrının yüceliğini ifade etmekteyken *karpophoros* ve *sabazios* çiftlik yaşantısı ile tarımın koruyucusu ve bereketi açısından önemli bir durumdadır. Nitekim Demeter ile de görülen *sabazios*'a bir rahibin eşlik etmesi kırsaldaki hayat için bu tanrı ve tanrıçanın önemini ortaya koymaktadır. Tanrının Phrygialı olan kökenleri düşünüldüğünde ise kültün Kibyratis'e komşusu olan Phrygia üzerinden geldiği şüphesizdir. Kırsalda yer alan rahiplikler göz önüne alındığında Zeus Epekoos'a ait bir *naos* ve Demeter ile Sabazios'un bir arada tapım gördüğü bir başka *naos* olmalıdır. Gerek kentteki gerekse teritoryumdaki kartal, boğa, yıldırım ve şimşek demeti kabartmaları, büst işlemleri ve sunaklar Zeus'a coğrafyada ne denli saygı gösterildiğini ortaya koymaktadır.

2.2. Yerel Tanrılar

2.2.1. Artemis Lagbene

Lagbe, Antalya'nın Korkuteli ilçesine bağlı Manay mahallesinde bulunmuş olan bir yazıttan bilinmektedir. Lagbe (Λαγβη) *demos*'una işaret eden bu sıfat söz konusu tanrıçanın yerleşke ile doğrudan bağlantısını oluşturmaktadır. Artemis'e atfedilen Lagbene (Λαγβηνη) sıfatı yerleşkeye işaret etmesi nedeniyle de bir *ethnikon*'dur. Bu *demos*, bugün Antalya'nın Korkuteli ilçesine bağlı olan Kırkpınar'a 1.5 km mesafede Kemer mevki denen alanda yer almaktadır (TIB 8, 679 s.v. Lagbos). Burada bulunan bir mezar yazıtına istinaden de Lagbe, Kibyra'ya bağlı görünmektedir¹⁴⁸.

Artemis¹⁴⁹ Lagbene'ye ilişkin veriler çoğunlukla rölyefli stellerden bilinmektedir. Rölyeflerde tanrıça genellikle bir yaban domuzu üzerinde otururken, kimi zaman da üzerine

¹⁴⁷ Zeus Soter kültüyle aynı zamanda tarımın ve çiftçinin korunmasına yönelik bir kült olarak da karşılaşılmaktadır; ayrıntılı bilgi için bk. Erten, 2011: 194.

¹⁴⁸ Ramsay, 1895: 272-273 no. 192; *IGR* IV. 927; Robert, 1983: 596 no. 6; French, 1994: 89.

¹⁴⁹ Tefenni'de Tilkitepe olarak adlandırılan bir mevkide yazıtsız bir kabartma Kybele olarak kaydedilmiştir. Bu tanrıçanın kaba işli formu ve yanındaki hasar almış hayvan kabartmaları nedeniyle, Kremna sikkesi üzerindeki bir betimden dolayı, Artemis Ephesia olarak nitelendirilmiştir, bk. Labarre, Özsaıt ve Özsaıt, 2006: 107-109.

basarken betimlenmektedir. Tunik giymiş olan tanrıça bazı örneklerde elinde taç, meşale veya hançer tutmaktadır (Robert, 1983: 594-596; Özdemir, 2018: 335). Artemis Lagbene'ye ilişkin çok fazla kayıt yer almamakla birlikte bahsi geçen rölyeflerdeki tanrıçanın kimliğine ilişkin yazıtlı veriler Söğüt Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Lagbe *demos*'unun alanından bilinmektedir (Coulton, 2012: 145). Diğer kabartmalar yazıtsız ve Lagbe ile Kibyra teritoryumu dışında dağlık Lykia ve Pisidia bölgelerinde de yer almaktadır (Smith, 1997: 8-9; Karayaka, 2007: 97; Coulton, 2012: 333, 340, 400, 403; Özdemir, 2018; Beceren, 2018: 32-33; Dökü, 2020: 223).

Yerel bir kült olduğu belirtilen (Coulton 2012: 145) Artemis Lagbene'ye ilişkin bilinen üç yazıt mevcuttur¹⁵⁰. Bunlardan ilki Lagbene sözcüğüne de ışık tutan ve Antalya Korkuteli'nin Manay mahallesinde bulunmuş olan *Lagbe demos*'unun tanrıçaya adağıdır (**TEpig. 39**). Beş satırlık Hellence yazıtta “*Lagbe demos'u ... Lagbene'ye adağını sundu*” yazmaktadır. Lagbene *ethnikon*'u öncesi ilk kayıtlarda okunamasa da (Spraat ve Forbes, 1847: 250) E. Petersen ve F. von Luschan (1889: 167 no. 198) ve D. French (1994: 88 no. 2.4 (4)) tarafından ΙΑΕΣΕΙΟ şeklinde yayımlanmıştır. Ancak L. Robert (1935: 143-144 dn. 5) bu kısmın Artemis'e işaret eden Αρ[τ]έμιδι olması gerektiğini belirtmektedir. İkinci yazıt ise L. Robert'in (1983: 594) anlatısına göre Korkuteli civarından Antalya Müzesi'ne getirilmiştir (**TEpig. 40**). Yazıt taşıyıcısının alınlık kısmında bir kalkan veya *phiale* yer almaktadır. Tunik giymiş olan tanrıça sağa doğru ilerleyen bir domuza binmektedir. Tanrıçanın, gövdesi üzerine oturtulmuş sağ elinde bir taç, havaya kaldırdığı sol elinde ise bir meşale bulunmaktadır. Stelin üzerinde ayrıca “*Tyrannos ve Primas rüya uyarınca Artemis Lagbene'ye* (bu steli adadı)” yazmaktadır.

Üçüncü yazıt ise Kemer Mevkii'nde E. Petersen ve F. von Luschan (1889: 168 no. 207) tarafından kayda alınmış ve eskizi yapılmıştır. Buradaki yazıtta diğerlerinden farklı olarak Artemis Lagbene'nin Dioskurlar ve Hermes ile birlikte işlendiği anlaşılmaktadır. Eskize göre Artemis Lagbene bir *polos* giymektedir, sağ ve sol yanlarında atlı tanrılar olan Dioskurlar yer almaktadır¹⁵¹. Yazıtta Artemis Lagbene'nin *hierodoulos*'u olan bir kişinin kaya üzerine betimlediği kabartmayı tanrı Hermes ve Dioskurlara adadığı bilgisi yer almaktadır (**TEpig. 41; Lev. 9.a**). Dioskurların Hermes ile görüldüğü bu yazıtta kastedilen Hermes, Kabeiroi'dan biri olarak anılan Kadmilos-Hermes'tir (Cruccas, 2014: 227).

¹⁵⁰ Bu üç yazıttan biri teritoryum dışında olup Oinoanda sınırları içerisinde Elmalı ovasındaki Yapraklı'dadır. Yazıtta göre Diokles'in azatlısı Neire Artemis Lagbene'ye adağını sunmuştur; ayrıntılı bilgi için bk. Robert, 1983: 596; Coulton, 2012: 145.

¹⁵¹ Bu konuya Atlı Tanrılar altında değinilmiştir.

2.2.2. Atlı Tanrılar

Atlı tanrı kabartma ve betimleri üzerine pek çok tekil çalışma yapılmıştır. Küçük Asya'daki atlı tanrılara ilişkin ilk yayın M. Collignon (1880) tarafından “*Ex-voto au Dieu Cavalier*” başlığı ile yayımlanmıştır. M. Collignon'un yayımladığı rölyeflerde söz konusu atlı tanrı yazıtlarına istinaden Sozon olarak belirtilmiştir. Hemen ardından 1883 yılında E. Loewy tarafından Rodos'taki Yunan konsolos yardımcısı Vitalis'in koleksiyonundan bir parçanın yayımlanmasıyla tanınan tanrı, stelin üzerindeki yazıta istinaden Kakasbos olarak adlandırılmıştır. Tanıma göre sağa doğru ilerleyen bir atlı, barbar giyimlidir ve sağ elinde kısa bir sopa taşımaktadır. E. Petersen ve F. Luschan (1889: 3) aynı eserin yanı sıra Bugün Fethiye Kayaköy olarak bilinen Levissi yerleşkesinde karşılaştığı benzer başka bir steli daha tanıtmıştır. Bu iki çalışma daha sonradan W. Drexler (1890: 126) tarafından W. Roscher'in (1894) sözlüğünde, ardından da 1919 yılında G. Wissowa'nın ansiklopedisinde Kakasbos başlığı altında yerini edinmiştir (Oldfather, 1919: 1524). Yıllar sonra Franz Cumont'un koleksiyonunda bulunan ve Smyrna'da bulunmuş olan başka bir stel, benzer sebeplerden ötürü Kakasbos olarak J. Gagé (1926: 105, 116-123) tarafından yayımlanmış ve yirmi yıl sonra Kakasbos üzerine daha fazla eser L. Robert (1946) tarafından “*Un Dieu Anatolien: Kakasbos*” başlığıyla literatürde yerini almıştır. Atlı tanrılar alanında en kapsamlı çalışma 1993 yılında İ. Delemen tarafından hazırlanmış “Anadolu'da Atlı Tanrılar” başlıklı bir doktora tezi ve 2006 yılında A. Candaş (2006) tarafından kaleme alınmış bir diğer master tezidir.

İ. Delemen (1993: 4) söz konusu betimlerin tanımlanmasında “atlı kabartması, atlı tanrı kabartması ya da yazıtta adı geçen tanrının adı verilerek” yazıttaki tanrının adıyla birlikte atlı şeklinde adlandırıldığını belirtir. Atlı tanrıları tanımlarken genellikle at üzerinden hareketle bir tanımlamaya gidildiğini fakat asıl ögenin attan ziyade at binicisi ve onun *attributi*'sinin olduğunu vurgulamış ve tezini bu öğeler üzerinden kurgulamıştır (Delemen, 1993: 4-5). Bu nedenle atlı tanrılara ilişkin asıl ikon (εἰκών) at değil atlı olarak tercih edilmiştir. Dolayısıyla ikonografinin bu tanrıların tanımlanmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim L. Kahil (*LIMC*: XIX), ikonografinin gerçekte bir dil olduğunu ve bugüne değin geniş çapta kullanıldığını belirtir. Bu açıdan bakıldığında, betimlerdeki atlı ikonun tanrıya ilişkin kimliği ortaya koymaktadır. Atlı tanrılara ilişkin çalışmalar, İ. Delemen'in (1993: 4) de bahsettiği üzere, kimi zaman epigrafik materyaller vasıtasıyla kimi zaman atın ikonografisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. İkonografyada belli bir ayrıma gidilmemesi nedeniyle de yanlışlar oluşmuştur. Bu rölyefler üzerindeki yazıtlar çoğunlukla bir tarihlendirme unsuru içermemektedir. Kimi zaman Aurelius cognomen'i nedeniyle MS 212 sonrasına tarihlendirilebilirken çoğunlukla genel bir tarihlemeyle MS III. yüzyıl dolaylarına

tarikhlendirilmektedir. Kimi zamansa Sula era'sına göre de tarikhlendirilebilen bu rölyeflerin çoğunluğu Burdur ili civarında bulunduğu için genellikle Kibyra era'sı kullanılmaktadır (Delemen, 1999: 76).

Kibyra kentinin teritoryumu içerisinde atlı tanrı olarak betimlenen üç farklı türde ikonografik / epigrafik materyal yer almaktadır. Bunlardan yazıtlardan tespit edildiğı üzere Dioskurlar¹⁵², Kakasbos ve Sozon'a ilişkin kabartmalardır. Bir diğeri ise Kibyra'nın Hellenistik Dönem sikkelerinde karşılaşılan bir süvari (Ares?) betimidir.

2.2.2.1. Ares (?)

Hellen tanrıları altında bahsedilen sikkelerin arka yüzünde ortak şekilde betimlenen atlı motifleri, daha önceden Zekeriya Köy olarak adlandırılan bugünkü Konya Derebucak'taki Taşlıpınar mahallesindeki kaya kabartmalarıyla benzerlik göstermektedir. Buradaki yedi kabartmanın özelliğı bir süvarinin at sürmesi olup bunların üçünde kabartmaların Ares'e adandığının belirtilmesidir (Sarre, 1896: 49, 51; Delemen, 1999: 69-70; Çimen, 2011: 49). Kaya kabartmaları MS III. yüzyıla tarikhlendirilmekteyse de özünde yerel savaşçı bir tanrının Ares ile özdeşleştirildiğı düşünülmektedir (Robert, 1955: 72-78). Bu tanrının izlerine Isauria ve Pisidia başta olmak üzere Karia, Lykia ve Kilikia'da rastlanmaktadır. Sikkelerin arka yüzündeki süvari figürü ile Taşlıpınar atlı Ares kabartmalarının betimleri arasındaki benzerlik söz konusu sikkelerin arka yüzünde betimlenen süvarinin de yerel tanrının bir arketip formu olabileceğini düşündürmektedir¹⁵³. Betim aynı zamanda kentin tarihsel sürecinde yer alan ve Strabon tarafından da bahsedilen birliğini de temsil edebilir. Strabon'un (XIII.4.17) anlatısına göre kent, birlik ordusu için iki bin atlı süvari ve otuz bin piyade sağlayabilmektedir.

2.2.2.2. Dioskurlar

İ. Delemen (1995: 298) Lykia, Kabalia ve Pisidia bölgelerinde bulunmuş olan 34 adak steli üzerinde yaptığı incelemede üç farklı tip ortaya koymuştur: birinci tipte, ortada tanrıça ve iki yanında atlı Dioskurlar; ikinci tipte, ortada tanrıça ve iki yanında atlarının önünde ayakta duran Dioskurlar; üçüncü tipte ise ortada tanrıça ve iki yanında ayakta duran Dioskurlar yer almaktadır. Kabalia'da bu tiplerden yalnızca birinci ve ikinci tiptekiler yer almaktadır (Beceran, 2018: 12). Bu betimlerde Dioskurlar kısa saçlı, sakalsız, üzerlerinde tunik ve *khlamys* ile betimlenirler (Karayaka, 2007: 135; Beceran, 2018: 11-12; Özudoğru, 2020: 320). Bu

¹⁵² Kibyra'nın egemenlik alanı olarak belirlenen teritoryumunda Dioskurlar'a ilişkin veri bulunmamakla birlikte sınır kent olan Balboursa ile arasındaki alanda Dioskurlar'a ait kült alanları mevcuttur.

¹⁵³ Özudoğru 2020, 351-161, 381-383; Dökü ve Kileci, 2022.

kabartmalar çoğunlukla kırsal alanda kayaya oyma şeklinde görülmektedir¹⁵⁴. F. Chapoutier (1935), Anadolu'da yer alan Dioskur betimlerinin orijinali olan Sparta kökenlilerden farklı olduklarını ortaya koymuştur. İkonografik olarak Spartalı ikiz tanrılar çıplak şekilde ya yalnız ya da atlarının yanında ayakta durur vaziyette betimlenmekteyken Anadolu'da yer alanlar kısa saçlı, sakalsız, üzerlerinde tunik ve *khlamys* ile betimlenirler (Smith, 1997: 15; Karayaka, 2007: 135; Beceren, 2018: 11-12; Özüdoğru, 2020: 320). Ayrıca bu kabartmalarda sıkça iki delikanlının arasında duran giyimli bir kadın figürüne rastlanmaktadır. Söz konusu kadın bir tanrıça olarak adlandırılmakla birlikte yazıtlar bu kişinin kimliği hakkında yeterli bilgi taşımamaktadır. Bu tanrıça motifine Sparta'da rastlanmamaktadır (Talloen, 2015: 99). Telmessos Artemis'i, Artemis Ephesia, Hekate Triformis, Astarte olabileceği görüşler hakimken ikizlerin kız kardeşi olan Helena da bu olasılıklar arasındadır¹⁵⁵. Bu giyimli kadın betiminin tek *attributus*'u hilaldir. Yıldızlarla da uyum sağlayan bu betim genel olarak tanrıça şeklinde adlandırılmaktaysa da (Delemen, 1995: 296; Karayaka, 2007: 135) bu kadının Anadolulu ay tanrıçası olduğu ve Hellenleşme sonucunda ona denk gelen Artemis ile özdeşleştirilmiştir¹⁵⁶ (Talloen, 2006: 748). Nitekim Hellen-Roma döneminde Artemis'in kardeşi olan Apollon'un Güneş ile özdeşleştirilmesini takiben Artemis de Ay ile bütünleştirilmiştir¹⁵⁷.

Kibyra teritoryumunda yer alan Kemer Mevkiindeki Lagbe yerleşkesinde bir kaya kabartması üzerinde Artemis Lagbene'nin *hierodoulos*'u olan bir kişinin Hermes ve Dioskurlara adağı yer almaktadır (**TEpig. 41; Lev. 9.a**). Kabartmada tanrıçanın hilal motifi olmamasına karşın *polos* giydiği görülmektedir (Petersen ve von Luschan, 1889: 168 no. 207; French 1994: 88 no. 4). Çerçevesiz 1 metre genişliğinde ve 0.27 m yüksekliğinde işlenen kabartmanın alt kısmında Hermes ve Dioskurlar için adandığı yazılıdır. Ana kompozisyonun sağ tarafında bir adam başının üstünde sağ eliyle bir sepet/leğen tutmaktadır. Adamın solunda ona doğru elini uzatmış, başında *kalathos*'undan sarkan duvağıyla bir kadın betimlidir. E. Petersen ve F. von Luschan (1889: 168) bu betimi rahibe olarak yorumlamaktadır. Solda ise

¹⁵⁴ Pisidia Bölgesi'nde Dioskur'lar için ayrıca bk. Karayaka, 2007: 135-141.

¹⁵⁵ Telmessos Artemis'i için bk. *BCH* 1890: 176 no. 11; Robert, 1983: 554-557 n. 1-2. Perdrizet (1897: 163) Telmessosluların Artemis'e inandıklarını ancak bu figürün Helen'den başkası olamayacağını savunur. Pisidia'daki Isinda'da bulunan rölyeflerdeki kadın betimi ikiz tanrıların kız kardeşi olan Helena olarak adlandırılmıştır, bk. *BCH* 1902: 223 no. 2; Robert, 1983: 557 n. 3.

¹⁵⁶ P. Talloen (2006: 749-750) atlı tanrıların ve Dioskur'ların Lykia ve Pisidia sınırlarında sıkça görüldüğünü belirtmekle birlikte bu alanın bu iki bölge arasındaki geçişi sağlayan Milyas'ın bir parçasını olduğunu belirtir.

¹⁵⁷ Smith, 1853: 375 s.v. Artemis; Graves, 2010: 98 no. 10.

birbirine bakar şekilde ata binmiş Dioskurlar ve hemen ortalarında başında *polos* bulunan bir tanrıça yer almaktadır¹⁵⁸. Kabartmanın en sonunda ise bir çocuk sağ profilden resmedilmiştir. Çerçevenin sağında ve dış kısmında ise oturup oturmadığı ve sakallı mı sakalsız mı olduğu tam belli olmayan, *khiton* ve *khimation* giymiş, elinde septer(?) tutan bir erkek figürü yer almaktadır. E. Petersen ve F. von Luschan (1889: 168) bu figürün ise Zeus olduğunu düşünmektedir. Lykia Bölgesi'nde bulunmuş olan benzer şekilde tanrıça ve Dioskurlar betimli bir kabartmada açıkça Ἀρτέμι[δι] Ἀρχεσίλαος εὐχὴν yazmaktadır. Bu yazıtla birlikte stelde betimli olan tanrıçanın Artemis olduğu belirtilmektedir¹⁵⁹ (SEG VI 770; Robert, 1987: 560 no. 10). Bu kabartmalara çoğunlukla kırsal alanda rastlanmaktadır. Teritoryum dışında kalan alanda ve Kabalia'da bu kabartmaların en yoğun karşılaşıldığı yer Çavdır ve çevresidir: T. Corsten (2003: 115 no. 87-88) tarafından kataloglanan yazıtlar arasında on sekiz rölyefin yer aldığı bir kutsal alan yer almaktadır. N. Beceren (2018: 16) tarafından Akçayır Dioskurlar ve Tanrıça Kutsal Alanı olarak adlandırılan bu alan Çavdır'ın Kozagacı Köyü yaylasında Akçayır mevkiindedir¹⁶⁰. Bu alanda yer alan sekiz yazıttan yedisi ὁ δαῖνα τοῦ δαῖνος Διοσκόροις εὐχὴν kalıbına göre düzenlenmiş olup son derece yıpranmış olan yazıtlarda okunabilen isimler arasında Krateros, Diodotos, Meleagros, Polydeukes, Mases isimleri yer almaktadır (I.Kibyra 87). Çavdır'ın Anbarcık köyü Ballık mevkiinde benzer şekilde iki atlı Dioskurlar arasında tanrıça betimi yer almaktadır. Yazıtlı olan ve dikdörtgen bir panel içerisinde işlenmiş bu kabartma Apollon oğlu Hermes tarafından adanmıştır (I.Kibyra 88; Dökü, 2018: 261-262; 2019: 515; Beceren, 2018: 111 Kat. No. 77). Kızıllar köyünün 2,5 km güneydoğusunda Kızıllar Baraj Göleti'nin güneyindeki yamaçta üç ayrı panel içine işlenmiş kabartmalar yazıtlı olmasına karşın kim tarafından yapıldığı net okunamamaktadır (I.Kibyra 89; Delemen, 1995: 317-318 no. 27-29). Ayrıca bir adak steli de Bayır'da kayıt altına alınmıştır (I.Kibyra 91).

MS II. yüzyılda Dioskurlara ait kurumsal bir kültün kent içinde yer edinmiş olduğu kesindir¹⁶¹. Dioskurların bölgede bu kadar sık görünmesinin bir diğer nedeni ise belki de imparator Hadrianus zamanında Kibyra'nın ve civardaki bazı kentlerin kökenlerini Sparta'ya

¹⁵⁸ Bu tasvir Lykia-Kabalia sınırında oldukça sık görülen bir betimdir. Yazıtlardaki ifadelerinden ötürü Dioskurlar'a atfedilir ancak ortadaki tanrıça motifi tartışma konusudur. Tanrıça yazıtlarda belirtilmediği müddetçe tanrıça olarak anılır. Balboursa'da bulunan benzer bir adak kabartmasında yazıt Megaloi Theoi olarak verilmiştir (Cousin, 1900b: 338; Chapoutier, 1935: 25 no. 3, Cruccas, 2014: 227).

¹⁵⁹ Artemis'in Hellen-Roma dönemlerindeki betimlenişi için ayrıca bk. Smith, 1997: 14.

¹⁶⁰ Alandaki kabartmaların ayrıntılı ikonografik tasviri için ayrıca bk. Beceren, 2018: 125-138 Kat. No. 94-110.

¹⁶¹ Bk. yuk. Dioskouroi.

bağlaması ya da L. Robert'in (1983: 567) önerdiği gibi Kabalia ve Pisidia'da önceden veya yakın dönemlerde Sparta kolonizasyonu olduğu şeklinde açıklanabilir¹⁶².

2.2.2.3. Kakasbos / Herakles

Bir sopa/topuz tutar ya da salları pozisyonunda, sağ yöne bakacak şekilde betimlenen Kakasbos kimi zaman pelerin (*khitoniskos*), kimi zaman kısa bir tunik giymekteyse de onun bazı durumlarda zırh giydiği de görülmektedir. Sol eliyle atın gemlerini tutmakta ve sağ eliyle elinde bulunan sopa/topuzu havaya kaldırır şekilde at sürerken betimlenir (McLean, 2002: xii; Efendioğlu, 2008:79; Tosun ve Aydın, 2015: 198). Söz konusu tanrı elindeki topuz nedeniyle daha sonradan Hellen Pantheon'undaki Herakles ile synkritize edilmesinin yanı sıra Maseis ile de synkritize edilmiştir (Delemen, 1993: 5; Efendioğlu, 2008: 79). Atlı tanrılar söz konusu olunca benzer şekilde Ares, Sozon, Apollon, Hosios kai Dikaïos, Men, Poseidon, Plouton, Zeus, Theoi Athanatoi, Theos Alandros, Theos Akhaios ve Hekate gibi tanrılara ilişkin kabartmalarda da görülmektedir (Delemen, 1993: 109-312; 1999: 39-75). Tanrının adına ilişkin uzun uzadıya etimolojik tartışmalar bulunmaktaysa da bu adın Lykçe *Χαχάκβα* veya *Χαχάτωα* adıyla ilişkili olduğunu öne sürülmektedir (Delemen, 1993: 11; Candaş, 2006: 20-23; Frei, 2016: 1808). Elinde sopasıyla betimlenen Kakasbos rölyef üzerinde *bir yazıt olmaması durumunda* Herakles ve Masaeis'ten farksızdır (Delemen, 1999: 6, 9) ve ayırt edilmesi güçtür. Bu yerel tanrı hakkında gerçekleştirilen çalışmalar, tanrının çoğunlukla Lykia, Pisidia, Isauria, Lykaonia, Phrygia, Lydia ve Karia bölgelerinin kırsal alanlarında görüldüğünü ortaya koymaktadır (Delemen, 1999: 1). Yazıtlarından ayırt edilen iki örnek ayrı başlıklar altında sunulmuştur:

2.2.2.3.1. Kakasbos

Adak stelleri, altar, kaya kabartmaları gibi farklı şekillerde görülen Kakasbos / Herakles, Kabalia içerisinde çoğunlukla kuzey Lykia sınırında yoğunlaşmaktayken (Frei, 2016: 1809; Beceren, 2018: 6-10) Kibyra'nın kırsal alanında bugüne değin yazıtlı bir adet stel tespit edilmiştir¹⁶³. Burdur'un Tefenni ilçesinde yer alan Yuva'da ilk kez G. Cousin (1900a: 65) tarafından kayıt altına alınan bir adet stel yer almaktadır (Robert, 1946: 71-72; Delemen, 1993:

¹⁶² Kibyra'ya ilişkin yazıt için bk. Petersen, von Luschan, 1889: 181 no. 233A-F. Ayrıca bk. aş. Theoi Megaloi Synnaoi.

¹⁶³ Bayır'da bulunan iki ayrı rölyef daha bulunmaktadır. Bunlardan birinin yazıtından Herakles'e sunulan bir adak olduğu anlaşılmaktadır (Delemen, 1993: 174 no. 114; 1999: 124 no. 114; *I.Kibyra* 84). Öteki ise yazıtının tam olarak korunamaması nedeniyle hangi tanrıya ilişkin olduğu bilinmemektedir (Robert, 1946: 67; 1983: 558 no. 4a; Delemen, 1993: 216 no. 200; *I.Kibyra* 85). Bu mevki teritoryum dışında yer alıp Kabalia Bölgesi içerisinde (Robert, 1983: 558 no. 4a) kalan Boubon'a ait olmalıdır.

216-217 no. 202; *I.Kibyra* 86). Stel Kakasbos adının geçmesi bakımından Kibyra'nın teritoryumunda kaydedilen tek örnektir. G. Cousin'in kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu stel, bir evin misafir odasında yer almaktadır. Günümüzdeki yeri bilinmeyen stelde, G. Cousin'in tanımına göre, at ve atlı sağa bakacak şekilde durmakta ve sağ kolunu yukarı kaldırmış şekilde betimlenmiştir. Stel üzerindeki yazıtta geçen $\Theta\epsilon\tilde{\omega}\ \text{Κακάσβω}$ = *tanrı Kakasbos için* ifadesinden ötürü sınıflandırılabilir (TEpig. 42). Söz konusu bu rölyef Roma İmparatorluk Dönemi içerisine tarihlendirilmiştir. Kabartma olarak Tefenni ilçesi içerisinde özellikle Tefenni/Çürükin mevkii, Düvenkaya Tepesi, Hisarardı Köyü, Beyköy'de sıkça rastlanan kaya kabartmaları mevcuttur¹⁶⁴.

2.2.2.3.2. Herakles

Tefenni ilçesinin Yuvalak köyünün güneyinde bulunan Kocataş mevkiinde 67 adet tespit edilen kabartmalardan yedi tanesinde yazıt tespit edilebilmiştir. Bunlardan ise sadece birisi tamamen korunagelmıştır¹⁶⁵. Her bir rölyef birbirinden birer çerçeve içine alınarak ayrılmış, kimileri stel dikmeleri gibi farklı betimlerle mimari açıdan farklılıklar göstermektedir. Yazıtlardan Herakles'e ait olduğu tespit edilen kaya üzerindeki betimlerde Herakles sağ elinde topuz tutmaktayken sol eliyle atın dizginlerini kavramıştır. Figür kimi zaman çıplak, kimi zaman *khitoniskos* ve/veya *klamys* giymektedir. Bu kabartmalar MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmekle birlikte özellikle bazılarında takvimlerin yer alması MS V. yüzyılda da olduğunu göstermiştir. Ancak bu tarihlendirmeler olağandan fazla olup MS V. yüzyıla kadar uzanmakta ve kabartmaların genel tarihlendirmesinin oldukça dışında kalmaktadır (Delemen, 1999: 153 no. 220).

Tamamen korunagelen yazıtlı kabartmada figür çıplak betimlenmiştir (Collignon, 1880: 292 no. 2; Ramsay, 1895: 306 no. 106; Delemen, 1999: 153 no. 218). Yazıtta göre, Hermogenes oğlu [Me]nis Herakles'e adağını sunmuştur (TEpig. 43; Lev. 9.b). Bir diğer kabartmanın yazıtı korunamamış olsa da betimden Herakles'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Betim bir öncekiyle aynı betimdir (Collignon, 1880: 292 no. 1; Delemen, 1999: 153 no. 220). Yazıt tarihlendirme ile başlamakla birlikte yazıtın geri kalanı günümüze ulaşmamıştır. İlk satırında okunabildiği kadarıyla $\epsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ sözcüğü net bir şekilde M. Collignon (1880: 292 no. 1) tarafından kaydedilmiş, ancak İ. Delemen (1999: 153 no. 220) tarafından bu kısımdan sadece *omikron* ve *sigma* harfleri net okunabilmiştir (TEpig. 44; Lev. 9.b). Yılın ardından beklenen sayısal değer hakkında M.

¹⁶⁴ Labarre, Özsait ve Özsait, 2006: 89-98; Özsait, 2007: 470; 2009: 363; Dökü, 2014: 234; Dökü ve Baytak, 2017: 646, 652, 655; Corsten ve Hüliden, 2012: 65; 2014: 233. Genel bilgi için ayrıca bk. Özüdoğru, 2020: 318.

¹⁶⁵ Yazıt izi taşımayan kabartmalar için bk. Delemen, 1999: 153-163.

Collignon bir açıklama yapmamıştır. Ancak yazıtın devamı ilk satırda aşınmış bir alanın yanında ΔAY şeklinde kaydedilmiştir. Buna karşılık İ. Delemen (1999: 22, 153 no. 220) $\Delta A \perp$ şeklinde kaydetmiş ve bu yüzeyin son derece aşınmış olduğunu belirtmiştir. M. Collignon bu yazıtın tarihi hakkında bir bilgi vermezken İ. Delemen (1999: 22) ΔAY şeklindeki okumayı Kibyra *era*'sında 405 yılına atfeder ve bu nedenle MS 428/30 civarına tarihler. Ancak, Hellen sayı sisteminde *delta* (Δ) harfi 4 rakamına, *alpha* (A) harfi 1 rakamına ve *üpsilon* (Y) harfi de 400 sayısına eşittir. Bu sayıların yan yana yazımından 405 sayısı elde edilemez. İ. Delemen (1999: 153 no. 220) buradan bir hesaplama Kibyra takvimine göre MS 428 yılına tekabül eden bu rölyefteki tarihin rölyeflerin genel tarihlendirmesine göre oldukça geç bir tarih olduğunu da belirtir. Bu rölyeflere ilişkin tarihlendirmeler rölyeflerin genellikle MS II-III. yüzyıla ait olduklarını göstermekte ve kimileri Kibyra *era*'sına kimileri de Sulla *era*'sına göre tarihlendirilmektedir (Delemen, 1999: 76-78). M. Collignon'un yaptığı çizimde / kayıta $\epsilon\tau\omega\varsigma$ ile Δ arasında aşınma söz konusudur, İ. Delemen ise bu kısımları bitişik olarak kaydetmiştir. M. Collignon'un aşınık olarak sunduğu alanda sayısal değerler bulunabilir ve *delta* sayısal değer olarak yılın son sayısına işaret edebilir. Böylece $AY[- -]ONOC$ şeklindeki kısım da bir baba ve oğul ilişkisi sunabilir gözükmektedir. Bu şekilde bir düzenleme önerilirse yıl Kibyra takviminde ilk iki hanesi bilinmeyen [...]4'e işaret edecektir. Benzer şekilde tasvir edilen başka bir kabartmada Herakles'in bu sefer *khitonikos* giydiği, beden olarak küçük ve yuvarlak bir başa sahip olduğu görülmektedir (Delemen, 1999: 155 no. 230). Kabartmanın altında adağın Herakles'e ait olduğu kazanmış olmasına karşın yazıtın devamı korunamamıştır (**TEpig. 45; Lev. 9.b**). Yine aynı kayalıkta yer alan bir kabartmada Herakles benzer şekilde tasvir edilmiş olup bir *klamys* giyimli olarak tasvir edilmiştir (Delemen, 1999: 159 no. 257). Yazıtında korunan kısımlardan Nearkhos adında bir kişinin Herakles'e adadığı anlaşılmaktadır (**TEpig. 46; Lev. 9.b**). *Khitoniskos* ve *klamys* giyimli benzer başka bir figür (Delemen, 1999: 160 no. 263) altında da Herakles'e ait bir adak olduğu yazılıdır (**TEpig. 47; Lev. 9.b**). Yazıtlı olduğu tespit edilen son iki figür de benzer şekilde sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavrar biçimde tasvir edilmiştir. Bunlardan birinin yazıtından Herakles'e ait olduğu anlaşılmaktayken (**TEpig. 48; Lev. 9.b**) ötekinde izlerden belirli bir anlam çıkarılamamıştır (Delemen, 1999: 162 no. 271, 273).

2.2.2.4. Sozon

Anadolulu bir tanrı olarak bilinen Sozon, Zeus ve Apollon ile birlikte sıfat olarak görülebilmektedir. Tanrı Sozon'a ilişkin materyallerin izleri Pisidia, Phrygia, Karia, Lydia, Pamphylia, Lykia ve Lykaonia'da izlenebilse de, Hellenistik Dönem öncesine pek dayanmayan

bu tanrının anayurdunun Pisidia olduğu düşünölmekle birlikte Phrygia'da olabileceği varsayılmaktadır. Tespit edilen bölgelerdeki materyallerin büyük çoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi ve sonrasına tarihlendirilmektedir (Weinreich, 1927: 1248). Sozon atlı tanrılar grubuna dahil edilebildiği gibi altarlara üzerinde at olmadan büst şeklinde de betimlenebilmektedir (Delemen, 1999: 39). İ. Delemen'in (1999: 40) yaptığı araştırmalar neticesinde, Sozon'un çift uçlu balta taşıdığı, başında ışın tacı olduğu ve bunlardan ötüröde göksel bir tanrı olduğu düşünölmektedir. Kelime anlamı ve kökeni hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Sozon adının Hellence *kurtaran* anlamına gelen σφζων ile kabul gördüğu izlenimi hakimdir (Höfer, 1909-1915b: 1282 s.v. Sozon; Weinreich, 1927: 1248 s.v. Sozon; LIMC VIII/1, 1148 s.v. Sozon; Delemen, 1999: 40). Diğer görüşler ise onun epikhorik bir tanrı olan Mandros'tan kökenini aldığını, Zeus / Iuppiter ile birleştirilen Saoazos/Sabazios'un Hellenceye uyarlanmış hali olduğunu, Zeus Osogos ile ilintili olduğunu savunurken bu bağlantılar varsayım olarak kalmıştır (Delemen, 1993: 38; 1999: 40).

Tanrı Sozon'a ilişkin Kibyra teritoryumuna dahil veriler M. Collignon (1878b) tarafından kayda alınmış daha sonra W. M. Ramsay (1895) tarafından da kataloglanmış. Tefenni'nin Yuvalak köyünde Kocataş olarak adlandırılan mevkide Sozon'a ilişkin iki yazıt mevcuttur. Mermerden bir stel üzerinde sağ elinde mızrak tutan bir atlı betimlidir. Atlının başında ışın tacı takılıdır (Collignon, 1878b: 170 no. 2; Ramsay, 1895: 305-306 no. 103; Delemen, 1999: 39, 166 no. 289). Beş satırlık Hellence yazıt taşıyan stelin ilk satırında tarih yazılmıştır (**TEpig. 49**). ετουζ τ[.]ζ şeklinde kayda geçirilen tarihin okunamayan kısmı W. M. Ramsay tarafından τ[ρ]ζ = 397 yılı şeklinde önerilerek Kibyra era'sından hesaplanarak MS 422/3 yılını, Sulla era'sından hesaplanarak MS 312 yılını önermiştir. Buna karşılık İ. Delemen (1999: 166 no. 289) τ[κ]ζ = 327 yılını önererek Kibyra era'sında MS 350/1 yılına tarihlemiştir. Moaleis oğlu ikinci Aurelius Dionysios'un adağını Theos Sozon (tanrı Sozon) için yerine getirdiği yazılıdır. İkinci adak ise Karamanlı'da bulunmuştur. Benzer şekilde M. Collignon (1878b) tarafından kayda alınan stel, bu sefer sağ eliyle omzuna dayadığı bir çift uçlu baltayı ve sol eliyle de atın eğerini tutmaktadır. Başında ışın tacı taşıyan figür omuzlarından aşaağı sarkan bir manto ve *tunica* giymektedir (Delemen, 1999: 166 no. 290). Yazıtında Osaeis'in rahilik yaptığı ve Sozon Epekoos'a adağını sunduğu belirtilmektedir (**TEpig. 50**). Bu iki stelde betimlenen tanrının ışın tacı taşıması onun güneş ile ilgili bağlantısı açısından önemlidir. İ. Delemen (1993, 39-40; 1999: 41-42) Sozon'u ortak noktaları bulunması nedeniyle Apollon ile bir tutmaktadır.

2.2.3. Kyrios Ano Theos

Kayıtlara göre Uylupınar'da 1994 yılında ev temel inşaatı sırasında bulunan bir grup bloğun bir *baptisterion* inşasında kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yazıtlı bloklardan ikisi aynı kişi tarafından biri Kyrios Ano Theos'a öteki Theoi Megaloi Synnaoi'a adanmıştır (Corsten, Horsley ve Kearsley, 1997: 54-55; Horsley, 1999: 70 no. 103; 104-105 no. 184; *I.Kibyra* 93-94). Bulunan mermerden mimari blok üzerine işlenmiş yazıttan Eprius Agathinus'un ilgili yapıyı *Kyrios Ano Theos*'a (Κυρίῳ Ἄνω Θεῷ = gökteki efendi tanrıya) sunduğu (*I.Kibyra* 93) anlaşılmaktadır (**TEpig. 51; Lev. 11.a-b**). Adını büyük ihtimalle MS 50-55 yılları arasında Lykia'nın valisi ve MS 70-73 yılları arası Asya *proconsul*'ü olan Tiberius Clodius Eprius Marcellus'tan aldığı için yazıt MS I-II. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazıtta geçen κύριος (*kyrios*) terimi Hellencede "efendi" anlamına gelmektedir (Liddell ve Scott, 1996: 1013 s.v. κύριος). Bu terim Hellen inancında kudretli olduğuna inanılan tanrılara hitap/dua ederken kullanılmaktadır. Benzer şekilde Myken tanrılarına verilen ἄναξ, güçlü niteliğe sahip tanrıçalara verilen δέσποινα ve kimi tanrılara verilen δεσπότης sıfatlarıyla da yakın anlamdadır. Geç Hellenistik Dönem'den itibaren bu sıfatların yerini κύριος'a bıraktığı görülür (Graf, 2005b: 125-126). Bu sıfatın Hellen tanrılarıyla bütünleştirilmesinin doğu kökenli kültürden kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle Mısır'daki İsis ile başlayarak Orta Doğu ve Anadolu'ya, Thrak atlı kahramanı olan süvariye ulaşacak kadar geniş çapta bir yayılım gösterdikten sonra Hristiyanlıkta da yer edinir (Williger, 1924: 176; Theobald, 2005: 126-127). Terimin kullanımına Mısır'da MÖ I. yüzyıl civarında rastlanmıştır (bazı örnekler için bk. *OGIS* 180, 191; *Philae* 35, 38, 40, 44, 55). Ano Theos (Ἄνω Θεός) olarak belirtilen ifade geçen ἄνω "yukarı, yukarıda; gökte(ki)" anlamını taşımaktadır (Liddell ve Scott, 1996: 169 s.v. ἄνω).

Yazıtta geçen 'gökteki efendi tanrı' ifadesi her ne kadar monoteistlik bir inanca ilişkin fikir oluştursa da Eprius Agathinus'un bir diğer adağındaki ifadelerden buradaki tanrının pagan tanrısı olduğu düşünülmelidir. Diğer yazıtta Eprius Agathinus ortak bir tapınakta tapınılan Theoi Megaloi'a adak sunması neticesinde Kyrios Ano Theos'un monoteistlik bir tanrı olması imkân dahilinde değildir. Gök ve gökte olma ile ilişkilendirilebilecek tanrılar arasında, şayet *daimon*'ları baz alınırsa Uranos, Helios, Selene, Zeus gibi Hellen kökenli tanrılar olduğu düşünülebilir. Ancak ilgili yazıtta ait başka bir veri bilinmediği için tanrının kimliğini belirlemek oldukça zordur. Bu kimlik ancak Theoi Megaloi Synnaoi ile birlikte ya da daha ayrıntılı epigrafik buluntularla çözümlenebilir gözükmektedir¹⁶⁶. Buna karşın Pergamon'da MS 166-

¹⁶⁶ Ayrıca bk. aş. Theoi Megaloi Synnaoi.

215 yılları arasına tarihlenen bir yazıta göre, *Kabeiroi* Uranos'un çocukları olarak görülürler ve Zeus'un doğumuna tanıklık etmişlerdir (CIG 3538; Robert, 1981: 359).

2.2.4. Men

Son derece geniş bir coğrafyada tanınan Men hem yazıtlardan hem antik kaynaklardan hem de stel, kabartma ve sikke gibi ikonografik tasvirlerden bilinmektedir. Köken araştırmaları bu tanrı hakkında farklı görüşler ortaya koymaktadır çünkü tanrıya ilişkin veriler Yunanistan, Balkanlar, Kırım, İtalya ve Lübnan Laodikeia'sı gibi geniş bir coğrafyada bulunmaktadır (Vollkommer, 1992: 462; Karayaka, 2007: 36; Büyükgün, 2006: 107-183). N. Karayaka (2007: 36-38) tanrının kökenine ilişkin yapılan tüm tartışmaları Anadolu, Sami ve İran kökenli olarak üç ana başlıkta ele almaktadır¹⁶⁷. Tüm tartışmalara karşın Men'in izleri en iyi Pisidia, Lydia ve Phrygia'da izlenebildiği için Anadolu'lu bir ay tanrısı olarak kabul görmektedir¹⁶⁸ (Petzl, 2006: 657). Strabon'un belirttiğine göre Pisidia Antiokheia'sında Men Askaios (Str. XII.8.14), Pontos'ta I. Pharnakes tarafından Ameria kasabasında kurulan Men Pharnakou (Str. XII.3.31) ve Laodikeia ile Karura arasındaki topraklar üzerinde Men Karus'a (Str. XII.8.20) ait tapınaklar bulunmaktadır¹⁶⁹. Men kimi zaman ayakta kimi zaman bir atın üzerinde; kolsuz bir chiton, pantolon ve bir Phryg şapkası giyer şekilde betimlenmektedir (Vollkommer, 1992: 463). En önemli *attributus*'u omuzları üzerinde yükselen hilal iken *patera*, mızrak, asa, kozalak ve hayvanlardan boğa, horoz, tavuk ile birlikte ya da at, aslan, koç binerken de görülebilir¹⁷⁰ (Vollkommer, 1992: 471).

Kibyra teritoryumunda Men'e ilişkin veriler kent teritoryumunun sınırlarını oluşturan Tefenni ve Karamanlı sınırında bulunmaktadır. M. Collignon (1878b: 171-172 no. 3) tarafından Tefenni'de bir Müslüman mezarlığında, üç yüzü yazıtlı bir tiyatro oturağı bulunmuştur. Bu buluntunun sağ yüzünde üçüncü Menis'in oğlu Mesambrialı Apollonios'un rahiplik yaptığı sırada Tolesalıların Men'ine adak adadığı yazılıdır (*TEpig.* 52). Bu tanrı adını Tolesa yerleşkesinden almaktadır. Tam lokalizasyonu bilinmeyen bu yerleşkenin Tefenni'de olduğu düşünülmektedir (TIB 8, 888 s.v.Tolesa; Zgusta, 1984: 625 §1350). Sol yandaki yüz net okunamamaktaysa da tapınak sözcüğü yer almaktadır. Üçüncü ve arka yüzde ise Kibyra era'sına göre biri 236 (=MS 259/60) öteki 237 (=MS 260/61) yılına tarihli iki rahibin adı ve

¹⁶⁷ Ayrıca bk. Labarre, 2009.

¹⁶⁸ Men kültürünün Asia Minor'daki coğrafik dağılımını görmek için bk. *CMRDM* III, 17-66; Büyükgün, 2006: 107-165.

¹⁶⁹ Men'e ilişkin tapınak ve kutsal alanlar için ayrıca bk. Karayaka, 2007: 44-47.

¹⁷⁰ Ayrıntılı Men ikonografisi için ayrıca bk. *CMRDM* III, 99-108; Büyükgün, 2006: 12-27.

soyu yazılıdır. Kibyra era'sına göre 236 (=MS 259/60) yılında Mikias oğlu Demetrios'un oğlu Aurelius Philiskos, 237 (=MS 260/261) yılında ise Midas oğlu Aurelius Papes rahiplik yapmıştır. T. Corsten ve O. Hülnden'in (2012:117-118) 2010 yılı araştırmaları sırasında Tefenni'ye bağlı Sazak köyünde tanrı Men'e ilişkin yazıtlı ve rölyefli bir stel bulduklarını belirtmişlerdir. Yine Sazak'ta bulunan bir sunak üzerine hörgüçlü bir boğa motifi yerleştirilmiş (Milner, 1998: 44 no. 110) ve yazıtında “*Hylas, bir kehanet ile uyarılınca tanrı Men'e adadı*” yazmaktadır (**TEpig. 53**). 2022 yılında Jandarma tarafından Burdur Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen bir taş eser üzerinde ata binen bir Men kabartması, üstünde Helios ve bir kaide üzerinde duran betim yer almaktadır¹⁷¹. Söz konusu eser Tefenni'de dağlık bir alanda bulunmuş olup net lokalizasyonu bilinmemektedir. Karamanlı'da bulunup *Ormaleis demos*'una ait olan ve Meter Theon¹⁷² için adanan dört tarafı rölyefli bir sunağın sol yüzünde Phryg şapkası giymiş ve omuzları üzerinde yükselen bir hilal motifiyle betimlenmiş tanrı Men, sağında tanrıya bakar şekilde elinde bir *phiale* tutan başka bir figürle betimlenmiştir. Sunağın ön yüzünde üçlü kadın figür ve sağ yüzde *torso*'su aşınmış bir atlı, arka yüzde ise bir büst yer almaktadır¹⁷³ (Corsten, Drew-Bear ve Özsait, 1998: 65).

Tanrı Men, kent sikkelerindeki betimlemelere de yansımıştır. Özellikle Antoninus'lar Dönemi'nde (MS 138-192) darp edilen dört adet pseudo-otonom sikkede görülmektedir. Bu sikkelerin ön yüzleri değişiklik gösterirken üç tanesinin arka yüzü aynı betimleri taşımaktadır. Betime göre tanrı Men, sola doğru bakar şekilde, başında Phryg başlığı, sağ elinde birinde kozalak (*BMC Phrygia 27; RPC IV.2 1955*) diğerlerinde ise yanan bir altarin üstüne *phiale* tutarken, sol elinde ise uzun bir septer tutarken ayakta durmaktadır. Omuzlarının ardında ise *attributus*'u olan hilal yer almakta ve lejant KIBVPATΩN şeklindedir (**Cat. Num. 64-66**). Ön

¹⁷¹ Söz konusu eser Doç. Dr. F. Eray Dökü tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu bilginin kısaca bahsi için verdiği izinden ötürü kendisine bir teşekkürü borç bilirim. Men'in Helios ile ilişkisi için bk. Vollkommer, 1992: 470 no. 6.

¹⁷² Bk. aş. Meter Alassene.

¹⁷³ Söz konusu sunak Meter Theon'a atfedilmiştir. Yazıtta geçen Opheilon oğlu Troilos adının Kemer ilçesi Akören'de bulunan bir yazıttaki isimle aynıdır. Bu kişi *Makronpedion demos*'una kayıtlıdır ve Akören'deki yazıtta bu *demos* için adakta bulunmuş ve yazıt Kibyralı Seleukos tarafından yapılmıştır. Bu nedenle bu yazıt tez kapsamına dahil edilmemiştir. Ancak Meter Theon'un kaydı bölgedeki yerel kültür açısından önemlidir. Yazıtlardaki *ethnikon*'lar ile ilişkili olarak bk. bu tezde dn. 143; ayrıca bk. Chaniotis, 2008a: 143; Talloen, 2015: 16-17. Başka bir yazıtlı blok da *Ormaleis demos*'una ait olacak şekilde Tefenni'de kaydedilmiş ve MS 261-262 yılına tarihlidir (Collignon, 1878b: 171-172).

Tanrı Men'in başka tanrılarla olan betimlemeleri ve ilişkisi için ayrıca bk. Vollkommer, 1992: 469-471; Büyükgün, 2006: 37-66.

yüzler de ise sağa bakan ve senatoyu temsil eden giyimli bir büst ile birlikte (**Cat. Num. 64**) ΙΕΡΑ CVNKAHTOC (=kutsal senato) lejantı (*BMC Phrygia* 27; *RPC* IV.2 1955); sağa bakan giyimli, sırtında ve başında hilal betimli (**Cat. Num. 65**) Selene-Hekate büstü (*RPC* IV.2 1958); sağa bakan sakallı Herakles büstü (**Cat. Num. 66**) yer almaktadır (*RPC* IV.2 1711). Sikkelerden birinde ise ön yüzde sağa bakan ve sırtında hilal ile birlikte Phryg başlıklı giymiş Men büstü yer alırken (**Cat. Num. 67**) arka yüzünde bir çelenk içinde KIBVPATΩN lejantı okunmaktadır (*BMC Phrygia* 28; *RPC* IV.2 1956). Ayrıca III. Gordianus (238-244) zamanında darp edilen bir sikkenin ön yüzünde sağa bakan çelenkli ve giyimli III. Gordianus büstü ve büstün etrafında AY KAI M AN ΓΟΡΔΙΑΝΟC lejantı yer alırken (**Cat. Num. 68**) arka yüz elinde *phiale* tutan Men şeklinde betimlenmiştir (*RPC* VII.1 664).

Tanrı Men'e ilişkin materyeller Kibyra teritoryumunun uç noktası olan ve Phrygia ile ilişkili kültlerin görüldüğü Tefenni'nin Sazak köyü ile Karaman hattında bulunmaktadır. Kent içinde bu külte ilişkin veri sadece sikke darplarında sınırı olarak dördü Antoninus'lar, biri III. Gordianus zamanında görülmekteyken teritoryum merkezinde rastlanmamaktadır. Kültün Phrygia ile olan bağlantısı nedeniyle Tefenni'nin Sazak köyü ile Karaman hattında görülmesi ayrıca *Ormaleis demos*'u ile bağlantılı olması muhtemeldir.

2.2.5. Meter Alassene

Ana / anne anlamına gelen *meter* (μήτηρ) sözcüğü ile Alassos yer adının birleşimiyle oluşan bu isim Kybele kültürünün başka bir adı ve farklı bir *epitheton* ile anılmasıyla oluşmaktadır. *Meter* sözcüğü MÖ VII-VI. yüzyılın ilk yarısında Kybele ile birlikte anılan Paleo-Phryg dilinde *Matar* olarak geçmektedir (Roller, 1988: 43; 1999, ii, 66; Takacs, 2003: 1035; Özkan, 2016: 660). Bu tanrıça Matar ya da Meter adıyla farklı *epitheta* ile görülmektedir. Genellikle bir “dağın = *oreia* (ὄρεῖα)” gibi bir sıfat ya da burada belirtildiği gibi, Alassos = Alassene bir yerin adını alır¹⁷⁴. Alassos olarak anılan bu yerleşkenin yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Kibyra teritoryumu içerisinde olduğu düşünülmektedir. R. J. A. Talbert (2000: 997) tarafından bu yer Burdur'un Kemer ilçesine bağlı Akören(?) köyü olarak kaydedilmiştir¹⁷⁵. Buna karşın Sazak köyü civarındaki yazıtlardan ikisinin mimari blok üzerinde olması ve diğer yazıtlarla benzer olan Marcus Calpurnius adını zikretmesi nedeniyle Alassos'un Sazak civarında olabileceği de düşünülmektedir (Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998:

¹⁷⁴ Kybele'nin *meter* olarak anılıp aldığı bir takıp sıfatlar için bk. Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 52; Vassileva, 2001; Şahin, 2012. Kybele ile ilişkili literatür için ayrıca bk. Naumann, 1983; Lane, 1996; Roller, 1988; 1999; Vassileva, 2001; Takacs, 2003; Bøgh, 2007; Karayaka, 2007: 20-31; Özkan, 2016; Özmen, 2016.

¹⁷⁵ Alassos'a ilişkin yazıtlar için ayrıca bk. Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998.

51-57; krş. Corsten, 2002: 4). Meter Alassene'ye ilişkin birisi Tefenni'de öteki ise Karamanlı'da kaydedilmiş toplamda iki yazıt olması nedeniyle bu kültün teritoryum içerisinde görülmesi muhtemeldir (Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 52-53 no. 3, 60 no. 8). Tefenni'de bulunan yazıt beyaz mermerden, akroterli bir altar üzerinde ön yüzünde oturan ve *khiton* giyimli üç kadın figürü (tanrıça olarak adlandırılmıştır) betimlidir. Ortadaki figür iki tarafından yeleli birer aslanla çevrilidir¹⁷⁶ (Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 52-53 no. 3). Yazıtın okunabilen kısımlarında *Meter Alassene* için Artemon tarafından efendisi Marcus Calpurnius Longus'un selameti ve refahı için adanmıştır¹⁷⁷ (*TEpig. 54*). Diğer adak sunağı ise Karamanlı'da bir evin bahçesinde kayıt altına alınmıştır (Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 60 no. 8). Üç tarafı bezemeli olan sunağın ön tarafında uzun giyimli üç kadın figürü yer almaktadır. Sol tarafta bir kaide üzerinde duran iki kadın figürü bulunmaktadır, ancak bu kısım belirsizdir. Sunağın arkasında ise hasar almış bir büste ait izler mevcuttur. Ön yüzdeki yazıtta rahip oldukları belirtilen genç Marcus Calpurnius Epinicus ve eşi Calpurnia Mystike tarafından adağın sunulduğu yazılıdır (*TEpig. 55*). Stelin üst kısmının kırık olması nedeniyle adağın kime sunulduğu kısım eksik olsa da bir önceki betimle benzeyen üçlü kadın figürü ve yazıtın son satırında αὐτῆς işaret zamiri nedeniyle bu kısım *Meter Alassene* olarak önerilmektedir. Çiftin taşıdıkları *nomen gentile* nedeniyle¹⁷⁸ Marcus Calpurnius Longus'un azatlıları oldukları, ayrıca yazıttaki ifadeden Meter Alassene'nin rahipliğini yaptıkları anlaşılmaktadır.

Karamanlı'da bulunup *Ormaleis demos*'una ait olan ve Meter Theon için adanan dört tarafı rölyefli bir sunağın da tarafında uzun giyimli üç kadın figürü; sol yüzünde Phryg şapkası giymiş ve omuzları üzerinde yükselen bir hilal motifiyle betimlenmiş tanrı Men, sağında tanrıya bakar şekilde elinde bir *phiale* tutan başka bir figürle betimlenmiştir. Sunağın sağ yüzünde

¹⁷⁶ Kybele ikonografisi için bk. Naumann, 1983.

¹⁷⁷ Bu yazıtın yanında bulunan başka bir sunak da tanrıların anası (Μητὴρ Θεῶν) için adanmıştır (Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 65-69 no. 12). Sunağın ön yüzünde aynı üçlü figür, sol yüzünde Phryg şapkası giymiş ve omuzları üzerinde yükselen bir hilal motifiyle betimlenmiş tanrı Men ve solunda elinde bir *phiale* tutan figür vardır. Sağ yüzde torso'su aşınmış bir atlı, arka yüzde ise bir büst yer almaktadır. Th. Corsten ve arkadaşları bu tanrıçanın da Meter Alassene olabileceğini belirtmektedir. Yazıtta geçen Opheilon oğlu Troilos adının Kemer ilçesi Akören'de bulunan bir yazıttaki isimle aynıdır. Bu kişi Makronpedion demos'una kayıtlıdır ve Akören'deki yazıtta bu demos için adakta bulunmuş ve yazıt Kibyralı Seleukos tarafından yapılmıştır. Bu nedenle bu yazıt tez kapsamına dahil edilmemiştir. Yazıtlardaki *ethnikon*'lar ile ilişkili olarak bk. bu tezde dn. 143; ayrıca bk. Chaniotis, 2008a: 143; Talloen, 2015: 16-17.

¹⁷⁸ *Calpurnii* ailesi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 55-64; Corsten, 2005.

torso'su aşınmış bir atlı, arka yüzde ise bir büst yer almaktadır¹⁷⁹ (Corsten, Drew-Bear ve Özseit, 1998: 65). Sunak [Μη]τρὶ Θεῶν ἁγνῇ χρυ|σοπλοκάμῳ = *tanrıların sarı bukleli aziz annesi*'ne adanmıştır. Epigramda geçen adı geçen Opheilon oğlu Troilos Kemer ilçesi Akören'de bulunan bir yazıtta daha tespit edilmiştir. Bu kişi bu sefer *Makronpedion demos*'una adakta bulunmuş ve yazıt Kibyralı Seleukos tarafından yapılmıştır¹⁸⁰ (Corsten, 2005: 23, 42). Meter Theon büyük ihtimalle Meter Alassene ile aynı tanrıça olup kökenlerini ana tanrıçadan almış fakat farklı sıfatlarla adlandırılmışlardır.

2.2.6. Thea Pisidike

Pisidia Bölgesi'nin adını taşıyan bu tanrıça hakkında bilinenler oldukça kısıtlıdır¹⁸¹. Tanrıça hakkında doğrudan bir antik kaynak verisi de bulunmamaktadır. Thea Pisidike'ye ilişkin veriler sadece Kibyra kenti ile ilişkili olup kanıtların – biri epigrafik – bütünü sikkeler oluşturmaktadır. Tanrıçanın adı ilk kez biri imparator Hadrianus (MS 117-138) öteki Geta (198-209) dönemlerinde darp edilen iki sikke üzerinde görülmüştür (*SNG Finland* II 406; *RPC* III 2034). Konu üzerine literatür oldukça kısıtlı olmakla birlikte genel anlamıyla sikkeler üzerinden kısa yorumlar niteliğindedir (Höfer, 1909-1915a: 2511-2512; Robert, 1935: 218; Weiss, 1994:

¹⁷⁹ Söz konusu sunak Meter Theon'a atfedilmiştir. Yazıtta geçen Opheilon oğlu Troilos adının Kemer ilçesi Akören'de bulunan bir yazıttaki isimle aynıdır. Bu kişi *Makronpedion demos*'una kayıtlıdır ve Akören'deki yazıtta bu *demos* için adakta bulunmuş ve yazıt Kibyralı Seleukos tarafından yapılmıştır. Bu nedenle bu yazıt tez kapsamına dahil edilmemiştir. Ancak Meter Theon'un kaydı bölgedeki yerel kültür açısından önemlidir. Yazıtlardaki *ethnikon*'lar ile ilişkili olarak bk. bu tezde dn. 143; ayrıca bk. Chaniotis, 2008a: 143; Talloen, 2015: 16-17. Başka bir yazıtlı blok da *Ormaleis demos*'una ait olacak şekilde Tefenni'de kaydedilmiş ve MS 261-262 yılına tarihlidir (Collignon, 1878b: 171-172).

Tanrı Men'in başka tanrılarla olan betimlemeleri ve ilişkisi için ayrıca bk. Vollkommer, 1992: 469-471; Büyükgün, 2006: 37-66.

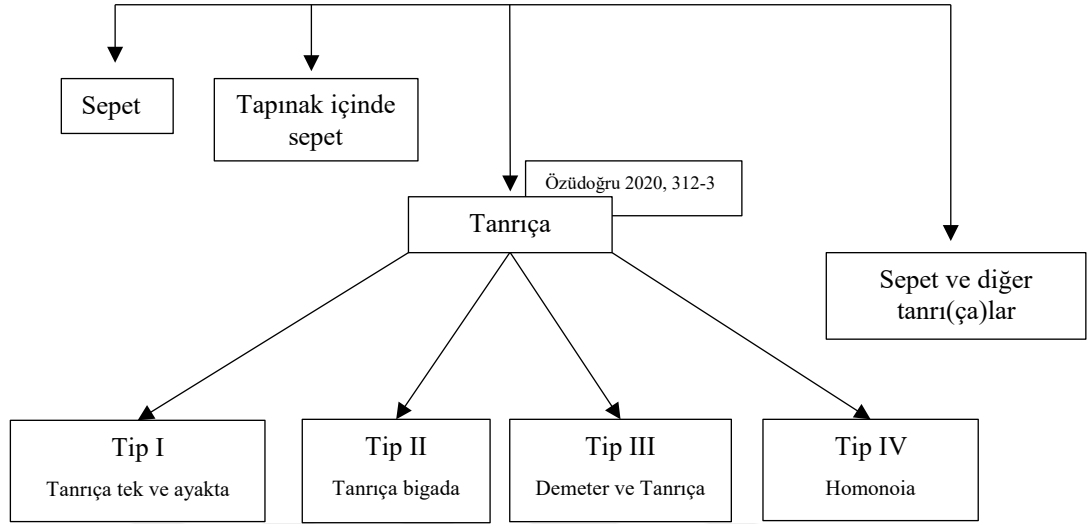
¹⁸⁰ Yazıt teritoryum içerisinde olsa da kişinin Makronpedion'a kayıtlı olması ve yazıtın Kibyralı biri tarafından yapılması nedeniyle tez kapsamına dahil edilmemiştir. Yazıtlardaki *ethnikon*'lar ile ilişkili olarak bk. bu tezde dn. 143; ayrıca bk. Chaniotis, 2008a: 143; Talloen, 2015: 16-17.

¹⁸¹ Pisidia adıyla ilişkilendirilen ve muhtemelen Thea Pisidike ile bir bağlantısı olan diğer inanış ise Theoi Pisidikoi'dur. Bu grubu oluşturan tanrılara ilişkin epigrafik kanıtların hepsi mezar yazıtlarından bilinmektedir. Bu yazıtlar Kibyra'nın kuzeyinde Acıpayam ovasındaki modern yerleşimler olan Dodurga, Yazır, Gümüş, Kumafşar, Dereköy, Bedirbey ile kentin batısındaki Dalaman Çayı vadisindeki Kelekçi'de yer almaktadırlar (Oppermann, 1950: 1797-1798; Strubbe, 1997: 94-99 nos. 128-138; Akıncı Öztürk ve Malay, 2012; Labarre, 2021: 301-305). Kimlikleri belirsiz olan bu Pisidialı tanrılara ilişkin yazıtlar Roma İmparatorluk Dönemi, MS II. yüzyıl veya daha sonrası şeklinde tarihlendirilmektedir. Theoi Pisidikoi bölgedeki Pisidia nüfusuna işaret etmektedir.

909-911). Tanrıçaya ilişkin ilk epigrafik kayıt ise 2020 yılında kent girişinde yer alan dere yatağında bulunmuştur.

Kıbyra'nın sikke darpları incelendiğinde Thea Pisidike ile bağlantılı olan sikkeleri dört ana grupta toplamak mümkündür (**Tablo 2**).

Tablo 2: Thea Pisidike ile Bağlantılı Sikke Darp Grupları

Birinci grubu en erken imparator Hadrianus (MS 117-138) zamanında basıldığı görülen arka yüzünde hasır örgülü sepet betimi bulunanlar oluşturmaktadır. Bu sikke betiminin, imparator Hadrianus zamanında ön yüzünde Sabina Sebaste arka yüzünde ΠΙΣΙΔΙΚΗ KIBYPATΩN lejantlı ve hasır sepet betimiyle (*RPC* III 2304) kullanılmaya başlandığı görülmektedir (**Cat. Num. 69**). Bu sikke darpları benzer sepet motifiyle, ön yüzde Faustina II'nin bulunduğu Antoninus Pius – Marcus Aurelius (MS 147-175) döneminde (*RPC* IV.2 1950) de görülmektedir (**Cat. Num. 70**). İmparator Geta (MS 198-209) zamanında sepetin yanı sıra ΘΕ[Α ΠΙΣΙΔΙΚ]Η KIBYPATΩN lejantıyla (*SNG Finland* II 406) karşılaşılmaktadır (**Cat. Num. 72**). İmparator Macrinus (MS 217-218), Elagabalus (MS 218-222), Severus Alexander (MS 222-235), Maximinus Thrax (MS (235-238), III. Gordianus (MS 238-244) ve Traianus Decius (MS 249-251) dönemlerinde de ön yüzde büst arka yüzde KIBYPATΩN lejantı ve hasır sepet betimi (**Cat. Num. 73, 76-77, 80, 84, 86, 88**) kullanılmaya devam etmiştir (*SNG Cop Phrygia* 291, 293; *SNG München* 303; *SNG von Aulock* 3743; *BMC Phrygia* 64; *RPC* VI 5405, 5412; 5417, 5423; VII.1 666; IX 787). Bu sikkelerden sadece Elagabalus zamanında darp edileni Kıbyra era'sında CPY = 196 yılına (MS 220/1) tarihlidir (**Cat. Num. 76**).

İkinci grupta sadece tek sikke yer almakla birlikte hasır sepet bir tapınak içinde görülmektedir. Bu sikke imparator Decius (MS 249-251) zamanında basılmıştır (*BMC Phrygia* 87; *RPC* IX 783-784). Ön yüzde imparatorun sağa bakan büstü yer almaktadır. Arka yüzde ise

iki sütun üzerine duran üçgen alınlıklı bir tapınak içinde hasır sepet yer almaktadır (**Cat. Num. 89-90**).

Üçüncü grubu sepet taşıyan tanrıça betimi oluşturmaktadır. Ş. Özüdoğru (2020: 312-313) tanrıçaya ilişkin sikkeleri ikonografisi üzerinden çalışırken dört farklı tipe ayırmıştır. Tipolojik sınıflandırmada birinci tipte tanrıça tek başına, sola dönük şekilde, ayakta durmakta, *khiton* ve *khimation* giymektedir. Bu tipin *attributus*'u genellikle başında taşıdığı sepettir. Kibyra era'sında KQP=193 (MS 217/218) yılına tarihli ve ön yüzünde imparator Macrinus'un lejant ve portresi bulunan bir sikkede iki eliyle başının üstünde sepet¹⁸² taşıyan (*BMC Phrygia* 53; Pl. XVII 6) tanrıça (**Cat. Num. 74**), Kibyra era'sında BIC=212 (MS 236/7) tarihli ve ön yüzünde imparator Maximinus ve Maximus'un betimlendiği başka bir sikkede (*BMC Phrygia* 72, *SNG Leypold* 1616; *RPC* VI 5420; Özüdoğru 2020, 312-3 tip I) ise tanrıça sol elinde bir meşale taşımaktayken sağ eliyle başının üstündeki sepeti tutmaktadır (**Cat. Num. 85**). Bu sikke kaynakta, taşıdığı meşale nedeniyle Hekate olarak nitelendirilmiştir. İkinci tipte tanrıça *biga* üzerinde oturur pozisyonda tasvir edilmiştir. Bu sikke tipi iki farklı şekilde darp edilmiştir: Biri Kibyra era'sında CPQ=196 (MS 220/1) yılına tarihli ön yüzde imparator Elagabalus yer alırken arka yüzde *biga* ve *biga*'yı çeken biri sağda diğeri solda profilden betimlenmiş birer aslan motifi bulunmaktadır (*RPC* VI 5406). Duvağı net bir şekilde görülen tanrıça *biga* üzerinde hafif sağa dönük şekilde önden tasvir edilmiştir. Sağ eliyle başının üstündeki sepeti, sol eliyle de meşaleyi tutmaktadır (**Cat. Num. 78**). Ötekisi ise imparator Gallienus (MS 253-268) zamanında ön yüzde büstü yer alacak şekilde betimlenmiştir (*BMC Phrygia*, 148 no. 93; Pl. XVIII 9). Arka yüzde ise *biga*, tanrıça ve aslanlar sağ profilden tasvir edilmiştir (**Cat. Num. 93**). Yine tanrıçanın bir elinde meşalesi ve başında sepeti yer almaktadır.

Üçüncü tipteki sikkelerde tanrıça ayakta sola dönük şekilde ve sol eliyle başındaki sepeti tutarken yanında Demeter olduğu belirtilen başka bir tanrıça ile görülmektedir (*RPC* IX 780-781). Bu tipte iki farklı betim mevcuttur. Kibyra era'sında FKC=226 (MS 250/1) yılına tarihli ön yüzünde imparator Decius'un portresi bulunan iki sikkenin birinde solda duran ve sağ elinde uzun meşale sol elinde ise buğday başağı taşıyan Demeter yer almaktadır¹⁸³ (**Cat. Num. 91**). Ötekinde ise soldaki figür iki başak tutarken her iki tanrıça arasında içinden yılan çıkan bir *cista mystica* ile farklı bir emisyon yaratılmıştır (**Cat. Num. 92**).

¹⁸² *BMC Phrygia* 53 Pl. XVII 6 ve 72'de bu sepet için κιβωτός terimi kullanılırken tanrıçanın Hekate olduğu düşünülmüştür.

¹⁸³ Bu motif, Demeter Erinyes ve Demeter Lusia heykellerini andırmaktadır, bk. Paus. VIII. 25. 7.

Ş. Özüdoğru'nun (2020: 312-313) tanrıçanın tipolojik sınıflandırmasının dördüncü tipini ise *homonoia* sikkeleri oluşturmaktadır. Üç adet sikkenin biri ön yüzde imparator Marcus Aurelius büstü taşımaktadır (*BMC Phrygia* 95; *RPC* IV.2 1947; 2970; 2971). *Magistrates* Claudius Philokles zamanında darp edilen sikke MS 166-175 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Arka yüzde sol elinde Hieropolis'i temsil eden *lyra* taşıyan Apollon ile başında sepet taşıyan duvaklı tanrıça el sıkışırken tasvir edilmiştir (**Cat. Num. 71**). Sikkenin arka yüzündeki lejanttan Claudius Philokles zamanında Kibyalılar ile Hieropolisliler arasında *homonoia* yapıldığı belirtilmiştir. Diğer iki sikke ise imparator Severus Alexander (MS 222-235) zamanında darp edilmiştir. Ön yüzde imparatorun büstünü taşıyan sikkelerden biri arka yüzünde iki Amazon ve onların ellerinde duran sepet taşıyan Thea Pisidike ve Artemis Ephesia ile betimlenmiştir. (*RPC* VI 5419). Sikkedeki lejanta göre tarih Kibyra era'sında AC=201 (MS 225/6) yılına aittir. Öteki ise doğrudan Artemis Ephesia ile başında sepet taşıyan Thea Pisidike ile el sıkışır şekilde (*RPC* VI 5418) tasvir edilmiştir (**Cat. Num. 81-82**).

Dördüncü ve son grubu ise sepet betiminin farklı tanrı ve tanrıçalarla birlikte görüldüğü sikkeler oluşturmaktadır. İmparator Elagabalus (MS 218-222) zamanında Indos Nehrini (Dalaman Çayı) simgeleyen nehir tanrısı yatar şekilde, sol kolu içinden su akan bir testiye dayanmış sağ eliyle bir kamış tutmaktadır (*RPC* VI 5407). Sikkede saat on bir yönünde ise bir hasır sepet yer almaktadır (**Cat. Num. 79**). Bir diğer sikke ise imparator Severus Alexander'ın dönemine tarihlidir (*RPC* VI 5413). Sikke, üzerindeki tarihten anlaşıldığına göre AC=201 (MS 225/6) yılına tarihlidir. Sikkenin ön yüzünde Iulia Mamaea'nın sağa bakar büstü yer alırken arka yüzünde Nike sol elinde bir palmiye dalı sağ elinde ise bir çelenk taşımaktadır (*BMC Phrygia* 70; *RPC* VI 5413). Çelengin hemen altına ise bir hasır sepet iliştilmiştir (**Cat. Num. 83**). Öteki sikke üzerinde bir tarih yer almamakla birlikte ön yüzde imparatorun büstü bulunmaktadır (*BMC Phrygia* 65; *SNG von Aulock* 3744-5; *SNG Österreich* 1614; *RPC* VI 5416). Arka yüzde ise tanrıça Athena hafif sola dönük şekilde oturmakta ve sol kol dirseği kalkanına dayalıdır. Sağ elini uzatan tanrıça elinde küçük bir hasır sepet tutmaktadır (**Cat. Num. 28**). Dördüncü sikke ise Kibyra era'sında ΘIC=219 (MS 242/3) yılına tarihli ve imparator III. Gordianus'un büstünü taşımaktadır (*RPC* VII.1 670). Arka yüzde palmiye ve çelenk taşıyan Nike ve hasır sepet resmedilmiştir (**Cat. Num. 87**). Son sikke ise arka yüzünde birbirine bakan ve konik başlıkları olan iki Nike'nin ortaklaşa tuttukları hasır sepet betimli (**Cat. Num. 94**) olandır (*BMC Phrygia* 92; Özüdoğru, 2020: 343).

Sadece sikke darplarındaki motiflerden ve lejantlardan bilinen tanrıçaya ilişkin epigrafik tek bir kayıt bulunmaktadır. Henüz yayımlanmamış olan bu materyal bir yapı bloğu olmakla birlikte 2020 yılında kentin girişindeki otopark alanının kuzeyinde yer alan vadide

bulunmuştur. Bloğun yan yüzeylerindeki *anathrosis*'i sağlamdır. Arka yüz kaba bırakılmış ve üst solda kenet izi mevcuttur. Yedi satırlık Hellence yazıt taşıyan blok bir onurlandırma yazıtı taşımaktadır. Yazıtı göre lakabı günümüze ulaşmamış olan Ge adındaki bir kadının üç kuşak soyu ve Thea Pisidike rahibesi olduğu belirtilmiştir¹⁸⁴ (**TEpig. 56; Lev. 10.b**). Yazıt, harf karakterleri nedeniyle MS II. yüzyıla tarihlendirilebilirken rahibe Ge'nin baba adı Ἀριστοῦ|τοδῆμου şeklinde yazılmıştır. İsim içerisinde yer alan /τοσ/ hecesinin daha sonradan hafifçe silindiği fakat izlerini hala net bir şekilde koruduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Ge'nin büyükbabasının adında Φιλοκλέου<ς> *sigma* harfi ya unutulmuştur ya da diğer blok üzerinde olması beklenmektedir. Bu eksik harf ve yanlış yazım nedeniyle tarih MS II. yüzyılın sonu ile MS III. yüzyıl başları olarak düşünülmüştür. Yazıttan anlaşıldığına göre, söz konusu rahibe *sophrosyne*'si¹⁸⁵ nedeniyle (σωφροσύνης χάριν) onurlandırılmıştır.

Kentten çok uzakta olmayan iki kentte daha bu tarz betimli sikkelerin varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri Kidrama kenti iken öteki Sebastopolis kentidir (Robert, 1935: 231-234). Geç dönem yazarları Kibyra'nın kurucusu olan Kibyras ile Kidramas ve Marsyas'ın kardeş olduklarını öne sürmüşlerdir (Steph. Byz. s.v. Ταβαί; Theoph. Cont. *Chron.* II. 15). Kidramas'ın Kidrama kentinin mitolojik kurucusu olduğu konusunda şüpheler bulunmaktadır (Robert, 1935: 215-216). Fakat Kidrama'nın sikkelerine bakıldığında Kibyra'nın sikkeleri ile ortak bir nokta mevcuttur. Benzer kıyafetli tanrıçanın farklı bir tiplmesi ile karşılaşılmaktadır ve bu tipleme imparator Caligula (MS 37-41), Claudius (MS 41-54), Nero (MS 54-68), Vespasianus (MS 69-79), Hadrianus (MS 117-138), Antoninus Pius (MS 138-161) ve Elagabalus'un (MS 218-222) sikkelerinden bilinmektedir. Bu tanrıça Kibyra sikkelerinde olduğu gibi duvaklı, *khiton* ve *khimation* giyimlidir. Kimi zaman sadece ellerini iki yana açmış şekilde betimlenmekte kimi zamansa başının üstünde bir *kalathos* taşımaktadır (*RPC* I 2876, 2879; III 2286; IV.2 872-874, 946; VI 5395). Aynı zamanda, *kalathos* taşıyan bu tanrıça imparator Elagabalus (MS 218-222) zamanında üçgen alınlıklı, iki sütunlu ve girişi kemerli bir tapınak içerisinde bir yılanla birlikte betimi bulunmaktadır (*RPC* VI 5391). Benzer bir durum Sebastopolis kentinin sikke darplarında da görülmektedir. Kimi zaman sadece duvağı ve giysisiyle düz şekilde betimlenen tanrıça (*RPC* II 1241, 1246, 1247) kimi zaman başında bir *kalathos* ile görülmektedir (*RPC* IV.2 2302). Tanrıçanın Kibyra sikkeleriyle en belirgin benzerliği, başında taşıdığı sepeti sağ eliyle tutarken sol elinde taşıdığı meşalesidir (*RPC* VI 5403; 5404).

¹⁸⁴ Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

¹⁸⁵ *Sophrosyne* (σωφροσύνη) sözcüğü kendi içerisinde; ölçülülük, ılımlılık, bilgelik, sağduyu, saflık, oto-kontrol gibi anlamları taşımaktadır, bk. Liddel ve Scott, 1996: 1751 s.v. σωφροσύνη.

Kendini Kibyra'nın sikke darplarında gösteren bu sepet sembolü iki sikke üzerindeki lejant nedeniyle Thea Pisidike'ye atfedilmektedir (*SNG Finland* II 406; *RPC* II 2034). Sepet ise çoğunlukla *kiste* (*cista*) olarak anılmakla birlikte *kibotos* (κίβωτός) olarak da belirtilmektedir (*BMC Phrygia*, 140 no. 53). Bunun aksine Kidrama sikkelerindeki sepet ise *kalathos* (κάλαθος) olarak kaydedilmiştir (*RPC* IV 872-874, 946; VI 5395). Antikçağdaki sepet terminolojisine bakıldığında farklı adlandırmalar görülmektedir¹⁸⁶. MÖ IV. yüzyılda yaşamış olan şair Kallimakhos (*Cer.* 1-5, 118-133), *kalathos* adı verilen sepetin Demeter ile ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır:

“*Kalathos (sepet) geldiği zaman bağırın ey kadınlar: ‘Hoş geldin Demeter, herkesi besleyen, çokça tahıl getiren’.* Sepetin gelişini toprakta göreceksiniz, ey inisiye edilmemişler, ne çatıdan ne de yukarıdan dıksın gözünü ne bir kız ne bir kadın, saçlarını salsalar bile; oruç tutanlar da kurumuş ağızlarımızdan tükürmeyelim. Çığırın genç kızlar ve bağırın anneler: ‘hoş geldin Demeter, herkesi besleyen, çokça tahıl getiren’. Beyaz tüylü dört kısarak çekerken sepeti, dört bir köşede hüküm süren yüce tanrıça parlak bir bahar, parlak bir yaz, kış ve sonbahar getirecek gelirken bize; bir yıl daha koruyacak bizi. Biz şehirde çıplak ayakla ve başı açık yürürken ayaklarımızdan ve başlarımızdan asla zarar almayacağız. Sepet-taşıyıcıların taşıdığı sepetler altınla doluyorsa bolca altın alalım. İnisiye olmayanlar kentin prytaneion’una kadar, olanlar ise tanrıçaya hep birlikte yürüsün, altmış yaşın altında olan herkes. Elini Eileithyia’ya uzatmış gebeler ve acı içindeki yaşını başını almışlar, (onlar için) dizlerinin götürebildiği yere kadarı kafidir. Onlara Deo sanki tapınağına gelmişler gibi bolluk verecek”.

Pausanias (VIII. 25. 4-7), tıpkı Kibyra sikkelerindeki betimlere benzeyen (*RPC* IX 780-781; **Cat. Num. 91-92**) ve Demeter’e ilişkin sepet ve meşalenin bir arada olduğu bir heykel grubundan bahseder:

“... *Thelpousa’dan sonra Ladon Nehri Onkeion’daki Demeter tapınağı kıyısına akar. Thelpousialılar tanrıçaya Erinys (öfkeli) derler, Argosluların Thebai’a Karşı Seferi şiirini yazan Antimakhos da onlarla aynı fikirdedir. Dize de şöyledir: ‘Oradadır, derler, Demeter Erinys’ün tahtı’.* Söylenene göre Onkios Apollon’un oğludur ve Thelpousia’da Onkion adındaki bir alanın hakimidir; tanrıçanın Erinys olarak çağrılma nedeni de şudur: Demeter, kızını

¹⁸⁶ Kaneon (κάνεον), tarsos (ταρσός), kalathos (κάλαθος), kalathiskos (καλαθίσκος), talaros (τάλαρος), kophinos (κόφινος), phormos (φορμός), phormiskos (φορμίσκος), arrhikhos (ἄρριχος), liknon (λίκνον) sözcüklerinin tamamı hasır ya da kamıştan elde edilen sepet türlerine işaret etmektedir. Bunlardan *kaneon* ekmek, meyve adağı için kullanılırken *talaros* peynir süzmek için ya da meyve taşımak için kullanılmaktadır. *Phormos* ve *phormiskos* tahıl sepeti, *kophinos* ise küfedir; bk. Liddel ve Scott, 1996.

aramaya koyulduğu zaman dolaşırken Poseidon'un onunla ilişkiye girme arzusuyla (tanrıçayı) takip ettiğini; tanrıçanın bir kısrağa dönüşüp Onkios'un kısraklarıyla birlikte otladığını, söylerler. Poseidon da kurnazca gelir ve bir aygıra dönüşüp Demeter ile birlikte olur. Demeter olan bitene hemen sinirlense de zamanla öfkesini bir kenara bıraktığını ve Ladon Nehri'nde yıkanmak istediğini söylerler. Bu nedenle, öfkesinden ötürü Erinys, çünkü Arkadialılar öfkelenmeye 'erinyein' derler, Ladon'da yıkandığı için de Lousia (banyo yapan) olarak, tanrıçayı sıfatlandırır. Tapınaktaki heykeller ağaçtandır, yüzleri, elleri ve ayakları ise Parion mermerindendir. Erinys'ün heykeli kiste denen (sepeti) taşır ve sağ elinde de meşalesi vardır; boyunun da dokuz ayak olduğunu tahmin edebiliriz. Lousia ise altı ayak uzunluğunda görülüyor. Demeter Lousia'nın değil de Themis'in heykeli olduğunu düşünenler sandıkları şeyin asılsız olduğunu bilsinler! Demeter'in Poseidon'dan bir kız doğurduğunu söylerler, onun adını inisiye edilmeyenlere söylemeyi düşünmezler, bir de Arion adında bir at doğmuştur".

Diğer sepetler arasında dikkat çeken bir sepet türü de *liknon* (λίκνον)'dur. MS V-VI. yüzyılda yaşamış olan Aleksandrialı Hesykhios (*lex.* λ.1017. 1) *liknon*'un *kaneon* (κάνεον) ile aynı olduğunu belirtmektedir. *Kaneon*, kamış ya da sazlıktan yapılmış özellikle ekmek sepeti olarak kullanılmakla birlikte kurban törenlerinde tahıl taşınması ya da savrulması için (Hom. *Od.* III. 442, Eur. *El.* 1142) kullanılır ve kutsal olarak addedilen bir sepettir (Aiskhin. *Ktes.* III. 120). MS 810-893 yılları arasında yaşamış olan Photios (*lex.* λ.224. 14-16, 17-19) ise *liknophoros* (λικνοφόρος – sepet taşıyan) başlığını taşıyan iki sözlük girdisinde şöyle belirtmektedir: 'Ο φέρων τὸν λίκνον· καὶ γὰρ μυστικὸν τι σημεῖον τῆς Δημητρίου τροφῆς ἐτίθετο ἐπὶ τῶν λίκνων (Phot. λ.224. 14-16), "*liknon taşıyan kişi. Zira liknon'ların içine Demeter'in yiyeceği konan bir çeşit mistik semboldür*". Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτίθειον ἔστιν· ὁ δὲ τοῦτο φέρων λικνοφόρος λέγοιτ' ἄν (Phot. λ.224. 17-19), "*liknon bütün ritüel ve kurbanlar için gereklidir. Bunu taşıyana da liknophoros denirmiş*". Lexica Segueriana'da ise (λ.277. 7-9) aynı terim ὁ φέρων τὸ λίκνον. ἔστι δὲ τοῦτο μυστικὸν τῆς Δημητρίου τροφῆς σημεῖον. ἔστι δὲ ὁ ἐπὶ τῷ λίκνῳ πλακοῦς καὶ ἄλας - "*liknon taşıyan kişi. Bu da Demeter'in yiyeceğinin mistik sembolüdür. Ayrıca liknon'un üzerinde bir kek ve tuz vardır*" şeklinde belirtilmiştir. *Lexicon Patmense*'de (155.11-12) ise εἰώθεισαν γὰρ ἐν τοῖς μυστηρίοις λίκνα βαστάζειν, καὶ σῖτον ἐπ' αὐτοῖς, σημεῖον τῆς ἡμέρου τροφῆς, "*Mysteria'da liknon'ların, ayrıca işlenmiş yiyeceğin sembolü olan ekmeğin taşınması gelenekmiş*" şeklinde belirtilir.

Söz konusu bu anlatılara istinaden Demeter'in hem bir sepet hem de meşale ile bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde iki aslan ve biga ile betimlenen tanrıçanın (*RPC* VI 5406; *BMC Phrygia* 93) ana tanrıça ile bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (**Cat. Num. 78, 93**). Ana tanrıçanın tapınım gördüğü yere göre çeşitli adlar aldığı bilinmektedir. Strabon (X.3.12) ana

tanrıça Rhea, Agdistis, yüce tanrıça, yer adlarına istinaden Idaia, Dindymene, Sipylene, Pessinuntis, Kybele ve Kybebe olarak da adlandırıldığını belirtir. Ana tanrıça aynı zamanda annelik duygusu ve bağlılığı söz konusu olunca Hellenlerin Demeter'iyile de bir bağ kurmuştur¹⁸⁷ (Roller, 1999: 169). Cornutus (28) Demeter'in de toprak ile bağlantılı olduğunu bu nedenle eski insanların ürün ve besin getirdiği için ona Demeter demelerinin altında *Ge Meter* olduğunu veya *Meter Deo* adıyla andıklarını dile getirir. Demeter'in sepetle olan bağı onun adına kutlanan bir gizem kültüyle yakından ilişkilidir. Tören sırasında taşınan bu yuvarlak hasır sepetlerin üzeri örtülü olup içerisinde ne olduğu yalnızca inisiye edilmiş kişilerce bilinmektedir. Sadece kadınların katılabildiği bu ritüel Thesmophoria ile bağlantılıdır (Burkert, 2011: 158). Meşale ise genel anlamda khthonik bir anlam taşımaktaysa da bunun ötesinde gece vakti gerçekleştirilen ritüellere de işaret etmektedir (Summers, 1996: 352). Meşalenin kullanımı bilhassa Demeter'in Eleusis ritüellerinden bilinmektedir. Aleksandrialı Clemens (II.21.2-22.1) Eleusis misterlerinin ritüelini şu şekilde aktarır: “*Eleusis misterlerinin tertibi şöyledir: ‘Oruç tuttum, karışımdan (kykeon) içtim, sepetten (kiste) aldım, ritüelimi icra edip sepete (kalathos) koydum, sepeti (kalathos) de sepete (kiste) koydum’.* Hoş görüntüler ve tanrıçaya da uygun. Bu tür ritüeller aslında geceleyin, ateş başında ve yücegönüllülükle gerçekleştirilir”. Persophone'nin arayışını temsil eden (Hym. Hom. Dem. 45-63) Demeter ritüelinin tüm gece boyunca sürer ve Persephone bulunduğu zaman meşaleler atılarak sonlandırılır. Ritüele ilişkin bu anlatılar Thesmophoria için uygun olabileceği gibi Eleusis misterlerine uygundur (Farnell, 1907: 181).

Thea Pisidike'nin ikonografik olarak tasviri onun kökeni olan ana tanrıça kültüne dayandığını belirtmektedir. Başında taşıdığı sepet ve elinde tuttuğu meşalesiyle Demeter'in mistik ritüellerle olan bağlantısı vurgulanmıştır. Kıbyra'da bu nedenle Demeter ile bir tutulmuş olması muhtemeldir. Kent kırsalında yer alan mezar sahibi Sabazios ve Demeter rahibesi Nana (*I.Kıbyra* 272) da bu mistik inancın üyesi olmalıdır. Benzer bir mistik külte bağlı olan Sabazios ile kökeni yerel bir tanrıçaya dayandırılan buradaki Demeter'in bir şekilde Hellenleştiği sonucuna varılabilir. Kent özelinde Thea Pisidike olarak anılması ise bir ihtimal kent içerisinde Pisidia halkının yoğunluğunu ve kendilerine ilişkin bir kült oluşturdıklarını düşündürmektedir. Nitekim kentten çok da uzakta olmayan Acıpayam Ovasındaki modern yerleşimler olan Dodurga, Yazır, Gümüş, Kumafşar, Dereköy, Bedirbey'deki geniş bir grup yazıt da burada Pisidia kökenli bir inancın geliştirildiğini göstermektedir (Labarre, 2021: 315). Sikkelerde

¹⁸⁷ Ana tanrıça, Vermasseren'in (1977, 10) belirttiği üzere Aphrodite, Artemis, Persephone olarak da nitelendirilmektedir. Demeter'in Anadolu kökenleri için ayrıca bk. Işık, 2013.

bulunan betimden yola çıkarak, Kidrama ve Sebastopolis sikkelerinde de görüldüğü ve özellikle geç dönemde Kidrama'nın da Kibyras mitinde bir kardeş olarak kabul edildiği için bu kentlerde de bir Pisidia halkının yoğunluğu söz konusudur (Robert, 1935: 231).

2.2.7. Theoi Megaloi Synnaoi

Kayıtlara göre, Kibyra teritoryumunda bulunan Uylupınar'da 1994 yılında ev temel inşaatı sırasında bulunan bir grup bloğun bir *baptisterion* inşasında kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yazıtlı bloklardan ikisi aynı kişi tarafından, biri Kyrios Ano Theos'a öteki Theoi Megaloi Synnaoi'a adanmıştır (Corsten, Horsley ve Kearsley, 1997: 54-55; Horsley, 1999: 70 no. 103; 104-105 no. 184; *I.Kibyra* 93-94) (**TEpig. 57; Lev. 11.a-c**). Kimliği bilinmeyen bu tanrılar iki şekilde nitelendirilebilir: İlki tanrıların bir özelliğini ortaya koyan *synnaoi*, yani 'ortak tapınakta tapınım görmeleri' yken ikincisi kimliklerini saklar şekilde belirtilen ve ulu tanrılar olarak çevrilebilecek olan *Theoi Megaloi* (θεοὶ μέγαλοι) ifadesi.

Synnaoi (σύνναοι), birden fazla tanrının aynı tapınakta tapınım görmesi anlamına gelmekteyken Hellenistik Dönem'de kralın, Roma Dönemi'nde ise imparatorun mevcut tapınımlarla aynı tapınakta yer alması anlamını taşımaktadır (Nock, 1930; Steuernagel, 2010). T. Corsten, G. H. R. Horsley ve R. A. Kearsley (1997: 54-55 no. 2; Horsley, 1999: 104-105 no. 184; *I.Kibyra* 94), MÖ yak. 262 yılına tarihlenen ve Ephesos'ta θεοὶ σύνναοι olarak belirtilen Mısır kökenli İsis, Sarapis ve Anubis'in (*I.Ephesos* IV. 1231) buradaki tanrılar olabileceğini ucu açık bir yorum ile bırakmışlardır. Belirtilen yazıtta geçen Σαράπι[ιδι], Ἴσιδι, | Ἀνούβιδι | θεοῖς συννάοις ifadesinden Sarapis, İsis ve Anubis'in Ephesos'ta ortak tapınım alanları olduğu bilgisi edinilebilmektedir. Fakat aynı yazıtta yakın bir tarihte, MÖ yak. 200, Priene'de (*SEG* XV 688) dikilen başka bir yazıtta yer alan [τῶι] | Σαράπιδι καὶ τῇ Ἴσιδι καὶ τοῖς θεοῖς τοῖς συννάοις? ifadesinde Sarapis ile İsis'in ortak tapınağı paylaşan tanrılardan (*theoi synnaoi*) ayrı bir şekilde belirtildiği görülmektedir. Ephesos'taki durumun aksine Priene'de Sarapis ve İsis'in ortak tapınakta tapınım görmediği aşikardır¹⁸⁸.

¹⁸⁸ Benzer fakat Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen diğer örnekler için ayrıca bk. Bosch 1967: 245 no. 184: [Διὶ] Ἡλίῳ Μεγάλῳ Σα[ράπιδι καὶ] | [τοῖς] συννάοις θεοῖς = *Zeus Helios Megalos Sarapis ve ortak tapınağı paylaşan tanrılara*; Bosch 1967: 246 no. 185: Διὶ Ἡλίῳ Μεγάλῳ Σαράπιδι καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς = *Zeus Helios Megalos Sarapis ve ortak tapınağı paylaşan tanrılara*; *I.Side* 16: Διὶ Ἡλίῳ | μεγάλῳ | Σαράπιδι | καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς = *Zeus Helios Megalos Sarapis ve ortak tapınağı paylaşan tanrılara*; Laumonier 1934: 378 no. 41: [Ἀπόλλωνι καὶ Ἑκάτῃ καὶ τοῖς συννάοις [θεοῖς —] = *Apollon, Hekate ve ortak tapınağı paylaşan tanrılara*; Marek 1993 no. 24: Διὶ, Ἡλίῳ, Σαράπιδι καὶ τῇ κυρίᾳ Εἰσιδι | καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς = *Zeus, Helios, Sarapis ve Kyria İsis ve ortak tapınağı paylaşan tanrılara*.

Bu tanrıların *synnaoi* olmasının yanı sıra Theoi Megaloi olarak adlandırılması da önemli bir konudur. *Megaloi* (μέγαλοι) sıfatıyla tapınım gören tanrılar Samothrakeli (=Semadirek Adası, Yunanistan) tanrılardır. Söz konusu tanrılar üzerine en geniş çalışma S. G. Cole'a (1984) aittir. S. G. Cole'un (1984, 139-169) çalışmasına göre bu tanrılar çoğunlukla ya Samothrakeli tanrılar (θεοὶ Σαμόθρακες) ya da Samothrake'deki tanrılar (θεοὶ οἱ ἐν Σαμοθράκη) şeklinde adlandırılmaktadır. Buradaki tanrıların *synnaoi* (σύνναοι) olarak adlandırılması ve Samothrake'deki tanrıların bu tarz bir özelliğinin bulunmaması nedeniyle bu tanrıların burada bahsi geçen *theoi megaloi* olamayacağı düşünülmelidir. Bu sebeple de Samothrakeli tanrılar konusu dışarıda bırakılmıştır.

Theoi Megaloi ifadesine farklı bir yorum Scaliger tarafından getirilmiş ve O. Kern (1919), B. Hemberg (1950), R. du Mesnil du Buisson (1973) ve R. S. P. Beekes (2004) tarafından tartışmalar sürdürülerek Scaliger'in önerisi kabul edilmiştir. Bu öneriye göre, *Kabeiroi* sözcüğü ile bağlantılı olan semitik kökenli *k(a)bir* kelimesi "büyük, önemli" anlamına gelmektedir ve doğrudan (*Theoi*) *Megaloi* ifadesini karşılamaktadır (Kern, 1919: 1398-1399; Hemberg, 1950: 318-320; Beekes, 2004; Lacotelli, 2017: 115). Söz konusu kelimenin semitik orijini araştırıldığı için de *Kabeiroi*¹⁸⁹ denilen tanrıların kökenleri *Phoinika* (Fenike)'de aranmıştır¹⁹⁰. Bu anlatıyı en açık şekilde R. du Mesnil du Buisson (1973) ele alır. Fenike mitolojisini Bybloslu Philon'un eseri üzerinden pek çok farklı veriyle yorumlayan R. du Mesnil du Buisson (1973: 99-104), bu tanrıları Fenike'de *kabirim* olarak anılan ve bu tanrılar arasında bilinen Shahr ve Shalim isimli tanrılarla bağdaştırır. Söz konusu tanrıların şafak ile alacakaranlığı temsil ettiğini de ayrıntılayarak aktarır. Ona göre bu tanrılar daha sonradan Hellenlerin Dioskurlarıyla özdeşleştirilmişlerdir (du Mesnil du Buisson 1973: 104-111). Ancak daha önceki çalışmalarda, bu kelimenin semitik kökenli dillerdeki uyumu önemli olsa da söz konusu tanrıların kökenlerinin Fenike'de aranması konusu kabul görmemiştir (Hemberg, 1950: 28).

Strabon'un Thasoslu Stesimbrotos'tan (MÖ yak. 470-420) yaptığı alıntılarda ve Damaskoslu Nikolaos'un anlatısında *Kabeiroi*'un kökenlerinin Phrygia Bölgesi'nde olduğu, bu ismin ise Berekyntia'da bulunan bir dağdan ya da dağlık alandan türediği görülmektedir (Str. X. 3. 7, 15, 20; Nikolaos fr. 54.18-20; Beekes, 2004: 468). Aynı zamanda Pergamon'da da kendini gösteren *Kabeiroi*, Pausanias'ın (I. 4. 6) belirttiğine göre önceleri Pergamon toprakları *Kabeiroi* için kutsaldır. Burada bulunan ve MS 166-215 yılları arasına tarihlenen bir yazıta göre,

¹⁸⁹ *Kabeiroi* hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bk. Hemberg, 1950; Daumas, 1998; Graf, 1999; Cruccas, 2014.

¹⁹⁰ Krş. Sayce, 1925: 163.

Uranos'un çocukları olarak Kabeiroi Zeus'un doğumuna tanıklık etmişlerdir (*CIG* 3538; Robert, 1981: 359). Benzer şekilde Aelius Aristides (*Orat.* 55) de buradaki en eski *daimon*ların bu tanrılar olduklarını ve kuvvetli rüzgarları dindirebilecek ritüel ve gizil güçlere sahip olduklarından söz eder. Antik yazınlar, sikke darpları ile epigrafik ve ikonografik materyalleri inceleyen araştırmacılara göre Kabirlerin kültürünün geniş bir coğrafyaya yayıldığı gözlemlenmektedir (Kern, 1919, Hemberg, 1950; du Mesnil du Buisson 1973; *LIMC* VIII/1, 820-828; Yılmaz, 2002; Güven 2014).

B. Hemberg (1950: 27), doğrudan Theoi Megaloi olarak adlandırılan tanrıların ya Kabeiroi ya da onların senkretizme uğradığı Dioskurlar ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Kabirlerin Phrygia'dan adalar vasıtasıyla Hellas'a geçtiği ve geniş bir yayılıma sahip olduğu görülmektedir. Bunun tam aksi yönünde ise Spartalı ikiz tanrılar olan Dioskurların da Samothrake Adası üzerinden Küçük Asya'ya gelerek buradaki Kabirlerle senkretizme uğradığı görüşü yaygındır (Chaputhier, 1929: 68-69; Bowden, 2015: 35). Zira sadece Kabirler, Dioskurlar ve Hellenistik Dönem'de ünlenen Samothrakeli Tanrılar¹⁹¹ Theoi Megaloi olarak adlandırılmış; Kabirler ise Anakes, Idaioi Daktyloi, Korybantes/Kuretes, Penates, Telkhines ile de bir tutulmuşlardır (Hdt. II.51; Str. X. 3. 7; Clem. II. 19. 4; *LIMC* VIII/1, 821; Mitropoulou, 1996: 154; Cruccas, 2014: 300; Bulba, 2019: 145). Antik kaynaklar bu tanrıların sayısı hakkında farklı veriler sunarken bir gizem dini olması nedeniyle isimler ve ritüeller hakkında sessiz kalırlar (Paus. IX. 25. 5). MÖ 64/3-MS 24 yılları arasında yaşayan Strabon (X. 3. 21) isimlerinin gizli olduğunu (τὰ δ'ὀνόματα αὐτῶν ἐστὶ μυστικά) belirtirken MÖ 64-MÖ 4(?) arasında yaşamış olan Damaskoslu Nikolaos (54. 18) ve MS IV-V. yüzyılda yaşamış olan Nonnos birbirinden farklı isimler verir. Damaskoslu Nikolaos (*fr.* 54. 18) ellerinde bir *cista hiera* taşıdıklarını ve birinin Tottes ötekinin Onnes isminde olduğunu belirtmektedir. Nonnos (*Dion.* XIV.19-22) ise Alkon ve Eurymedon olarak kaydetmiştir. Nonnos'a göre, bu tanrılar isimlerini anneleri Trakyalı¹⁹² Kabeiro'dan alırlar ve babaları ise Hephaistos'tur¹⁹³. Bu nedenle de demircilikte ustadırlar (Kallim. *Aetia* 115). Yaklaşık MS 150-215 yılları arasında yaşayan Aleksandreialı Clemens (I. 2. 16P) Kabeiroi'a Korybantes de dendiğini ve bunların Kabeiroi ile aynı ritüelleri uyguladığını belirtir.

Theoi Megaloi şeklinde atfedilen ve Kabeiroi ile birlikte anılan, Kibyra'ya en yakın materyal Lykia kenti olan Tlos'ta görünmektedir. Yazıta göre tiyatronun inşasına ödenek sağlayanlar arasında Dionysos rahibi ve Theoi Megaloi Kabeiroi başrahibi olan Aristides'in

¹⁹¹ Samothrakeli Tanrılar hakkında ayrıca bk. Cole, 1984.

¹⁹² Nonnos, XXVII.120'de Lemnoslu olarak bahseder.

¹⁹³ Pergamon'daki bir yazıta göreyse Uranos'tur, bk. *CIG* 3538.

inşa için üç bin drakhma ödeme yaptığı görülmektedir¹⁹⁴. Theoi Megaloi olarak anılan bir diğer Kabeiroi yazıtı ise Didyma'dan bilinmektedir. Bu yazıtta Kabeiroi, kendine özel olan *kotarkhos* (κώταρχος) rahipliği ile birlikte anılır (*I.Didyma* 252). Miletos'ta ise bu tanrılar imparatorluk kültürüyle birleşmiş ve "Theoi Sebastoi Kabeiroi" olarak anılmışlardır (*Miletos* 65). Aynı şekilde Miletos'ta Megaloi Theoi Kabeiroi'a ait bir *loutrophoros*'un olduğu görülür (*Miletos* 375*5). Bir *loutrophoros*'un varlığı bu tanrıların su ile ilişkili olabileceğini de düşündürür, ki özellikle Kabalia Bölgesi'nde Dioskurların bir tanrıça ile betimlendiği¹⁹⁵ noktaların çoğu su kaynaklarıyla yakından ilişkilidir. Pergamon'daki bir yazıtta da Theoi Megaloi Kabeiroi ile birlikte kullanılmıştır (*IvP* II 332). Bu kısım dışında kentin komşusu olan Balboursa içinde G. Cousin (1900b: 338) tarafından kayda alınan bir yazıt da iki yanda atlı Dioskurlar ve orta kısımda yer alan bir tanrıça motifi barındırır, yazıtında ise bu adağın *Megaloi Theoi* için yapıldığı yazılıdır¹⁹⁶.

Hellen sanatında çok yer edinmeyen bu tanrıların MÖ 200'de Syros Adası ile II. Eumenes'in son yıllarına yakın bir tarihte (MÖ 162-160 arasında) Pergamon'da¹⁹⁷ darp edilen sikkelerde Dioskurlar'a benzer şekilde tasvir edildiği görülür (*CNG Auc.* 109 (9/2018), lot 147; *CNG* 67, Lot: 599; Meadows, 2013: 173-174, 184-186). Bu tanrılar *klamys* giymiş şekilde başlarında yıldızlarla, ellerinde de asalarıyla betimlenmiştir. Sikke lejantının olmaması durumunda bu betimler Dioskurlar'dan farklı değildir. Sikkenin ön yüzünde Demeter'in bulunması önemli olarak görülmektedir. Zira Pausanias'ın (IX. 25. 5) belirttiğine göre Kabeiroi kültü Ana Tanrıça ile ilişkilidir. Nitekim Strabon (X. 3. 15) da gizem dini olan Kabeiroi kültüründe tanrıça Rhea'nın tapınım gördüğü yere göre Kybele, Kybebe ya da Dindymene olarak adlandırıldığını söyler. *Megaloi Theoi*'un tapınım gördüğü yerlerde de çoğunlukla bir Megale Thea ile karşılaşılmaktadır (Hemberg, 1950: 30). Bu nedenle Kibyra-Balboursa teritoryum sınırında ve Balboursa'nın dağlık alanlarında bulunan Dioskur ve tanrıça betimlemelerinin¹⁹⁸ kökenleri *Kabeiroi* ve ana tanrıça *Kybele* olmalıdır (Chapoutier, 1929: 67-69).

¹⁹⁴ TAM II.2 550-551: οἷδε εὐσεβῶς διακείμενοι πρὸς τοὺς Σεβασ[τοὺς] | καὶ φιλοδόξως πρὸς τὸν δῆμον ἐπηγγίλα[ντο] | εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ θεάτρου· | Ἀριστείδης Ἀντιγένους τοῦ Ἀριστείδου | ὁ ἱερεὺς Διονύσου διὰ βίου καὶ ἀρχιερ<ε>ὺς || θεῶν μεγάλων Καβίρων (δραχμὰς) τρισχ[ιλίας] ...

¹⁹⁵ Dioskurlar ve tanrıça için bk. bu tezde Atlı Tanrılar Dioskurlar.

¹⁹⁶ Chapoutier, 1935: 25 no. 3.

¹⁹⁷ Pergamon'daki Kabeiroi kültü ile ilişki bk. Hansen, 1971: 434-441; Bremmer, 2014: 41-42.

¹⁹⁸ Bu konudaki yayınlar için ayrıca bk. Chapouthier, 1929: 67-69; Delemen, 1995; Smith, 1997; 2018: 128-133; Horsley, 1999: 30-37; Tosun ve Aydın, 2015; Beceren, 2018: 11-19; Özudoğru, 2020: 317-318.

2.2.8. Theos Hypsistos

Theos Hypsistos çoğunlukla tek bir tanrıya işaret etmektedir. Adı “en yüksekteki tanrı” anlamına gelen bu tanrıya tapınım çoğunlukla Pontos, Lydia ve Phrygia bölgelerinde görülmektedir (Graf, 2005a: 651). *Theos hypsistos* inancının monoteistlik inanışların gelişiminin bir parçası olarak Roma İmparatorluk Dönemi’nde oluştuğu düşünülmektedir (Milner, 1998: 27 no. 58). Bu durum da bölgede Hristiyan ya da Yahudi cemiyetlerinin varlığını düşündürmektedir (Eraydın, 2002: 88 dn. 564). P. Trebilco’ya (1991: 128) göre Roma İmparatorluk Dönemi’nde imparatorların yönetim ve idari güçleri karşısında yerel tanrıların güçlerinin sönük kalmasını önlemek için bu tanrılara üstünlük belirten *hypsistos* sıfatı verilmiştir. Bu şekilde de yerel tanrıların daha önemli olduğu vurgulanmaktaydı. Çoğunlukla Zeus ile görülen bu sıfat Helios, Mithras, Asklepios, İsis, Serapis, Aion, Attis, Sabazios ile, hatta semavi dinlerde Hristiyanların ve Yahudilerin tanrısı ile de özdeşleştirilmiştir (Graf, 2005a: 650; Mitchell, 2010: 171-174; Karakuş, 2018: 5). Yazıtlarda başka bir tanrının adının geçmemesi ya da tanrıya ait betim, kabartma vb. bir figür yer almadığı müddetçe *theos hypsistos* şeklinde anılan bu tanrının bir pagan tanrısı mı yoksa semavi dinlerdeki tek tanrı mı olduğunu ayırt etmek oldukça güçtür.

Kibyra teritoryumu içerisinde *theos hypsistos*’a ait N. P. Milner (1998: 27 no. 58) tarafından 1984 yılında kayda alınmış tek bir yazıt mevcuttur. Gölhisar Gölü’ndeki adadan Sorkun’a taşındığı ve yazı taşıyıcısının mezar steli şeklinde silindir bir formda şekillendirildiği dışında stel hakkında başka bilgiye yer verilmemiştir. İki satırlık yazıttan stelin *theos hypsistos*’a adandığı anlaşılmaktadır (**TEpig. 58**). N. P. Milner’in (1998: 111 no. 58) kataloğunda fotoğrafı yer alan eserin gövdesi üzerinde sol yana doğru bir betim (hayvan?) göze çarpmaktadır. Betim hakkında ne N. P. Milner ne de T. Corsten bir yorum yapmaktadır. Üzerinde betim bulunan örnekler genellikle tarımsal kökenli yerel bir tanrıya işaret etmektedir (Drew-Bear ve Naour, 1990: 2036-2037).

2.3. Roma Tanrıları

2.3.1. Dea Roma / Thea Rhome

2.3.1.1. Tanrıçanın Kimliği

Latince Dea Roma, Hellence Thea Rhome ya da Türkçede Tanrıça Roma olarak adlandırılan bu tanrıçanın kökenleri Hellen dünyasında aranmıştır. Söz konusu tanrıça tüm Roma halkının ve otoritesinin kişileştirilmiş (*personificatio*) halidir. Tanrıça hakkında kapsamlı

bir araştırma yayımlayan R. Mellor (1975) tanrıçanın kökenlerini Hellen dünyasında arar¹⁹⁹. Çünkü Cicero'nun zamanından önce Roma sözcüğü kentin kendisini ifade etmektedir; bu nedenle de MÖ II. yüzyıl İtalya'sında Roma sözcüğü bir kişileştirme olarak anlaşılmamaktadır (Mellor, 1975: 14). F. Baz (1998: 21) Dea Roma'nın kültünü Hellenistik Dönem'deki hükümdar kültürünün bir devamı olarak nitelemektedir. Ona göre, Roma'nın hakimiyeti altında yaşamlarını sürdüren halkların Roma devletinden gelen yöneticilerden ziyade devletin tamamını kapsayan bir tanrıçaya ihtiyaç duymuşlar ve Roma'nın gücünü ve tüm egemenliğini barındıran bir tanrıça yaratmışlardır. F. Baz (1998: 21, dn. 123) bu ismin seçilmesinin sebebini Aeneas'ın önderliğinde Troia'dan yola çıkanlar arasındaki esir kız Roma miti (Dion. Hal. I. 72. 2) ile bağdaştırırken, R. Mellor (1975: 17-19) bu tanrıçanın söz konusu kız ile bağlantısı olmadığını belirtir. Tanrıça daha sonraları *Euergetis*, *Epiphanes*, *Nikephoros*, *Hegemon* gibi *epitheta* da edinmiştir (Baz, 1998: 23).

Tacitus'un (*Ann.* IV. 56) anlatısına göre bilinen en eski Dea Roma kültü MÖ 195 yılına tarihli olup Smyrna'da yer almaktadır (Mellor, 1975: 15, 51-52; Baz, 1998: 22; Karayaka, 2007: 227). Bunun haricinde Assos kentinde, Augustus-Tiberius arasındaki bir döneme ait olduğu düşünülen yazıttan *kosmos'un hayırhahı tanrıça Roma Euergetis'e* sunulan bir heykel adağı bilinmektedir (*I.Assos* 20).

2.3.1.2. Kaynaklar

Kibyra'da Dea Roma'ya ilişkin veriler epigrafik veriler Roma ile Kibyra arasında imzalanan bir anlaşma metninin son satırlarında, ardından MÖ 167 yılı civarında Kibyra'nın Aphrodisias/Plarasa ve Tabai ile yaptığı anlaşma metninde yer edinmektedir. MÖ 174 yılında Roma ile yinelenen anlaşma metninin son dört satırında yazılmış olan anlaşmanın (*foedus*) bir kopyasının bronz bir tablete yazılıp Roma'daki Zeus Capitolinus tapınağına dikilmesi belirtilirken Kibyra'da altından olması kararlaştırılan Dea Roma heykelinin kaidesine işlenmesi kararlaştırılmıştır²⁰⁰ (Meier, 2019: 9-40; Özudoğru, 2020: 99, 291). Kent içerisinde her ne kadar bir rahiplik, tapınak gibi bir oluşum olmasa da Dea Roma'nın altından heykeli, Roma'ya bağlılık adına bir kült heykeli görevi görmektedir. Buna karşın Aphrodisias/Plarasa ve Tabai

¹⁹⁹ Thea Rhome / Dea Roma hakkında detaylı bilgi için bk. Mellor, 1975; 2016.

²⁰⁰ Meier, 2019: 15 : "... ταύτας δὲ τὰς συνθήκας εἰς χ[άλ]κωμα ἀναγραφάτωσαν καὶ ἀναθέτωσαν ἐμ[ὲν] | Ῥώμῃ ἐν ταῖς ἱερῶν τοῦ Διὸς τοῦ Καπετωλίου, ἐν δὲ [Κιβύραι] | ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς Ῥώμης, ἣν ἐψηφίσαντο χρυσ[ῆν]".

ile Kibyra'nın Roma'ya karşı durmamaları üzerine ağır sonuçları olan anlaşma metninde²⁰¹ de yemin edilen tanrılar arasında Dea Roma da yer almaktadır (*I.Kibyra 2; Iaph2007* 8. 210). Ağır şartlar taşıyan bu yemindeki diğer tanrılar arasında dosthane ilişkiler için Zeus Philios, uyum için Homonoia da yer edinmektedir. Kentte bulunan anlaşma metinleri dışında Dea Roma'ya ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Fakat Halikarnassos'ta bulunan bir yazıt kentte Dea Roma için önemli bir veri ortaya koymaktadır. Söz konusu bu yazıt MÖ 140-110 yılları²⁰² arasına tarihlendirilmekte ve kentin Hellenistik Dönem'de ev sahipliği yaptığı bir festival / bayram ile ilgili bilgi vermektedir. Yazıt Halikarnassoslu Drakontomenes isimli bir koşucunun onurlandırma yazıtıdır (*Syll*³ 1064; *SEG XIV* 728; *XXXIV* 1066). Yazıtta adı geçen şahıs Kibyra kentinde Dea Roma adına düzenlenen *Rhomaia* festivalinde *diaulos* (400 metre) koşusunda yarışmış ve bu yarışmanın galibidir²⁰³ (*TEpig. 59*). Dea Roma adına bir festival / bayramın kentte kutlanıyor oluşu tanrıçanın kent içerisinde bir kültünün varlığına işaret eden, heykelden sonra, ikinci önemli veridir. Rhomaia festivali Roma'nın bağlaşıklarınca, onların desteğini alan kentler tarafından kurulabildiği gibi Roma'dan destek görmek isteyen kentlerin kendilerini göstermeleri için de kutladıkları görülür²⁰⁴. Bu festivallerde kurbanların yanısıra en kalıcı ve etkileyici yön olarak oyunlar ve yarışlar öne çıkardı. Atletik yarışmalar, müzikal ve tiyatral gösteriler, gladyatör ve hayvan dövüşleri festival kapsamında yer alan etkinliklerdir (Mellor, 1975: 165-180).

Rhomaia festivali imparatorluk sürecinde imparatorluk kültüne dahil olur²⁰⁵. Tanrıçanın tek başına tapınım görmesi durumunda *Rhomaia* (Ρωμαία) festivali; bir imparator ile tapınım görüyorsa *Rhomaia Sebasta* (Ρωμαία Σεβαστή) festivali olarak adlandırılabilirdiği gibi doğrudan *Kaisareia* (Καيسάρεια) olarak da anılmaktadır (Baz, 1998: 23; van Nijf ve van Dijk, 2020). Kibyra'da Hellenistik Dönem'de kurulan Dea Roma kültü ve *Rhomaia* festivali, Roma İmparatorluk sürecinde muhtemelen imparatorluk kültü kapsamında *Kaisareia* olarak

²⁰¹ S. Şahin (2014: 53 dn. 3) bu yazıtın Lykia'daki Dea Roma kültüne ilişkin en erken veri olduğunu belirtir; krş. Mellor, 1975: 37.

²⁰² Yazıtın tarihi konusunda tartışmalar bulunmaktadır. *Syll*³'te MÖ 50 yılına tarihlendirilirken Y. Kalliontzis (2016) yazıtta geçen Amphiareia – Rhomaia festivalinden ve Drakontomenes'in Kos'taki kayıtlarından yola çıkarak bu tarihlendirmeyi değiştirmiştir. Ayrıca bk. van Nijf ve Williamson, 2016.

²⁰³ Yazıtın ilk çalışıldığı zamanlarda Kerkyra olarak önerilen kentin adı daha sonraları J. Robert tarafından yeniden çalışılmış ve söz konusu kısmın Kibyra olduğu öne sürülmüştür, bk. *SEG XXXIV* 1066.

²⁰⁴ Smyrna (Tac. *Ann.* IV. 65) kenti Rhomaia'nın kurulmasıyla Roma ile ittifak kurmak isteyen kentler arasındadır, benzer şekilde Alabanda (Liv. XLIII. 6. 5) kenti de buna örnek olarak gösterilmektedir, Mellor, 1975: 135; bk. van Nijf ve van Dijk, 2020, dn. 21

²⁰⁵ Festival hakkında daha detaylı bilgi için bk. Mellor, 1975: 165-180; 2016: 982; van Nijf ve van Dijk, 2020.

adlandırılmış olmalıdır. Kentte özellikle MS I. yüzyılda üstün başarılar gösteren ve Caesar Augustus'un da rahibi olan Quintus Veranius Philagros'un *Kaisareia* festivalinde harcanmak üzere yeterli bir süre için 54.000 Rhodos *drakma*'sı bağışladığı bilinmektedir (**TEpig. 5; Lev. 2.a**). Buradaki festivaller *Rhomaia*'nın Roma imparatorluk kültü kapsamında devamı niteliğinde olmalıdır.

Miletos'ta bulunan bir yazıtta Dea Roma'nın festivaline ilişkin sorumluluklar şu şekilde kaydedilmiştir: Romalıların *demos*'unun ve Dea Roma'nın rahipliğini satın alan kişi 20 yaşından küçük olmamak kaydıyla *tamias* ve *basileis*'e bir rahip kaydettirir. Bu rahip üç yıl sekiz aylığına görevde kalır ve ardından bu görev için aynı süreçte görevli olması için görevini devredebileceği bir rahip belirler. Görevdeki rahip *Zeus Telesiourgos* tarafından kutsandıktan sonra *tamias*'tan 60 *drakhma* alarak Taureon ayının ilk gününde Romalıların *demos*'u ve Dea Roma için yetişkin bir hayvan adayı sunar. Rahip ile birlikte genç *gymnasiarkhos*'lar organizasyonların görev dağılımlarını üstlenirler ve olabildiğince görkemli yarışmalar düzenlerler. Bu yarışmalar arasında aynı ayın son sekizinci gününde çocuklara ait *palaestra*'da atletik müsabakalar, meşale yarışlarını da içeren bir yarışma düzenlerler. Buradaki göreve *paidonomos*'lar dahil olurlar. *Rhomaia*'da kullanılan silahlar daha sonra, henüz bir tapınak inşası (*Romaion*) olmadığı için, gençlere ait *gymnasion*'da Dea Roma'ya adanır. Rahip her ayın ilk gününde de 10 *drakhma*'sı *tamias* tarafından ödenen bir kurban kesimi gerçekleştirir (*Miletos* 12).

Kentteki sikke darplarında Dea Roma betimlerden ziyade lejantlardan bilinmektedir. Sikkelerden birinin ön yüzündeki betim *RPC*'de Caracalla olarak gösterilirken lejantta [PΩ]MH AΔPIAN[H] (=Roma Hadriana) yazması nedeniyle tanımlama 'Dea Roma'nın sağa bakar şekilde büstü' olarak yapılmıştır (*RPC* III 2306A). Arka yüzde ise KIBYPATΩN lejantlı sola dönük şekilde resmedilmiş, sağ elinde mızrak, sol elinde *parazonium* tutan, miğfer takmış Ares motifi (**Cat. Num. 20**) yer almaktadır. Ön yüzdeki betime daha sonradan yazıldığı bu lejantın darp edildiği önerilmiştir. R. Mellor (1975: 118) ise söz konusu sikkedeki lejantın imparator Hadrianus'un Roma'ya Dea Roma kültürünü götürmesi ve orada bir tapınak kurmasıyla açıklamıştır. Öteki sikkenin ön yüzündeki betim aynı olup lejant ΘΕΑ ΡΩΜΗ (=Tanrıça Roma / Dea Roma) şeklindedir (*RPC* III 2306B); arka yüzde ise tanrı Dionysos sola bakar şekilde, ayakta, sağ elinde *kantharos* sol elinde *thyrsos* tutmakta ve hemen sağında bir panter betimi yer almaktadır (**Cat. Num. 33**).

2.3.1.3. Değerlendirme

Kibyra’da üzerinde Dea Roma’nın altın varakla kaplanmış bir heykelini taşıyan anıtsal kaidenin varlığı, ilki MÖ 188 yılında düzenlenen antlaşma neticesinde, kentin Roma ile ilişkilerini kutsallaştırdığını göstermektedir. Dea Roma’nın bu heykeli, bu nedenle, bir kült heykeli olarak görülmektedir (Mellor, 1975: 41). Tanrıça aynı yüzyılda kentin Hellenistik Dönem agorası üzerinde görkemli bir şekilde konumlandırılmamış (Özüdoğru 2020: 99) aynı zamanda Aphrodisias’ta bulunan ve Tabai ile Kibyra’nın da aralarında yer aldığı üç kent ile Roma’ya bağlılık yemini edilen tanrılar arasında konumlanmıştır. Ağır şartlar taşıyan bu yemindeki diğer tanrılar arasında dosthane ilişkiler için Zeus Philios, uyum için Homonoia da yer edinmektedir. Dea Roma Kibyra kenti içinde bir kült heykel dikimiyle ön plana çıkarken Halikarnassos’taki yazıtta geçen “Kibyra’da düzenlenen Rhomaia şenlikleri” ifadesiyle kültün Hellenistik Dönem’de öne çıktığı görülmektedir. Bu yazıtta göre şenliklerde *diaulos* (400 metre) koşusunun olması da kentin Hellenistik Dönem’deki spor faaliyetleri açısından önemli gözükmektedir. Yarışmalar genellikle *stadion*’da, *palaestra*, *gymnasion* gibi alanlarda düzenlenebileceği gibi festivaller için oluşturulan özel bazı yerlerde de gerçekleştirilebilir. Kibyra kentinin yapıları bunlara elverişli gözükmekteyken söz konusu yapılar hakkında net çalışmalar henüz bulunmamaktadır. Kentin *gymnasion* ile *palaestra*’sının kazısı henüz yapılmadığı için buradaki faaliyetler hakkında bilgiler şuan için belirsizdir²⁰⁶. Kentin *stadion*’unun inşasına ise MS 23 depreminden sonra başlamış olduğu (de Bernardi Ferrero, 1969: 73-75; Stubenrauch, 2006, 74; Özüdoğru, 2020: 208) ve MS II-III. yüzyılda son halini aldığı görülmektedir (Dökü ve Kaya, 2013). Dolayısıyla Hellenistik Dönem’le ilgili veriler bu alanlardaki kazılar henüz başlamadığı için yapısal anlamda kısıtlı kalmaktadır. Söz konusu bu yarışmalar yapılar dışında ova vb. ayrı bir yerde de düzenlenmiş olabilir. Kültün Roma İmparatorluk Dönemi’nde, muhtemelen imparator Augustus ile birlikte, Kaisareia adıyla devam ettiği söylenebilir gözükmektedir.

²⁰⁶ Ş. Özüdoğru (2020: 221; 309-310) kentteki gymnasion yapısı hakkında “kent merkezinde, Tiyatro ve Roma İmparatorluk Hamam Kompleksi ile Agora arasındaki geniş düzlük alanda konumlanmaktadır. Maalesef bu yapıya ilişkin kazı çalışmaları henüz başlamamış olup, günümüzde büyük oranda dolgu toprak altındadır ve maki türü çalılıkla kaplıdır”; ayrıca palaestra ile ilgili olarak “Hamam yapısının güneyinde hamamla bağlantılı olan ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirildiği palaestra bölümü ile Tiyatro ve Agora Batı Teras Duvarı arasındaki düzlük alanda konumlanan Gymnasium yer almaktadır” bilgisini iletir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EPIGRAFI KATALOĞU

3.1. Yazıtların Tarihlendirilmesi Üzerine Not

Yazıtların tarihlendirilmesi için tanınan önemli şahsiyetler, *era*'lar, yazıt ve karakter stilleri, *praenomen* gibi önemli bazı noktalar bulunmaktadır. Kibyra'da bunlar arasından en önemlisi *era* (takvim başlangıcı) ve dolayısıyla yazıtlar üzerine işlenmiş olan tarihlerdir. Kibyra'nın Hellenistik Dönem'de kullandığı *era* (takvim başlangıcı) Roma-Kibyra antlaşma metninde belirtilmektedir. Antlaşma metni *consul* olan Spurius Postumius Aulus ve Quintus Mucius Scaevola'nın zamanında Decembrius ayında imzalanmıştır. Söz konusu tarih şahısların *consul* oldukları yıl olan MÖ 174 yılının Decembrius ayına tekabül etmektedir. Bu sırada Kibyalılar kendi takvimlerinde 17. yılın kutsal Gorpaios ayındadırlar. Bu nedenle kentin, Hellenistik Dönem'de MÖ 191 yılıyla başlayan bir *era* kullandığı görülmektedir²⁰⁷ (Meier, 2019: 21-22; Özüdoğru, 2020: 100). Buna karşın Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent MS 23 yılında geçirdiği şiddetli bir depremle aldığı hasarın ardından yerel bir takvim oluşturarak bu yılı yeni bir *era* olarak kullanmaya başlamıştır²⁰⁸ (Tac. *Ann.* IV. 13. 1; Suet. III. 8, 48; Magie, 1950, I: 500; Vermeule, 1981: 85-100; Özüdoğru, 2014: 181; 2018b: 19-20; 2020: 136). Yazıtlarda tanınan kişilerin (imparator, *consul* vb.) isimleri, *praenomen* ve bir tarihin belirtilmediği durumlarda genel olarak harf karakterleri üzerinden bir tarihendirme yapılmaktadır (Malay, 1987: 32-34). Kibyra'da genel olarak net tarihler verilen yazıtlar incelendiğinde harflerin kaligraflerinin farklılıklar gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle kentte *alpha* (A), *epsilon* (E), *kappa* (K), *mu* (M), *pi* (Π), *sigma* (Σ), *upsilon* (Υ), *phi* (Φ) ve *omega* (Ω) harflerinin farklı yüzyıllarda benzer şekilde yazıldığı görülmektedir. Bu nedenle tarihendirmeler ayrıntılanırken tüm yazıtların karşılaştırılması gerekmektedir²⁰⁹. Bu durum yazıtların spesifik bir tarih aralığına tarihendirilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Şayet bu tarz bir karşılaştırma geniş bir aralık veriyorsa yazıtlar Roma İmparatorluk Dönemi şeklinde tarihendirilmektedir.

²⁰⁷ Tez kapsamında bu takvimin kullanıldığı bir yazıta rastlanmamıştır.

²⁰⁸ Tez kapsamında çoğunlukla Roma İmparatorluk süreci özellikleri gösteren yazıtlarda tarih belirtildiyse bu tarih başlangıç olarak kabul edilmektedir.

²⁰⁹ Örnek için bk. Acar ve Kokkinia, 2022: 114-115.

3.2. Hellen Tanrı ve Tanrıçaları

3.2.1. Apollon

Tanrı Apollon'a ilişkin ilk veriler antik kaynaklardan elde edilmektedir. Cicero'nun (Verr. II.4.30-31) anlatılarından Hellenistik Dönem'de, özellikle MÖ I. yüzyılda kentte bir Apollon tapınağının olduğu bilinmektedir. Epigrafik kayıtlar söz konusu olduğunda ise kent içerisinde biri Roma İmparatorluk (**TEpig. 1**), öteki MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıla tarihlenen iki (**TEpig. 2**) yazıt bulunurken teritoryumda MS III. yüzyıla tarihli bir yazıt (**TEpig. 3**) yer almaktadır.

TEpig. 1. Apollon Rahibi Troilos'un Onurlandırması

Mermerden, alınlığı kırık blok. Yer yer aşınma ve kırılma mevcut. Muhtemel alt blok Agora 1. Terasta duvar içinde tekrar kullanılmak üzere kesilmiş.

Buluntu Yeri: Agora 1. Teras duvarında, sütunlu cadde batı Stoa, beşinci dükkân girişinin sol yanı.

Ölçüler: yük.: 0.32 m; gen.: 0.56 m; der.: görünen ~0.30 m; harf yük.: 0.025-0.035 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 1.a

[ή βουλή καὶ]
[ὁ δ]ῆμος ἐτείμησεν
3 καὶ ἀπεθέωσεν
Τρώϊλον Ἀριστομά-
χ[ου] ἱερέα Ἀ[π]όλ-
6 [λωνος — — — —]

Boule ve demos, Aristomakhos oğlu Apollon rahibi Troilos'u onurlandırdı ve yüceltti.

TEpig. 2. Apollon Rahibi Kallikles'in Onurlandırması

Kireçtaşından, üstten ve alttan profillendirilmiş silindir kaide. Üst kısmında oyuk mevcut.

Buluntu Yeri: Collignon'a göre Uluköy'deki bir cami önünde.

Ölçüler: yük.: 0.85 m; çap.: 0.53 m (üst), 0.48 m (gövde); harf yük.: 0.015-0.02 m.

Tarih: MÖ I. yüzyıl – MS I. yüzyıl.

Edisyon: Collignon, 1878a: 598 no. 5; *IGR* IV 919; *I.Kibyra* 60.

Lev.: –

1	ὁ δῆμο[ς κ]αὶ οἱ πραγμα-
τευόμενοι Ῥωμαῖοι ἐτείμ-
ησαν καὶ ἐστεφάνωσαν
Καλλικλέα Μάγαντος ἱε-
5 ρῆ Ἀπόλλωνος μνήμη τῇ
<i>vacat</i> ἀγαθῇ. <i>vacat</i> | <i>Demos ve Romalı tüccarlar
Apollon rahibi, Magas oğlu
Kallikles'i iyi anısı vesilesiyle
onurlandırıdılar ve taçlandırıdılar.</i> |
|---|---|--|

TEpig. 3. Apollon Khereusieideus İçin Adak

Üstten, sağdan ve soldan kırık taş blok.

Buluntu Yeri: Beyköy.

Ölçüler: yük.: 0.27 m; gen.: 0.47 m; der.: 0.16 m; harf yük.: 0.03 m.

Tarih: Aurelius adı nedeniyle MS III. yüzyıl (Milner).

Edisyon: Milner, 1998: 35, no. 86; *I.Kibyra* 81; *SEG* XLVIII 1596.

Lev.: –

- 1 Αὐρ(ήλιος) Τατάς Ἀπόλλων-
εἰ Χηρευσιειδεῖ. *vacat*

Aurelius Tatas, Apollon Khereusieideus'e (adağını sundu).

3.2.2. Arete

Arete'ye ilişkin veriler kent içinde yer almaktadır. Bunlardan birisi Arete'nin personifikasyonunu içeren ve *editor princeps*'i tarafından MÖ I. yüzyıl – MS I. yüzyıla tarihendirilen bir mezar yazıtı (**TEpig. 4**) iken diğer beş yazıt tiyatronun *diazoma*'sına yazılmış birer onurlandırma metni olup MS I. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (**TEpig. 5-10**).

TEpig. 4. Bir Atlete Ait Mezar Epigramı

Buluntu Yeri: Kanlıdere yatağında, Roma Köprüsünün güneyinde, Stadium'un yaklaşık 150 m güneybatısında, güney Nekropolis içinde.

Ölçüler: yük.: 0.39 m; gen.: 0.78 m; der.: 0.80 m; harf yük.: 0.015-0.025 m.

Tarih: MÖ I-MS I. yüzyıl (Harf karakterleri ve mezar epigramı üzerinde betimlenmiş olan kalkan motifi nedeniyle).

Ed.: Acar ve Kokkinia, 2022.

Lev.: 1.b

- [Δοιούς] | σοι_στεφά|νους Ἀρε|τὰ πόρεν | ὅς?I[-²⁻³]-]A[-¹⁻²]-]E[-⁴⁻⁵]-]
2 [παγ|κράτι|ον κλειν|ᾱς | Ἀσί|δος | ἐν σταδί|οις
[τᾱ? νῦ?]ν | θαρσαλέ|ας φρα|χθεῖς χέρας | ἔσχες ἐν | ἀστο|ῖς]
4 φ[ύγαδ]ε | δυσμενέ|ων | Ἄρεα | τρεψάμεν|ος
τοῦν|εκ' ἐ|πει_γοργ|ὸν δέμας | ἐν|λαχε | Μοῖρα δυ|σαίω|ν]
6 μνᾱ|μα σε | εἷς ζω|οὺς | ΑΞν?I ἀ|ειθαλέ|α.

[İki çeşit] çelenk verdi Arete ... Asia stadiumlarında pankration kazanan sana, [şimdi?] seni yurttaşlar arasında cesur olman ve bir düşman ordusunu kaçırmaman için güçlendirdi. Kasvetli bir kader güçlü bedenini aldığı için, (senin) mezarın seni yaşayanlar arasında sonsuz bir gençlikle [onurlandırıyor?].

TEpig. 5. Quintus Veranius Philagros, Hayat Boyu Arete Rahibi

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; gen.: 0.47 m; der.: 0.16 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS I. yüzyıl ortaları.

Ed.: IGR IV 914; Robert, 1937: 375-378; I.Kibyra 41; SEG XXXII 1306.

Lev.: 2.a

- 1 [ὁ δῆμος ἐτείμησεν] Κοῖντον Οὐηράνιον Τρωῖλου υἱὸν Κλουστουμείν[α]
[Φίλαγρ]ον ἱερέα Ἀρετῆς διὰ βίου, ^ν πρεσβεύσαντα δωρεὰν τετρ[ά]-
[κις] πρὸς τοὺς Σεβαστοὺς [εἰς Ῥώ]μην καὶ περὶ μεγάλων πραγμάτων
ἐπιτυχόντα, ^ν καὶ ἐγδικήσαντα δημοσίας ὑποθέσεις πολλὰς καὶ μεγάλας],
5 ἐξ ὧν ἱκανὸν ἀργύριον ἐχώρησεν εἰς τὸν κτισμὸν τῆς πόλεως, ^ν καὶ δημοσίους δούλους
ἐγναικίσαντα ἑκατὸν ἑπτὰ καὶ κτῆσιν Κομ[.]ρα, ^{vac.} καὶ ἱερέα γενόμενον Καί-
σαρος Σεβαστοῦ καὶ ἐπιδόντα τῇ πόλει ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη διαδόματος εἰς εὐωχίαν
Καισαρείων δραχμὰς Ῥοδίας πεντάκις μυρίας τετράκις χειλίας, ^ν καὶ δανείου δέκα
μυριάδας Ῥοδίας χαρισάμενον, οἷς ὁ δῆμος ἠθέλησεν, ^ν καὶ καταλύσαν-
10 τα συνωμοσίαν μεγάλην τὰ μέγιστα λυποῦσαν τὴν πόλιν· ^ν ἃ δὲ ἦν ἀνανκαι-
ότατα τῶν ἐν ταῖς πρεσβείαις ἐπιτευχθέντων, ἡτημένον ἀπὸ Τιβερίου Κλαυ-
δίου Καίσαρος ἀπεσκευάσθαι Τιβέριον Νεικηφόρον πράσσοντα τὴν πόλιν
καθ' ἕκαστον ἔτος δηνάρια τρισχεῖλια καὶ λαμβάνοντα, ^{vac.} καὶ τὴν τοῦ σείτου
πρᾶσιν γείνεσθαι ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ ζεύγος μοδίων ἑβδομήκοντα πέντε
15 ἐκ πάσης τῆς χώρας, ἐφ' οἷς ἡ πόλις ἔδωκεν αὐτῷ τὰς ἀριστεύς τειμάς.

Demos Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan, hayat boyu Arete rahibi olan, bağımsız bir şekilde Roma'daki imparatorlara dört kere seyahat eden, büyük işlerde başarılı olan, birçok büyük kamu davasında avukatlık yapan, ki buradan önemli miktarda parayı kentin yeniden inşasına aktardı, 107 kent kölesini ve Kom...ra yerleşkesini elde eden, Caesar Augustus'un rahibi olan, kente Caesarea şenliğinde harcanmak üzere yeterli bir süre için 54.000 Rhodos drakma'sı bağışlayan, demos'un seçtiği kişilere 100.000 Rhodos drakhma'sı kredi veren, kente ciddi anlamda zarar veren büyük bir komployu bastıran, ki bunlar elçiliklerinde başarılılarından en elzem olanıydı, her yıl 3.000 drakhma alarak kenti haczededen Tiberius Nikephoros'un alaşağı edilmesini Tiberius Claudius Caesar'dan talep eden, ülkenin her yerinden tahıl satışının agorada at arabasında 75 modii oranında yapılmasını isteyen Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Bunlardan ötürü kent ona mertliğin onurlarını bahsetti.

TEpig. 6. Eprius Pankrates'in Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS 72/3 sonrası.

Edisyon: IGR IV 915; I.Kibyra 42A.

Lev.: 2.b

- 1 [ὁ Κιβ]υρατῶν δῆμος, ἡ Ἐ[πρίου] Πανκράτου φυλὴ ἐτείμησεν
Κοῖντον Οὐηράνιον Τρωΐλου υἱὸν Κλουστουμείνα
Φίλαγρον ^S ἱερέα Ἀρετῆς, γυμνασίαρχον ἐπὶ ἔτη
δεκάδυο, ᾧ ἐγυμνασιάρχησεν αὐτὸς ζῶν,
5 ἐχαρίσατο δὲ τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα
γυμνασιarchίαν τὴν αἰώνιον μυριάδας δραχμῶν
Ῥοδίων τεσσαράκοντα, ὥς γυμνασιαρχεῖσθαι
ἐκ τῶν τόκων· ἡ δὲ αἰώνιος γυμνασιαρχία ἤρξατο
ἔτους ἐνάτου τεσσαρακοστοῦ τῆς κτίσεως,
10 ^{vacat} ζῶντος τοῦ Φιλάγρου· ^{vacat}
τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δηναρίου ἰσχύοντος ἄσσάρια δεκαῆξ
ἡ Ῥοδία δραχμὴ τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύραι
ἄσσάρια δέκα, ^v ἐν ἧ δραχμῇ Ῥοδίαί δέδοται ἡ δωρεά.

Kibyralıların demos'u Eprius Pankrates'in phyle'si Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan, hayat boyu Arete rahibi, bizzat hayattayken 12 yıl gymnasiarkhos'luk yapan, kente bunların ardından ebedi gymnasiarkhos'luk için faiziyle gymnasiarkhos'luk yapılsın diye 400.000 Rhodos drakhma'sı bağışlayan Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Ebedi gymnasiarkhos'luk kuruluşun 49. yılında Philagros hayattayken başladı. Bir Roma denaria'sı 16 assaria ederken bu denaria'nın Rhodos drakhma'sı Kibyra'da 10 assaria etmektedir. Bağış Rhodos drakhma'sında verildi.

TEpig. 7. Kallikles Oğlu Platon'un Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS 72/3 sonrası.

Edisyon: *I.Kibyra* 42B.

Lev.: 3.a

- 1 ἡ Πλάτ[ωνος Καλλικ]λέο[υ]ς φυλὴ ἐτείμησεν
Κοῖντον Οἰ[ὺν]ράνιο]ν Τρωίλου υἱὸν Κλουστουμείνα
Φίλαγρον ἱερέα Ἀρετῆς, γυμνασίαρχον ἐπὶ ἔτη
δεκάδυο, ᾧ ἐγυμνασιάρχησεν αὐτὸς ζῶν,
5 ἐχαρίσατο δὲ τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα
γυμνασιαρχίαν τὴν αἰώνιον μυριάδας δραχμῶν
Ῥοδίων τεσσαράκοντα, ὥς γυμνασιαρχεῖσθαι
ἐκ τῶν τόκων· ἡ δὲ αἰώνιος γυμνασιαρχία
ἥρξατο ^{v.} ἔτους ἐνάτου τεσσαρακοστοῦ τῆς
10 κτίσεως, ^{vacat} ζῶντος τοῦ Φιλάγρου· ^{vacat}
τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δηναρίου ἰσχύοντος ἀσσάρια δεκαἕξ
ἡ Ῥοδία δραχμὴ τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύρα
ἀσσάρια δέκα, ^{vac.} ἐν ᾗ δραχμῇ Ῥοδίαι δέδοται
^{vacat} ἡ δωρεά. ^{vacat}
15 ἐπιμεληθέντος τῆς ἀναστάσεως Πλάτωνος Καλλικλέ-
ους.

Kallikles oğlu Platon'un phyle'si Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan Arete rahibi, bizzat hayattayken 12 yıl gymnasiarkhos'luk yapan, kente bunların

ardından ebedi gymnasiarkhos 'luk için faiziyle gymnasiarkhos 'luk yapılsın diye 400.000 Rhodos drakhma'sı bağışlayan Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Ebedi gymnasiarkhos 'luk kuruluşun 49. yılında Philagros hayattayken başladı. Bir Roma denaria'sı 16 assaria ederken bu denaria'nın Rhodos drakhma'sı Kibyra'da 10 assaria etmektedir. Bağış Rhodos drakhma'sında verildi. (Heykel) dikimiyle Kallikles oğlu Platon alakadar oldu.

TEpig. 8. Kastor oğlu Mousaios'un Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS 72/3 sonrası.

Ed.: I.Kibyra 42C.

Lev.: 3.b

- 1 [(?) ἡ Μουσαίου Κάστορος φ]υλὴ ἐτείμησεν
Κοῖντον Οὐηρ[άνιον Τρωίλ]ου υἱὸν Κλουστουμείνα
Φίλαγρον [ιερέα Ἀρ]ετῆς, γυμνασίαρχον ἐπὶ ἔτη
δεκάδυο, ᾧ [ἐγ]γυμνασ[σι]άρχησεν αὐτὸς ζῶν,
5 ἐχαρίσατο δὲ τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα γυμνασι-
αρχίαν τὴν αἰώνιον μυριάδας δραχμῶν Ῥοδίων τεσ-
σαράκοντα, ὥς γυμνασιαρχεῖσθαι ἐκ τῶν τόκων·
τὰς δὲ τεσσαράκοντα μυριάδας [μ]ένειν δανειζομέ-
νας τὸν πάντα χρόνον· ἡ δὲ αἰώνιος γυμνασιαρ-
10 χία ἤρξατο ἔτους ἐνάτου τεσσαρακοστοῦ τῆς
κτίσεως ζῶντος τοῦ Φιλάγρου·
τοῦ Ῥωμαϊκοῦ [δ]ηναρίου ἰσχύοντος ἁσσάρια δεκαῆξ
ἡ Ῥοδία δραχμὴ τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύρα[ι]
ἁσσάρια δέκα, ἐν ᾗ δραχμῇ Ῥοδαὶ δέδοται ἡ δωρεά.

Kastor oğlu Mousaios'un phyle'si Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan Arete rahibi, bizzat hayattayken 12 yıl gymnasiarkhos 'luk yapan, kente bunların ardından ebedi gymnasiarkhos 'luk için faiziyle gymnasiarkhos 'luk yapılsın diye 400.000 Rhodos drakhma'sı bağışlayan Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Ebedi gymnasiarkhos 'luk kuruluşun 49. yılında Philagros hayattayken başladı. Bir Roma denaria'sı 16 assaria ederken bu denaria'nın

Rhodos drakhma'sı Kibyra'da 10 assaria etmektedir. Bağış Rhodos drakhma'sında verildi.

TEpig. 9. Simorkos Oğlu Kallikles'in Phyle'si Arete Rahibini Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS 72/3 sonrası.

Edisyon: *I.Kibyra* 42D.

Lev.: 4.a

- 1 ἡ Καλλικλέους Σιμόρκου φυλὴ ἐτείμησεν
Κοῖντον Οὐηράνιον Τρωΐλου υἱὸν Κλουστουμείνα
Φίλαγρον ἱερέα Ἀρετῆς, γυμνασίαρχον ἐπὶ ἔτη
δεκάδυο, ᾧ ἐγυμνασιάρχησεν αὐτὸς ζῶν,
5 ἐχαρίσατο δὲ τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα γυμνασιαρ-
χίαν τὴν αἰώνιον ^{vac.} μυριάδας δραχμῶν Ῥοδίων τεσσεράκον-
τα, ὥς γυμνασιαρχεῖσθαι ἐκ τῶν τόκων· ἡ δὲ αἰώνιος
γυμνασιαρχία ἤρξατο ^{v.} ἔτους ἐνάτου τεσσαρακοστοῦ
τῆς κτίσεως, ^{vacat} ζῶντος τοῦ Φιλάγρου· ^{vacat}
10 τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δηναρίου ἰσχύοντος ἀσσάρια δεκαἕξ
ἡ Ῥοδία δραχμὴ τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύραι ἀσσάρια
δέκα, ^{vac.} ἐν ᾗ δραχμῇ Ῥοδίαί δέδοται ἡ δωρεά.
ἐπιμεληθέντος τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀνδριάντος
Καλλικλέους Τιβερίου Σιμόρκου υἱοῦ.

Simorkos oğlu Kallikles'in phyle'si Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan Arete rahibi, bizzat hayattayken 12 yıl gymnasiarkhos'luk yapan, kente bunların ardından ebedi gymnasiarkhos'luk için faiziyle gymnasiarkhos'luk yapılınsın diye 400.000 Rhodos drakhma'sı bağışlayan Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Ebedi gymnasiarkhos'luk kuruluşun 49. yılında Philagros hayattayken başladı. Bir Roma denaria'sı 16 assaria ederken bu denaria'nın Rhodos drakhma'sı Kibyra'da 10 assaria etmektedir. Bağış Rhodos drakhma'sında verildi. Heykel dikimiyle Tiberius Simorkos oğlu Kallikles alakadar oldu.

TEpig. 10. Simorkos Oğlu Simorkos'un Phyle'si Arete Rahibini

Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro, diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS 72/3 sonrası.

Edisyon: *I.Kibyra* 42E.

Lev.: 4.b

- 1 [ή Σιμόρκο]υ υί[οῦ Σιμόρκ]ου φυλή ἐτείμησεν
Κοίντον Οὐηράνιον Τρωίλου υἱὸν Κλουστουμείνα Φίλαγρον
ιερέα Ἀρετῆς, γυμνασίαρχον ἐπὶ ἔτη δεκάδου, ᾧ ἐγυμνα-
σιάρχησεν αὐτὸς ζῶν, ^{vacat} ἐχαρίσατο δὲ τῇ πόλει καὶ
5 εἰς τὴν μετὰ ταῦτα γυμνασιαρχίαν τὴν αἰώνιον
μυριάδας δραχμῶν Ῥοδίων τεσσαράκοντα, ὥς γυμνασι-
αρχεῖσθαι ἐκ τῶν τόκων· ^{vac.} ἡ δὲ αἰώνιος γυμνασιαρχία
ἤρξατο ^{vac.} ἔτους ἐνάτου τεσσαρακοστοῦ τῆς κτίσεως,
^{vacat} ζῶντος τοῦ Φιλάγρου· ^{vacat}
10 τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δηναρίου ἰσχύοντος ἀσσάρια δεκαῆξ
ἡ Ῥοδία δραχμὴ τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύραι
ἀσσάρια δέκα, ^{v.} ἐν ἧ δραχμῇ Ῥοδία δέδοται ἡ δωρεά.

Simorkos oğlu Simorkos'un phyle'si Troilos oğlu Clustumina tribusu'ndan Arete rahibi, bizzat hayattayken 12 yıl gymnasiarkhos'luk yapan, kente bunların ardından ebedi gymnasiarkhos'luk için faiziyle gymnasiarkhos'luk yapılısın diye 400.000 Rhodos drakhma'sı bağışlayan Quintus Veranius Philagros'u onurlandırdı. Ebedi gymnasiarkhos'luk kuruluşun 49. yılında Philagros hayattayken başladı. Bir Roma denaria'sı 16 assaria ederken bu denaria'nın Rhodos drakhma'sı Kibyra'da 10 assaria etmektedir. Bağış Rhodos drakhma'sında verildi.

3.2.3. Asklepios

Asklepios'a ilişkin kent içinden iki yazıt bilinmektedir. Her iki yazıt da Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

TEpig. 11. Lucius'un Asklepios'a Hediye Sunumu

İki parça halinde kireç taşından yazıt. Üzeri beyaz boyayla boyanmış.

Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis yolu sonunda, stadion önündeki *tripylon* parçaları üzerinde.

Ölçüler: yük.: 0.49 m (a) - 0.50 m (b); gen.: 0.41 m (a) - 0.40 m (b); der.: 1.38 m (a) – ölçülemiyor (b); harf yük.: 0.025-0.03 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Hill, 1895: 121 no. 6; Robert, 1937: 384-389; *I.Kibyra* 82.

Lev.: 5.a b, c

- 1 [– – – Λ]ούκιος βερνάκλος φύσει
[– – – –]ας καὶ παθὼν αἰδοῖον καὶ ὑπο
[– θεραπευ]θεις δὲ ὑπὸ Τρο[φί]μου τοῦ κα[ι]
[– – – – ιατ]ροῦ δωρεᾶς εὐχαριστῶ Ἀ[σκ]-
5 [ληπιῶ καὶ Τ]ύχ[η τῆς πό]λε[ως καὶ Τροφίμω(?)]. ^{vac.}
[δεῖνος ιατρῶ τῶ θεραπεύσαντί με(?)].

Ben Lucius, aslında Bernaklos (Vernaculus=evde doğan köle), ... genital bölgemden rahatsızdım ve Trophimos nam-ı diğer doktor ... tarafından tedavi edildikten sonra Asklepios'a [kent Tykhe'sine ve doktor Trophimos'a (?)] şükran olarak hediyelerimi sundum.

TEpig. 12. Laodikeialı Bir Kişinin Asklepios'a Teşekkürü

İki parça halinde kireç taşından yazıt.

Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis yolu sonunda, stadion önündeki *tripylon* parçaları üzerinde.

Ölçüler: yük.: 0.56 m; gen.: 1.02 m; der.: görünen 0.95 m; harf yük.: 0.025-0.027 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Hill, 1895: 121 no. 6; Robert, 1937: 384-389; *I.Kibyra* 83.

Lev.: 5.a, d

- 1 [–]ΑΙΑΝΗ[– Λα]οδικίς
εὐχαριστῶ τῶ θεῷ, ὅτι
ἐσώθη[ν], καὶ τῇ Τύχῃ τῆς
πόλεως καὶ Διονυσίῳ
5 Διονυσίου ιατρῶ τῶ
θεραπεύσαντί με. Ϝ

*(Ben) Laodikeia'dan [falanca],
kurtarıldığım için tanrıya, kent
Tykhe'sine ve beni iyileştiren
Dionysios oğlu hekim Dionysios'a
teşekkür ederim.*

3.2.4. Athena

Athena'ya ilişkin veriler kent içerisinde yer almakta olup Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedirler.

TEpig. 13. Athena Rahibesi Sises'in Onurlandırması

Kireç taşından, alınlığı kırılmış blok.

Buluntu Yeri: Roma Hamamı.

Ölçüler: Yük.: 0.40 m; gen.: 0.88 m; der.: 0.75 m; harf yük.: 0.015-0.02 m

Tarih: MÖ II-I. yüzyıl (harf karakterleri nedeniyle).

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 6.a

Ὁ δῆμος ἐτίμησεν
2 Σισὴν Πολέμωνος τοῦ Πολέμω[νος]
γυναῖκα δὲ Ὀρέστου Βίαντος τοῦ Ὀρέσ]-
4 του ἱέρειαν Ἀθηνᾶς διὰ βίου διὰ τ[ήν]
πρὸς τὴν θεὸν εὐσέβειαν καὶ τ[ήν ἐν]
6 πᾶσιν ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην τι[μαῖς]
ταῖς μεγίσταις.

Demos, Polemon oğlu Polemon'un kızı, Orestes'in oğlu Bias oğlu Orestes'in eşi ve yaşam boyu Athena rahibesi olan Sises'i, tanrıçaya karşı gösterdiği dindarlık ve her durumda gösterdiği erdem ve ağırbaşlılığı dolayısıyla en yüksek derecede onurlarla onurlandırdı.

TEpig. 14. Athena Polias'a İlişkin Bir Fragman

Kireç taşından dor düzenli bir parça. Triglif kısmı korunan yazıt taşıyıcısının sağ ve sol yanları kırık ve noksandır. Roma hamamı içerisinde devşirme olarak kullanılmıştır.

Buluntu Yeri: Roma Hamamı.

Ölçüler: Yük.: 0.73 m; gen.: 0.56 m; der.: 0.42 m; harf yük.: 0.025-0.03 m

Tarih: MÖ II-I. yüzyıl (harf karakterleri nedeniyle).

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 6.b

- [-----] Σ Ἀθηνᾶι Πολιά[δι -----]
- 2 [----- ἐπιβο]υλεύσαντας κα[ι-----]
- [ἀπὸ τῶν γενομένων ἐκ τοῦ] πολέμου λαφύρων[-----]
- 4 [-----] ΑΙΜΟΤΑΩΞΟΥ[-----]
- [----- Ἀσκληπ]ιάδου, Μουσαῖ[ος -----]
- [--] Athena Polias için [--] savaş ganimetlerinden [--] Asklep]iades'in oğlu [--], Mousaios [--].

3.2.5. Demeter

Demeter, teritoryum içerisinde Phrygia kökenli bir tanrı olan Sabazios ile birlikte görülmektedir. Bir onurlandırma metni olan bu yazıt MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

TEpig. 15. Demeter ve Sabazios Rahibinin Onurlandırılması

Buluntu Yeri: Küçükalan'ın güneyi.

Ölçüler: yük.: ~1.25 m; çap: 0.55 m; harf yük.: 0.03 m

Tarih: MS II-III. yüzyıl.

Ed.: Sterrett, 1888: 37 no. 37; CCIS II, 1985, 20 no. 44; Milner, 1998: 29 no. 64.7; I.Kibyra 272.

Lev.: –

- Μῆνις Ἀπολωνί-
ου ἐαυτῷ ζῶν
καὶ Νανα τῇ γυναι|κί
vac. ζώση ☿
- 5 ἱερὺς Δήμητρος
καὶ Σαοάζου.

*Demeter ve Sabazios rahibi olan,
Apollonios oğlu Menis
hayattayken kendisi ve hayatta
olan eşi Nana için (bu mezarı
yaptırdı).*

3.2.6. Dionysos

Dionysos'a ilişkin veriler Ormaleis *demos*'u içerisinde gelmekte ve MS 213 yılına tarihlendirilmektedir.

TEpig. 16. Dionysos'a Adak

Kireç taşından altar parçası.

Buluntu Yeri: Kayalı Köy.

Ölçüler: yük.: 0.57 m; gen.: 0.59 m; der.: 0.60 m; harf yük.: 0.035-0.04 m.

Ed.: IGR IV 895; Corsten, Drew-Bear ve Özsait, 1998: 58 no. 4.

Tarih: MS 213 (Kibyra Era'sında 190)

Lev.: –

Ἀρτέμων Μ(άρκου) Καλπουρν[ί]-	<i>Marcus Calpurnius Longus'un</i>
ου Λόνγου δοῦλος οἰ-	<i>oikonomos'u ve kölesi olan</i>
κονόμος Διονύσω θε-	<i>Artemon tanrı Dionysos'a</i>
4 ᾧ ἐπηκῶ εὐχήν.	<i>adağını (sundu).</i>

3.2.7. Dioskouroi

Dioskurlara ilişkin kent içinden iki yazıt bilinmektedir. Bu yazıtlar MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

TEpig. 17. Dioskouroi Rahibi Genç Claudius Theodoros

Kireç taşından mimari blok. Üzerinde dört adet mimari blok eklemek için delik var. Ön, arka ve sağ yan düz işlenmiş. Sol yanda lento gibi çıkıntı bırakılmış, çökük olan kısım kabaca yontulmuş. Sekiz satırlık yazıt bloğun ön cephesinin altına kazınmış olup altta beklenen bir blokta daha devam etmesi gerekmektedir.

Buluntu Yeri: Agora 3. Teras alanı, A yapısının batısı.

Ölçüler: yük.: 1.30 m; gen.: 0.44 m; der.: 0.80 m; harf yük.: 0.025 m.

Ed.: Yayinsız. (Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır).

Tarih: MS 213 (Kibyra Era'sında 190)

Lev.: 6.c

ἔτους ςρ' ἱεροθύ-	
της Κλ(αύδιος) Θεόδω- ς	
3 ρος Νεώτερος	
ἱερασάμενος Θεῶν	
6 Διοσκούρων ἐκ	
τῶν ιδίων προῖκα	
ἐπὶ γρα<μ>ματέ{o}<ω>ς Μ(άρκου) >	
9 Αὐ(ρηλίου) > Μ[αρ]κιανοῦ ς	
[-----]	

TEpig. 19. Secunda'nın Poseidon'a Adağı

Bezemesiz altar.

Buluntu Yeri: Karamanlı.

Ölçüler: Yük.: 0.57 m; gen.: 0.31 m (profil), 0.24 m (gövde); der.: 0.32 m (profil), 0.22 m (gövde); harf yük.: 0.025-0.035 m.

Tarih: MS II-III. yüzyıl.

Edisyon: Corsten, Drew-Bear ve Özsait, 1998: 63 no. 10.

Lev.: –

	Σεκοῦνδα, Καλ-	
	πουνρίας	
	Τερτύλλη[ς]	
4	δοῦλη, ^{vacat}	<i>Calpurnia Tertulla'nın kölesi</i>
	Ποσιδῶν[ι]	<i>Secunda efendileri için adağını</i>
	εὐχὴν ὑ-	<i>Poseidon'a (sundu.)</i>
	πὲρ τῶν	
8	κυρίων.	

TEpig. 20. Damas'ın Poseidon Epekoos'a Adağı

Dörtgen *cippus*'lu, alt ve üst kısımları profilli.

Buluntu Yeri: Karamanlı'da bir mezarlıkta.

Ölçüler: Yük.: 0.26 m (*cippus*), 0.67 m (gövde); gen.: 0.20; der.: *bilinmiyor*; harf yük.: *bilinmiyor*.

Tarih: *bilinmiyor*.

Edisyon: Collignon, 1878b: 173 no. 5; Ramsay, 1895: 30 no. 108.

Lev.: –

	Δάμας Μήνι-	
	δος Διφίλο[υ]	
	θεῶ ἐπηκ[ό]φ	<i>Diphilos'un torunu, Menis oğlu</i>
4	Πο[σε]ιδῶνι εὐχὴν.	<i>Damas tanrı Poseidon Epekoos</i>
		<i>için adağını (sundu).</i>

3.2.9. Tykhe

Tykhe'ye ait kent içinden bir grafiti bulunmakla birlikte geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

TEpig. 21. Tykhe'ye İlişkin Grafiti

Nitelikli kireç taşından sütun üzerinde grafiti.

Buluntu Yeri: Agora I. Teras, Doğu stoa.

Ölçüler: Yük.: *ölçülemiyor*; çap: *ölçülemiyor*; harf yük.: 0.04-0.07 m.

Tarih: Geç Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 7.b

3.2.10. Zeus

Zeus'a ilişkin veriler hem kent içinden ve teritoryumdan hem de sınır ve Ormaleis demos'undan bilinmektedir. Genellikle MS I. yüzyıl ile MS III. yüzyıl aralarında tarihlendirilmektedirler.

TEpig. 22. Zeus'a Altar Adağı

Üstü düz işlenmiş akroterli altar. Alt kısımda bir kadın ve erkeğin büstlerini taşıyan kartal betimi yer almaktadır.

Buluntu Yeri: Milner'e göre; Sazak ya da Ece'den getirilmiştir. Adliye Binası önünde kayda alınmıştır.

Ölçüler: Yük.: 0.65 m, 0.46 m (gövde); gen.: 0.39 m (üst), 0.34 m (gövde); der.: 0.36 m (üst), 0.30 m (gövde); harf yük.: 0.02 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Milner, 1998: 41-42 no. 101; *SEG XLVIII.1593*.

Lev.: –

[-----]

Μάρ[κ]ου Καλ-

πορνίου Λό[ν]-

γου οἰκο[νομος]

*Marcus Calpurnius Longus'un
oikonomos'u olan [[falanca]
adağını Zeus'a adadı.*

5 Διὶ εὐχὴν ἀνέθηκε.

TEpig. 23. Aurelius Ges'in Zeus'a Adağı

Kireç taşından dikdörtgen blok. Üzerinde adak sahnesi yer almaktadır. Bu sahnede iki hörgüçlü sığır, bir adamın yanısıra ışın taçlı ve sağ elinde *skeptron* taşıyan bir süvari bulunmaktadır.

Buluntu Yeri: Milner'e göre; Sazak ya da Ece'den getirilmiştir. Adliye Binası önünde kayda alınmıştır.

Ölçüler: yük.: 0.37 m; gen.: 1.04 m (soldan kırık); der.: 0.15 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: 200 yılı (Kibyra Era'sı) = MS 223/4.

Edisyon: Milner, 1998: 42 no. 102.

Lev.: –

ἔτους ζ' · Αὐρήλιος ^{vv} Γῆς δῖς Κουρίωνος Δ[ι]ὶ εὐ-
χ ^{vac.} ἣν ἐποί ^{vac.} ἤσεν. ^{vacat}

200 yılında Curio oğlu Ges'in oğlu Aurelius Ges Zeus için adağını yerine getirdi.

TEpig. 24. Kallikles'in Zeus'a Kase Adağı

Kireç taşından kase parçası. Soldan sağdan ve alttan kırık.

Buluntu Yeri: Milner'e göre; Yuvaköy.

Ölçüler: yük.: 0.17 m (alt kısım kırık); gen.: 0.21 m; der.: 0.06 m; harf yük.: 0.035 m.

Tarih: MS II-III. yüzyıl.

Edisyon: Milner, 1998: 36 no. 89; *I.Kibyra* 80; *SEG XLVIII.1592*

Lev.: –

1 Καλικλῆ[ς]

Δεὶ εὐχ[ήν].

Kallikles Zeus'a adağını (sundu).

TEpig. 25. Zeus Adı Geçen Mezar Fragmanı

Buluntu Yeri: Nekropol yolu'nun üst kısmı ile Stadion'un üst kısmı arasında, kazı evi ile Tripylon'un sağ tarafında.

Ölçüler: yük.: 0.59 m; gen.: 1.56 m; der.: 0.48 m; harf yük.: 0.05 m.

Ed.: *I.Kibyra* 367.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Lev.: –

^{vac.} ΣΙΜΑΗΚΟΕΜ^{v?} ANEK[– –]

τὸν βίον διετέλεσεν [– – – – –]

^{vac.} ἐὰν δὲ τολήσῃ[η – – – – –]

4 EAYTHΣAN Διὸς ἐχέτω . [– – – –]

...yaşamı sonlandır. Şayet (biri) cesaret ederse... Zeus'un (cezasına?) kapılsın! ...

TEpig. 26. Zeus Soter'e Adak

Kireç taşından tek satırlık adak yazıtı. Üst kısım düz işlenmiş, ön yüzün alt kısmında kırıklıklar mevcut.

Buluntu Yeri: Agora Güney Teras Duvarı.

Ölçüler: yük.: 0.18 m; gen.: 0.50 m; der.: 0. m; harf yük.: 0.025-0.03 m.

Tarih: Geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluk Dönemi (karaktere göre).

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 7.c

1 Διὶ Σωτῆρι εὐχίην.

Zeus Soter için bu adağı (sundu).

TEpig. 27. Zeus Soter'e Altar Adağı

Altıtan ve sütten profillendirilmiş, çelenk bezemeli dikdörtgen altar.

Buluntu Yeri: Milner'e göre; Sazak'ta bir ilkokulun önünde.

Ölçüler: yük.: 1.02 m; gen.: 0.38 m; der.: 0.39 m; harf yük.: 0.007-0.02 m.

Tarih: Milner'e göre; Hellenistik Dönem. Muhtemelen MÖ III-II. yüzyıl.

Ed.: Milner, 1998: 44 no. 108; *SEG XLVIII*.1590.

Lev.: –

Διὶ

Zeus Soter için.

2 Σωτῆρι

TEpig. 28. Eprius Pankrates Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; gen.: 0.88 m; der.: yak. 0.42 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: MS I. yüzyıl.

Edisyon: *I.Kibyra 44A.*

Lev.: 8.a

	Μαρσύαν Τρωΐλου εὐσεβῆ ἱ[ερέα]	<i>Eprius Pankrates'in phyle'si</i>
2	Διὸς Σωτήρος εἰς αἰ[ῶ]να φυλ[ῆ]	<i>Zeus Soter'in hayat boyu dindar</i>
	[^{v?} 'Ε]πρίου Πανκράτου [– (?) –]	<i>rahibi Troilos oğlu Marsyas'ı</i>
4	<i>vacat?</i> ΒΑΣΤΟΥ <i>vacat?</i>	<i>(onurlandırdı).</i>
	<i>vacat</i>	

TEpig. 29. Mousaios'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro diazoma.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: MS I. yüzyıl.

Edisyon: Petersen ve von Luschan, 1889: 187, no. 246; *I.Kibyra 44B.*

Lev.: 8.b

1	Μαρσύαν Τρωΐλου εὐσεβῆ ἱερέα	<i>Kastor oğlu Mousaios'un</i>
	Διὸς Σωτήρος εἰς αἰῶνα φυλῆ Μου-	<i>phyle'si Zeus Soter'in hayat boyu</i>
	σαίου Κάστορος. <i>vacat</i>	<i>dindar rahibi Troilos oğlu</i>
		<i>Marsyas'ı (onurlandırdı)</i>

TEpig. 30. Simorkos'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro.

Ölçüler: yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: MS I. yüzyıl.

Edisyon: Petersen ve von Luschan, 1889: 187, no. 247; *I.Kibyra 44C.*

Lev.: –

	[Μαρσύαν Τρω]ΐλου εὐσεβῆ ἱερέα Δι[ὸς]	
	[Σ]ωτήρος εἰς αἰῶνα φυλῆ Σιμόρκου υ[ιοῦ]	
3	<i>vacat</i> Τιβερίου Σιμόρκου. <i>vacat</i>	
	<i>Tiberius Simorkos oğlu Simorkos'un phyle'si Zeus Soter'in hayat boyu dindar</i>	
	<i>rahibi Troilos oğlu Marsyas'ı (onurlandırdı).</i>	

TEpig. 31. Platon'un Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro.

Ölçüler: Yük.: 0.81 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: MS I. yüzyıl.

Edisyon: Petersen ve von Luschan, 1889, 187, no. 248; *I.Kibyra* 44D.

Lev.: –

- 1 Μαρσύαν Τρωΐλου εὐσεβῆ ἱε[ρέ]α Διὸς Σωτῆρος
εἰς αἰῶνα φυλὴ Πλάτωνος Καλλικλέους.

Kallikles oğlu Platon'un phyle'si Zeus Soter'in hayat boyu dindar rahibi Troilos oğlu Marsyas'ı (onurlandırdı).

TEpig. 32. [Falancanın?] Phyle'si Zeus Soter Rahibi Marsyas'ı Onurlandırıyor

Buluntu Yeri: Tiyatro.

Ölçüler: Yük.: 0.81m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: MS I. yüzyıl.

Edisyon: *I.Kibyra* 44E.

Lev.: –

- 1 Μαρσύαν Τρωΐλου [εὐσεβῆ ἱερέα]
Διὸς Σωτῆρος εἰς αἰῶνα φ[υ]λῆ [.]ΛΗ
ΠΦ[.]Υ Ὁρέστου υἱοῦ [– 3-4 –]ΙΑΝΤΟΣ

[Falancanın] oğlu Orestes'in oğlu [falancanın?] phyle'si Zeus Soter'in hayat boyu dindar rahibi Troilos oğlu Marsyas'ı (onurlandırdı).

TEpig. 33. Zeus Soter'e Adanan Stadion Stoasına İlişkin Fragmanlar

Kireç taşından kırk bir parçalık mimari blok. Blokların hepsi sağlam şekilde korunmamışlardır. Sağlam ulaşan blokların ölçüsü 0.30x1.30x1.20 m'dir. Bu kısımda sadece Zeus ile ilgili kısmın tamamlaması verilmiştir. Geriye kalan parçalar bu parçalar ile henüz bir bütünlük sağlamamaktadır.

Buluntu Yeri: Stadion.

Ölçüler: yük.: 0.30 m; gen.: 0.47-1.30 m arası; der.: 0.34-1.20 m arası; harf yük.: 0.16 m.

Tarih: MS III. yüzyıl.

Edisyon: *I.Kibyra* 78: Διὸς Σωτ[ῆ]ρι. Diğer parçalar yayınsız. (Yazıt yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: –

1 Δι̅ Σωτ[ῆρι καὶ Αὐτοκρ]άτορι [[Καίσαρι Λουκίῳ Σε]πτίμῳ [Σευήρ]ῳ Εὐσε|βεῖ
Πε[ρτίνακι Σ]εβασ|τῳ Ἀ[ρ]αβικῳ̅ | Ἀδιαβ[ηνικ]ῳ̅ Παρ|θικῳ̅ | Μεγίστῳ [– – –]

*Zeus Soter ve dindar imparator Lucius Septimius Severus Pertinaks Augustus
Arabicus Adiabenicus Parthicus Megistos [– –] için [– – –].*

TEpig. 34. Philippos'un Zeus Megas'a Adağı

Altar şeklinde işlenmiş bir kaidenin üst kısmı.

Buluntu Yeri: Uylupınar yakınlarında. Th. Corsten, Yamadı'ya giden köy yolunun çıkışındaki bir evin önünde görmüştür.

Ölçüler: yük.: 0.46 m; gen.: profil: 0.41 – gövde: 0.35 m; der.: profil: 0.32 – gövde: 0.30 m; harf yük.: 0.02-0.03 m.

Tarih: MS II-III. yüzyıl (harf karakteri nedeniyle).

Edisyon: *I.Kibyra* 79.

Lev.: –

1 Φίλιππος Δεὶ
Μεγάλῳ.

Philippos Zeus Megas'a (sundu).

TEpig. 35. Zeus Megistos'a Altar Adağı

Üç tarafı rölyefli latar. Ön yüzde khlamys giyen ve sol elinde kısa bir *skeptron* tutan Zeus yer almaktadır. Sağ yüzde bir kadın büstü, sol yüzde ise son derece hasar almış bir rölyef yer almaktadır. Smith'e (1887: 226-227 no. 4) göre bu büst Hermes'e aittir.

Buluntu Yeri: T. Corsten'e göre; Sazak'ta bir mezarlıkta kaydedilmiş olup en son Tefenni'de Barutlu Su çaybahçesinde görülmüştür.

Ölçüler: yük.: 1.05 m; gen.: profil: 0.48 – gövde: 0.43 m; der.: profil: 0.48 – gövde: 0.42 m; harf yük.: 0.025 m.

Tarih: MS I-II. yüzyıl.

Edisyon: Ramsay, 1895: 307 no. 114; Corsten, 1998: 55-57; *SEG XLVIII.1605*.

Lev.: –

[Υπ]ῆρ σωτηρίας καὶ
προκοπῆς · Μ(άρκου) · Καλ-
πουρνίου Λόγγου
4 πάτρωος ιδίου
(büst)

*Kendi patronu Marcus
Calpurnius Longus'un selameti
ve refahı için Alassos ve
çevresindeki arazilerin kiracısı
olan Marcus Calpurnius*

Μ(ἄρκος) Καλπούρνιος
Ἐπίνεικος, μισθω-
τῆς τῶν περὶ Ἀλασσον
8 τόπων, Διὶ Μεγίστῳ.

*Epinicus Zeus Megistos için (bu
altarı dikti).*

TEpig. 36. Hetoimos'un Zeus Epekoos'a Naos Adağı

Açık renkli kiraç taşından blok.

Buluntu Yeri: Çavdır. Şu an Burdur Müzesinde.

Ölçüler: Yük.: 0.42 m; gen.: 0.46 m; der.: 0.19 m; harf yük.: 0.02-0.025 m.

Tarih: 183 yılı Kibyra Era'sı = MS 206/207.

Edisyon: Corsten, 2015: 7-10; *SEG* LXI.1235.

Lev.: –

ῤ ἔτους γπρ' ῤ
Ἔτοιμος μισθω-
τῆς γενάμενος
4 Τανγαρων ἐπη-
κόῳ Διεὶ τὸν ναὸν
ἐκ τῶν ἰδίων κα-
ῤ τεσκεύασεν. ῤ

183 yılında.

*Hetoimos Tangara'nın kiracısı
olarak Zeus Epekoos'a bu naos'u
kendi cebinden inşa etti.*

TEpig. 37. [Zeus?] Karpophoros'a Adak

Buluntu Yeri: T. Corsten'e göre; Kozağacı, Gürleyik Mevkii.

Ölçüler: harf yük.: 0.025 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Ed.: I.Kibyra 95.

Lev.: –

1 [Δι?]ῖ Καρποφόρ'ῳ
[– I-2 –] . ΕΒΑCΤΟC,
Ἀρχιγένεια,
Ἀρχιγένης
5 εὐχὴν.

Arkhigeneia (ve) Arkhigenes [Zeus?] Karpophoros için adağını (yerine getirdi).

TEpig. 38. Zeus Sabazios Myster'leri

Buluntu Yeri: Milner'e göre; Karamanlı'nın Tefenni tarafına düşen ilk caminin kapısında.

Ölçüler: bilinmiyor.

Tarih: A yüzü: MS 205/206; B yüzü: MS 212.

Edisyon: Milner, 1998: 48 no. 114; *SEG XLVIII.1585*; *CCIS II*, 19 no. 43.

Lev.: –

A.1 ἀγαθῇ τύχῃ· ἔτους ρβ´·
οἱ μύσται τοῦ Διὸς Σαουάζ-
ου ὑπὲρ σωτηρίας αὐτῶν καὶ
τοῦ δήμου Ὀρμηλέων καὶ σω-
5 τηρίας Ἀννίας Φαυστείνης
καὶ Τιβερίου Κλαυδίου ἐπὶ ἐ-
πιτρόπου Κριτοβούλου· ἐπὶ
πραγματευτῶν Ἀβασκάν-
του καὶ Ἀνθίνου καὶ Μαρ-
10 κελλίωνος· ἐπὶ μισθωτῶν
[Κλαυδ(?)]ίου Ἀβασκάντου καὶ
Μήνιδος Νεικάδου Ἡρα-
κλείδου καὶ Νεικάδου δις
ἱερατεύοντος Κιδραμά-
15 ντος δις καὶ Ἑλπίδος τῆς
γυναικὸς αὐτοῦ· Μῆνις Δι-
ομήδου, Ὅσαις Ἀττάλου ἱε-
ρεὺς Ἑρμοῦ, Μάρκος δις Μη-
νογένου, Ἐνθεὸς Κρατερο-
20 ὦ Συ<μ>μάχου ἱερεὺς Διονύσου
Μῆνις Ἀττάλου Μουνδίω-
νος, Ἀτταλὸς Δημητρίου,
Μῆνις Ἀτειμήτου, Ἰσπάτα-
λος Μήνιδος, Ἐνθεὸς Μήνιδ-
25 ος, Μῆνις Ποσιδωνίου, Ἐνθ-
εος, Ἀκεπτος Μήνιδος, Ὅσαι[ς]
Γλαύκου, Μῆνις Νεικολάου
Κιβυράτου, Μενιστεὺς Μῆνι-

A. Hayırlı olsun! 182 yılında
Zeus Sabazios'un myster'leri
kendilerinin ve Ormaleis
demosunun selameti ve Annia
Fautina ve Tiberius Claudius'un
selameti için Kritoboulos'un
epitroposluğu zamanında;
Abaskantos, Anthinos ve
Marcellus pragmateutai iken;
Claudius Abaskantus ve
Herakleides oğlu Nikadas oğlu
Menis ve II. Nikadas
kiracılar; II. Kidramas'ın
rahipliği ve eşi Elpis zamanında;
Diomedes oğlu Menis, Attalos
oğlu Hermes rahibi Osais,
Menogenes oğlu II. Marcus,
Summakhos oğlu Krateros oğlu
Dionysos rahibi Entheos,
Mundion oğlu Attalos oğlu
Menis, Demetrios oğlu Attalos,
Ateimetos oğlu Menis, Menis
oğlu Ispatalos, Menis oğlu
Entheos, Entheos oğlu?
Poseidonios oğlu Menis, Menis
oğlu Acceptus, Glaukos oğlu
Osais, Kibyralı Nikolaos oğlu
Menis, Menistheus oğlu Menis

30	δος Μενιστέος, Νέαρχος Μήνιδ- ος, Νέαρχος Νεικολάου Κιβυράτ[ου].	<i>oğlu Menistheus, Menis oğlu Nearkhos, Kibyralı Nikolaos oğlu Nearkhos.</i>
B.1	Αὐρή{λ}λιος Κιδρολλᾶς τρις ἱερεὺς Δ- ιὸς Σαυαζίου καὶ ἡ γυ- νὴ αὐτοῦ Ἄρτεμεις.	<i>B. Zeus Sabazios rahibi Aurelius Kidrollas III ve eşi Artemis. Osaeis oğlu Hermes rahibi Aurelius Attalos, Attalos oğlu Osaeis.</i>
5	[Α]ὐρήλλιος {Αὐρή[λ]λιος} [Ἄτ]ταλος Ὅσαει ἱερε- [ὺς Ἐρ]μου· Ὅσαις Ἄτ- [τάλου].	

3.3. Yerel Tanrılar

3.3.1. Artemis Lagbene

Artemis Lagbene'ye ilişkin veriler Lagbe *demos*'uyla ilişkili olup teritoryum içerisinde gelmektedir.

TEpig. 39. Lagbe Demos'unun Artemis Lagbene'ye Adağı

Kayıtlara göre Manay'daki mezarlıkta yeniden kullanılmıştır.

Buluntu Yeri: Manay, Söğüt.

Ölçüler: Bilinmiyor.

Tarih: Roma İmparatorluk.

Edisyon: Spraat ve Forbes, 1847: 250; le Bas ve Waddington, 1870: 309 no. 1211; Robert, 1983: 596; French, 1994: 88 no. 2.4.

Lev.: –

Δῆμος Λα- γβέων ΙΑ ΕΣΕΙΟ Λα- γβηνῆ εὐ- 5 χήν.	<i>Lagbe demos'u (Artemis?) Lagbene'ye adağını sundu.</i>
---	---

TEpig. 40. Artemis Lagbene için Tyrannos ve Primas'ın Adağı

Üst ve alttan profilli. Alınlıkta bir kalkan veya *phiale* yer almakta. Tunik giymiş bir tanrıça sağa doğru ilerleyen bir domuza binmektedir. Tanrıça sağ elinde bir taç tutarken sol elini havaya kaldırmış ve meşale tutmaktadır.

Buluntu Yeri: Korkuteli.

Ölçüler: yük.: 0.78 m; gen.: 0.27 m; der.: *ca.* 0,14 m; harf yük.: bilinmiyor.

Ed.: Robert, 1983: 594-595.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi (harf karakterlerine göre).

Lev.: –

3	Τύραννος καὶ Πρῆμᾶς Ἀρτέμι- δι Λαγβηνῆ κατ' ὄ- νειρον.	<i>Tyrannos ve Primas rüya uyarınca Artemis Lagbene'ye (bu steli adadı).</i>
---	---	--

TEpig. 41. Artemis Lagbene'nin Hierodoulos'unun Adağı

Sarp kayalık üzerine işlenmiş kabartma. Dar bir çerçeve içine işlenmiştir.

Buluntu Yeri: L. Robert, Alifahrettin; D. French ise Kemer Mevkii olarak kaydetmiştir.

Ölçüler: yük.: 0.27 m; gen.: 1 m (Petersen ve von Luschan; çerçevesiz ölçüdür).

Edisyon: Petersen ve von Luschan, 1889: 168 no. 207; Cousin, 1900b: 333; Chaputhier, 1935: 38 no. 17; Robert, 1983: 558 no. 6; French 1994: 88 no. 2.3.(4).

Tarih: MÖ I. yüzyıl (Petersen ve von Luschan); MS I. yüzyıl (L. Robert).

Lev.: 9.a (Kaynak: Petersen ve von Luschan, 1889: 168 no. 207).

[ὁ δείνα ἱερόδουλ]ος Ἀρτεμίδος Ἀ[αγ]βηνῆς Ἑρμῆ καὶ Διο[σκούροις]

*Artemis Lagbene'nin tapınak hizmetkari [falanca] Hermes ve Dioskurlara
(adadı).*

3.3.2. Kakasbos / Herakles

Kakasbos / Herakles'e ilişkin epigrafik kayıtlar teritoryumda yer almaktadır.

TEpig. 42. Menis'in Kakasbos'a Adağı

Sağa doğru bir atlı barındıran stel. Sağ kolu havada.

Buluntu Yeri: T. Corsten'e göre; Yavu'da bir evin misafir odasında kayda alınmış.

Ölçüler: yük.: 0.32 m; harf yük.: 0,16 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi (harf karakteri nedeniyle).

Edisyon: Cousin, 1900a: 65; Robert, 1946: 71-72; Delemen, 1999: 148 no. 202; *I.Kibyra* 86.

Lev.: –

	Μῆνις ΑΟΥΒΑΥ	<i>Menis – – tanrı Kakasbos için (bu</i>
2	[θεῶ Κα]κάσβω.	<i>steli dikti).</i>

TEpig. 43. Menis'in Herakles'e Adağı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır. Figür çıplak işlenmiştir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.25 m; gen.:0.30 m; harf yük.: 0.025 m.

Tarih: *bilinmiyor.*

Edisyon: Collignon, 1880: 292 no. 2; Ramsay, 1895: 306 no. 106; Delemen, 1999: 153 no. 218.

Lev.: 9.b (Genel)

	[Μῆ]νις Ἑρμογέ-	<i>Hermogenes oğlu Menis</i>
2	νου Ἡρακλῆ εὐ-	<i>Herakles'e adağını (sundu).</i>
	χὴν.	

TEpig. 44. Herakles'e Adak Fragmanı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır. Figür çıplak işlenmiştir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.40 m; gen.:0.40 m; harf yük.: 0.024 m.

Tarih: MS 423 (Kibyra *era*'sında); MS 315 (Sulla *era*'sında)?.

Edisyon: Collignon, 1880: 292 no. 1; Robert, 1946: 69, 71; Delemen, 1999: 153 no. 220.

Lev.: 9.b (Genel); 10.a

	Collignon	Delemen	Öneri
	ἔτους [– –] ΔΑΥ	. . Ο . CΔΑ.Ι	ἔτους [–]δ' Αὐ-
2	[– –]ΟΝΟC	[– –]ΟΝΟC	[– –]ΟΝΟC
			[Ἡρακλεῖ]?]
	<i>Yıl ...</i>	–	<i>Yıl ..4, ...on oğlu? Au...</i>
			<i>[Herakles'e adadı?]</i>

TEpig. 45. Herakles'e Adak Fragmanı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır. Figür *khitonikos* giymektedir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.25 m; gen.:0.27 m; harf yük.: *ölçülemiyor*.

Tarih: *bilinmiyor*.

Edisyon: Delemen, 1999: 155 no. 230.

Lev.: 9.b (Genel)

Ἡρακλ[εῖ ? --]
2 [-----] ... Herakles'e? ...

TEpig. 46. Nearkhos'un Herakles Adağı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır. Figür *klamys* giymektedir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.24 m; gen.:0.32 m; harf yük.: 0.025 m.

Tarih: *bilinmiyor*.

Edisyon: Delemen, 1999: 159 no. 257.

Lev.: 9.b (Genel)

Νεάρχος ΠΑ . ΕΙ[--]
2 αρ[χ]εὺς Ἡρακλ[εῖ --] Nearkhos... Herakles'e ...

TEpig. 47. Herakles'a Adak Fragmanı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır. Figür *khitoniskos* ve *klamys* giymektedir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.31 m; gen.:0.25 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: *bilinmiyor*.

Edisyon: Delemen, 1999: 160 no. 263.

Lev.: 9.b (Genel)

.. ΑΔΥΔΙΣ[--]
2 Κ.. Ἡ[ρ]ακλ[εῖ] ... Herakles'e ...

TEpig. 48. Herakles'a Adak Fragmanı

Kaya kabartması. Sağ elinde topuz tutarken sol eliyle dizginleri kavramıştır.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.24 m; gen.:0.31 m; harf yük.: 0.02 m.

Tarih: *bilinmiyor*.

Edisyon: Delemen, 1999: 162 no. 271.

Lev.: 9.b (Genel)

Ἡρακλῆϊ[--] ... Herakles'e ...
2 .. ΟΙ . Α[--]

3.3.3. Sozon

Sozon ile teritoryum içinde ve sınırında karşılaşmaktadır.

TEpig. 49. Aurelius Dionysios Sozon'a Adağı

Mermerden stel, üzerinde sağ elinde mızrak tutan ışın tacı takmış bir atlı betimlidir.

Buluntu Yeri: Yuvalak Köyü, Kocataş Mevkii.

Ölçüler: yük.: 0.74 m; gen.:0.24 m; der.: *bilinmiyor*; harf yük.: *bilinmiyor*.

Tarih: W. Ramsay'e göre Kibyra Era'sında MS 422/3; Sulla Era'sında MS 312; İ. Delemen'e göre Kibyra Era'sında MS 350/1.

Edisyon: Collignon, 1878b: 170 no. 2; Ramsay, 1895: 305-306 no. 103; Delemen, 1999: 166 no. 289.

Lev.: –

ἔτους τ[κ]ζ' Yıl 327. Moaleis oğlu ikinci
Αὐρ. Διονυσίος Aurelius Dionysios tanrı Sozon'a
δὲς Μωαλεῖδος adağını (sundu).
4 Θεῶ Σώζοντι
εὐχήν.

TEpig. 50. Osaeis'in Sozon Epekoos'a Adağı

Betimli stel. Sağ eliyle omzuna dayadığı bir çift uçlu baltayı ve sol eliyle de atın eğrini tutmaktadır. Başında ışın tacı taşıyan figür omuzlarından aşağı sarkan bir manto ve *tunica* giymektedir.

Buluntu Yeri: Karamanlı.

Ölçüler: yük.: 0.50 m; gen.:0.27 m; der.: 0.21 m; harf yük.: *bilinmiyor*.

Tarih: *Bilinmiyor.*

Edisyon: Collignon, 1878b: 172 no. 4 krş. Collignon, 1880: 293 no. 2; Ramsay, 1895: 305 no. 98; Delemen, 1999: 166 no. 290.

Lev.: –

Οσαεις Ἀτταλ-
ου ἰ(ε)ρασάμεν-
[ος Σ]ώζοντι [ἐ]πηκόω
4 εὐχὴν ἀνέθηκεν.

*Attalos oğlu Osaeis rahipliğini
yaptıktan sonra Sozon Epekoos'a
adağını sundu.*

3.3.4. Kyrios Ano Theos

TEpig. 51. Eprius Agathinus'un Kyrios Ano Theos'a Adağı

Beyaz mermerden mimari blok.

Buluntu Yeri: Uylupınar.

Ölçüler: yük.: 0.235 m; gen.: 1.57 m; der.:0,66 m; harf yük.: 0.03 m.

Tarih: MS I-II. yüzyıl.

Edisyon: Corsten vdd. 1997: 53-55 no. 1; Horsley, 1999: 70; *SEG XLVII* 1810; *I.Kibyra* 93.

Lev.: 11.a (kompleks); 11.b (yazıt)

Κυρίω Ἄνω Θεῷ • Ἐπριος
2 *vacat* Ἀγαθεῖνος *vacat*

*Eprius Agathinus, yukarıdaki
efendi tanrıya (adadı).*

3.3.5. Men

Men'e ilişkin veriler teritoryum içinde ve teritoryum sınırında karşılaşılmaktadır.

TEpig. 52. Tolesalı Men'e Adak

Buluntu Yeri: Tefenni.

Ölçüler: yük.: 0.37 m; gen.: 0.54 m; der.: 0.44 m; harf yük.: *bilinmiyor.*

Tarih: MS 259-261.

Edisyon: Collignon, 1878b: 171-172; Ramsay, 1895: *CMRDM I*, 67-68 no. 107.

Lev.: –

A.1 ἔτους ζλς' Αὐρ. Φίλις-
κος Δημητρίου Μικ-
ίου ἱεράσετο.
ἔτους ζλς' Αὐρ. Παπῆς

*A. Yıl 236. Mikias oğlu
Demetrios'un oğlu Aurelius
Philiskos rahiplik yaptı.*

5 Μίδα ιεράσατο ἐκ τῶν
[ι]δίων θελίως.

Yıl 237. Midas oğlu Aurelius
Papes kendi cebinden (ödeyerek)
mükemmel bir şekilde rahiplik
yaptı.

B.1 Ἀπολλώνι-
ος Μήνιδος γ’
Μεσάνβριο[ς]
ιερατεύων

B. Üçüncü Menis’in oğlu
Mesambrialı Apollonios rahiplik
yaptığı sırada Tolesalıların
Men’ine adağını sundu.

5 Μηνὶ Τολησέ-
ων εὐχήν.

C.1 .Α ---
– Ρ..ΤΟ[.] Μοδίωνο[ς ---]
ΔΟ[.]Ν ὑπάρ[χ]οντος
– ΠΥΤΟΕΣ κατὰ τὸ ---
5 τε ἱερῖον καὶ ΘΕΔ ---
ΟC ---

C.... Modion oğlu ...
yönetirken ... uyarınca ...
tapınağı ve ...

TEpig. 53. Men için Hylas’ın Adağı

Üzerinde hörgüçlü boğa betimi bulunduran altar.

Buluntu Yeri: Edisyona göre: Sazak’ta bir evin duvarında.

Ölçüler: yük.: 0.27 m; gen.: 0.25 m; der.: 0.19 m; harf yük.: 0.02 m

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Milner, 1998: 44 no. 110.

Lev.: –

Θεῷ Μηνεὶ χρ(ησμῷ)
2 χρ(ηματισθεὶς) Ὑλας εὐχ-
[ήν].

Hylas, bir kehanet ile uyarılınca
(bu sunağı) tanrı Men’a adadı.

3.3.6. Meter Alassene

Meter Alassene, Alassos yerleşkesiyle ilişkili olup hem teritoryum sınırında hem de Ormaleis demos’unda yer almaktadır.

TEpig. 54. Artemon'un Meter Alassene için Adağı

Akroterli beyaz mermer sunak. Ön yüzünde oturan, giyimli ve duvaklı / *poloslu* üç kadın (tanrıça) motifi yer almaktadır. Merkezdeki kadın figürü iki yanında aslan bulunmaktadır.

Buluntu Yeri: Edisyona göre: Karamanlı'da Bekir Ağa'nın evinde kayda alınmış daha sonra Kocapınar çay bahçesinde görülmüştür.

Ölçüler: yük.: 1.12 m; çap 0.48 m; harf yük.: 0.03-0.035 m

Tarih: MS I-II. yüzyıl.

Edisyon: Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 52-53 no. 3.

Lev.: –

	Μητρι Ἀλασσηνῆ	
	Ἀρτέμων Σω[.]	
	ΜΑΡΙΑ ^{vac.} ΟΣ[. .]	
	<i>rölyef</i>	<i>Artemon ... kendi efendisi</i>
4	ὑπὲρ σωτηρίας	<i>Marcus Calpurnius Longus'un</i>
	καὶ προκοπῆς Μ(άρκου)	<i>selameti ve refahı için adadığı</i>
	Καλπουρνίου Λόγ-	<i>adağını Meter Alassene için</i>
	γου τοῦ δεσπότης	<i>sundu.</i>
8	αὐτοῦ εὐξάμενος	
	<i>vacat</i> ἀνέσ ^{vac.} τησεν.	

TEpig. 55. Meter Alassene için Adak

Üç tarafı bezemeli beyaz mermerden sunak. Sunağın ön tarafında uzun giyimli üç kadın figürü yer almaktadır. Sol tarafta bir kaide üzerinde duran iki kadın figürü bulunmaktadır, ancak bu kısım belirsizdir. Sunağın arkasında ise hasar almış bir büste ait izler mevcuttur.

Buluntu Yeri: Edisyona göre: Karamanlı'da bir evde kayda alınmış daha sonra Burdur Müzesine taşınmıştır.

Ölçüler: yük.: 0.85 m; çap 0.56 m; harf yük.: 0.03-0.037 m

Tarih: MS I-II. yüzyıl.

Edisyon: Collignon, 1878c: 263 no. 6; Ramsay, 1895: 305 no. 102; Corsten, Drew-Bear, Özsait, 1998: 60 no. 8; *SEG XLVIII* 1607.

Lev.: –

[Μητρι Ἀλασσηνῆ]	
Μ(ἄρκος) Καλπουρνιος	<i>Genç Marcus Calpurnius</i>
Ἐπίνεικος νέος	<i>Epinius ve eşi Calpurnia</i>

4 καὶ Καλπουρνία
Μυστικὴ ἢ γυνὴ
αὐτοῦ ἱερῶμε-
νοι αὐτῆς.

*Mystike rahibi oldukları Meter
Alassene için (adadılar).*

3.3.7. Thea Pisidike

TEpig. 56. Thea Pisidike Rahibesi Ge'nin Onurlandırması

Nitelikli kireç taşı, mermer oluşumu gözlenmekte. Mimari blok. Yazıt yüzeyi korunmuş ve düz işlenmiş. Dört kenarında silmesi var. Üst kısımda güneşten kararma ve liken mevcut. Yan yüzeylerde anatrozler sağlam. Arka yüz son derece kaba bırakılmış. Taşıyıcının üstünde sol yanda büyük bir parça eksik. Üst kısımda solda kenet izi mevcut. Kırık olan parça yazıt taşıyıcının hemen üst kısmında toprak üstünde tespit edilmiştir. Üzerinde kenet izi mevcuttur.

Buluntu Yeri: Kent girişindeki otopark alanının olduğu yerdeki modern duvarın aşağısındaki vadide.

Ölçüler: yük.: 0.88 m; gen.: 1.20 m; der.: 0.46 m; harf yük.: $\Phi = 0.12 - \Sigma = 0.05$ m

Tarih: MS II-III. yüzyıl.

Edisyon: Yayınsız. (Yazıt tarafımdan yayına hazırlanmaktadır).

Lev.: 10.b

ἡ βο[υλή] καὶ ὁ δῆμος ἐ[τεί]-
μησεν Γῆν τὴν καὶ Εν[-3]-
3 αν θυγατέρα Ἀρισ[[τος]]-
τοδημου Φιλοκλέου<ς>
τοῦ Μάγαντος, ἱερείαν
6 Θεᾶς Πισιδικῆς σωφρο-
σύνης χά ^{www} ριν.

*Boule ve demos Magas'ın torun
çocuğu, Philokles'in torunu,
Aristodemos'un kızı, Thea
Pisidike rahibesi olan Ge'yi,
nam-ı diğer En...a'yı ihtiyatlılığı
vesilesiyle onurlandırdı.*

3.3.8. Theoi Megaloi Synnaoi

TEpig. 57. Eprius Agathinus'un Theoi Megaloi Synnaoi'a Adağı

Beyaz mermerden mimari blok. T. Corsten'e (I.Kibyra 94) göre bir bina içinde muhtemelen bir kapı lentosu olarak kullanılmış olmalı. Daha sonradan ise I.Kibyra 93'teki yazıtla birlikte bir baptisterion'un yan duvarı olarak kullanılmıştır. Sigma harfleri köşeli yazılıdır.

Buluntu Yeri: Uylupınar.

Ölçüler: yük.: 0.19 m; gen.: 1.32 m; der.:0,74 m; harf yük.: 0.03 m.

Tarih: MS I-II. yüzyıl.

Edisyon: Corsten vdd. 1997: 54-55 no. 2; Horsley, 1999: 104; *SEG XLVII* 1811; *I.Kibyra* 94.

Lev.: 11.a (kompleks); 11.c (yazıt)

2 Θεοῖς Μεγάλοις συννάοις
vac. [Ἐπ]ριος[ς] Ἀγαθεῖνος *vac.*

*Eprius Agathinus, ortak tapınaklı
yüce tanrılara (adadı).*

3.3.9. Theos Hypsistos

TEpig. 58. Theos Hypsistos

Mezar steli şeklinde silindirik kesilmiş adak steli. Alt kısımdan kırık. Yazıtı göre sol tarafta bir betim yer almaktadır. Söz konusu betim hakkında hiçbir bilgiye kaynaklarda yer verilmemiştir.

Buluntu Yeri: Sorkun.

Ölçüler: yük.: 0.86 m; çap.: 0.40 m; harf yük.: 0.025-0.04 m.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi.

Edisyon: Milner, 1998: 27 no. 58; *I.Kibyra* 92.

Lev.: –

2 Θεῷ
Ὑψίστῳ.

Theos Hypsistos için.

3.4. Roma Tanrıları

3.4.1. Dea Roma / Thea Rhome

Roma'nın kültü kentte Hellenistik Dönem'de kurulmuştur. Buna ilişkin veriler Roma ile yapılan antlaşma metninden ve kentin Aphrodisias / Plarasa ve Tabai ile yaptığı antlaşmadan bilinmektedir. Kentte bir *Rhomaia* festivalinin varlığına ilişkin tek veri ise Halikarnassos'tadır.

TEpig. 59. Rhomaia Festivali'ne İlişkin Halikarnassos'tan Atlet Onurlandırması

Buluntu Yeri: Halikarnassos.

Ölçüler: bilinmiyor.

Tarih: MÖ yak. 140-110 (Syll³'e göre MÖ 50).

Edisyon: *Halikarnassos* 91; *Syll³* 1064; *SEG XIV* 728; *XXXIV* 1066.

Lev.: –

- 0 [—]
[Δρ]ακοντομένην Ἱεροκλέους
νικήσαντα
Θεοφάνια τὰ ἐν Χίῳι παῖδας δίαυλον
Ἀσκληπίεια τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ παῖδας δίαυλον,
5 Ἀμφιαρᾶ καὶ Ῥωμαῖα τὰ τιθέμενα ὑπὸ Ὠρωπίων παῖδας
δίαυλον, Ἡραῖα τὰ ἐν Ἄργει παῖδας δόλιχον,
Ῥωμαῖα τὰ ἐν Κιβύρῳ παῖδας δίαυλον,
Νέμεα παῖδας ἵππιον, Παναθήναια τὰ ἐν Ἀθήναις παῖδας δόλιχον
καὶ ἵππιον, Ἴσθμια ἄνδρας ἵππιον, Ἡραῖα τὰ ἐν Ἄργει ἄνδρας
10 ἵππιον, Ἐλευθέρια τὰ ἐν Πλαταιαῖς ἄνδρας ἵππιον,
Ῥωμαῖα τὰ ἐν Χαλκίδι ἄνδρας ἵππιον, Ἀμφιαρᾶ καὶ
Ῥωμαῖα τὰ τιθέμενα ὑπὸ Ὠρωπίων ἄνδρας ἵππιον,
Ἀσκληπίεια τὰ ἐν Κῷ ἄνδρας ἵππιον.

... *Khios'taki Theophania'da çocuklar kategorisinde 400 metre koşuyu, Epidauros'taki Asklepieia'da çocuklar kategorisinde diaulos (400 metre) koşusunu, Oroposlular tarafından düzenlenen Amphiaraiia ve Rhomaia'da çocuklar kategorisinde diaulos koşusunu, Argos'taki Heraia'da çocuklar kategorisinde dolikhos (4800 metre) koşusunu, Kibyra'daki Rhomaia'da diaulos koşusunu Nemea oyunlarında çocuklar kategorisinde hippios yarışını, Atina'daki Panathenaia'da çocuklar kategorisinde dolikhos ve hippios yarışını, Isthmia oyunlarında erkekler kategorisinde hippios yarışını, Argos'taki Heraia'da erkekler kategorisinde hippios yarışını, Plataia'daki Eleutheria'da erkekler katagorisinde hippios yarışını, Khalkis'taki Rhomaia'da erkekler katagorisinde hippios yarışını, Oroposlular tarafından düzenlenen Amphiaraiia ve Rhomaia'da erkekler katagorisinde hippios yarışını, Kos'taki Asklepieia'da erkekler katagorisinde hippios yarışını kazanan Hierokles oğlu Drakontomenes'i onurlandırdı.*

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kibyra kentinin sahip olduğu kent ve kırsal egemenlik alanı içerisindeki dini içerikli epigrafik materyalleri, materyal kültür kalıntıları ve sikke darplarını baz alarak sürdürülen bu çalışmada antikçağ eserlerindeki aktarımların yanısıra eski ve yeni – güncel – modern çalışmalar kullanılmıştır. Antikçağda Kibyra kenti, kabaca, kuzeyde Phrygia, kuzeydoğu ve doğu yönlerinde Pisidia, güneydoğusunda Milyas, güney ve güneybatısında Lykia ve batısında Karia bölgeleriyle komşu olan Kabalia bölgesi içinde yer almaktadır. 1998 yılında N. P. Milner tarafından sınır, Gölhisar ovasından kuzeydoğuda yer alan Tefenni Ovası, Eren Çayı; kuzeyde Gölhisar Ovasını Acıpayam Ovasından ayıran alçak tepelikler; güneydoğuda kurumuş olan Söğüt (=Karalitis) Gölü’nün kuzey kıyıları arasında kalan alan şeklinde çizilmiştir. Bu tanımlama Kibyris Bölgesi’ni Kabalia Bölgesi ile eş değerde tutmaktadır. Buna karşılık Ş. Özüdoğru (2018a: 751 dn. 38; 2020: 29, 32) Kibyris için, tezin kapsam alanı olarak da kabul edilen şu tanımlamayı sunar (Har. 1):

“Bugünkü bilgilerimizle, Hellenistik Dönem içlerinden itibaren, daha çok Kibyra ve yakın çevresini oluşturan Gölhisar Ovası’nı ve bu ova etrafındaki küçük yerleşimleri kapsayacak şekilde Kibyris olarak algılamak yerinde olacaktır. ... Bir başka deyişle Hellenistik Dönem başlangıcından itibaren, Kibyris; ana kent ile siyasal, sosyal, ekonomik açılardan kente bağlı olan, hükmettiği kırsal kesimlerini (territorium/khōra) kapsayıp, aynı zamanda kent merkezli ‘politik bir alanı’ tanımlıyorken, Kabalya; çok daha geniş bir çevreyi içine alan ‘coğrafik bir adlandırma’ olarak algılanmalıdır”. (Özüdoğru, 2020: 29)

Buna göre, bu alan Boubon, Balboura, Oinoanda ve Kibyra’nın içerisinde bulunduğu Kabalia Bölgesi’nde yer alan daha küçük çaplı teritoryal bir alana işaret etmektedir (Özüdoğru, 2018a: 751 dn. 38; 2020: 29, 32). Kentin adını verdiği Kibyris Bölgesi, Gölhisar ovasını ve bu ovanın içindeki ve etrafındaki küçük yerleşimleri kapsamaktadır. Ova ve çevresinde sürdürülmüş olan çalışmalardan hareketle kentin teritoryumunun Dalaman (=Indos) Çayı’nın vadisinde yer aldığı ve günümüzde Gölhisar, Tefenni ve Çavdır ilçelerini, ayrıca Ormaleis *demos*’unun da bulunduğu Karamanlı ilçesinin bir kısmını da içerecek şekilde, en doğuda Hasanpaşa ilçesiyle de sınır olarak düşünülmelidir (Har.1) Söz konusu alan içerisinde saptanan yayınlı ve yayınsız materyaller neticesinde sürdürülen çalışmalarda toplamda elli sekiz, Dea Roma dahil toplamda elli dokuz yazıta yer verilmiştir. Yazıtların büyük çoğunluğunu adak ve onurlandırma yazıtları oluştururken mezar, teşekkür, liste, sporcu, inşa(?), fragmenta ve grafiti diğer türleri meydana getirmektedir. Yazıtlar içerisinde saptanan tanrılar arasında Apollon, Arete, Asklepios, Athena, Demeter, dionysos, Dioskurlar, Poseidon, Tykhe ve Zeus’un Hellen kökenli; yerel tanrılar ise

Artemis Lagbene, – atlı tanrılar arasında – Dioskurlar, Kakasbos/Herakles ve Sozon; ayrıca Kyrios Ano Theos, Men, Meter Alassene, Thea Pisidike, Theoi Megaloi Synnaoi ve Theos Hypsistos olarak nitelendirilmiştir. Bu tanrılar haricinde kentin erken dönem sikke darplarında betimlenen genç erkek veya pallas olarak tanımlanan figürün Ares olduğu önermeleri de göz önüne alınarak çalışmaya porte bazında Hellen kökenli, süvari betimi (?) olarak da atlı tanrılar arasına dahil edilmiştir. Bu veriler kentte ve kırsalında yaşayan bireylerin inançlarına, her iki alanda kurumsallaşmış küllere, kentte yer alan önemli ve birincil tanrılara ve kentin baş tanrı ya da tanrıçasına ulaşmak amacıyla toplanmış ve kataloglanmıştır.

Kent içerisinde Apollon, Ares, Arete, Asklepios, Athena, Dioskurlar, Tykhe, Zeus ve Thea Pisidike'ye ilişkin veriler izlenebilmektedir. Bunlar dışında Roma ve Kibyra arasında imzalanan bir antlaşma metninden Dea Roma'nın kült heykeline ilişkin veri bilinmektedir. Bu tanrılar arasında antik kaynaklardan bilinenlerin yanı sıra kentte sürdürülen epigrafik ve arkeolojik çalışmalardan hareketle kentte iki tapınağın kesin varlığı bilinmektedir (**Tablo 3**).

Tablo 3: Kibyra Kentinde Belgelenen Tanrılara İlişkin Liste (• : belgeli; – : belgeli değil)

Tanrı/tanrıça	Rahip	Yazıt Türü
Apollon	•	Onurlandırma
Ares	–	–
Arete	•	Onurlandırma
Asklepios	–	Teşekkür
Athena	•	Onurlandırma
Dioskurlar	•	Rahip listesi?
Thea Pisidike	•	Onurlandırma
Thea Rhome (Dea Roma)	–	Antlaşma Metni / Sporcu
Tykhe	–	Grafiti
Zeus	•	Onurlandırma, Adak

Antik kaynaklarda geçen anlatılara istinaden kentte varlığı bilinen tek tapınak Apollon'a aittir. Cicero (Verr. II.4.30-31) kentteki bu tapınağın Kibyralı iki kardeş tarafından MÖ 80 yılı civarında yağmalandığından bahseder. Sanatkâr olan Cornelius Tlepolemos ve Hieron²¹⁰ adındaki bu kardeşler daha sonradan Kilikia *legatus pro quaestore*'si olan Gaius Verres'in (MÖ 115 - MÖ 43) hizmetinde sanat eserleri konusunda ajanlık ve hırsızlık yaparlar. Apollon tapınağının böylesi bir konuda anılması da söz konusu tanrının kentte sanat faaliyetleri ile olan yakınlığını kuvvetlendirmektedir. Bu vesileyle Ş. Özüdoğru'nun (2020: 297) da bahsettiği tiyatronun üst kısmındaki tapınağın Apollon ile ilişkili olması muhtemeldir. Kentin sikke

²¹⁰ Vollkommer, 2001: 319 s.v. Hieron (II).

darplarındaki betime bakılacak olursa bu tapınağın *tetrastyl* düzende olduğu düşünülebilir (RPC I 2886A; Cat. Num. 1). MS 23 yılı depreminden sonra kentin yeniden inşası için pek çok malzemenin devşirme olarak kullanıldığı, kentte sürdürülen arkeolojik çalışmalardan izlenebilmektedir. Bu anlamda Agora I. Teras duvarı üzerinde kullanılan bir yazıtlı bloğun, her ne kadar eksik olsa da, bir Apollon rahibine ait olduğu kesindir. Benzer şekilde kentin kurulu olduğu tepenin hemen aşağısında yer alan Gölhisar merkezde de bir yazıtın Apollon rahibine ilişkin onurlandırması önemlidir. Söz konusu rahipler şüphesiz ki bu tapınağa bağlı olarak hizmet vermekteydiler. Sikke darplarına çok yansımayan bu tanrının kent içerisinde MÖ 80 yılından öncesinden başlamak kaydıyla MS I. yüzyılda da devam eden kurumsal bir kulte sahip olduğu kesindir.

Kentte bulunan her rahip ve rahibenin, dolayısıyla rahiplik makamının, bağlı bulunduğu bir kurum / tapınak olmalıdır. Yazıtlarda belirtildiği üzere Apollon haricinde Arete, Athena, Dioskurlar, Zeus ve Thea Pisidike'nin rahip veya rahibeleri mevcuttur. Bu tanrı(ça)lar arasında arkeolojik olarak tespit edilen Athena ve Zeus'a ilişkin tapınak kalıntıları Ş. Özüdoğru (2020: 294-296, 333) tarafından kaleme alınmıştır. Zeus'a ilişkin yazıtlarda genellikle *soter* (σωτήρ) *epitheton*'u görülmektedir. Bu *epitheton* tanrının kurtarıcı olarak kudretine (*daimon*) işaret etmektedir. Rahibiyle birlikte anılan bu kültün MS I. yüzyılda kurumsallaştığı açıktır. Kültün kurulumu MS 23 depremiyle ilişkilendirilebileceği gibi rahip Marsyas'ın kardeşi olarak düşünülen Arete rahibi Quintus Veranius Philagros'un Lykia'daki ayaklanmaların kente sıçraması zamanına, MS 43-48 yılları arasına, istinaden de bu kültün kurulmuş olması muhtemeldir. Bu konuda net veriler ancak yeni yazıtlar ile sağlanabilir.

Tespit edilen diğer tanrılardan Arete, Dioskurlar ve Thea Pisidike'nin rahip ve rahibelerinin bağlı bulunduğu birer tapınak ya da *naos* beklenmelidir. Dioskurlara özel olarak rahipliğinin bir *hierothytes* oluşu bu rahipleri diğer (*hiereus* ve *hiereia*) rahiplerden ayrı kılmaktadır. *Hierothytes*'ler kendilerine ait olan *hierothyteion* (ἱεροθυτεῖον) isimli bir yapıya bağlı olmalıdırlar. L. Robert (1969: 1369-1370) Lykia'daki Rhodos'a özgü bu kurumun MÖ 188-167 yılları arasında Lykia Rhodos hakimiyetindeyken alınmış olabileceğini belirtir. Bu rahipler ve yapı genellikle Rhodos'a ilişkin yerlerde karşılaşılsa da Kibyra'da bu kültürün Rhodos'tan alınmış olunabileceğini gösteren bir kanıt yoktur. Ancak söz konusu kurumsal kültürün zaman içinde yaygınlaşmış olması muhtemeldir. Böylesi bir rahipliğin kentte Dioskurlar ile görülmesi bu ikiz tanrıların *theoksenia* (θεοξένια) özelliklerini de düşündürmektedir. Geleneksel kurban kesme ritüeline alternatif olarak tanrıların veyahut ölümlü ya da ölümsüz kahramanların halka açık ya da özel kurban / adak yemeklerine davet veya kabul edildiği bir geleneğin varlığına işaret etmektedir.

Kentte rahiplikleri bulunan söz konusu tanrılara ilişkin kültler kurumsallaşmış olarak kabul edilir (**Tablo 3**). Bunlar dışında kalan Ares, Asklepios ve Tykhe için herhangi bir kurumsallaşma belirtisi bulunmamaktadır. Ares sadece kentin Hellenistik Dönem sikke darplarından (MÖ 166-84) bilinmekte olup ne kent içinde ne de tez kapsamında kabul edilen teritoryum içerisinde bir külte ya da bireysel inanca ilişkin veri bulunmaktadır. Bu nedenle kentte ve teritoryumunda Ares’e ait bir kùltten bahsetmek mümkün değildir. Özellikle Ares’e ilişkin verilere güney Kabalia, Pisidia ve Lykaonia bölgelerinde sıkça rastlanmaktadır (Robert, 1955: 73-78; Mitchell, 1993: 28; Milner, 1998: 3 no. 2; Gonzales, 2005; Karayaka, 2007: 88-89; Kokkinia, 2008: 101 no. 71; 104 no. 72; Beceren, 2018: 21-23). Asklepios ise kentte birer teşekkür yazıtından bilinmektedir. Yine bu yazıtlarda kentte bir kùlt kurulumuna ilişkin veri bulunmazken kent dışından gelen hastaların tedavi edilebilmesi için kùltün varlığına da işaret edecek olan bir *Asklepieion*’un varlığı beklenmelidir. Tykhe ise yazıtlarda kentin mutluluğu ya da bereket ile ilişkili olarak görülmektedir.

Kırsal alanda tespit edilen yazıtlar arasında Apollon, Artemis Lagbene, Demeter, Sabazios, Sozon, Zeus, Kakasbos/Herakles, Theos Hypsistos, Kyrios Ano Theos ve Theoi Megaloi Synnaoi yer almaktadır (**Tablo 4**).

Tablo 4: Kibyra Teritoryumu İçinde Belgelenen Tanrılara İlişkin Liste (• : belgeli; – : belgeli değil)

Tanrı/tanrıça	Rahip	Yazıt Türü
Apollon	–	Adak
Artemis Lagbene	–	Adak
Demeter + Sabazios	•	Mezar
Dionysos	•	Adak; Liste
Dioskurlar (Artemis Lagbene ile birlikte)	–	Adak
Herakles	–	Adak
Kakasbos	–	Adak
Kyrios Ano Theos	–	Adak
Men	•	Adak
Meter Alassene	–	Adak
Poseidon	–	Adak
Sozon	•	Adak
Theoi Megaloi Synnaoi	–	Adak
Theos Hypsistos	–	Adak
Zeus	–	Adak

Apollon, *khreusieideus* şeklinde kayıtlı bir *ethnikon* ile görünmektedir. Ancak sahip olduğu *ethnikon*’a ilişkin bir yerleşke bugüne değin tespit edilememişse de *ethnikon* nedeniyle

Kibyra teritoryumu içerisinde bir köy yerleşkesi ve bu yerleşkenin tanrısı Apollon olarak beklenmelidir. Bu nedenle yerleşke içerisinde bir tapınak ya da *naos* bulunmalıdır (Milner, 1998: 35 no. 86; Corsten, 2002: 111). Benzer şekilde Meter Alassene ve Artemis Lagbene de isimlerini birer yerleşkeden almaktadır. Kökeninde Kybele'yi taşıyan bu tanrıçalardan ilki adını Alassos yerleşkesinden almaktadır. Söz konusu yerleşke henüz tespit edilemese de Tefenni'nin Sazak köyü civarında olması beklenmektedir. Artemis Lagbene'nin adındaki Lagbene de bir *ethnikon*'dur. Lagbe yerleşkesiyle doğrudan ilişkili olan bu yerleşim bugün Antalya'nın Korkuteli ilçesine bağlı olan Kırkpınar'a 1.5 km mesafede Kemer mevki denen alanda yer almaktadır (TIB 8, 679 s.v. Lagbos). Söz konusu kent, bir mezar yazıtında geçen ceza kurumunun Kibyra'ya bağlı olması nedeniyle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kibyra teritoryumunda kabul edilmektedir (Ramsay, 1895: 272-273 no. 192; IGR IV. 927; Robert, 1983: 596 no. 6; French, 1994: 89). Bu yerleşkenin tanrıçası Artemis de kökenlerini yerel bir kùltten almaktadır²¹¹ (Coulton, 2012: 145). Çoğunlukla rölyeflerindeki betimlemelerden tanınan bu tanrıça dağlık Lykia – Kabalia sınırında ve Pisidia bölgesinde yayılım göstermektedir (Smith, 1997: 8-9; Karayaka, 2007: 97; Coulton, 2012: 333, 340, 400, 403; Özdemir, 2018; Beceren, 2018: 32-33; Dökü, 2020: 223). *Ethnikon*'dan adını alan bu tanrıça için de bir tapınım alanı olması, Apollon *khreusieideus* gibi, muhtemel görünmekteyse de bu konuda önceki araştırmacılar tarafından bir yorum yapılmamıştır. Artemis Lagbene ile Dioskurların bir arada betimlendiği bir kabartma da bu tanrıların kökenlerinin yerel bir tanrıya ait olabileceği fikrini güçlendirir. Kırsalda daha sık rastlanan bu yerel tanrılar kent içinde kendisini Thea Pisidike ile gösterir. Bu yerel tanrıların aksine Thea Pisidike'nin ikonografisinde *attributus*'lar daha net izlenebilmektedir. Sikke betimlemelerinde *biga* ve bu *biga*'yı çeken aslanlar (RPC VI 5406) ana tanrıça ile özdeşleşirken tanrıçanın hasırdan örgü sepet ve meşale ile betimlenmesi de tarım ve gizem kültürüyle ilişkili gözükmektedir. Kırsaldan kentin içine kadar işleyen bu ana tanrıça kültürünün isim / karakter değiştirdiği görülür. Lagbe yerleşkesinde Artemis ile, Alassos'ta Meter ile özdeşleşmiş olan ana tanrıça kent içerisinde Thea Pisidike olarak görülmektedir. Thea Pisidike'nin Acıpayam Ovasında yer alan Theoi Pisidikoî ile yakından bir bağlantısı olmalıdır. Thea Pisidike, köken olarak karmaşık bir halk ve kültür (Str. XIII. 4. 17) barındıran bu bölgede epigrafik ve nümismatik kalıntılardan daha önceden varlığı bilinmeyen ancak Roma İmparatorluk sürecinde baş gösteren, kökenini de ana tanrıçadan alan

²¹¹ Tefenni'de Tilkitepe olarak adlandırılan bir mevkide yazıtsız bir kabartma Kybele olarak kaydedilmiştir. Bu tanrıçanın kaba işli formu ve yanındaki hasar almış hayvan kabartmaları nedeniyle, Kremna sikkesi üzerindeki bir betimden dolayı, Artemis Ephesia olarak nitelendirilmiştir, bk. Labarre, Özsaît ve Özsaît, 2006: 107-109.

ve Pisidialı kimliğiyle oluşturulmuş bir kült olmalıdır. Yerel kültlerden oluşturulan bir diğer kült ise özellikle Kabalia – Lykia sınırında yoğunluk gösteren Dioskurlar ve tanrıça betimleridir. F. Chaputnier (1929) bu kültlerin ortasındaki tanrıçanın her kim olarak adlandırılırsa adlandırılırsın ana tanrıçadan köken aldığını ve her iki yanda duran Dioskurların da Kabeiroi'dan benzeştiğini belirtir. Bu nokta yerel kültlerden devşirme konusunda ortak özellikler gösteren Thea Pisidike, Meter Alassene, Artemis Lagbene ile Dioskurlar ve tanrıça betimlemeleri önem arz etmektedir. Ana tanrıçayla bağlı olanlar dışında kalan Dioskurların kökenlerinin Kabeiroi ile benzeşmesi üzerinde durmak gerekir. Kabeiroi sözcüğü dil bilimsel çalışmalarda ulaşılan sonuçlar neticesinde “büyük” anlamıyla bilinmektedir (Kern, 1919: 1398-1399; Hemberg, 1950: 318-320; Beekes, 2004; Lacotelli, 2017: 115). Bu sözcüğün Hellenceye kendi anlamında (Theoi) Megaloi olarak çevrilmesi ve buradaki Dioskurların da kökenini Kabeiroi'dan almış olduğu kabul görmektedir (Chaputnier, 1929: 68-69; Hemberg, 1950: 27; Bowden, 2015: 35). Şu halde bölgede ana tanrıçadan ve onun etrafındaki tanrılardan hareketle farklı kültler oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle Synnaoi olarak anılan Büyük Tanrıların (Theoi Megaloi) Lykia'ya dahil edilen Balboursa kentinin dağlık alanlarındaki kaya kabartmalarının toplu halde bulunduğu açık hava kült merkezini işaret etmesi muhtemeldir. Theoi Megaloi Synnaoi için adak sunan Eprius Agathinus'un öteki adağı da *Kyrios Ano Theos* içindir. Kimliği tespit edilemeyen bu tanrının aynı yapıya ait bloklar üzerinde bir adağının olması Theoi Megaloi Synnaoi ile ilişkilendirilme olasılığını artırır. MS I-II. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıt da bir ihtimal Pergamon'da MS 165-215 yılları arasına tarihlendirilen yazıttaki (CIG 3538) Kabeiroi'un babası Uranos ile ilişkili olabilir (krş. Robert, 1981: 359). Bu durum özellikle Eprius Agathinus'un hem Theoi Megaloi Synnaoi hem de Kyrios Ano Theos'a adakta bulunmasını açıklar nitelik taşısa da bu yaklaşım şüphelidir. Kırsal kesimde bulunan diğer kültler arasında Demeter'in de oluşu bu bağlamda dikkat çekicidir. Demeter, Sabazios ile birlikte anılmakta ve ortak bir rahipliği, dolayısıyla kültü, bulunmaktadır (I.Kibyra 272). Her ikisinin de tarımsal kökenli bir tanrı oluşu nedeniyle kırsal alanda görünmesi olasıdır. Tanrının Phrygialı olan kökenleri düşünüldüğünde Sabazios kültü Kibyris'e Phrygia Bölgesi'nden geçmiştir. Bu bölgede Hellen ve Phrygia kökenli iki tanrının tek bir rahiplik altında buluşması civarda yaşayan farklı iki kimlikli ancak birbirlerini benimsemiş bir topluluğa işaret etmektedir. Fakat buradaki Demeter'in de bir ana tanrıça kültünden benzeşim olduğu düşünülmelidir (Corsten, 2002: 243-244 no. 272) çünkü Sabazios çoğunlukla Kybele ile birlikte anılmaktadır (Johnson, 1984: 1600; CCIS III, 16-22). Şu durumda Strabon'un (XIII. 4. 17) aktardığı bölgeye yapılan göçlerin izleri kültler bağlamında bir nebze görülebilmektedir. Phrygia'dan gelen ana tanrıça Pisidia kimliği altında Thea

Pisidike, ayrıca *meter* kimliği altında Meter Alassene, Artemis Lagbene ve Demeter adıyla anılırken onun etrafında toplananlar²¹² Kabeiroi kökeninden gelerek Hellen kimliği altında Dioskurlar, yerel kimlikte(?) Theoi Megaloi ve muhtemelen Pisidia kimliği altında da Acıpayam ovasında Theoi Pisidikoi olarak adlandırılmışlardır²¹³ (Robert, 1983: 568-573).

Phrygia kökenli ay tanrısı Men ise kentin egemenlik sınırlarını oluşturan Tefenni ve Karamanlı civarında özellikle Sazak köyünde görülmektedir. Söz konusu köy teritoryum sınırları içine dahil edilmesine karşın burada görülen kültlerin Makronpedion, Pisidia ve Phrygia kültürleriyle uyduğu görülmektedir. Ancak kült epigrafik anlamda kentin kırsalına çok yayılmasa da özellikle MS 138-192 tarihli Antoninuslar dönemini kapsayan sikke darphalarında izlenebilmektedir. Tanrı Zeus ise kırsalda *acclamatio* (yüceltme) tarzında *epitheta* olan *megas*, *megistos*, *epekoos* ve ürünlerle bağlantılı olarak *karpophoros* ile görülmektedir. Kırsaldaki rahipliklik mevkii göz önüne alındığında Zeus Epekoos'a ait bir *naos* beklenmelidir. Gerek kentteki gerekse teritoryumdaki kartal, boğa, yıldırım ve şimşek demeti kabartmaları, büst işlemleri ve sunaklar Zeus'a gösterilen önemi ve saygıyı, dolayısıyla kırsal hayattaki tarım ve hayvancılığa verilen önemi nitelemektedir. Benzer tanım Theos Hypsistos için de yapılabilse de bu tanrının net kimliği anlaşılamamaktadır.

Kibyra kenti ve kırsalında Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen kült Athena, Apollon (belki sikkelerden ötürü Ares de eklenebilir) ile görülebilirken tespit edilen kültürlerin çoğu Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde yer edinmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi öne çıkan tanrılar genel olarak Zeus ve ana tanrıça ile görülmektedir. Kentin Hellenistik Dönem'de baş tanrısına ilişkin herhangi bir veri bilinmezken Athena'nın *polias* sıfatı nedeniyle öncül olduğu düşünülebilir. Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde kentin koruyucu tanrısının bulunması hususunda U. Brackertz tarafından ortaya konan çalışma bu konuda takip edilebilir. U. Brackertz (1976) Hellas, Asia Minor, Afrika gibi farklı yerlerden seçtiği otuz beş kentteki tanrılar ve *epitethon*'ları üzerinde yaptığı incelemelerde önemli tanrıların saptanmasını sağlayan anket niteliğinde birtakım sorular ve kıstaslar ortaya koymuştur. Bununla ilgili üç soru grubu oluşturan U. Brackertz'in (1976: 150-157) kıstasları çoğunlukla Hellen kentleri açısından olumlu sonuçlar vermektedir. Kibyra'nın bir Hellen kenti olmaması göz önüne alınarak soruların tamamına yanıt bulunmaması olasılığı bu nedenle oldukça yüksektir. Ancak yine de

²¹² Farklı isimlerle anılmaktadırlar: Kabeiroi, Anakes, Idaioi Daktyloi, Korybantes/Kuretes, Penates, Telkhines. Bk. Hdt. II.51; Str. X. 3. 7; Clem. II. 19. 4; LIMC VIII/1, 821; Mitropoulou, 1996: 154; Cruccas, 2014: 300; Bulba, 2019: 145.

²¹³ Ayrıca bk. Oppermann, 1950: 1797-1798; Akıncı Öztürk ve Malay, 2012: 90.

bu veriler kentin önemli tanrılarının ve baş tanrı/tanrıçasının saptanması konusunda yardımcı bir anket olarak kullanılabilir. U. Brackertz'in (1976: 150) ilk soru grubu şu şekildedir:

“Hellen kentlerinin korunmayı beklediği tanrıların doğasıyla ilgili olarak, bunlar büyük genel Hellen tanrıları mı yoksa daha çok yerel tanrılar mıydı? Hellen inancının devlet hayatıyla ilgili gördüğü tanrıları mı yoksa önemleri açısından Hellen tanrı sisteminin en tepesinde yer alan tanrıları mı tercih ettiler?”

Kibyra özelinde kent hayatı dikkate alındığında Apollon, Arete, Asklepios, Ares(?), Athena, Dioskurlar, Tykhe, Zeus gibi Hellenlerle ortak tanrı isimleri haricinde yerel kökenli Thea Pisidike ile karşılaşılmaktadır. Kibyra'nın kent içerisinde görülen bu tanrılar arasında Hellen tanrı sisteminin (Olymposluların) başında bulunan Apollon, Ares(?), Athena ve Zeus'un tercih edildiği görülmektedir. Bunlardan Ares'in bir kültünün varlığına işaret eden epigrafik kayıt olmadığı için konu dışı bırakılırsa kentin MÖ I. yüzyılda varlığı bilinen Apollon ve Athena ile MS I. yüzyıl itibariyle varlığı bilinen Zeus kültlerinin kurumsal olarak kent yönetim hayatında var olduğu kesindir. Bunlar dışında sikkelerden ve bir yazıttan bilinen Thea Pisidike ile yerel tanrı olarak karşılaşılmaktadır. Bu tanrıçanın kırsalda ve kentte farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Ana tanrıçadan evrilen Thea Pisidike, kentte Pisidia kimliği üzerinden isimlendirilirken kırsalda Meter Alassene, Artemis Lagbene ve Demeter olarak isimlendirilmiştir.

U. Brackertz'in (1976: 153) ikinci sorusu ise korumanın doğası üzerinedir. *“Kentler ana tanrılarından hangi şekilde ve ne için koruma beklediler?”*. U. Brackertz, sorunun ilk kısmını 'doğrudan yardım' ve 'dolaylı yardım' şeklinde açıklar. Bu yardımlar tanrının *epiphania*'sını ya da rüyada belirip talimatlar vermesini gerektirir. Sorunun ikinci kısmı ise savaş ya da savaşvari tartışma, karışıklık gibi acil yardım gerektiren durumlarda koruma bekledikleri yönündedir. Kibyra özelinde tanrıların herhangi bir *epiphania*'sı tespit edilmemiştir. Athena'nın MÖ II-I. yüzyılda özellikle *πολίς* (polias) olarak anılması yerleşimin korunmasıyla yakından ilişkidir. Ancak Athena'nın kentin koruyucu tanrısı statüsüne yükseltildiğine ilişkin bir veri henüz bulunmamaktadır. Buna karşın muhtemelen Lykia'daki tartışmaların Kibyra'ya sıçradığı sırada ya da daha öncesinde, MS 23 yılı depremi sonrasında, kurulmuş olan Zeus Soter kültünün varlığı bilinmektedir. Zeus'un kurtarıcı (*soter*) kültünün kurulumunun elde edilen verilerden MS I. yüzyıl içine tarihlenmesi, MS 23 yılı depremi ya da Lykia'daki iç karışıklıklarla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Kentte Hellen tanrı sistemindeki önemli bir tanrının kültünün kurulumu kentin doğal felaketler ya da kanlı tartışma / iç karışıklık / savaş gibi durumlar karşısındaki korunması inancını ortaya koymak için yeterlidir.

Kentin tanrılarının doğası ve bu tanrılardan beklenenlerin açıklanmasından sonra U. Brackertz (1976: 155) kentin koruyucu tanrısı için temel kıstasları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1) Kentin ana koruyucu tanrısının kültü *polis*'in tüm üyeleri için ortak ve birlikteliklerinin en önemli temellerinden birini oluşturur.
- 2) Kentin ana koruyucu tanrısı *polis*'in varlığını ve güvenliğini garanti altına alır.
- 3) *Polis* kutsal bölge ve ana koruyucu tanrının mülkü olarak görülür.
- 4) *Polis*'in siyasi/politik başarıları ana koruyucu tanrının yardımcı ilhamına ve aktif koruyuculuğuna (*epiphania*) atfedilir.
- 5) Ana koruyucu tanrı *polis*'in temsilcisidir.

Birincil özellikler kapsamında Kibyra özelinde bir inceleme yapılacak olursa Zeus Soter ve Athena Polias'ın koruyucu özellikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak Thea Pisidike'nin kenti sikkeler bazında, özellikle *homonoia* sikkeleri özelinde, temsil ettiği görülmektedir. Şu durumda kentin koruyucu tanrısı için üç sorumlu tanrının ortak paydada bulunduğu görüşüne varılabilir. U. Brackertz'in (1976: 155-157) birincil özellikler yanında sunduğu on dört maddelik bir kıstas daha bulunmaktadır. Buna göre;

1. Özel koruyucu tanrı, *polis*'e adı ve yerel efsanesiyle bağlantılı ayrıca kahramanlarıyla özel bir bağlantısı vardır.
2. Özel koruyucu tanrının kült sembolü kentin simgesidir.
3. *Polis* sikkeleri ağırlıklı olarak şehri koruyan en önemli tanrının imajını ve kült işaretini taşır.
4. Ana koruyucu tanrıya ilişkin tapınım vatandaşların özel isimlerine yansır.
5. Kent belgelerinde, özel koruyucu tanrı, *polis*'in diğer tanrılarından önce adlandırılır.
6. *Polis*'in ana koruyucu tanrısı, tapınım yerinin yanı sıra adakların sayısı, kurbanlar ve festivaller ile kentin diğer tanrılarından ayrılır.
7. Özel koruyucu tanrının tapınağı vergi ve para cezalarını toplar.
8. Özel koruyucu tanrının rahibi, *eponymos* saygınlığını taşır.
9. Kentin ana koruyucu tanrısı *eponymos*'un görevini üstlenir.
10. Kenti koruyan ana tanrının kutsal alanı kent arşivi olarak hizmet eder.
11. Özel koruyucu tanrının kutsal alanının özel bir sığınma hakkı (*asylia*) vardır.
12. Ulusal anıt koleksiyonları, sanat eserleri ve kütüphane ana koruyucu tanrının tapınağına bağlıdır.
13. Özel koruyucu tanrı, kentin kolonilerinde özel haklara ve onurlara sahiptir.
14. Roma döneminde, kenti koruyan ana tanrının kültü, Dea Roma ve imparatorluk hanesiyle ilişkilendirilir.

Bu ikincil özellikler ana tanrı için sıkça görülen ancak düzenli olmayan özelliklerdir (Brackertz, 1976: 156). Madde 1'de belirtilen kentin ismine, efsanesine ve kahramanlarına

ilişkin veriler tartışma konusudur. Kentin mitik kurucusu ve adına ilişkin veri MS VI. yüzyılda yaşayan coğrafya leksikografı Stephanos Byzantios'un *Ethnika* eserinden bilinmektedir. Geç dönemde sürdürülen kent kurucularına ilişkin çalışmalar kapsamında Kibyra'nın kurucusunun Kibyras adında biri olduğu, bu kişinin Marsyas adında bir kardeşinin olduğu; MS XI. yüzyıl yazmalarında ise Kidrama kentinin de Kibyra ile kardeş olduğu belirtilir (Steph. Byz. s.v. Ταβαί; Theoph. Cont. *Chron.* II. 15; Robert, 1966: 216-217). Bu veri kentin erken dönem sikke darphlarındaki genç erkek büstüyle de Kibyras şeklinde araştırmacılar tarafından desteklenmiştir. Ancak kentin adını bir kahramandan aldığı yönünde belirten bu kaynakların doğruluğu ilkin L. Robert (1935: 211-219) tarafından reddedilmiştir. Ş. Özudoğru (2020: 352) da “*Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait oluşu ve böylesine mitosların yine aynı dönem içerisinde daha çok Panhellenik oyun ve festivallere katılmak için gereken şartları karşılamak amacıyla yaratılmış olmaları nedeniyle*” bu mitleri reddeder. Kentin adına yönelik yapılan birtakım araştırmalar hâlâ tartışmalıdır. Bu adın Hellence olmadığı görüşü benimsenmekle birlikte farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. G. Maspéro (1878: 243) Kibyra adını Kilikia'nın sınırında yer alan Kibyra Minor üzerinden yorumlayarak buradaki kentten Fenikelilerin kıyı kolonisi olarak bahseder. Buradan hareketle V. Bérard (1902: 322) antikçağda Hellen ve Roma isimlerinin yerli ya da Levanten isimlerinden değiştiğini ve bu isimlerin semitik kökenli olduğunu belirterek aralarında Kibyra'nın da bulunduğu bir liste sunar. V. Bérard, Roma Dönemi'ne kadar kentin adının semitik kökenini koruduğunu fakat kuruluşun Fenikelilerle bir bağlantısının olduğuna kanıt sunulamadığını söyler. Bu görüşler sadece birer semitik görünüm olup semitik köken hakkında bilgi vermemektedir (Locatelli, 2017: 110). Bir diğer çalışma ise B.V. Head (1906, 140-149) tarafından ortaya atılan ve Thea Pisidike sikkelerinde görünen sepet üzerinedir. Sepet sözcüğünün Hellence versiyonlarından biri olan κίβωτός (*kibotos*) ile Kibyra arasında bir bağ kurmaya çalışan B. V. Head'in bu görüşü de kentin adının sepet (κίβωτός) ile bir bağlantı olmaması nedeniyle reddedilir (Locatelli, 2017: 110). L. Robert (1935: 217-219) bu sepetin kentin amblemi olabileceği yönünde bir yorumda bulunur (*madde 2 ve 3*). L. Locatelli (2017: 110-115) Kibyra (Κίβυρα) kelimesi üzerinde yaptığı bir dizi inceleme sonucunda kentin adının semitik kökenli bir görünümü olduğu sonucuna varır. Bunun yanı sıra Luvice büyük, yüce, ulu anlamına -upa eki bağlamında incelenen (Locatelli, 2017: 111) Κίβυρα adının ilk hecesinin aynı dilden gelen kib(a?) < kiw(a) < kuw(a) ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Umar, 1993: 437). B. Umar (1993: 811) tarafından bu sözcüğün ana tanrıçayla ilişkisi olması nedeniyle Kibyra kelimesinin “Büyük Ana Tanrıça” anlamına geldiği önerilmektedir. Kelime içerisindeki *kbr* harfleriyle olan bir benzerlik ise Fenike'de *kabirim*

olarak anılan tanrıların adı²¹⁴ ve Kabeiro ile Kabeiroi sözcüklerindeki benzer *kbr* harfleriyle de karşılaştırılabilir. Bunlardan Kabeiro mitolojide Kabeiroi'un annesidir. Kabeiro'nun Hephaistos ile evliliği sonucunda Kabeiroi dünyaya gelir ve babalarından demirciliği öğrenirler (Kallim. *Aetia* 115). Strabon'un (XIII.4.17) anlatısına göre Kibyalılar da demircilik konusunda yeteneklidirler. Son yapılan her iki önerme de Kibyra'nın kökenini bir şekilde ana tanrıça Kybele / Kybebe / Kabeiro (?) ile bağlı olarak addedilir²¹⁵. Söz konusu kentin adının Thea Pisidike'nin yerel hali olan ve tanrıların anası Kybele / Kybebe / Kabeiro ile olan bağı düşünülebilir. Aynı zamanda kentin adı doğrudan *kbr* şeklinde semitik görünümle düşünülürse “büyük (şehir)” anlamını da taşıyabilir (Locatelli, 2017: 115). Bu “büyük / *kbr*” olma durumu hem Thea Pisidike'yi – *id est* ana tanrıça – hem de Dioskurlar ve ana tanrıça motifini *theoi megaloi* olarak da destekler görünmektedir. Şu durumda kentin adıyla bağlı görünen tanrıça, Pisidia kimliği altındaki büyük ana tanrıça olmalıdır. Böylelikle tanrının kült sembolü (*madde* 2) ve kent sikke darplarındaki (*madde* 3) *sepet* imajı da önemli bir anlam kazanır. Ayrıca Kabeiroi'un, Tottes ve Nonnes'in, taşıdığı *cista hiera* / kutsal sepet de bu açıdan önemli bir hale bürünür (Nikolaos *fr.* 54. 18).

U. Brackertz'in (1976: 155) maddeleri arasında yer alan vatandaşların isimleri konusunda (*madde* 4) kent içerisinde ve kırsalında bulunan isimler hem Hellen hem Latin hem de yerel olarak sınıflandırılabilir. *Theophorik* isimler arasında bilhassa bu teze konu olan tanrıların isimlerinden Athenais, Demetria, Demetrios, Apollonios, Apollonis, Artemidoros, Kastor, Polydeukes, Menogenes, Menophantos, Menophilos, Menodoros, Tykhes, Herakleon, Poseidonios, Poseidonis gibi isimler tercih edilmiştir²¹⁶. Kentlilerin aynı zamanda yerel isimler kullandıkları da görülmektedir (Corsten, 2002: 350-351).

Madde 5-13 arasında yer alan kıstaslara kent belgelerinin ilgili alandaki yetersizliği nedeniyle net cevaplar verilememektedir. Madde 5 için öneri mahiyetinde, Hellenistik Dönem'e tarihli bir antlaşma metnindeki yemin metni örnek gösterilebilse de bu metin genel itibariyle şablon bir metin olup en öndeki tanrı Zeus olarak nitelendirilir (Meier, 2019: 53). Madde 6'daki kıstasta belirtilen tapınak alanlarının yeri, adak ve festival sayısı hakkında da yeterli bir yorum getirilememekte olup bunlardan kent içinde Apollon ve Zeus'a ilişkin tapınaklar arkeolojik bulgularla belirlenmiştir ve adakların hemen her tanrı için fazlaca yer

²¹⁴ du Mesnil du Buisson (1973: 99-104.

²¹⁵ Etimolojik çalışma için bk. Brixhe, 1979.

²¹⁶ *I.Kibyra* 42C, 44B, 47, 57, 118, 140, 164, 202-203, 220, 233, 257-258, 265, 269, 274-276, 286-287, 291, 389. Ayrıca bk. *LGPV* Vc. Aphrodisias, Eros, Hermaios, Hermaios, Hermais, Hermes, Hygeia, Isidoros, Nike, Selenis de diğer theophorik isimler arasında gözükmektedir, bk. *LGPV* Vc.

aldığı görülmüştür (Tablo 3 ve 4). U. Brackertz'in (1976: 157) son kıstası olan kenti koruyan tanrıların, Dea Roma (=Thea Rhome) kültü ve imparatorluk hanesiyle olan ilişkisi için kentteki kazılar sırasında yazıtlarıyla birlikte ortaya çıkarılmış olan Kibyra-Roma arasındaki antlaşma metnine ait bloklar ile Kaisareion yapısı²¹⁷ önemli bir yer tutmaktadır²¹⁸. Bu bağlamda Dea Roma kültünün MÖ 188 yılından itibaren kentte bulunduğu kabul edilmektedir. Kibyra ile Roma arasında imzalanan antlaşma metni uyarınca kente dikilen altından Dea Roma heykeli kült heykeli olarak kabul görmektedir ve Halikarnassos'ta bulunan yazıta istinaden de Hellenistik Dönem'de, özellikle MÖ 140-110 yılları arasında, kentte Rhomaia festivalinin kutlandığı anlaşılmaktadır. MS 72 yılına tarihli olup MS 43-48 yılları arasındaki olaylara ışık tutan Quintus Veranius Philagros yazıtında belirtilen *Kaisareia* festivali imparatorluk kültü kapsamında Rhomaia'nın devamı olmalıdır. Bunun yanı sıra *Kaisareion* yapısının yazıtının adama bölümü olan girişinde Δὺ Πατρώωι Σεβαστῶι καὶ Νέαι Δῆμ[η]τρὶ Σεβαστῇ = “*Zeus Patroos Augustus ve Nea Demeter Augusta için*” ifadeleri görünmektedir. Buradaki yazıta istinaden imparator Augustus'un Hellenlerin tanrısı olan *Zeus Patroos*²¹⁹, eşi Livia'nın ise *Nea Demeter* (=Genç Demeter) ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Augustus'un MS 17 Eylül 14 yılındaki ölümünden sonra Asia Eyaletindeki Hellenler MS 25 Kasım 14 tarihinde Halikarnassos'ta dikilen ve tüm Asia eyaletindeki kentleri bağlayan bir yazıtta Augustus *Zeus Patroos* olarak anılır²²⁰. Bu nedenle buradaki tanrının (Zeus) kent içerisindeki bir kültten alındığını vurgulamak yanlış olacaktır. Buna karşılık imparatorluk kültü dahilinde Livia farklı yerlerde Hera, Demeter, Hestia gibi farklı tanrıçaların isimlerini taşımaktadır²²¹ (Grether, 1946: 24; Brennan, 2018: 11). Kibyra'da Livia'nın Demeter ile özdeşleştirilmesi, edindiği farklı tanrıça asimilasyonlarından ötürü, kentin koruyucu / baş tanrısına yapılan vurgu olarak açıklanabilir gözükmektedir.

²¹⁷ Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özüdoğru, 2020: 301-303.

²¹⁸ Yapıya ilişkin yazıtlar “New Research on Greek Epigraphy in Lycia” sempozyumunda “Quintus Veranius in Kibyra: with New Inscriptions and Addenda to the Previously Published Inscription” başlığı altında tarafımızdan sunulmuş olup bildiri kitabı için yayına hazırlanmaktadır.

²¹⁹ Antik yazınlarda Augustus'un henüz daha çocukken Iuppiter (=Zeus) tarafından seçildiğini ileten rüya kehanetleri bulunmaktadır, bk. Suet. *Aug.* XCIV; ayrıca bk. Hor. *Carm.* I.12; Ovid. *trist.* III.1.35; Baz, 1998: 36 ve dn. 232, 42.

²²⁰ Alınan bu kararla Augustus'un heykeli dikilir ve o gün Augustus'a adanmıştır (*Halikarnassos* 4; Buckler, 1935: 182-186). İmparator Augustus'un Aphrodisias'taki bir yazıtta *Zeus Patroos Augustus Caesar*'ın ([Δ]ία Πατρώων Σεβαστῶν Καίσαρα) heykelinin dikildiği kayıtlıdır, bk. Buckler, 1935: 187; Robert, 1969: II, 1126.

²²¹ Livia ve daha kapsamlı kült isimleri hakkında ayrıca bk. Hahn, 1994: 34-105.

Şu durumda kentte Hellenlerin Demeter'ine ilişkin çok veri olmasa da bu tanrıçanın yerel bir kült olan *ana tanrıça* (Kybele) ile bağlantısı vurgulanabilir gözükmektedir. U. Brackertz'in yukarıda da bahsedilen kıstasları göz önüne alınınca kentin koruyucu tanrıları arasında Hellenlerin Zeus'u ile Demeter'i ön plana çıkmaktadır. Roma imparatorluk sürecinde Zeus *soter / kurtarıcı* olarak²²² görülürken Demeter farklı kültürlerden²²³ ötürü farklı isimlerle adlandırılmış olmalıdır. Yerel kültürle bağlantılı olarak Pisidia kimliği altında *Thea Pisidike* adıyla anılırken kentin adıyla da ön plana çıkan semitik görünümlü *kbr* de Phrygia kökenli *Kabeiroi* ya da daha da önemlisi anneleri *Kabeiro* hatta *meter* ile görünür. Thea Pisidike'nin sikkelerde Demeter ile görünmesinin ve Kybele şeklinde tasvir edilmesinin sebebi aynı kökenden gelen tanrıça olmalarından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Bu tanrıçaların Hellen isimli fakat yerel kültürten asimile olan kırsaldaki versiyonu ise Artemis ve Demeter olarak ortaya çıkar. Demeter de Roma İmparatorluk Kültü kapsamında Livia ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla kentin en önemli tanrısının farklı kültürlerde farklı isimlerle anılan *ana tanrıça* olduğu önerilebilir gözükmektedir. Sikke lejantına istinaden de Thea Pisidike'nin önemi daha nitelikli görünmektedir. Bu durumda Roma İmparatorluk Dönemi'nde darp edilen sikkelerin üzerindeki *sepet* imajı da kentin amblemini oluşturacaktır. Buna bağlı olarak *ana tanrıçanın* etrafında toplanan Büyük Tanrılar'ın (Theoi Megaloi = Dioskurlar = Kabeiroi) da kent ve kentin bulunduğu Kabalia Bölgesi'nde önemli bir yer tuttuğu hem kentteki özel bir rahiplik olan *hierothytes*'likten hem de Kabalia Bölgesi'ndeki kabartmalarda bir tanrıça ile betimlenmesinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kentin birincil derece önemli tanrı(ça)larını, Hellenistik Dönem darpları üzerindeki Ares'i de sayarsak, Ares; Thea Pisidike (=Demeter, *Kabeiro*(?), *meter* = Kybele), Zeus ve Dioskurlar (=Theoi Megaloi, Kabeiroi) oluştururken ikincil derecedeki kültürleri kurumsallaşmış olanlar arasından Athena, Apollon ve Arete'ye ait olanlar oluşturmaktadır. Bunlar arasında Hellenistik Dönem'de Apollon, Ares, Athena ve Thea Rhome'nin izlerine rastlanmaktayken diğer tanrıların izlerine kanıt sunan epigrafik ve tarihsel anlatı bazında net veriler henüz bulunmamaktadır.

²²² Zeus Soter'in baş tanrı olarak nitelendirilmesi hakkında bk. Özüdoğru, 2020: 291-294.

²²³ Kibyra'da konuşulan diller ve dolayısıyla kültür hakkında bk. Str. XIII. 4. 17.

BİLİMSEL YAYIN VE KISALTMALAR LİSTESİ

<i>Adalya</i>	<i>Adalya. Koç Üniversitesi AKMED (Suna & İnan Kırar Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi) Yıllığı. İstanbul 1996 -.</i>
<i>AEM</i>	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, 1877-1897.
<i>AJP</i>	<i>American Journal of Philology.</i> The Johns Hopkins University Press, 1880-2015.
<i>Anmed</i>	<i>News Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia. (Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Bülteni).</i> AKMED / Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırar Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi. 2003 - .
<i>AST</i>	T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. <i>Araştırma Sonuçları Toplantısı.</i> Ankara 1983-.
<i>BE</i>	<i>Bulletin epigraphique.</i>
<i>BMC Phrygia</i>	Head, B.V. 1906, <i>A Catalogue of Greek Coins in the British Museum, Phrygia.</i> London.
<i>BNP</i>	<i>Brill's New Pauly.</i> Eds. H. Cancik – H. Schneider. Boston.
<i>CAH</i>	<i>The Cambridge Ancient History.</i> 14 vols. Cambridge 2008.
<i>CCIS</i>	<i>Corpus Cultus Iovis Sabazii.</i> 3 vols. Leiden 1983-1989.
<i>Cedrus</i>	<i>CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi/ The Journal of Mediterranean Civilisations Studies.</i> Antalya 2013-. ISSN 2147-8058 e-ISSN 2148-1431.
<i>CMRDM</i>	<i>Corpus monumentorum religionis dei Menis.</i> 4 vols. Leiden: Brill.
<i>Didyma</i>	D. F. McCabe, <i>Didyma Inscriptions. Texts and List.</i> «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1985). Packard Humanities Institute CD #6, 1991. — Includes: A. Rehm. <i>Didyma, II. Die Inschriften.</i> Berlin 1958.
<i>Ephesos</i>	McCabe, D. F. (1991). <i>Ephesos Inscriptions. Texts and List.</i> «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton.

<i>FGH</i>	<i>Fragmenta historicorum Graecorum</i> . Ed. K. Müller. 5 Bände. Paris 1878-1885.
<i>Halikarnassos</i>	McCabe, D. F. <i>Halikarnassos Inscriptions. Texts and List</i> . London 1874-1916. Part IV, Sect. I, Ch. II, Halikarnassos (1893).
<i>I.Aph2007</i>	Reynolds, J., Roueché, C., and Bodard, G. (2007). <i>Inscriptions of Aphrodisias (2007)</i> . Available at http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007 , ISBN 978-1-897747-19-3.
<i>I.Assos</i>	Merkelbach, R. (1976). <i>Die Inschriften von Assos</i> . Bonn: Rudolf Habelt Verlag GmbH.
<i>I.Bubon Schindler</i>	Schindler, F. 1972. <i>Die Inschriften von Bubon (Nordlykien)</i> . Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
<i>I.Didyma</i>	Wiegand, T. (1958). <i>Didyma. Teil 2: Die Inschriften von Albertraum</i> . Berlin: Verlag Gebr. Mann.
<i>I.Ephesos</i>	H. Wankel & R. Merkelbach et al., <i>Die Inschriften von Ephesos, I-VII (IGSK 11-17)</i> . Bonn 1979-1984.
<i>I.Erythrai Klazomenai</i>	Engelmann, H. ve Merkelbach R. (1973). <i>Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai. Teil II (Nr. 201-536)</i> . Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
<i>I.Iasos</i>	D. F. McCabe, <i>Iasos Inscriptions. Texts and List</i> . «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton. Packard Humanities Institute CD #6, 1991. — Includes: Wolfgang Blümel. <i>Die Inschriften von Iasos</i> . 2 vols. «Inschriften griechischer Städte aus Klein-asien», 28,1-2. Bonn 1985.
<i>I.Kibyra</i>	T. Corsten, <i>Die Inschriften von Kibyra, I: Die Inschriften der Stadt und ihrer näheren Umgebung</i> . «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 60. Bonn 2002.
<i>I.Magnesia</i>	Kern, O. (Ed.). (1900). <i>Die Inschriften von Magnesia am Maeander</i> . Walter de Gruyter.
<i>I.Selge</i>	Nollé, J. ve Schindler F. (1991). <i>Die Inschriften von Selge</i> . «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 37. Bonn.
<i>I.Side</i>	J. Nollé, <i>Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse (IGSK 43, 44)</i> . Bonn 1993-2001.
<i>IG</i>	<i>Inscriptiones Graecae</i> .

<i>IGR</i>	<i>Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes.</i>
<i>IRhod.Peraia</i>	Blümel, W. (1991). <i>Die Inschriften der Rhodischen Peraia</i> . «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 38. Bonn.
<i>IvP</i>	M. Fränkel, <i>Die Inschriften von Pergamon 2 vols.</i> «Altertümer von Pergamon» 8,1-2. Vol. 1, nos. 1-250, <i>Bis zum Ende der Königszeit</i> . Vol. 2, nos. 251-1334, <i>Römische Zeit</i> . Berlin 1890-1895.
<i>JHS</i>	<i>The Journal of Hellenic Studies</i> . 1880-. ISSN: 0075-4269 (print); 2041-4099 (web).
<i>JÖAI</i>	<i>Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien</i> .
<i>LGPN</i>	<i>Lexicon of Greek Personal Names</i> .
<i>MDAI(A)</i>	<i>Mitteilungen des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts: Athenische Abteilung. Athen</i> .
<i>Miletos</i>	McCabe, D. F. (1984). <i>Miletos Inscriptions. Texts and List</i> . Princeton: The Institute for Advanced Study.
<i>OGIS</i>	Dittenberger, Wilhelm. <i>Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae</i> . 2 vols. Leipzig 1903-1905. — For Egypt, Nubia and Abyssinia: see Étienne Bernand. <i>Inscriptions grecques d'Égypte et de Nubie: Répertoire bibliographique des OGIS</i> . «Annales littéraires de l'Université de Besançon», 272. «Centre de Recherche d'Histoire Ancienne», 45; Paris 198.
<i>OLBA</i>	<i>OLBA</i> . Mersin Üniversitesi. Mersin 1998-. ISSN 1301-7667.
<i>Philae</i>	Bernand, André, and Étienne Bernand. <i>Les inscriptions grecques de Philae: I-II</i> . 2 vols. Paris 1969. Vol. I, nos. 1-127: <i>Époque ptolémaïque</i> , ed. A. Bernand; II, nos. 128-246: <i>Haut et bas empire</i> , ed. E. Bernand.
<i>PIR</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani</i> . Edita consilio et Auctoritate Academiae Scientiarum Regiae Borussicae. Berlin.
<i>PP</i>	La parola del passato rivista di studi Antichi.
<i>RE</i>	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> .
<i>REG</i>	<i>Revue des études grecques</i> . 1888-2017.
<i>RN</i>	<i>Revue Numismatique</i> . 1958 – .
<i>RPC</i>	<i>Roman Provincial Coinage</i> .

<i>RPh</i>	<i>Revue de Philologie.</i>
<i>SEG</i>	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum.</i>
<i>SNG Ashmolean</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, Great Britain V, Ashmolean Museum.</i> Oxford. London 1951 - 2008
<i>SNG Cop Phrygia</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum.</i> Copenhagen, 1942-1979.
<i>SNG Finland II</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, The Erkki Keckman Collection in the SKOPbank,</i> Helsinki. Part II.
<i>SNG IV Fitzwilliam Museum</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, Great Britain IV, Fitzwilliam Museum, Leake and General Collections.</i> London, 1940-1971.
<i>SNG Leypold</i>	Szaivert, W. and Daburon C., (2000-2004), <i>Sylloge Nummorum Graecorum, Austria, Collection of Franz Leypold, Austrian National Bank.</i> Vienna.
<i>SNG München</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum.</i> Deutschland, München Staatliche Münzsammlung. Berlin, 1968-.
<i>SNG Österreich</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum Österreich, Sammlung Leypold Oesterreichische Nationalbank.</i> Wien 2004.
<i>SNG Tübingen</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Münzsammlung Universität Tübingen.</i> Berlin, 1981-.
<i>SNG von Aulock</i>	<i>Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung Hans von Aulock.</i> Berlin, 1957-1967.
<i>St.Pont III</i>	J. G. C. Anderson, F. Cumont – H. Grégoire, <i>Studia Pontica, III. Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Arménie.</i> Fasc. 1. Brussels 1910
<i>Syll³</i>	<i>Sylloge Inscriptionum Graecarum.</i>
<i>TAD</i>	<i>Tarih Araştırmaları Dergisi.</i> Ankara 1957-.
<i>TAM</i>	<i>Tituli Asiae Minoris.</i>
<i>TIB</i>	<i>Tabula Imperii Byzantini.</i>

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Aiskh. *Agam.* (= Aiskhylos, *Agamemnon*). Aeschylus, with an English translation by H. Weir Smyth. In two volumes. Cambridge: Harvard University Press. 1926.
- Aiskh. *Supp.* (= Aiskhylos, *Supplices*). Aeschylus, with an English translation by H. Weir Smyth. In two volumes. Cambridge: Harvard University Press. 1926.
- Aiskhin. *Ktes.* (Aiskhines, *In Ctesiphontem*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Aeschines. Aeschines with an English translation by Charles Darwin Adams, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1919.
- Alex. Trall. (=Alexander Trallianus, *Therapautika*). Alexander von Tralles. Vol. 1-2. Edited by T. Puschmann, Wien 1878-1879 (repr. Amsterdam 1963).
- Alkm. (=Alkman) Kullanılan Metin ve Çeviri: Lyra Graeca, Vol. I: Terpander, Alcman, Sappho and Alcaeus. Edited and translated by J. M. Edmonds. Loeb Classical Library. London: William Heinemann. 1922.
- Apollod. (= Apollodoros, *Bibliotheka*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Apollodorus, *The Library*. Trans.: S. J. G. Frazer. 2 vols. Cambridge, London 1921.
- App. *Syr.* (= Appianus, *Syriaka*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian, *The Foreign Wars*. Trans. H. White. New York 1899.
- Apul. *Met.* (=Apuleius, *Metamorphoses*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Apuleius, *Başkalaşımalar: Altın Eşek*. Çev. Ç. Dürüşken. İstanbul: Alfa Yayınları. 2017.
- Aristid. *orat.* (= Aelius Aristides, *Orationes*) Kullanılan Metin: *Aelius Aristides*. Ex recensione Guilielmi Dindorfii. Leipzig 1829.
- Aristoph. *Av.* (= Aristophanes, *Aves*) Aristophanes Comoediae. Ed. F. W. Hall and W.M. Geldart, vol. 2. F. W. Hall and W. M. Geldart. Oxford: Clarendon Press, Oxford. 1907.
- Aristoph. *Plut.* (=Aristophanes, *Plutus*) Aristophanes. Wealth. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr. New York. Random House. 1938.
- Aristoph. *Thes.* (= Aristophanes, *Thesmophoriazusae*). Aristophanes. *Aristophanes Comoediae*, ed. F.W. Hall and W.M. Geldart, vol. 2. F.W. Hall and W.M. Geldart. Oxford. Clarendon Press, Oxford. 1907.
- Aristot. *Vir.* (= Aristoteles, *de virtutibus et vitiis*) I. Bekker (ed.), *Aristotle's Opera*, vol. 2. Berlin: Reimer, 1831.

- Arr. An. (=Arrianos, *Anabasis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: M. Rooke, *Arrian's History of the Expedition of Alexander the Great, and Conquest of Persia*. London 1813.
- Arrian. Ind. (= Arrianus, *Indika*) Kullanılan Metin: Arrian, *Arriani Nicomediensis Scripta Minora*. Eds. R. Hercher – A. Eberhard. Leipzig 1885.
- Athen. Deip. (= Athenaios, *Deipnosophistai*) Athenaeus. The Deipnosophists. with an English Translation by. Charles Burton Gulick. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1927. 1.
- Bakkh. Dith. (=Bakchylides, *Dithramboi*) Bacchylides. Diane Arnson Svarlien. Odes. 1991.
- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Historiae Romanae*) Kullanılan Metin: Cassius Dio Cocceianus, *Historiae Romanae*. Eds. E. Cary & H. B. Foster. London 1914.
- Cic. Verr. (=Cicero, *ad Verrem*) M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero, literally translated by C. D. Yonge. London. George Bell & Sons. 1903.
- Clem. Al. (=Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*) Kullanılan Metin: Clément d'Alexandrie, *Le protreptique*. 2nd edition. Paris: Cerf, 1949.
- Corn. (=Lucius Annaeus Cornutus, *Ἐπιδρομή τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν Παραδεδομένων*) Kullanılan Metin: *Cornuti, Theologiae Graecae Compendium*. Ed. C. Lang. Lipsiae 1881.
- Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheka*) Kullanılan Metin: Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English translation by C. H. Oldfather. Vol. 4-8. London 1989.
- Diog. Laert. (=Diogenes Laertios) Kullanılan Metin ve Çeviri: Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, with an English translation by R. D. Hicks. (2 Vols.). London: William Heinemann.
- Dion. Hal. (=Dionysios Halikarnassos, *Antiquitatem Romanorum*) Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities*. Books 1–2. with an English translation by E. Cary, Loeb, (1937).
- Dion. Hal. Ant. Rom. (=Dionysius Halicarnassus, *Antiquitates Romanae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Roman Antiquities. Trans.: E. Cary, Cambridge 1937-1950.
- Epikh. (= Epikharmos) Kullanılan Metin ve Çeviri: Epikharmos, *Fragmanlar*. Çev. C. Çakmak. İstanbul: Alfa Yayınları. 2018.
- Epikt. (= Epiktetos, *Diatribai*) Kullanılan Metin ve Çeviri: The Discourses of Epictetus, with the Encheridion and Fragments. Epictetus. Trans.: G. Long. London: George Bell and Sons. 1890.
- Epikt. Disc. (= Epiktetos, *Discourses*) The Discourses of Epictetus, with the Encheridion and Fragments. Epictetus. Trans.: G. Long. London: George Bell and Sons, 1890.

- Etym. Gudianum (= *Etymologicum Gudianum*) Kullanılan Metin: *Etymologicum Graecae linguae Gudianum et alia grammaticorum scripta e codicibus manuscriptis nunc primum edita*. Leipzig: Wigiel. 1818.
- Etym. Magnum (= *Etymologicum Magnum*) Kullanılan Metin: *Etymologicum magnum*, ed. T. Gaisford. Oxford: Oxford University Press, 1848 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1967): 1-826.
- Eur. *Alc.* (=Euripides, *Alkestis*) Euripides, with an English translation by David Kovacs. Cambridge. Harvard University Press. 1994.
- Eur. *El.* (=Euripides, *Elektra*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. The Complete Greek Drama, edited by Whitney J. Oates and Eugene O'Neill, Jr. in two volumes. 2. Electra, translated by E. P. Coleridge. New York. Random House. 1938.
- Eur. *Hel.* (=Euripides, *Helena*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. The Complete Greek Drama, edited by Whitney J. Oates and Eugene O'Neill, Jr. in two volumes. 2. Helen, translated by E. P. Coleridge. New York: Random House. 1938.
- Eur. *Ion.* (=Euripides, *Ion*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. The Complete Greek Drama, edited by Whitney J. Oates and Eugene O'Neill, Jr. in two volumes. 1. Ion, translated by Robert Potter. New York. Random House. 1938.
- Galen. (= Galenus) Kullanılan Metin ve Çeviri: Galen, *On the Natural Faculties*. Ed. A. J. Brock. Cambridge 1916.
- Georg. Mon. *Chron. Bre.* (=Georgius Monachus, *Chronikon Breve*) Kullanılan Metin: Ed. C. de Boor, *Georgii monachi chronicon*. 2 vols. Leipzig: Teubner, 1904 (repr. Stuttgart: 1978).
- Hdt. (=Herodotos, *Historiai*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotus, with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press. 1920. Herodotos, *Tarih*. Çev. M. Ökmen. İstanbul 2010⁶.
- Hes. *Cat.* (=Hesiodos, *Gynaikon Katalogos*) Kullanılan Metin: Fragmenta. Ed. R. Merkelbach – M. L. West, *Fragmenta Hesiodica*. Oxford 1967.
- Hes. *Op.* (=Hesiodos, *Theogonia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Hesiodos, *Theogonia & İşler ve Günler*. Trans.: A. Erhat – S. Eyüboğlu. İstanbul 2016. (Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi).
- Hes. *Theog.* (=Hesiodos, *Theogonia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Hesiodos, *Theogonia & İşler ve Günler*. Trans.: A. Erhat – S. Eyüboğlu. İstanbul 2016. (Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi). Hesiod. The Homeric Hymns and Homerica with an English Translation by

- Hugh G. Evelyn-White. *Theogony*. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914.
- Hesych. *lex.* (= Hesychius Alexandrinus, *Lexicon*) Kullanılan Metin: *Lexicon (A-O)*, ed. K. Latte, *Hesychii Alexandrini lexicon*, vols. 1-2. Copenhagen: Munksgaard, 1:1953; 2:1966. *Lexicon (P-Ω)*, ed. M. Schmidt, *Hesychii Alexandrini lexicon*, vols. 3-4. Halle: n.p., 3:1861; 4:1862 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1965).
- His. Aug. (=Historia Augusta, *Vita Pii*) Kullanılan Metin: *The Scriptores Historiae Augustae*. Trans.: D. Magie. 3 vols. London 1922.
- Hom. *Il.* (=Homeros, *Illias*) Kullanılan Metin: *Homer. Homeri Opera in five volumes*. Oxford 1920.
- Hor. *Carm.* (=Horatius, *Carmina*) Kullanılan Metin: *Horace, Odes and Epodes*. Paul Shorey and Gordon J. Laing. Chicago. Benj. H. Sanborn & Co. 1919.
- Hor. *Carm.* (=Horatius, *Carmina*) Horace, *The Odes and Carmen Saeculare of Horace*. Trans.: J. Conington. London: George Bell and Sons. 1882.
- Hym. Hom. (=Hymni Homerici) Kullanılan Metin: *Homeros İlahileri (Homerik Hymnos'lar)*. Çev. A. Eti Sina. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kallim. (=Kallimakhos, *Fragmenta Lyrica*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aetia Iambi Hecale & other Fragments. MUSAEUS. Hero & Leander*. Translation by Trypanis, C. A., Gelzer, T. & Whitman, C.
- Kallim. *Aetia* (= Kallimakhos, *Aetia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Callimachus: Fragments, Musaeus: Hero and Leander*. Translation by Trypanis, C. A., Gelzer, T. & Whitman, C. London: Harvard University Press, 1989. (LOEB Classical Library).
- Kallim. *Cer.* (= Kallimakhos, *in Cerem*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hymns and Epigrams. Callimachus*. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. Berlin. Weidmann. 1897. Hopkinson, N. (Ed.). (1984). *Callimachus: Hymn to Demeter*. Cambridge University Press.
- Ksen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*) Xenophon. *Xenophon in Seven Volumes*, 3. Carleton L. Brownson. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. 1922.
- Ksen. *Mem.* (=Ksenophon, *Memorabilia*) Xenophon, *Memorabilia, Oeconomicus*. Trans. E. C. Marchant; *Symposium, Apology*. Trans. O. J. Todd. London: Harvard University Press, 1997.
- Ksen. *Sym.* (= Ksenophon, *Symposion*) Kullanılan Metin: *Xenophon. Xenophontis opera omnia*, vol. 2, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press. 1921 (repr. 1971).

- Lex. Pat.* (=Lexicon Patmense) Kullanılan Metin: *Lexicon Patmense*. Λέξεις μεθ' ιστοριῶν ἐκ τῶν Δημοσθένους καὶ Αἰσχίνου λόγων. Lexica Graeca minora, ed. K. Latte & H. Erbse. Hildesheim: Olms. 1965.
- Lex. Seg.* (=Lexica Segueriana) Kullanılan Metin: *Glossae rhetoricae*. Anecdota Graeca, vol. 1. Berlin: Nauck 1814. Rpu Akademische Druck- und Verlagsanstalt, rpl Graz 1965.
- Liv.* (Livius, *Ab Urbe Condita*) Livy. History of Rome by Titus Livius, books thirty-seven to the end, with the epitomes and fragments of the lost books. literally translated, with notes and illustrations, by. William A. McDevitte. York Street, Covent Garden, London. Henry G. Bohn. John Child and son, printers, Bungay. 1850. 4
- Lykoph.*(=Lykophron, *Alexandra*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Callimachus and Lycophron with an English translation by A. W. Mair. London: William Heineman. 1932.
- Macr. Sat.* (=Macrobius, *Saturnalia*) Macrobius, & Willis, J. A. (1963). Ambrosii Theodosii Macrobiani Saturnalia Commentarii in somnium Scipionis. De Gruyter.
- Mal. Khron.* (=Malalas, *Khronika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Chronicle of John Malalas*. Trans. E. Jeff-reys, M. Jeffreys – R. Scott. Melbourne 1986.
- Marc. Khron.* (=Marcellinus Comes, *Chronikon*) Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Croke, The Cronicles of Marcellinus Comes. Sydney 1995.
- Moskhos* (=Moskhos) Kullanılan Metin ve Çeviri: The Greek Bucolic Poets. Translated by Edmonds, J M. Loeb Classical Library Volume 28. Cambridge, MA. Harvard Univserity Press. 1912
- Nikolaos fr.* (=Nikolaos, *fragmenta*) Kullanılan Metin: Nicolaus Damascenus, *fragmenta*. Ed. K. Müller. Paris 1841-1870.
- Nonnos Dion.* (=Nonnos, *Dionysiaka*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Nonnos, Dionysiaca, with an English translation by W. H. D. House. 3 Vols. Loeb Edition. Cambridge: Harvard University Press.
- Or. Chr.* (=Oriens Christianus) Kullanılan Metin: M. Le Quien, *Oriens Christianus*. Paris Tome I. 1970.
- Ovid. Fasti* (=Ovidius, *Fasti*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Publius Ovidius Naso, Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivalleri. (A. C. Abuagla, Çev.). İstanbul, 2016. (Yapı Kredi Yayınları).
- Ovid. trist.* (=Ovidius, *Tristia*) P. Ovidius Naso, *Tristia*. Edited by A. L. Wheeler. Cambridge: Harvard University Press. 1939.
- Paul. Aeg.* (=Paulus Aegineta). Paulus Aegineta. Vol. 1-2. Edited by J. L. Heiberg, Leipzig 1921-1924.

- Paus. (=Pausanias, *Periegesis tes Hellados*) Kullanılan Metin: Pausanias, *Pausaniae Graeciae Descriptio*, 3 vols. Leipzig 1903.
- Phil. vit. Soph. (= Philostratus “Maior”, *Vitae Sophistarum*) Philostratus and Eunapius, The Lives of the Sophists, with an English translation by W. C. Wright. (Loeb Edition). London: Wilhelm Heinemann, 1922.
- Philostr. VA (=Philostratus, *Vita Apollonii*) Philostratus, The Life of Apollonius of Tyana, with an English translation by F. C. Conybeare. London: William Heinemann, 1912.
- Phot. lex. (=Photios) Kullanılan Metin: Φωτίου τοῦ πατριάρχου λέξεων συναγωγή. Cambridge: Cambridge University Press 1822
- Pindar. Isth. (=Pindaros, *Isthmia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Odes. Pindar. Diane Arnson Svarlien. 1990.
- Pindar. Nem. (=Pindaros, *Nemea*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Odes. Pindar. Diane Arnson Svarlien. 1990
- Pindar. Ol. (=Pindaros, *Olympia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Odes. Pindar. Diane Arnson Svarlien. 1990.
- Pl. Apol. (=Platon, *Apologia*) Kullanılan Metin: Plato. *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford: Oxford University Press. 1903.
- Pl. Ep. (= Platon, *Epistulae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 7 translated by R. G. Bury. Cambridge 1966
- Pl. Euthyp. (= Platon, *Euthyphron, he peri hosiou, peirastikos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plato with an English translation by H. N. Fowler. Vol. I: Eutyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus. London: William Heinemnn 1913.
- Pl. Khrm. (= Platon, *Kharmides*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 8 translated by W. R. M. Lamb. Cambridge 1955
- Pl. Krat. (Platon, *Kratylos*). Kratylos: Giriş, Metin, Çeviri ve Dizinler. 1. Cilt. Çev. E. Gören. İstanbul: Dergah. 2016.
- Pl. Nom. (=Platon, *Nomoi*) Kullanılan Metin: *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford: Oxford University Press. 1903.
- Pl. Phaid. (= Platon, *Phaidros*). Plato. *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903.
- Pl. Resp. (= Platon, *res Publicae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 5 & 6 translated by P. Shorey. Cambridge 1969.
- Pl. Sym. (=Platon, *Symposion*) Kullanılan Metin: Plato. *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford: Oxford University Press. 1903.

- Plin. *nat.* (=Plinius Maior, *Historiae Naturalis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny Natural History. Trans.: H. Rackham. Cambridge - London 1947. (The Loeb Classical Library).
- Plut. *de Cur.* (= Plutarkhos, *de curiositate*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch, *Moralia*, with an English translation by. W. C. Helmbold. London: William Heinemann Ltd. 1939.
- Plut. *Erotikos* (= Plutarkhos, *Erotikos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch, *Moralia*, with an English translation by. E. L. Minar, F. H. Sandbach and W. C. Helmbold. London: William Heinemann Ltd. 1956.
- Ps.-Hyg. *Astron.* (=Pseudo-Hyginus, *Astronomica*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Hyginus, *Astronomica, from The Myths of Hyginus*. Translated and edited by M. Grant. Kaynak: <https://topostext.org/work/207>
- Ps.-Hyg. *Fab.* (=Pseudo-Hyginus, *Fabulae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Hyginus, *Fabulae from The Myths of Hyginus*. Translated and edited by M. Grant. Kaynak: <https://topostext.org/work/206>
- Ptol. *Geog.* (=Claudius Ptolemaios, *Geographia*) Kullanılan Metin: C. F. A. Nobbe, *Claudii Ptolemaei geographia*. Vol. 1–2, Leipzig 1843–1845 (repr. Hildesheim 1966).
- Quint. Smyrn. (= Quintus Smyrnaeus) Quintus Smyrnaeus, *The Fall of Troy*, with an English translation by A. S. Way. London: William Heinemann, 1913.
- Schol. in Aris. *ad Plut.* (Scholia in Aristophanem, *ad Plutum*) Scholia in plutum (scholia vetera et fort. recentiora sub auctore Moschopulo), ed. F. Dubner, *Scholia Graeca in Aristophanem*. Paris: Didot, 1877 (repr. Hildesheim: Olms, 1969): 323-387
- Schol. Lycoph. (=Scholia in Lycophronem) Kullanılan Metin: Scholia in Lycophronem (scholia vetera et recentiora partim Isaac et Joannis Tzetzae). Berlin: Weidmann. 1958.
- Schol. Pind. Pyth. (=Scholia ad Pindarum, *Pythia*) Kullanılan Metin: Scholia in Pindarum *Pythian Odes*. Drachmann, Teubner, 1910.
- Simon. (= Simonides). *Lyra Graeca*. Vol. II: Including Stesichorus, Ibycus, Anacreon and Simonides. Edited and translated by J. M. Edmonds. London: William Heinemann, 1924.
- Soph. *OC* (=Sophokles, *Oidipus Coloneus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Sophocles. Sophocles. Vol 1: Oedipus the king. Oedipus at Colonus. Antigone. With an English translation by F. Storr. The Loeb classical library, 20. Francis Storr. London; New York. William Heinemann Ltd.; The Macmillan Company. 1912.
- Soph. *Phil.* (=Sophokles, *Philoktetes*) Kullanılan Metin: Sophocles. *Sophocles. Vol 2: Ajax. Electra. Trachiniae. Philoctetes*. With an English translation by F. Storr. The Loeb

- classical library, 21. Francis Storr. London; New York. William Heinemann Ltd.; The Macmillan Company. 1913
- Steph. Byz. (= Stephanos Byzantinos, *Ethnika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Stephanus De Urbibus. Ed. J. de Jonge. Amsterdam 1678.
- Str. (=Strabon, *Geographika*) Kullanılan Metin: Strabo, *Geographica*. Ed. A. Meineke. Leipzig 1877.
- Suda (=Suda/Suidas) *Suda Online: Byzantine Lexicography*. Source: <<http://www.stoa.org/sol>>.
- Suet. (=G. Suetonius Tranquillus, *De vitis duodecim Caesarumristia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev. G. Özaktürk, Ü. F. Telatar. Ankara: Doğu Batı Yayınları. 2021³.
- Theok. *Idyll* (=Theokritos, *Idyll*) Kullanılan Metin: Theocritus, *Dioscouri (Idyll 22): Introduction, Text, and Commentary*. Ed. A. Sens. Vandehoeck & Rupprecht. 1997.
- Theoph. Cont. *Chron.* (=Theophanes Continuatus, *Chronographia*) Kullanılan Metin: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ed. Bekker, I.Bonn: Weber, 1838; Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Page 367, li 15.
- Val. *Arg.* (=Valerius Flaccus, *Argonautica*). Kullanılan Metin: C. Valeri Flacci Setini Balbi *Argonauticon Libri Octo* (ed. O. Kramer), Leipzig, 1913.
- Varro *Ling.* (=M. Terentius Varro, *de lingua latina*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Varro, on the latin language, with an english translation by R. G. Kent. In two volumes. London: William Heinemann ltd. 1938.
- Vergil. *Aen.* (=Vergilius, *Aeneis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Virgil, *Aeneid*. Trans. H. R. Fairclough. London 1916.
- Xen. *Mem.* (= Xenophon, *Memorabilia*). *Xenophon: Memorabilia*. Edited by J. R. Smith, on the Basis of the Breitenbach-Mücke Edition. Boston: Ginn & Company, 1903.

Modern Literatür

- Acar, Ö., ve Kokkinia, C. (2022). A New Funerary Epigram from Kibyra. *Tekmeria*, 16, 109-121.
- Adam, J. (Ed.). (1902). *The Republic of Plato Volume 2: Books VI-X and Indexes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AFAD Veritabanı. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı. (n.d.). Kaynak: <https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler#>

- Akgün-Kaya, E. (2018). II. Sofistik Dönem: Lykia, Pisidia, Pamphylia ve Kilikia – Isauria Bölgelerinin Filozofları, Sofistleri ve Retorları. O. Tekin (Ed.), *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, 04-07 Kasım 2015 Antalya, Sempozyum Bildirileri* içinde (ss. 35-50). Antalya: Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.
- Akıncı Öztürk, E. ve Malay, H. (2012). Four Funerary Curses Recording the Pisidian Gods of the Acıpayam Plain. *EA*, 45, 89-92.
- Akyürek-Şahin, E. N. (2002). *Phrygia’da Çiftçi Tanrısı Dii Brontonti Eukhen* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Alten Güler, E. (2022). *Antikçağ’ın Onurlandırma Sistemi: Perge, Phaselis, Termessos, Kibyra* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Alten, E. (2015). *III. Antiokhos’un Hellenistik Krallıklar ve Roma ile Olan İlişkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Arnott, W. G. (2007). *Birds in the Ancient World from A to Z*. London: Routledge.
- Arslan, M. (2000). *Galatlar: Antikçağ Anadolu’sunun Savaşçı Kavmi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma’nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Arslan, M. (2010). *İstanbul’un Antikçağ Tarihi. Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Arslan, M. (2017). The Asia Minor Campaign of Alexander and the Battle of Issus. İren, K., Karaöz, Ç., ve Kasar, Ö. (Ed.), *The Persians: Power and Glory in Anatolia*. (ss. 136-159). İstanbul: Yapı Kredi Sanat.
- Arya, D. A. (2002). *The Goddess Fortuna in Imperial Rome Cult, Art, Text*. (Doctoral Dissertation). The University of Texas, Austin.
- Avi-Yonah, M. (1959). Syrian Gods at Ptolemais-Accho. *IEJ*, 9, 1-12.
- Bassett, S. E. (1925). The Hill of Success. *The Classical Journal* 20, 7, 414-418.
- Baz, F. (1998). *Roma İmparator Kültü* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bean, G. E. (1948). Notes and Inscriptions from Lycia. *JHS*, 68, 40-58. Kaynak: <https://www.jstor.org/stable/626299>
- Beceren, N. (2018). *Kibyrtis ve Çevresi Kaya Kabartmaları* (Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Beekes, R. S. P. (2004). “The Origin of the Kabeiroi”. *Mnemosyne*, (57)4, 465-477.
- Beekes, R. S. P. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill.

- Bérard, V. (1902). *Les Phéniciens et l'Odyssée*. Tome I. Paris: Librairie Armand Colin.
- Bettini, M. (2017). Mit ve Din: Giriş. U. Eco (Ed.) *Antik Yunan* (ss. 547-551). İstanbul: Alfa.
- Bøgh, B. (2007). The Phrygian Background of Kybele. *Numen*, (54)3, 304-339.
- Bornemann, E. (1978). *Griechische Grammatik*. Frankfurt am Main: Diesterweg.
- Bosch, E. (1967). *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bosworth, A. B. (2005). *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Brackertz, U. (1976). *Zum Problem der Schutzgottheiten griechischer Städte* (Inaugural-Dissertation). Freien Universität, Berlin.
- Bremmer, J. (2007). Poseidon. *BNP*, 11, 673-678.
- Bremmer, J. N. (1994). *Greek Religion*. Great Britain: Oxford University Press.
- Bremmer, J. N. (2014). *Initiation into the Mysteries of the Ancient World*. Berlin: de Gruyter.
- Brennan, T. C. (2018). *Sabina Augusta: An Imperial Journey*. New York: Oxford University Press.
- Brixhe, C. (1979). Le nom de Cybèle, l'antiquité avait-elle raison?. *Die Sprache* 25/1, 40-45.
- Bruchmann, C. F. H. (1893). *Epitheta Deorum quae apud Poetas Graecos Leguntur*. Leipzig: Teubner.
- Buckler, W. H. (1935). Auguste, Zeus Patroos. *RPh*, (9), 177-188.
- Burkert, W. (1982). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. California: University of California Press.
- Burkert, W. (1987). *Greek Religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Burkert, W. (2011). *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*. 2. Auflage. Stuttgart.
- Büyükgün, B. (2006). *Men Kültüyle ilgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Caliò, L. M. (2004). Lo ιεροθυτεῖον e la funzione della στοά di Camiro. *PP*, (59)339, 436-459.
- Candaş, A. (2006). *The Kakasbos/Herakles Cult: A Study of its Origins, Diffusion and Possible Syncretisms* (Unpublished Master Thesis). Bilkent University, Ankara.
- Chaniotis, A. (2008a). *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaniotis, A. (2008b). VIII. Greece. *BNP*, 12, 467-496.

- Chanotis, A. (2009). Acclamations as a Form of Religious Communication. Cancik, H. ve Rupke, J. (Ed.), *Die Religion des Imperium Romanum. Koine und Konfrontationen* (199-218). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Chanotis, A. (2017). Epiclesis. *BNP*, 4, 1064-1066.
- Chapoutier, F. (1935). *Les Dioscures au service d'une déesse*. Paris: de Boccard.
- Christof, E. (2001). *Das Glück der Stadt*. Frankfurt am Main.
- Cole, S. G. (1984). *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace*. Leiden: Brill.
- Collignon, M. (1878a). Inscriptions de Cibyra. *BCH*, (2), 593-614.
- Collignon, M. (1878b). Inscriptions d'Ormélé, en Phrygie. *BCH*, (2), 170-174.
- Collignon, M. (1878c). Inscriptions d'Ormélé, en Phrygie. *BCH*, (2), 243-265.
- Collignon, M. (1880). Ex-voto au Dieu Cavalier. *BCH*, (4), 291-296.
- Cook, A. B. (1914). *Zeus-A Study in Ancient Religion*. Vol. I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, A. B. (1925). *Zeus-A Study in Ancient Religion*. Vol. II. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, A. B. (1940). *Zeus-A Study in Ancient Religion*. Vol. III (Part I & II). Cambridge: Cambridge University Press.
- Corsten, T. (2002). *Die Inschriften von Kibyra*. Teil I. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Corsten, T. (2005). Estates in Roman Asia Minor: The Case of Kibyrtis. Mitchell, S. ve Katsari, C. (Ed.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor* (ss. 1-50). Wales: The Classical Press of Wales.
- Corsten, T. (2007a). Kibyra 2005. *AST*, (XXIV)1, 51-60.
- Corsten, T. (2007b). Kibyra und Lykien. C. Schuler (Ed.), *Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz: Akten des Internationalen Kolloquiums* içinde (ss. 175-181). Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Corsten, T. (2015). An Inscription from Çavdır in the Burdur Museum and the Persistence of Ancient Place Names. Metin, H., Polat-Becks, B. A., Becks, R. ve Fırat, M (Ed.), *Pisidia Yazıları Hacı Ali Ekinci Armaganı* (ss. 7-12). İstanbul: Ege Yayınları.
- Corsten, T. ve Hülken, O. (2012). Zwischen den Kulturen. Feldforschungen in der Kibyrtis. Bericht zu den Kampagnen 2008-2011. *İstMitt*, (62), 7-117.
- Corsten, T. ve Hülken, O. (2014). Forschungen in der Kibyrtis im Jahre 2013. *AST*, (32)2, 227-238.
- Corsten, T., Drew-Bear, T. ve Özsait, M. (1998). Forschungen in der Kibyrtis. *EA*, (30), 47-80.

- Corsten, T., Horsley, G. H. R., ve Kearsley, R. A. (1997). Inscriptions from Kibyra in the Archaeological Museum at Burdur, Turkey. *EA*, (28), 53-6.
- Coulton, J. J. (2012). *The Balboura Survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia*. Vol. 1. London: British Institute at Ankara.
- Cousin, G. (1900a). Voyage en Carie. *BCH*, (24), 23-69.
- Cousin, G. (1900b). Voyage en Carie. *BCH*, (24), 329-347.
- Cruccas, E. (2014). *Gli dei senza nome : sincretismi, ritualità e iconografia dei Cabiri e dei Grandi Dei tra Grecia e Asia minore*. Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Çimen, M. (2011). *Lykaonia Bölgesi Süvari Betimlemeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çokay-Kepçe, S. (2009). The Pottery from Burdur Uylupınar Necropolis. *Adalya*, (12), 29-76.
- Daremberg, C. V. ve Saglio, E. (1900). *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, d'après les textes et les monuments* (Tome III, Première partie). Paris: Librairie Hachette et CIE.
- Daumas, M. (1998). *Cabiriaca: recherches sur l'iconographie du culte des Cabires*. Paris: de Boccard.
- De Bernardi Ferrero, D. (1969). *Teatri classici in Asia Minore II. Citta di Pisidia, Licia e Karia*. Roma: L'erma di Bretschneider.
- de Hoz, P. (1999). Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften (AMS 36). Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Delemen, İ. (1993). *Anadolu'da Atlı Tanrılar. Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Delemen, İ. (1995). Lykia – Kabalia – Pisidia Bölgesinden Roma Dönemi “Dioskurlar ve Tanrıça Kabartmaları. *Belleten*, LIX(225), 295-333.
- Delemen, İ. (1999). *Anatolian Rider-Gods: A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period*. Bonn: Rudolf Habelt.
- Diels, H. (1960). *Fragmente der Vorsokratiker* (Band I). Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Dökü, F. E. (2013). Uylupınar Yerleşmesi (Erken Kibyra) ve Çevresi Yüzey Araştırması 2012. *Anmed*, (11), 239-249.
- Dökü, F. E. (2014). 2013 yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi Yüzey Araştırması. *Anmed*, (12), 230-236.

- Dökü, F. E. (2015a). Manca ve Hasanpaşa'daki Yeni Bulgular Işığında Kabalis Ölü Gömme Geleneklerinin Yeniden Değerlendirilmesi. *Adalya*, (18), 73-100.
- Dökü, F. E. (2015b). Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Kabalis – Milyas – Lykia İlişkileri. H. İşkan ve F. Işık (Ed.), *Kumdan Kente, Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (ss. 187-198). İstanbul: Ege Yayınları.
- Dökü, F. E. (2018). 2017 Yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yüzey Araştırması Raporu. *Anmed*, (16), 260-267.
- Dökü, F. E. (2019). 2017 Yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yüzey Araştırması Raporu. *AST*, (36)1, 513-530.
- Dökü, F. E. (2020). Uylupınar (Erken Kibyra) Yüzey Araştırmaları 2018 Yılı Raporu. *Phaselis*, (VI), 217-235. <http://dx.doi.org/10.18367/Pha.20014>
- Dökü, F. E. ve Baytak, İ. (2017). 2015 Yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi Yüzey Araştırması. *AST*, (34)2, 641-669.
- Dökü, F. E. ve Kaya, M. C. (2013). The Architecture and Function of the Stadium of Kibyra. *Adalya*, (16), 177-202.
- Dökü, F. E. ve Özüdoğru, Ş. (2009). Ticaret Yollarının Kavşağındaki Kent Kibyra. N. Yılmaz, H. Yıldız ve E. Er (Eds.), *III. Ulusal Mimarlık ve Taş Sempozyumu, Geçmişten Geleceğe Ticaret Yapılarında Taş* içinde (ss. 51-55). Antalya: Mimarlar Odası Antalya Şubesi.
- Dökü, F. E., ve Kileci, Ş. (2022). Ares Reliefs and a New Votive Inscription to Ares in the Rural Highlands of Kabalis / Kabalia. *Adalya*, (25).[Baskıda].
- Dörtlük, K. (1977). 1975 Uylupınar Kazı Raporu. *TAD*, (24)2, 9-32.
- Drew-Bear, T. ve Naour, C. (1990). Divinités de Phrygie. *ANRW*, (2)3, 1907-2044.
- Drexler, W. (1890). Der Gott Kakasbos. *AEM*, (13), 126-127.
- Eck, W. (2010). CIL VI 1508 (Moretti, IGUR 71) und die Gestaltung. W. Eck (Ed.), *Monument und Inschrift: Gesammelte Aufsätze zur senatorischen Repräsentation in der Kaiserzeit* (s. 55-75). Berlin: De Gruyter.
- Edelstein, E. J. ve Edelstein, L. (1945). *Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies*. 2 vols. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Efendioğlu, T. (2008). *Hellenizm ve Roma Çağları Likyasında Yerel Tanrılar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ekinci, H. A. (2013). “Burdur Müzesi Çalışmaları 2001-2002 / Work by Burdur Museum in 2001-2002”. *Anmed*, (1), 55-56.
- Ekinci, H. A., Özüdoğru, Ş. ve Dökü, F. E. (2009). Kibyra 2008 Yılı Kazıları. *Anmed*, (7), 32-39.

- Ekinci, H. A., Özüdoğru, Ş., Dökü, F. E. ve Tiryaki, G. (2007). Kibyra Kazı Çalışmaları 2006. *Anmed*, (5), 22-28.
- Ekinci, H. A., Özüdoğru, Ş., Dökü, F. E. ve Tiryaki, G. (2008). Kibyra Kazı Çalışmaları 2007". *Anmed*, (6), 35-41.
- Eliade, M. (2018). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devreinden Eleusis Mysterialarına*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eraydın, N. (2002). *Phrygia Bölgesindeki Zeus Epitetleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Erkelenz, D. (1998). Zur Provinzzugehörigkeit Kibyras in der römischen Kaiserzeit. *EA*, (30), 81-95.
- Erten, E. (2011). Hierapolis-Kastabala'da Helios Tapınına Dair Bazı Gözlemler. H. Şahin, E. Konyar, ve G. Ergin (Eds.), *Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler* (ss. 189-211). Antalya: Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Farnell, L. R. (1896). *The Cults of the Greek States*. (Vol. I). Cambridge: Cambridge University Press.
- Finkelberg, M. (2002). Virtue and Circumstances: On the City-State Concept of Arete. *AJP*, (123)1, 35-49.
- Fraser, P. M. ve Matthews, E. (Ed.). (2018). Introduction. *LGPN V.C Inland Asia Minor* (vii-xxx). Oxford: Clarendon Press.
- French, D. (1994). Isinda and Lagbe. In French D. (Ed.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia: In Memoriam A.S. Hall* (pp. 53-92). Ankara: British Institute at Ankara.
- Gagé, J. (1926). Deux dieux cavaliers d'Asie Mineure (d'après deux bas-reliefs inédits). *Mélanges de l'école française de Rome*, 43(1), 103-123.
- Gonzales, M. (2005). The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, (45)3, 261-283.
- Gonzales, M. P. (2004). *Cults and Sanctuaries of Ares and Enyalios* (Ph.D. diss.). University of California, Oakland.
- Gören, E. (2016). *Kratylos'a Yorumlar. Physis-Nomos Karşıtlığı Bağlamında Filolojik ve Yorumbilimsel Bir İnceleme*. (2. Cilt). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Graf, F. (1999). Kabeiroi. *DNP*, 6, 123-127.
- Graf, F. (2004). Demeter. *BNP*, 4, 235-242.
- Graf, F. (2005a). Hypsistos. *BNP*, 6, 650-652.

- Graf, F. (2005b). Kyrios. *BNP*, 7, 125-126.
- Graf, F. (2016). Myth. *BNP*, 9, 444-446.
- Graf, F. (2017). Theoi Soteres. *Archiv für Religionsgeschichte*, (18-19)1, 239-253.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler* (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Grether, G. (1946). Livia and the Roman Imperial Cult. *AJP*, 67(3), 222-252.
- Guthrie, W. K. C. (1955). *The Greeks and Their Gods*. USA: Beacon Press.
- Güçlü, H. (2006). *Tekirdağ Çevresi Pişmiş Toprak Figürinleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Edirne.
- Günel, B. (2019). *2006-2015 Yılları Arasında Kibyra Kazılarında Ele Geçen Terrakotta Figürinler* (Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Güney, H. (2015). Poseidon as a God of Earthquake in Roman Asia Minor. *RN*, (172), 293-315.
- Güven, E. (2014). *Sikkeler Işığında Kabeiroi Kültü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Hahn, U. 1994. *Die Frauen des römischen Kaiserhauses und ihre Ehrungen im griechischen Osten anhand epigraphischer und numismatischer Zeugnisse von Livia bis Sabina*. Saarbrücken, Germany: Saarbrucker Druckerei und Verlag.
- Hall, A. S. (1985). An Epigraphical Survey in the Kibyrtis 1984. *AST*, (3), 187-198.
- Hall, A. S. (1994). The Site of Sinda. D. French (Ed.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia in Memoriam A.S. Hall. The British Institute of Archaeology at Ankara (B.I.A.A.) Monograph 19* (pp. 48-52). Ankara: British Institute at Ankara.
- Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon* (2. baskı). London: Cornell University Press.
- Harrison, J. E. (1908). *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heberdey, R. ve Kalinka, E. (1897). *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien*. Vienna: Ausgeführt im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Hemberg, B. (1950). *Die Kabiren*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB.
- Henrichs, A. (2010). Zeus (Ζεὺς/*Zeús*, genitive Διός/*Diós*). *BNP*, 15, 918-926.
- Hepding, H. (1910). Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909, II. Die Inschriften. *MDAI(A)*, XXXV, 402-493.
- Hill, G. F. (1895). Inscriptions from Lycia and Pisidia Copied by Daniell and Fellows. *JHS*, (15), 116-131. <https://doi.org/10.2307/624063>

- Hoover, O. D. (2000). A Dedication to Aphrodite Epekoos for Demetrius I Soter and his Family. *ZPE*, (131), 106-110.
- Horsley, G. H. R. (1999). *The Rider God Steles at Burdur Museum in Turkey*. Armidale: University of New England.
- Höfer, O. (1909-1915a). Pisidike. W. H. Roscher (Ed.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Band III.2 (pp. 2511-2512). Leipzig: Teubner.
- Höfer, O. (1909-1915b). Sozon. W. H. Roscher (Ed.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Band IV (pp. 1280-1286). Leipzig: Teubner
- Imhoof-Blumer, F. (1901). *Kleinasiatische Münzen*. Band I. Wien: Hölder.
- Işık, F. (2004). Zur anatolischen Athena im Lichte der Athena Ergane von Ilion und der Athena Nikephoros von Pergamon. *Ist.Mitt.*, (54), 507-518.
- Işık, F. (2013). Zur anatolischen Demeter. G. Kökdemir (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*. (ss. 207-235). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Jessen, O. (1905). Epekoos. *RE*, XV, 2731-2732.
- Jessen, O. (1907). Euploia. *RE*, VI.2, 1225-1226.
- Johnson, S. E. (1984). The Present State of Sabazios Research. H. Temporini ve W. Haase (Hgg.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Weltgeschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* (pp.1583-1613). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kalliontzis, Y. (2016). La date de la première célébration des Amphiareia-Rhomaia d'Oropos. *REG*, 129(1), 85-105.
- Karakuş, O. S. (2018). "Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü". *Anadolu Araştırmaları*, (21), 1-20.
- Karayaka, N. (2007). *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidya Tanrıları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kaya, E. (2019) *Aiolis'te Kültler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Keesling, C. M. (2017). *Early Greek Portraiture: Monuments and Histories*. Washington DC: Cambridge University Press.
- Kerényi, C. (1978). *The Heroes of the Greeks*. Southampton: Thames and Hudson.
- Kern, O. (1905). "Dionysos". *RE*, V.2, 1010-1046.
- Kern, O. (1919). "Kabiros und Kabeiroi". *RE*, X.2, 1399-1450.
- Kershaw, S. P. (1986). *Personification in the Hellenistic World: Tyche, Kairos, Nemesis* (Doctoral dissertation). University of Bristol, Bristol.
- Kileci, Ş. (2019). Perge'den Rahip Apollonios'un Zeus Soter'e Sütun Adağı. *Cedrus*, (VII), 557-573.

- Kindt, J. (2009). Polis Religion – A Critical Appreciation. *Kernos*, (22), 9-34.
- Kirk, G. S. (1975). *Myth: Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*. London: University of Cambridge.
- Kittel G. ve Friedrich, G. (1985). *Theological Dictionary of the New Testament I*. (G. W. Broomiley, Trans.). Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Koch (1901). Δεκάτη. *RE*, IV, 2423-2424.
- Kokkinia, C. (2008). *Boubon. The Inscriptions and Archaeological Remains; A Survey 2004-2006*. Athens: Diffusion de Bocard.
- Kokkinia, C. (2008). *Boubon. The Inscriptions and Archaeological Remains; A Survey 2004-2006*. Athens: Diffusion de Bocard.
- Kowalzig, B. (2010). Xenia. *BNP*, 15, 801-803.
- Kruse, B. (1926). Limenia. *RE*, XIII.1, 570-571.
- Kurse, B. (1952). Polias. *RE*, XXI.2, 1363-1365.
- Kruse, B. (1953). Pontios. *RE*, XXII.2, 28-30.
- Labarre, G. (2005). Les origines et la diffusion du culte de Men. H. Bru, S. Lebreton, and F. Kirbilher (Eds.), *Les origines et la diffusion du culte de Men* (pp. 389-414). Besançon: L'Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- Labarre, G. (2022). Theoi Pisidikoi et Thea Pisidike : culte, territoire et identité. L. Locatelli, É. Piguet, and S. Podesta (Eds.), *Constructions identitaires en Asie Mineure (viiiie siècle avant J.-C.–iiiie siècle après J.-C.) Colloque international de Besançon, 18-19 octobre 2019* (pp. 299-319). Besançon: Universitaires de Franche-Comté.
- Labarre, G., Özsaıt, M., ve Özsaıt, N. (2006). Les reliefs rupestres de Tefenni (Pisidie). *Anatolia antiqua. Eski Anadolu*, (14)1, 89-115.
- Lanckoronski, K. (1892). *Städte Pamphyliens und Pisidiens*. (Band II). Wien: F. Tempsky.
- Lane, E. N. (1996). *Cybele, Attis & Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren*. New York: Brill.
- Lansdell, H. (1906). *The Sacred Tenth of Studies in Tithe-Giving Ancient and Modern*. London: Northumberland Avenue, W.C.
- Larsen, J. A. O. (1956). The Araxa Inscription and the Lycian Confederacy. *Classical Philology*, (51)3, 151-169.
- Larson, J. (2007). *Ancient Greek Cults: A Guide*. New York: Routledge.
- Laumonier, A. (1934). "Inscriptions de Carie". *BCH*, (58), 297-380.

- le Bas, P., ve Waddington, W. H. (1870). *Voyage archéologique en Grèce et Asie Mineure. Inscriptions grecques et latines, recueillies en Asie mineure*. Tome III, première partie: Textes. Paris: Didot.
- Leake, W. M. (1859). *A Supplement to Numismata Hellenica A Catalogue of Greek Coins*. J London: John Murray.
- Lebrun, R. (1994). Synchrétismes et cultes indigènes en Asie Mineure méridionale. *Kernos*, (7), 145-157.
- Lechat, H., ve Radet, G. (1888). Inscriptions d'asie Mineure. *BCH*, (12), 186-204.
- Liddel, H. G., & Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon, with a revised supplement (revised and supplemented by Jones, HS)*. Oxford: Clarendon Press.
- Lilie, R.-J., Ludwig, C., Zielke, B., and Pratsch, T. (2013). *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit Online*. De Gruyter: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Doi: 10.1515/pmbz
- Lloyd, S. ve Mellart, J. (1965). *Beycesultan. Vol II. Middle Bronze Age Architecture and Pottery. Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara No 8*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Locatelli, L. (2017). *La toponymie et l'ethnonymie de la Pisidie antique (XIIIe s. a.C. ; début IVe s. p.C.)* (Thèse en vue de l'obtention du grade de docteur). Université catholique de Louvain, Belgique.
- Loewy, E. (1883). Unediertes aus Rhodos. *AEM*, (8), 107-144.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ*. Vols. I-II. Princeton: Princeton University Press.
- Malay, H. (1987). *Epigrafi (Yazıbilim)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Marek, Chr. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. Tübingen: Istanbulischer Forschungen.
- Maspéro, G. (1878). *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*. Paris: Librairie Hachette et Cie.
- Matheson, S. B. (1994). The Goddess Tyche. *Yale University Art Gallery Bulletin*, 18-33. <http://www.jstor.org/stable/40514500>
- McLean, B. H. (2002). *Greek and latin inscriptions in the Konya Archaeological Museum* (No. 29). Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Meadows, A. (2013). The Closed Currency System of the Attalid Kingdom. P. Thonemann (ed.), *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State* (pp. 149-205). Oxford: Oxford University Press.

- Meier, L. (2015). Kibyra und die Räuber: Ein Neues Grabepigramm Metin. Polat-Becks, B. A., Metin, H., Fırat, M. ve Becks, R. (Ed.), *Pisidia Yazıları Hacı Ali Ekinci Armağanı* (ss. 71-76) İstanbul: Ege Yayınları.
- Meier, L. (2019). *Kibyra in hellenistischer Zeit. Neue Staatsverträge und Ehreninschriften*. Wien: VÖAW.
- Mellink, M. (2008). Anatolia. *CAH, IV*, 211-233.
- Mellor, R. (1975). *ΘΕΑ ΡΩΜΗ: The Worship of the Goddess Roma in the Greek World*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mellor, R. (2016). The Goddess Roma. W. Haase (Ed.), *Band 17/2. Teilband Religion (Heidentum: Römische Götterkulte, Orientalische Kulte in der römischen Welt [Forts.])* (pp. 950-1031). Berlin, Boston: De Gruyter. Doi: 10.1515/9783110850680-008
- Merkelbach, R., and West, M. L. (1967). *Hesiod, Fragmenta Hesiodica*. Oxford: Oxford University Press.
- Metin, H. (2012). *Kibyra Kandilleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Mikalson, J. D. (1986). Zeus the Father and Heracles the Son in Tragedy. *Transactions of the American Philological Association*, (116), 89-98.
- Mikalson, J. D. (2007). *Greek Religion: Continuity and Change in the Hellenistic Period*. G.R. Bugh (Ed.), *The Cambridge Companion to the Hellenistic World* (ss. 208-222). Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, S. G. (2004). *Arete: Greek Sports from Ancient Sources*. Berkeley: University of California Press.
- Milner, N. P. (1998). *An Epigraphical Survey in the Kibyra - Olbasa Region, Conducted by A. S. Hall. The British Institute of Archaeology at Ankara (B.I.A.A.) Monograph 24*. Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor*. Volume II: The Rise of the Church. Oxford: Clarendon Press.
- Mitchell, S. (2010). Further Thoughts on the Cult of Theos Hypsistos. Mitchell, S. ve van Nuffelen, P. (Eds.), *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire* (ss. 167-230). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitropoulou, E. (1996). Cybele in Funerary Banquets. E. N. Lane (1996), *Cybele, Attis & Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren* (135-165). New York: Brill.
- Murray, G. (1912). *Four Stages of Greek Religion*. New York: Columbia University.
- Murray, G. (1955). *Five Stages of Greek Religion*. New York: Dover Publications.

- Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Nawotka, K. (2010). *Alexander the Great*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nilsson, M. P. (1955). *Geschichte der griechischen Religion*. Band II. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Nock, A. (1930). “Σόβναος Θεός”. *Harvard Studies in Classical Philology*, (41), 1-62.
- Nollé, J. (1988). Karallia, Kibyra Minor und Mylome / Justinianupolis. *AST*, V(1), 375-378.
- Oldfather, W. A. (1919). Kakasbos. *RE*, X.2, 1524.
- Oppermann, H. (1950). Pisidike, Pisidikoi. *RE*, XX.2, 1797-1798.
- Özdemir, B. (2018). “Fethiye Müzesi’nden Bir Grup Kabartmalı Sunak Işığında Likya’da Artemis’in Farklı İkonografileri”. *Cedrus*, (VI), 329-345.
- Özkan, E. B. (2007). Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü. Eds. B. Takmer, E. N. Akdoğu Arca, ve N. Gökaltp Özdil, *Vir doctus Anatolicus* (ss. 657-681). İstanbul: Kabalcı.
- Özmen, S. S. (2016). Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Humanitas*, (4)7, 381-397.
- Özsait, M. (1991). 1989 Yılı Gölhisar Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları. *AST*, 8, 35-44.
- Özüdoğru, Ş. (2010). Kibyra Antik Kenti ve Turizm Potansiyeli. M. Tanır (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Burdur Halk Kültürü ve Turizm Sempozyumu (2. Burdur Sempozyumu) 3-5 Haziran 2010 içinde* (ss. 507-518). Burdur: Burdur Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Özüdoğru, Ş. (2013). Kibyra. *Ayrıntı, Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 6, 28-36.
- Özüdoğru, Ş. (2014). Kibyra’dan Hellenistik Dönem’e Ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler. *Cedrus*, (II), 171-188. DOI: <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201406458>
- Özüdoğru, Ş. (2016). Kibyra Kazı, Onarım ve koruma Çalışmaları 2015. *Anmed*, 14, 55-64.
- Özüdoğru, Ş. (2018a). Kibyra ve Yakın Çevresinin Erken Dönem Yerleşim Tarihçesi. Arslan, M. ve Baz, F. (Ed.), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi’nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin’in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler* (ss. 745-763) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özüdoğru, Ş. (2018b). Geç Antikçağ’da Kibyra. *Cedrus*, (VI), 13-64. DOI: <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201803>
- Özüdoğru, Ş. (2018c). Kibyra 2014-2016 Yılı Çalışmaları ve Sonuçları. *Phaselis*, IV, 109-146. Doi: 10.18367/Pha.18008

- Özüdoğru, Ş. (2020). *KIBYRA: Kibyra Maior/Caesarea Cibyra*. Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özüdoğru, Ş. ve Dökü, F. E. (2013a). Kibyra 2012 Yılı Kazıları. *Anmed*, (11), 47-54.
- Özüdoğru, Ş. ve Dökü, F. E. (2013b). “Kibyra 2011 Yılı Çalışmaları”. *KST*, (34)3, 159-170.
- Özüdoğru, Ş. ve Dündar, E. (2007). Kibyra Geç Roma – Erken Doğu Roma Dönemi Mühürlü Unguentariumları. *Olba*, (15), 145-177.
- Parker, R. (2015). Public and Private. R. Raja ve J. Rupke (Eds.), *A Companion to the Archaeology of Religion in the Ancient World* (pp. 71-80). USA: Wiley Blackwell.
- Peck, H. T. (1898). *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York: Harper & Brothers.
- Perdrizet, P. F. (1897). Archaistic Reliefs. *The Annual of the British School at Athens*, (3), 156-169. Doi: 10.1017/s0068245400000812
- Petersen, E. ve von Luschan, F. (1889). *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratıs*. Wien: Carl Gerold's Sohn.
- Petsalis-Diomidis, A. (2010). *Truly Beyond Wonders: Aelius Aristides and the Cult of Asklepios*. Oxford: Oxford University Press.
- Petzl, G. (2006). Men. *BNP*, (8), 656-658.
- Pfister, F. (1927). Soteria. *RE*, V.2, 1221-1231.
- Pironti, G. (2017). Çoktanrıcılığın Dili. U. Eco (Ed.), *Antik Yunan* (ss. 552-558). İstanbul: Alfa.
- Potter, D. (2005). Hellenistic Religion. A. Erskine (Ed.), *A Companion to the Hellenistic World*, (pp. 408-430). Oxford: Blackwell Publishing.
- Raimond, E. (2007). Hellenization and Lycian Cults During the Achaemenid Period. C. Tuplin (Ed.), *Persian Responses. Political and Cultural Interaction with(in) the Achaemenid Empire* (pp. 143-162). Swansea.
- Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia, being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press.
- Rees, A. (1819). *The Cyclopaedia; or, Universal Dictionary of Arts, Sciences, and Literature*. London: Samuel F. Bradford and Murray, Fairman and Co.
- Reynolds, J. (1982). *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theatre at Aphrodisias Conducted by Professor Kenan T. Erım, Together with Some Related Texts*. England: Stephen Austin and Sons Ltd.
- Rigsby, K. J. (1996). *Asylia. Territorial Inviolability in the Hellenistic World*. Berkeley.
- Robert, L. (1935). *Villes d'Asie Mineure: études de géographi ancienne*. Paris: Publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul.

- Robert, L. (1937). *Études Anatoliennes. Recherches sur les Inscriptions Grecques de l'Asie Mineure*. Paris: Publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul.
- Robert, L. (1946). *Hellenica. Recueil d'Épigraphie de numismatique et d'Antiquités grecques*. Vol. III. Paris: Adrien-maisonneuve.
- Robert, L. (1955). *Hellenica*. Vol. X. Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Robert, L. (1962). *Villes Asie mineure: études des géographie ancienne*. Seconde Édition. Paris: Publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul.
- Robert, L. (1966). *Villes Asie mineure. Études de géographie antique*. Paris: Publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul.
- Robert, L. (1969). *Opera Minora Selecta. Épigraphie et antiquites grecques*. Tome II. Amsterdam: A.M. Hakkert.
- Robert, L. (1983). Documents d'Asie Mineure. *BCH*, (107), 497-599.
- Roller, L. E. (1988). Phrygian Myth and Cult. *Source Notes in the History of Art*, (7)34, 43-50.
- Roller, L. E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*. Berkeley: University of California.
- Roman, L. ve Roman, M. (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. USA: Maple-Vail Book.
- Roscher, W. H. (1902-1909). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Band III, Fas. 2. Deutschland: B. G. Teubner Verlag.
- Roscher, W. H. (1909-1915). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Band IV. Deutschland: B. G. Teubner Verlag.
- Rostad, A. (2006). *Human Transgression, Divine Retribution: A Study of Religious Transgressions and Punishments in Greek Cultic Regulations and Lydian-Phrygian Reconciliation Inscriptions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rouse, W. H. D. (1902). *Greek Votive Offerings: An essay in the History of Greek Religion*. Cambridge: J. and C. F. Clay.
- Rousset, D. (2022). A Decree of Xanthos Concerning a Great Benefactor. *Symposium Booklet of New Research on Greek Epigraphy in Lycia. 28-30 March, AKMED*. Antalya.
- Sailors, C. L. (2007). *The Function of Mythology and Religion in Ancient Greek Society* (Thesis presented to the Faculty of the Department of History). East Tennessee State University.
- Saler, B. (1987). Religio and the Definition of Religion. *Cultural Anthropology*, (2)3, 395-399. <http://www.jstor.org/stable/656433>
- Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler. Daskyleion Satrapiği*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Sarre, F. P. T. (1896). "Reise in Phrygien, Lykaonien und Pisidien". *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, (19), 26-57.
- Sayce, A. H. (1925). Perseus and the Achaeans in the Hittite Tablets. *JHS*, (45)2, 161-163.
- Sayın, E. (2015). *Kibyra Antik Kentinden Opus Spicatum Döşemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Scheer, T. (2004). Dioscuri. *BNP*, 4, 518-520.
- Scherf, J. (2010). Tyche. *BNP*, 15, 51-53.
- Schlesier, R. (2004). Dionysus. *BNP*, 4, 496-509.
- Schuler, C. (2012). Neue Inschriften aus Patara I: Zur Elite der Stadt in Hellenismus und früher Kaiserzeit. *Chiron*, (42), 567-626.
- Schwabl, H. (1972). Zeus. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, (2)19, 253-376.
- Smith, A. H. ve Ramsay, W. M. (1887). Notes on a Tour in Asia Minor. *JHS*, (8), 216-267.
- Smith, J. R. (Ed.) (1903). *Xenophon: Memorabilia*. Edited on the Basis of the Breitenbach-Mücke Edition. Boston: Ginn & Company.
- Smith, T. J. (1997). Votive Reliefs from Balboursa and its Environs. *AS*, (47), 3-49.
- Smith, T. J. (2018). Interaction, Cult and Memory: Another Look at Rock-cut Votive Reliefs in Pisidia. *Colloquium Anatolicum*, (17), 119-136.
- Smith, W. (1853). *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Vol. I. Boston: Walton and Maberly.
- Smith, W. (1858). *Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography*. London: Rawtenstall.
- Sokolowski, F. (1979). Τὰ ἑνπύρα: On the Mysteries in the Lydian and Phrygian Cults. *ZPE*, (34), 65-69.
- Sourvinou-Inwood, C. (1990). What is Polis Religion. O. Murray and S. Price (Eds.), *The Greek City: from Homer to Alexander* (pp. 295-322). New York: Oxford University Press.
- Spraat, T. A. B. ve Forbes, E. (1870). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis in Company with the Late Rev. E. T. Daniell*. Vol. 1. London: S. & J. Bentley, Wilson, and Flev.
- Starkie, W. J. M. (1968). *ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΣΦΗΚΕΣ. The Wasps of Aristophanes with Introduction, Metrical Analysis, Critical Notes, and Commentary*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Stavrianopoulou, E. (2002). Die Familienexedra von Eudamos und Lydiadas in Megalopolis. *Tekmeria*, 7, 117-201. DOI: <https://doi.org/10.12681/tekmeria.183>
- Steger, F. (2016). *Asklepios: Medizin und Kult*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Stein, E. (1919). Karpophoros. *RE*, X.2, 2007-2008.
- Stengel, P. (1913). “ἱεροθύτης”. *RE*, VIII.2, 1590-1591.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *An Epigraphical Journey in Asia Minor [during the summer of 1884]. Papers of the American School of Classical Studies at Athens. Vol. 2: 1883-84.* Boston: Damrell and Upham.
- Steuernagel, D. (2010). Synnaos Theos, Images of Roman Emperors in Greek Temples. J. Mylonopoulos (Ed.), *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome* (241-255). Leiden: Brill.
- Strubbe, J. (1997). *ΑΠΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ. Imprecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs. of Asia Minor. A Catalogue.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Stubenrauch, M. (2006). *Unterhaltungsarchitektur im Kontext kleinasiatischer Städte. Das Stadion in römischer Zeit zwischen Sport und Spektakel.* 2 Teil. München: Institut für Klassische Archäologie.
- Summers, K. (1996). Lucretius’ Roman Cybele. E. N. Lane (Ed.). *Cybele, Attis & Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren* (pp. 337-365). New York: Brill.
- Şahin, I. (2012). Lydia’da Meter Epitaherleri. Ed. I. Şahin, *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı* (ss. 213-222). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Şahin, N. (2001). *Zeus’un Anadolu Kültleri.* İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Şahin, Ş. (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Takacs, S. (2003). Cybele. *BNP*, 3, 1035-1039.
- Takacs, S. A. (2008). Sabazios. *BNP*, 12, 806-807.
- Talbert, R. J. A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World.* New Jersey: Princeton University Press.
- Talloon, P. (2006). Pious Neighbours. Pisidian Religious Ties with Lycia. The Case of the Rider Deities. Dörtlük, K., Varkıvaç, B., Kahya, T., des Courtils, J. Doğan-Alparslan, M. ve Boyraz, R. (Eds.) *The IIIrd International Symposium on Lycia, 07 - 10 November 2005, Antalya. Symposium Proceedings* (Vol. II) içinde (ss. 747-59) İstanbul: Suna - İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Talloon, P. (2015). *Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity.* Leuven: Brepols Publishers.
- Tarkan, D. (2011). *Kibyra Kabartmalı Sunakları: Tip, Biçem ve Atölye* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

- Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Theobald, M. (2005). Kyrios: B. Christian. *BNP*, 7, 126-127.
- Thompson, d'A. W. (1895). *A Glossary of Greek Birds*. Oxford: Clarendon Press.
- Tosun, M. ve A. Aydın, A. (2015), Fethiye Müzesi'nden İki Ünik Kakasbos-Herakles-Maseis Tasvirli Adak Steli. *Arkeoloji Dergisi*, 197-205.
- Trebilco, P. R. (1991). *Jewish Communities in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 12.11.2021).
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. Ankara: İnkılâp Kitabevi.
- Üreten, H. (2003). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- van der Ploeg, G. E. (2016). *The Impact of the Roman Empire on the Cult of Asclepius* (Published Doctoral Dissertation). University of Warwick, Coventry, England.
- van Herter, J. C. A. (1994). *Θρησκεία Εὐλάβεια Ἰκέτης. Bijdrage tot de Kennis der religieuze Terminologie in het Grieksch*. Amsterdam: H. J. Paris.
- van Nijf, O. M. ve Williamson, C. G. (2016). Connecting the Greeks: Festival Networks in the Hellenistic World. C. Mann, S. Remijsen and S. Scharff (Eds.), *Athletics in the Hellenistic World* (pp. 44-71). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- van Nijf, O. ve van Dijk, S. (2020). Experiencing Roman Power at Greek Contests: Rhomaia in the Greek Festival Network. *Reconsidering Roman Power: Roman, Greek, Jewish and Christian Perception and Reactions* (pp. 101-125). Roma: Publications de l'École française de Rome.
- Vassileva, M. (2001). Further Considerations on the Cult of Kybele. *AnatS*, (51), 51-64. Doi:10.2307/3643027
- Vermaseren, M. J. (1977). *Cybele and Attis. The Myth and the Cult*. London.
- Vermeule, C. C. (1981). The Basis from Puteoli Cities of Asia Minor in julio-Claudian Italy. L. Casson and M. Price (Eds.), *Coins, Culture, and History in the Ancient World: Numismatic and Other Studies in Honor of Bluma L. Trell*. Detroit: Wayne University Press.
- Vernant, J. P. (2016). *Eski Yunan'da Mit ve Din*. (M. Erşen, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vernant, J. P. (2017). *Eski Yunan'da Mit ve Toplum*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vollkommer, R. (1992). Men, *LIMC*, VI.1, 462-473.

- Vollkommer, R. (2001). Hieron (II). R. Vollkommer (Hgg.), *Künstlerlexikon der Antike* (s. 319). Leipzig: K. G. Saur.
- von Wilamowitz-Moellendorff, U. and Klaffenbach, G. (1931-1932). *Der Glaube der Hellenen*. 2 Vols. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Waelkens, M. (1999). Sagalassos. Religious Life in a Pisidian Town During the Hellenistic and Early Imperial Period. C. Bonnet and A. Motte (eds.), *Les syncrétismes religieux dans le monde méditerranéen antique. Actes du colloque international en l'honneur de Franz Cumont à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa mort. Rome, Academia Belgica, 25-27 septembre 1997* (pp. 191-226). Brussels-Rome: Institut historique belge de Rome.
- Walton, A. (1894). *The Cult of Asklepios*. Boston: World Public Library Association.
- Weinreich, O. (1912). ΘΕΟΙ ΕΠΗΚΟΟΙ. *MDAI(A)*, XXXVII, 1-68.
- Weinreich, O. (1919). *Stiftung und Kultsatzungen eines Privatheiligtums in Philadelphia in Lydien*. Heidelberg: Carl Winter.
- Weinreich, O. (1927). Sozon. *RE*, 3.A/I, 1248-1256.
- Weiss, P. (1994). Thea Pisidike, *LIMC*, VII.1, 909-911.
- Wernicke, K. (1895). Ἀρετή. *RE*, II.1, 678.
- Wilberg, W. (1908). Die Fassade der Bibliothek in Ephesus. *JÖAI* XI, (1) 118-135.
- Williger, E. (1924). Kyrios. *RE*, XII.1, 176-183.
- Winand, J. (1990). *Les Hiérophytes recherche institutionnelle*. Bruxelles: Palais des Académies.
- Yaraş, A. (2002). *Bakırçay Havzasında Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Allianoı* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, F. (2016). *Phaselis Kentinin Baş Tanrıçası Athena Polias ve Doğu Akdeniz'deki Etkileşimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Yılmaz, Z. (2002). *Kabeiroi ve Betimleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Zgusta, R. (1964). *Kleinasiatische Personennamen*. Prag: Verlag der tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften.
- Zgusta, R. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Zimmermann, K. (2008). Soter. *BNP*, 13, 668-669.

Auction & Numismatik

CNG eAuction Classical Numismatic Group, LLC. Kaynak: <https://www.cngcoins.com/>
Fritz Rudolf Künker GmbH. Kaynak: <https://www.kuenker.de/en>

Nomos AG nomos ag, numismatists. Kaynak: <https://nomosag.com/>

Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann). Kaynak: <https://www.bidder.com/auctions/numismatiknaumann>

Roma Numismatics Ltd. Kaynak: <https://www.romanumismatics.com/>

Savoca Coins; Ancient and World Coins. Kaynak: <https://www.bidder.com/auctions/savoca>

Oslo Myntgalleri AS. Kaynak: <https://www.oslomyntgalleri.no/auksjon/>

Gerhard Hirsch Nachfolger. Kaynak: <https://www.coinhirsch.de/>

SİKKE KATALOĞU

(Kullanılan kısaltmalar; Cat. Num: Catalogus Nummi, Öy.: Ön Yüz, Ay.: Arka Yüz, Ref.: Referans)

APOLLON

Tiberius (79-81)

Öy.: Saçı toplu Livia Augusta başı, sağa. Lejant ΣΕΒΑ.

Ay.: Tetrastyl bir tapınak içerisinde tripous, solda KIBY lejantı.

- 1 AE ? gr., 14 mm., Ref: *RPC* I 2886A.

III. Gordianus (MS 238-244)

Öy.: Faustina II, sağa. AY K M ANTΩ ΓΟΡΔΙΑΝΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde Apollon oturur vaziyette, sağ eli başında, sola. Dirseğinin önünde bir erkek başı, sola; altında beş küçük topağı gagalayan kuş, sağa. Oturağın yanında lyra. Lejant bacakların önünde, KIBYPATΩN KAICAPEΩN.

- 2 AE 13.80 gr., 31 mm., Ref: *RPC* VII.1 662.

ARES

Hellenistik Dönem

Engelden atlar pozisyonunda bir at ve üzerinde miğferli, sağ elinde mızrak tutan, sırtında kalkarıyla betimlenmiş bir süvari, sağa.

Öy.: Miğferli büst, sağa.

Ay.: Mızrağın ardında gül. Lejant KIBYPAT[ΩN].

Tarih: MÖ 164-84.

- 3 AR 3.40 gr., 17.5 mm., Ref: *SNG* Ashmolean 995, 9 var., (imaj: Classical Numismatic Group, Electronic Auction 440, Lot nr. 164).

Öy.: Noktalı bir bordür içinde miğferli büst, sağa.

Ay.: Lejant KIBYPAT[ΩN].

Tarih: MÖ 164-84.

- 4 AR 3.40 gr., 17 mm., Ref: *SNG Cop Phrygia* 263; *SNG von Aulock* 3702; (imaj: Savoca Numismatik GmbH & Co. KG Online Auction 30, Silver, Lot nr. 149).

Öy.: Noktalı bir bordür içinde miğferli Ares büstü, sağa.

Ay.: Mızrağın ardında hörgüçlü boğa. Lejant atın altında ve bacaklar arasında TPO MO ΔA KIBYPATΩN; süvarinin başının ardında yıl (A = 1. yıl).

- Yıl: MÖ 190
- 5 AR 11.98 gr., 30 mm., Ref: Roma Numismatics Ltd., E-Sale 64, 28-11-2019, Lot 334.
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Kibyras olarak kayıtlıdır.
- Ay.: Mızrağın arka üstünde Herakles'in lobutu bulunmaktadır. Yıl atın altında atın ön bacakları ile süvarinin ayağı arasında IC (16. yıl), lejant atın bacaklar arasında ve yılın altında KIBYPATΩ[N].
- Yıl: MÖ 175.
- 6 AR 2.65 gr., Ref: Oslo Myntgalleri AS, Auction 21, 27-11-2020, Lot 217.
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Erkek başı olarak kayıtlıdır.
- Ay.: Mızrağın arka üstünde şimşek demeti/çalı/çelenk? bulunmaktadır. Yıl atın altında atın ön bacakları ile süvarinin ayağı arasında IC (16. yıl), lejant atın bacaklar arasında ve yılın altında KIBYPATΩN.
- Yıl: MÖ 175.
- 7 AR 2.48 gr., Ref: *BMC Phrygia* 9; (imaj: CNG Auc. 61 (9/2002), lot 756)
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Kibyras olarak kayıtlıdır.
- Ay.: Mızrağın arka üstünde palmiye yaprağı bulunmaktadır. Yıl atın altında atın ön bacakları ile süvarinin ayağı arasında O (70. yıl), lejant atın bacaklar arasında ve yılın altında KIBYPATΩN.
- Yıl: MÖ 121.
- 8 AR 2.54 gr., 15 mm., Ref: SNG Ashmolean 996; (imaj: CNG eAuction 386 Lot 298).
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Erkek başı olarak kayıtlıdır.
- Ay.: Mızrağın arka üstünde iki adet pilos bulunmaktadır. Yıl atın altında atın arka bacakları ile süvarinin ayağı arasında OC (76. yıl), lejant ΔI / AI? KIBYPATΩN.
- Yıl: MÖ 115.
- 9 AR 2.93 gr., 15 mm., Ref: *SNG von Aulock* 3713; (imaj: CNG Auc. 67 (9/2004), lot 762).
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Erkek başı olarak kayıtlıdır.
- Ay.: Atın kuyruğunun altında A (yıl?), bacaklarının arasında ise T AY MOYCAIOC KIBYPATΩN.
- Yıl: MÖ 191 (?).
- 10 AR 2.62 gr., 16 mm., Ref: CNG Elec. Auc. 352 (6/2015), lot 141.
- Öy.: Miğferli baş, sağa. Erkek başı olarak kayıtlıdır.

Ay.: Süvarinin başının iki yanında birer pilos. Mızrağın arka ucunda üstte ΣΙΑ, ön ucunda altta M, atın bacakları arasında B (2. yıl?), KIBYPATΩ[N] MO lejantı yer almaktadır.

Tarih: MÖ 189 (?).

- 11 AR 12.19 gr., 28 mm., Ref: *BMC Phrygia* 1; (imaj: CNG eAuc. 352 (6/2015), lot 141) krş. Leake, 1859.

Öy.: Başlıklı erkek büstü, sağa.

Ay.: Mızrağın arka ucunda üstte üzüm salkımı, atın bacakları arasında O PO KIBYPATΩ[N] lejantı yer almaktadır.

- 12 AR 2.73 gr., Ref: *SNG von Aulock* 3717; (imaj: CNG Auc. 67 (9/2004), lot 763).

Öy.: Noktalı bordür içerisinde başlıklı Ares büstü, sağa.

Ay.: Korozyona uğramış.

- 13 AR 2.73 gr., Ref: *SNG Cop Phrygia* 263; *SNG von Aulock* 3702; (imaj: Nomos AG obolos 18 21 Feb 2021, lot. 329).

Öy.: Başlıklı erkek büstü, sağa. Kibyras olarak kayıtlı.

Ay.: Mızrağın arka ucunda üstte arı, atın altında KIBYPATΩN lejantı.

- 14 AE 16.43 gr., Ref: *SNG von Aulock* 3701.

Öy.: Miğferli baş, sağa. Genç erkek başı, kahraman ve Pallas olarak kayıtlı.

Ay.: Mızrağın arka ucunda üstte arı, atın altında ΑΚΕΑ Ο ΔΙ KIBYPATΩN lejantı.

- 15 AE 12.43 gr., 38 mm., Ref: Leake, 1859: 37; *SNG IV Fitzwilliam Museum* 4950; *SNG von Aulock* 3701; (imaj: Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 275, Lot 3920).

Öy.: Miğferli baş, sağa. Kahraman olarak kayıtlı.

Ay.: Mızrağın arka ucunda üstte başak, sağa. Monogram: Lejant KIBYPATΩ[N].

- 16 AR 2.76 gr., 18 mm., Ref.: Leake, 1859: 37; *SNG IV Fitzwilliam Museum* 4952; Özüdoğru, 2020: 359.

Öy.: Miğferli erkek başı, sağa.

Ay.: Mızrağın arka ucunda üstte kerykeion. Atın altında monogram: ΠΙΜ; lejant KIBYPATΩN.

- 17 AR 2.27 gr., 17 mm., Ref: von Aulock 3712.

Öy.: Miğferli erkek başı, sağa.

Ay.: Kare içinde hörgüçlü boğa, sağa. Boğanın üstünde C ve M harfleri; altında KIBYPATΩN lejantı.

18 AE 1.76 gr., Ref: *SNG Cop Phrygia* 270.

Roma İmparatorluk Dönemi

Öy.: Erkek büstü, sağa. Hadrianus'un betimiyle Roma'nın dökümlü ve kule taçlı (turreted) büstü olarak kayıtlı. Lejant [PΩ]MH AΔPIAN[H].

Ay.: Miğferli, mızrak ve parazonium taşıyan Ares ayakta, sola. Lejant KIBYPATΩN.

19 AE 4.65 gr., 22 mm., Ref: *RPC* III 2306A.

ASKLEPIOS

Hadrianus (117-138)

Öy.: Sabina (Augusta)'nın dökümlü büstü, sağa. Saçı toplu ve üstten çift çelenkle tutturulu. Lejant: CABEINA CE-BACTH.

Ay.: Asklepios ayakta, baş sola dönük. Sağ elinde yılanlı septer. Lejant: KIBYPATΩN.

20 AE 3,86 gr., 19 mm., Ref.: *RPC* III 2301.

Öy.: Aelius (Caesar) büstü, sağa. Lejant: ΔOYKIOC AIAIOC KAICAP.

Ay.: Asklepios ayakta, baş sola dönük. Sağ elinde yılanlı septer. Lejant: KIBYPATΩN.

21 AE 4,11 gr., 18 mm., Ref: *BMC Phrygia* 48; *RPC* III 2306.

ATHENA

Hellenistik Dönem

Öy.: Miğferli Athena başı, sağa. (Erkek başı olarak kaydedilmiştir).

Ay.: Kanatları kapalı bir şekilde duran kartal. Sol üstte KI lejantı.

22 AE 0.10 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3719; *BMC Phrygia* 16.

Domitianus (81-96)

Öy.: Çelenk taçlı Domitianus büstü, sağa. Lejant ΔOMITIANOC CEBACTOC KIBYPATΩN.

Ay.: Miğferli ve dökümlü kıyafetiyle Athena ayakta, sola. Uzanan sağ elinde Nike, sol elinde mızrak ve kalkan. Magistrates: Claudius Bias, lejant ΕΠΙ ΑΡΧΙΕ(ΡΕΩC) ΚΛΑΥ ΒΙΑΝΤΟC.

23 AE 4,38 gr., 20 mm. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 281; *RPC* II 1264.

Hadrianus (117-138)

Öy.: Sabina (Augusta)'nın dökümlü büstü, sağa. Saçı toplu ve üstten çift çelenkle tutturulu. Lejant: CIBEINA CE-BACTH.

Ay.: Miğferli ve dökümlü kıyafetiyle Athena ayakta, sola. Uzanan sağ elinde Nike, sol elinde mızrak ve kalkan. Lejant KIBYPATΩN.

24 AE 4,25 gr., 18 mm. Ref.: *RPC* III 2302.

Antoninus Pius (138-161)

Öy.: Marcus Aurelius (Caesar), kısa sakallı, göğüs zırlı ve *paludamentum*lu. Lejant M AVPH BHPOC KAIC.

Ay.: Miğferli ve dökümlü kıyafetiyle Athena ayakta, sola. Sağ elinde mızrak ve bacaklarının yanında kalkan.

Tarih: yak. 147-161.

25 Bronze 10,72 gr., 27 mm. Ref.: *RPC* IV.2 1710, 1948.

Septimius Severus (193-211)

Öy.: Çelenkli Septimus Severus büstü. Lejant AVT KAIC A CЄΠITI MI CE[OV]HPOC ΠЄPTINA(X).

Ay.: Athena ayakta, sola. Sağ elinde dal, sol elinde mızrak ve kalkan. Magistrates Pu(blius) Ael(ius) Capito, lejant KAIC KIBYPATΩN EΠI ΠO AIA KAPIITΩNOΣ.

26 AE 23,96 gr., 36 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3735; Savoca Coins, Ancient and World Coins 02.11.2019, Lot 187.

Caracalla (198-217)

Öy.: Defne çelenkli Caracalla büstü, sağa. Lejant: AYTOK KAI M AY ANTΩNEINOΣ.

Ay.: Solda başında sur taçlı oturan bir tanrıça, sol elinde septer. Sağda tanrıçayla el sıkışan oturan miğferli ve kalkanlı Athena. Lejant KAICAPEΩN KIBYPATΩN ET CЄP.

Tarih: CЄP = 176; MS 200/1.

27 AE. Ref.: *SNG von Aulock* 3737.

Severus Alexander (222-235)

Öy.: Çelenkli ve dökümlü giysili Severus Alexander büstü. Lejant AY K M AY CЄ AΛЄΞANΔPOC.

Ay.: Athena oturur vaziyette, sola. Sağ elinde hasır sepet, sol elinde zeytin dalı?. Mızrağın ucu sola aşağı doğru, çapraz duruyor. Sağ yanda kalkan. Lejant KIBYPATΩN.

- 28 AE 8,29 gr., 25 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 65; *SNG Österreich* 1614; *SNG von Aulock* 3744, 3745; *RPC* VI 5416.

Öy.: Çelenkli ve dökümlü giysili Severus Alexander büstü. Lejant AY K M AY CE AΛΞΕΑΝΔΡOC.

Ay.: Athena oturur vaziyette, sola. Sağ elinde Nike, sol elinde zeytin dalı?. Mızrağın ucu sola aşağı doğru, çapraz duruyor. Sağ yanda kalkan. Lejant KIBYPATΩN AC.

Tarih: AC = 201; MS 225/6.

- 29 AE 8,69 gr., 26 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 66; *RPC* VI 5414.

DEMETER

Hadrianus (117-138)

Öy.: Çelenkli, göğüs zırhlı ve *paludamentum*lu Hadrianus büstü, sağa. Lejant AY KAI TP AΔPIANOC CE.

Ay.: Demeter ayakta, sola. Sol elinde buğday başağı, sağ elinde septer / meşale?. Lejant KIBYPATΩN.

- 30 Bronz 7,46 gr., 25 mm. Ref.: *RPC* III 2296.

Antoninuslar Dönemi (138-192)

Öy.: Başı çelenkli genç, *demos*. Lejant ΔHMOC.

Ay.: Demeter ayakta, sola. Sol elinde haşhaş, sağ elinde iki buğday başağı ve meşale. Lejant KIBYPATΩN.

- 31 AE 5,93 gr., 22 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 25; *SNG Cop Phrygia* 276; *RPC* IV 1953.

DIONYSOS

Domitianus (81-96)

Öy.: Çelenkli Domitianus büstü, sağa. Lejant ΔOMITIANOC KAI CEBAΥOC (sic).

Ay.: Dionysos ayakta, sola. Sağ elinde *kantharos* sol elinde *thyrsos*; solunda panter. Magistrates Clau(dius) Bias, lejant ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩC ΚΑΑΥ BIANTOC, KI BY.

- 32 Kurşunlu bronz, 5,42 gr., 22 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 41; *SNG Cop Phrygia* 283; *RPC* II 1263.

Hadrianus (117-138)?

Öy.: Dökümlü kıyafeti ve kule taçlı Roma. Lejant ΘΕΑ ΡΩΜΗ.

Ay.: Dionysos ayakta, sola. Sağ elinde *kantharos* sol elinde *thyrsos*; solunda panter. Lejant KIBYPATΩN.

33 AE 5,81 gr., 22 mm. Ref.: *RPC* III 2306B.

MS II. Yüzyılın İlk Yarısı

Öy.: Hermes büstü ve *kadykeion*, sağa.

Ay.: Dionysos ayakta, sola. Elinde *kantharos*, *thyrsos* ve *klamys* tutuyor. Lejant KIBYPATΩN.

34 AE 4,31 gr., 20 mm. Ref.: *RPC* IV.2 1944.

III. Gordianus (238-244)

Öy.: Çelenkli, dökümlü giysili Gordianus büstü, sağa. Lejant AY K M ANTΩ ΓΟΡΔΙΑΝΟC.

Ay.: Dionysos ayakta, sola. Sağ elinde *kantharos*, sol elinde *thyrsos*; ayaklarının yanında panter. Lejant KAICAPΕΩN KIBYPATΩN.

35 AE 33mm. Ref.: *RPC* VII.1 661.

DIOSKOUROI

MÖ II./I. yüzyıl

Öy.: Dioskuroi başı, sağa. Pilos giyimli, pilos üzerinde birer yıldız var.

Ay.: Nike, sola. Tropaion taçlandırıyor, sol elinde *taenia*. Kontrmark: kadın başı, sağa. Lejant EK KIBYPATΩN.

Tarih: EK=25; MÖ 119/8 (Asya Era'sı), MÖ 60/59 (Sulla era'sı), MÖ 165/4 (Hellenistik Kibyra Era'sı). [Konu tartışmalıdır, bk. Ref.:].

36 AE 6.18 gr., 19 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 5654; Nollé, 1988: 376; *CNG*, Inc. Mail Bid Sale 64. 24 Sept. 2003. no. 312; *Fritz Rudolf Künker GmbH*. e Live Auction 40, 18 May 2016. no. 7280; Özüdoğru, 2020: 320 dn. 579, 362, 384.

TYKHE

İmparatorluk Öncesi (?)

Öy.: Tykhe, sur taçlı ve duvaklı, sağa. Lejant KIBYPA.

Ay.: Yürüyen aslan, sağa. Lejant KIBYPATΩN.

37 AE 4,78 gr., 20 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 37; *RPC* IX 787A.

Öy.: Tykhe, sur taçlı ve duvaklı, sağa. Lejant KIBYPA.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

38 AE 19 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 38.

Hadrianus (117-138)

Öy.: Sabina'nın dökümlü büstü, sağa. Saçı toplu ve üstten çift çelenkle tutturulu Lejant CABEINA CEBAC.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

39 AE 3,90 gr., 19 mm. Ref.: SNG Leypold 1611; SNG Österreich 1611; RPC III 2303.

Septimius Severus (193-211)

Öy.: Çelenkli Septimius Severus başı, sağa. Lejant AYT KAIC A CEITIMI CEOYHPOC ΠEPTINAE.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan, kalathos takmış Tykhe, sola. Magistrates Pu(blius) Ael(ius) Capito, lejant EΠI ΠO AIA KAPITΩNOC KAIC KIBYPATΩN.

40 AE 36 mm. Ref.: BMC Phrygia 49.

Diadumenianus (217-218)

Öy.: Göğüs zırlı ve paludamentumlu Diadumenianus büstü, sağa. Lejant M OΠ ANTΩNINOC ΔI K.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan, kalathos takmış Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

41 AE 27 mm. Ref.: BMC Phrygia 57-59; SNG von Aulock 3740; SNG Cop Phrygia 292.

Maximinus (235-238)

Öy.: Göğüs zırlı, paludamentumlu ve çelenkli Maximinus büstü. Lejant AYT K Γ I OYH MAΞIMEINOC.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan, kalathos takmış Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

42 AE 8,42 gr., 24 mm. Ref.: BMC Phrygia 71; RPC VI 5421.

III. Gordianus (238-244)

Öy.: Göğüs zırlı ve çelenkli III. Gordianus büstü. Lejant AY K M AN ΓOPΔIANOC.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

43 AE 6,27 gr., 23 mm. Ref.: BMC Phrygia 78; RPC VII.1 667.

Öy.: Tranquillina büstü, sağa. Lejant ΦP TPANKYΛΛEINA CEB.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan Tykhe, sola. Lejant KIBYPATΩN.

44 AE 7,12 gr., 23 mm. Ref.: BMC Phrygia 83; SNG Cop Phrygia 300; RPC VII.1 672.

Traianus Decius (249-251)

Öy.: Diademli ve giyimli Etruscilla büstü, sağa. Lejant EPENNIA ETPOYCKIΛΛA CEB.

Ay.: Dümen ve cornucopia tutan Tykhe, sola. Lejant KAICAPEΩN KIBYPATΩN, ET FKC.

Tarih: FKC = 226, MS 250/1.

- 45 AE 12,55 gr., 30 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 88-9; *SNG Österreich* 1620; *SNG Cop Phrygia* 305; *RPC IX* 782.

ZEUS

Augustus (MÖ 27 - MS 14)

Öy.: Nokta bordür içinde, Asinus Gallus (?)büstü, sağa. Lejant [...]ΑΛΛΟΝ.

Ay.: Tahtta oturan Zeus, sola. Sağ elinde kartal, sol elinde *skeptron*. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

- 46 AE 2,95 gr., 15 mm. Ref.: Numismatik Naumann, 1 July 2018, Auction 67 Lot. 373.

Öy.: Augustus başı, sağa. Lejant ΣΕΒΑΣΤΟΣ.

Ay.: Elinde kartal ve *skeptron* ile ayakta duran Zeus, sola. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

- 47 AE 4,61 gr. 17 mm. Ref.: *RPC I* 2883B.

Öy.: Augustus başı, sağa. Lejant ΣΕΒΑΣΤΟΣ.

Ay.: Elinde şimşek demeti ve *skpetron* ile ayakta duran Zeus, sola. Palmiye ve *kadykeion*. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ, Q.

Tarih: Q = 90, MS 5/6 (?)

- 48 Kurşunlu bronz, 4,06 gr. 17 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 39; *SNG Cop Phrygia* 280; *RPC I* 2884 krş. *RPC I* 2885.

Tiberius (14-37)

Öy.: Augustus başı, sağa. Lejant ΣΕΒΑΣΤΟΣ.

Ay.: Elinde şimşek demeti ve *skpetron* ile ayakta duran Zeus, sola. Palmiye ve *kerykeion*. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ, P.

Tarih: P = 100, MS 15/6 (?)

- 49 AE 4,37 gr., 18 mm. Ref. *RPC I* 2885.

Nero (54-68) ?

Öy.: Marcellus başı, sağa. Lejant ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ.

Ay.: Altar üzerinde kartal, sola. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

Tarih: MS 54 (?).

- 50 Kurşunlu bronz, 5,14 gr., 18 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 8397; *RPC I* 2890.

Domitianus (81-96)

Öy.: Çelenkli Domitianus başı, sağa; Domitia büstü, sola. Lejant ΔOMITIANOC KAICAP ΔOMITIA CEBACTH.

Ay.: Tahtta oturan Zeus, sola. Sağ elinde phiale, sol elinde *skeptron*. Magistrates Başrahip Clau(dius) Bias, lejant ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩC ΚΛΑΥ ΒΙΑΝΤΟC, ΚΙ ΒΥ.

51 AE 7,47 gr., 24 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 43; *RPC* II 1262.

Öy.: Çelenkli Domitianus başı, sağa; Domitia büstü, sola. Lejant ΔOMITIANOC KAICAP ΔOMITIA CEBACTH.

Ay.: Nokta bordür içinde, tahtta oturan Zeus, sağa. Sol elini uzatmış, sağ elinde *skeptron*. Magistrates başrahip Clau(dius) Bias, lejant ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩC ΚΛΑΥ ΒΙΑΝΤΟC, ΚΙ ΒΥ.

52 AE 7,47 gr., 24 mm. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 284-285; *RPC* II 1262A.

Öy.: Nokta bordür içinde, duvaklı Ino büstü, sağa. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ ΙΝΩ.

Ay.: Nokta bordür içinde, hörgüçlü boğa, sağa. Magistrates başrahip Clau(dius) Bias, lejant ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡ ΚΛΑΥ ΒΙΑΝΤΟC.

53 AE 3,37 gr., 17 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 21; *RPC* II 1267.

Hadrianus (117-138)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, sol omzunda aigis'i olan Hadrianus başı, sağa. Lejant ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΤΡΑ ΑΔΡΙΑΝΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde, oturan Zeus, sola. Sağ elinde patera, sol elinde *skeptron*. Magistrates *grammateus* Fla(vius) Ovidianus, lejant ΕΠΙ ΦΛΑ ΟΒΙΔΙΑΝΟΥ ΤΡΑ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

54 AE 12,58 gr., 26mm. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 286; *BMC Phrygia* 47; *RPC* III 2294. *Grammateus* olmadan *RPC* III 2295.

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı ve *paludamentum*lu Hadrianus büstü, sağa. Lejant ΑΥ ΚΑΙ (ΤΡ) ΑΔΡΙΑΝΟC CΕ.

Ay.: Nokta bordür içinde, oturan Zeus, sola. Sağ elinde *skeptron*, sol eli belinde. Ayak hizasında kartal. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

55 AE 7,50 gr., 26 mm. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 287; *RPC* III 2297-2298.

Öy.: Nokta bordür içinde, Aelius başı, sağa. Lejant ΑΟΥΚΙΟC ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ.

Ay.: Oturan Zeus, sola. Sağ elinde *skeptron*, sol eli belinde. Ayak hizasında kartal. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

56 AE 8,05 gr., 25 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3733; *RPC* III 2305.

Antoninus Pius (138-161)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı ve *paludamentum*lu Antoninus Pius başı, sağa. Lejant AVT KAICAP ANTΩNEINOC.

Ay.: Oturan Zeus, sola. Sağ elinde tanımsız motif (bitki/gül?), sol elinde *skeptron*. Ayaklarının önünde kartal. Lejant KIBVPATΩN.

57 AE 25,21 gr., 35 mm. Ref. *SNG Cop Phrygia* 288; *RPC* IV.2 1946.

Antoninuslar (138-192)

Öy.: Nokta bordür içinde, altar üzerinde kartal, sola.

Ay.: Nokta bordür içinde çelenk. Çelenk içinde KIBVPATΩN lejantı.

58 AE 2,56 gr., 15 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 29; *SNG von Aulock* 3723; *RPC* IV 1957.

Marcus Aurelius (169-181)

Öy.: Nokta bordür içinde, Faustina II büstü, sağa. Lejant ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ ΚΕΒΑΚΤΗ.

Ay.: Nokta bordür içinde, solda duvaklı, ayakta duran, kucağında meyve/bebek taşıyan tanrıça, sağa. Sağda tahtta oturan, sağ elinde kartal, sol elinde *skeptron* tutan Zeus, sola. Magistrates Cl(audius) Philokles, lejant ΕΠΙ ΚΑ ΦΙΛΟΚΛΕΩΚ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ Κ ΙΕΡΑΠΟΛΙΤ(ΩΝ) ΟΜΟΝΟΙΑ.

Tarih: yak. 166-175.

59 AE 24,85 gr., 37 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 96; *RPC* IV.2 1949.

Caracalla (MS 198-217)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli Caracalla büstü, sağa. Lejant AVT K M AV ANTΩNINO.

Ay.: Oturan Zeus, sola. Sağ elinde patera, sol elinde *skeptron*. Lejant KIBYPATΩN.

60 AE 24-26 mm. Ref. *BMC Phrygia* 50-51; *SNG Cop Phrygia* 290.

Diadumenianus (217-218)

Öy.: Göğüs zırlı Diadumenianus büstü, sağa. Lejant M ΟΠΕΛ ΑΝΤΩΝΙΝΟΚ ΔΙΑ Κ.

Ay.: Oturan Zeus, sol elinde şimşek demeti, sağ elinde *skeptron*. Lejant KIBYPATΩN.

61 AE 31 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3739; *BMC Phrygia* 56; *SNG Tübingen* 4101.

III. Gordianus (238-244)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli göğüs zırlı III. Gordianus büstü, sağa. Lejant A K M ΑΝ ΓΟΡΔΙΑΝ.

Ay.: Nokta bordür içinde, *kerykeion* üzerinde duran kartal, baş sola. Lejant KIBYPATΩN.

62 AE 7,92 gr., 22 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 79; CNG e-Auction 188 (5/2008), lot 248.

Marcus Iulius Philippus Arabs (244-249)

Öy.: Bordür içinde, Otacilia Severa büstü, sağa. Lejant M ΩΤΑΚΙΑ CBPA C.

Ay.: Bordür içinde, kanatları açık kartal, başı sola. Lejant KIBYPATΩN.

63 AE 4,62 gr. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 301.

MEN

Antoninuslar Dönemi (138-192)

Öy.: Senatus'un giyimli büstü, sağa. Lejant ΙΕΡΑ CVNKAHTOC.

Ay.: Ayakta duran, Phrygia başlıklı Men. Sağ elinde kozalak, sol elinde *skeptron*. Omuzlarında hilal. Lejant KIBVPATΩN.

64 AE 3,20 gr., 17 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 27; *RPC* IV.2 1955.

Öy.: Selen-Hekate büstü, sağa. Başında ve omuzlarında hilal.

Ay.: Ayakta duran, Phrygia başlıklı Men. Sağ elinde, bir altanın üzerinde patera tutarken sol elinde *skeptron*. Omuzlarında hilal. Lejant KIBVPATΩN.

65 AE 3,07 gr. 18 mm. Ref.: *RPC* IV.2 1958.

Öy.: Sakallı Herakles başı, sağa.

Ay.: Ayakta duran, Phrygia başlıklı Men. Sağ elinde, bir altanın üzerinde patera tutarken sol elinde *skeptron*. Omuzlarında hilal. Lejant KIBVPATΩN.

66 AE 3,38 gr., 18mm. Ref.: *RPC* IV.2 1711.

Öy.: Phrygia başlıklı Men büstü, sağa. Ardında omuzlarından yükselen hilal.

Ay.: Nokta bordür içinde çelenk, çelenk içinde lejant KIBVPATΩN.

67 AE 2,36 gr., 15 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 28; *RPC* IV.2 1956.

III. Gordianus (238-244)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli göğüs zırhlı III. Gordianus büstü, sağa. Lejant AY KAI M AN ΓΟΡΔΙΑΝΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde ayakta duran, Phrygia başlıklı Men. Sağ elinde yanan bir altanın üzerinde patera tutarken sol elinde *skeptron*. Omuzlarında hilal. Lejant KIBVPATΩN.

68 AE 8,47 gr., 26 mm. Ref.: *RPC* VII.1 664.

THEA PISIDIKE

Hadrianus (117-138)

Öy.: Nokta bordür içinde Sabina'nın dökümlü büstü, sağa. Saçı toplu ve üstten çift çelenkle tutturulu Lejant CABEINA CEBAC.

Ay.: Hasır örgülü sepet. Lejant ΠΙΣΙΔΙΚΗ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

69 AE 3,47 gr., 18 mm. Ref.: *RPC* III 2304.

Antoninus Pius / Marcus Aurelius (147-175) ?

Öy.: Nokta bordür içinde II. Faustina'nın büstü, sağa. Lejant ΦΑΥΚΤΙΝΑ ΝΕΑ.

Ay.: Hasır örgülü sepet. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

70 AE 5,29 gr., 20 mm. Ref.: *RPC* IV.2 1950.

Marcus Aurelius (166-175)

Öy.: Nokta bordür içinde, göğüs zırhlı Marcus Aurelius büstü, sağa. Lejant AV KAI M AV ANTONINOC/

Ay.: Nokta bordür içinde, solda ayakta duran duvaklı ve başında hasır sepet taşıyan tanrıça, sağa. Sağda tanrıçayla el sıkışan, lyra taşıyan Hieropolis Apollon'u. Magistrates Cl(audius) Philokles, lejant Ε ΚΑ ΦΙΛΟΚΛΕΩ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑΠΟΛΙΤΩΝ ΟΜΟΝΟΙΑ.

71 AE 30,97 gr., 41 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 95; *RPC* IV.2 1947; 2970; 2971; Özüdoğru 2020, 312-3 tip IV.

Geta (209-211)

Öy.: Nokta bordür içinde, Geta büstü, sağa. Lejant Α ΣΕΠ ΓΕΤΑ[--].

Ay.: Hasır Sepet. Lejant ΘΕ[Α ΠΙΣΙΔΙΚ]Η ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

72 AE 1.43 gr. Ref.: *SNG Finland* II 406.

Macrinus (217-218)

Öy.: Çelenkli Macrinus büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ Κ Μ Ο ΣΕΒ ΜΑΚΡΕΙΝΟΣ.

Ay.: Hasır sepet. Lejant ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

73 AE 4.21 gr. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 291.

Öy.: Çelenkli, göğüs zırhlı ve *paludamentum*lu Macrinus büstü, sağa. Lejant AVTO KAI MO ΠΕΛ ΣΕΒ ΜΑΚΡΕΙΝΟC.

Ay.: Başında iki eliyle hasır sepet taşıyan ducaklı tanrıça, sola. [Hekate olarak tanımlanmıştır]. Lejant ΓΩΡ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

Tarih: ΓΩΡ = 193; MS 217/8.

74 AE 38 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 53, Pl. XVII 6.

Diadumenianus (218)

Öy.: Diadumenianus büstü, sağa. Lejant M OΠT ANTΩNINOΣ ΔI K.

Ay.: Hasır Sepet. Lejant KIBYPATΩN.

75 AE 3,69 gr. Ref.: *SNG Cop Phrygia* 293.

Elagabalus (218-222)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı Elagabalus büstü, sağa. Lejant AY K M AYP ANTΩN(Ε)INOC.

Ay.: Hasır Sepet. Lejant KIBYPATΩN.

76 AE 3,59 gr. 19 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 64; *RPC* VI 5412.

Öy.: Iulia Maesa büstü, sağa. Lejant IOYA MAICA AYT.

Ay.: Hasır Sepet. Lejant KIBYPATΩN CΠ.

Tarih: CΠ = 196, MS 220/1.

77 AE 3,47 gr., 20 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3743; *RPC* VI 5405.

Öy.: Bordür içinde, ıslık taçlı ve giyimli Elagabalus büstü, sağa. Lejant AY K M AY ANTΩNΕINOC CΕ.

Ay.: Bordür içinde, *chiton* giyimli Thea Pisidike iki aslanlı biga üzerinde, önden görünüm; sağ eli başında sepeti tutuyor, sol elinde meşale. Lejant KIBYPATΩN KAICAPEΩN CΠ.

Tarih: CΠ = 196, MS 220/1.

78 AE 14,78 gr., 31 mm. Ref.: *RPC* VI 5406; Özudoğru 2020, 312-3 tip II.

Öy.: Bordür içinde, ıslık taçlı ve giyimli Elagabalus büstü, sağa. Lejant AY K M AY ANTΩNΕINOC.

Ay.: Bordür içinde, bir testiden destek alarak uzanan Indos Nehri, sağ elinde kılıç, baş sola. Saat on bir yönünde hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN KAICAPEΩN

79 AE 8,58 gr., 25 mm. Ref.: *SNG München* 296; *RPC* VI 5407.

Severus Alexander (222-235)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı Severus Alexander büstü, sağa. Lejant AY K M AY C AΛΞANΔPOC.

Ay.: Hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

80 AE 3,88 gr., 20 mm. Ref. *BMC Phrygia* 67; *SNG von Aulock* 3747; *SNG Cop Phrygia* 296; *RPC* VI 5417.

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı Severus Alexander büstü, sağa. Lejant AYT K M AYP CΕB AΛΞANΔPOC.

Ay.: Solda Amazon, sağa, elinde Thea Pisidike'nin heykelini tutuyor. Sağda Amazon, sola, Artemis Ephesia'nın heykelini tutuyor. İkisinin arasında yanan bir altar var. Lejant KIBYPATΩN KE ΕΦΕCΙΩN ΝΕΩΚΟΡΩN Δ AC ΟΜΟΝΟΙΑ.

Tarih: AC = 201, MS 225/6.

- 81 AE 24,64 gr. 33 mm. Ref.: *RPC* VI 5419; Özüdoğru 2020, 312-3 tip IV.

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırhlı Severus Alexander büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΒ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC.

Ay.: Solda başında hasır sepetiyle Thea Pisidike, sağa; sağda iki geyikle birlikte Artemis Ephesia. El sıkışma sahnesi. Lejant KIBYPATΩN K ΕΦΕCΙΩN Δ ΝΕΩΚΟΡΩN ΟΜΟΝΟΙΑ.

- 82 AE 24,50 gr., 33 mm. Ref.: *RPC* VI 5418; Özüdoğru 2020, 312-3 tip IV.

Öy.: Iulia Mamaea büstü, sağa. Lejant ΙΟΥΛΙΑ ΜΑΜΕΑ CΕΒΑCΤΗ.

Ay.: Palmiye dalı ve çelenk tutan Nike, sola. Elinde hasır sepet ve çelenk. Lejant KIBYPATΩN AC.

Tarih: AC = 201, MS 225/6.

- 83 AE 12,69 gr., 29 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 70; *RPC* VI 5413.

Maximinus Thrax (235-238)

Öy.: Nokta bordür içinde, Maximus'un göğüs zırhlı büstü, sağa. Lejant Α Γ Ι ΟΥΗ ΜΑΞΙΜΟC.

Ay. Nokta bordür içinde, hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

- 84 AE 5,39 gr. 21 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 73; *RPC* VI 5423.

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli ve göğüs zırhlı Maximinus büstü, sola; göğüs zırhlı Maximus büstü, sağa. Lejant ΑΥ Κ Γ Ι ΟΥΗ ΜΑΞΙΜΕΙΝΟC Γ Ι ΟΥΗ ΜΑΞΙΜΟC ΚΑΙCΑΡ CΕΒΒ.

Ay. Nokta bordür içinde, tanrıça (Hekate?) başında hasır sepet, sağ elinde meşale. Lejant ΕΤΟΥC ΒΙC ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ.

Tarih: BIC = 212, MS 236/7.

- 85 AE 16,10 gr., 32 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 72; *SNG Leybold* 1616; *RPC* VI 5420; Özüdoğru 2020, 312-3 tip I.

III. Gordianus (238-244)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli göğüs zırhlı III. Gordianus büstü, sağa. Lejant Α Κ Μ ΑΝ ΓΟΡΔΙΑΝΟC.

Ay.: Hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

86 AE 6,43 gr., 21 mm. Ref.: *RPC VII.1 666*.

Öy.: Tranquillina büstü, sağa. Lejant ΦΡ ΤΡΑΝΚΥΛΛΕΙΝΑ CEB.

Ay.: Palmiye dalı ve çelenk tutan Nike, sola. Elinde hasır sepet ve çelenk. Lejant KIBYPATΩN ΘIC.

Tarih: ΘIC = 219, MS 242/3.

87 AE 11,20 gr., 27 mm. Ref.: *RPC VII.1 670*.

Traianus Decius (249-251)

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli göğüs zırlı Traianus Decius büstü, sağa. Lejant A K ΤΡΑΙΑΝΟC ΔΕΚΙΟC.

Ay.: Bordür içinde hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

88 AE 3,26 gr., 19 mm. Ref.: *SNG München 303; RPC IX 787*.

Öy.: Nokta bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı Traianus Decius büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ ΚΑΙ ΤΡΑΙΑΝΟC ΔΕΚΙΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde, iki sütunlu tapınak içinde hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

89 AE 6,45 gr., 25 mm. Ref.: *RPC IX 783*.

Öy.: Nokta bordür içinde, ışın taçlı, göğüs zırlı Traianus Decius büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ ΚΑΙ ΤΡΑΙΑΝΟC ΔΕΚΙΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde, iki sütunlu tapınak içinde hasır sepet. Lejant KIBYPATΩN.

90 7,52 gr., 25 mm. Ref.: *BMC Phrygia 87; RPC IX 784*.

Öy.: Bordür içinde, çelenkli, göğüs zırlı Traianus Decius büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ ΚΑΙ Γ ΜΕC Κ ΤΡΑΙ ΔΕΚΙΟC ΕΥC ΕΥΤ CEB.

Ay.: Bordür içinde, solda elinde iki başak ve meşale ile Demeter, sağa. Sağda başında sepeti ve sol eliyle eteğini tutan tanrıça, sola. Lejant ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ, ΕΤ FKC.

Tarih: FKC 226, MS 250/1.

91 AE 20,07 gr., 34 mm. Ref.: *RPC IX 780; Özüdoğru 2020, 312-3 tip III*.

Öy.: Çelenkli, göğüs zırlı Traianus Decius büstü, sağa. Lejant ΑΥΤ ΚΑΙ Γ ΜΕC Κ ΤΡΑΙ ΔΕΚΙΟC ΕΥC ΕΥΤ CEB.

Ay.: Nokta bordür içinde, solda elinde iki başak ve meşale ile Demeter, sağa. Sağda başında sepeti ve sol eliyle eteğini tutan tanrıça, sola. Aralarında içinden yılan çıkan cista. Lejant ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ, ΕΤ FKC.

Tarih: FKC 226, MS 250/1.

92 AE 22,37 gr., 35 mm. Ref.: *SNG von Aulock* 3754; *RPC IX* 781.

Gallienus (253-268)

Öy.: Göğüs zırlı ve *paludamentum*lu Gallieus büstü, sağa. Lejant AVKAICAP ΓΑΛΛΙΗΝΟC.

Ay.: Bir elinde meşale ve bir eliyle başındaki sepeti tutan tanrıça iki aslanlı *biga* sürerken, sağa. Lejant KIBYPATΩN.

93 AE 27 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 93, Pl. XVIII 9; Özüdoğru 2020, 312-3 tip II.

Öy.: Nokta bordür içinde, göğüs zırlı ve *paludamentum*lu Gallieus büstü, sağa. Lejant AVKAICAP ΓΑΛΛΙΗΝΟC.

Ay.: Nokta bordür içinde, birbirine bakan ve konik başlıklı iki Nike sepet tutmakta. Lejant KIBYPATΩN.

94 AE 27 mm. Ref.: *BMC Phrygia* 92; Özüdoğru 2020, 343.

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

39

40

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

74

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

LEVHALAR

Lev. 1

a

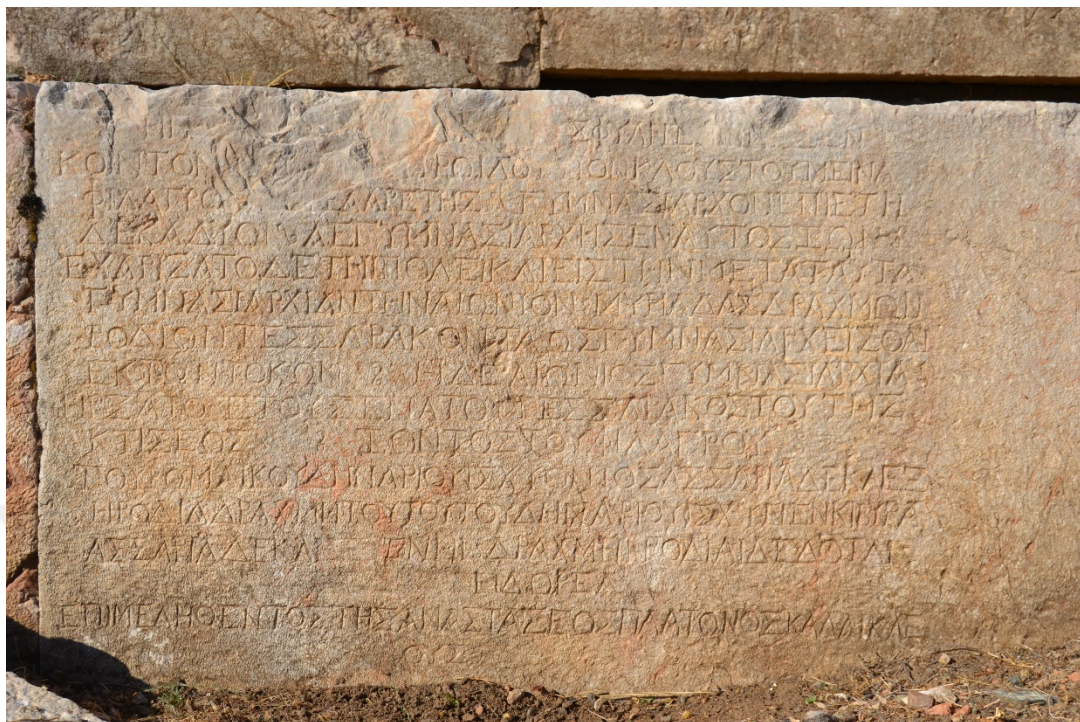
b

a

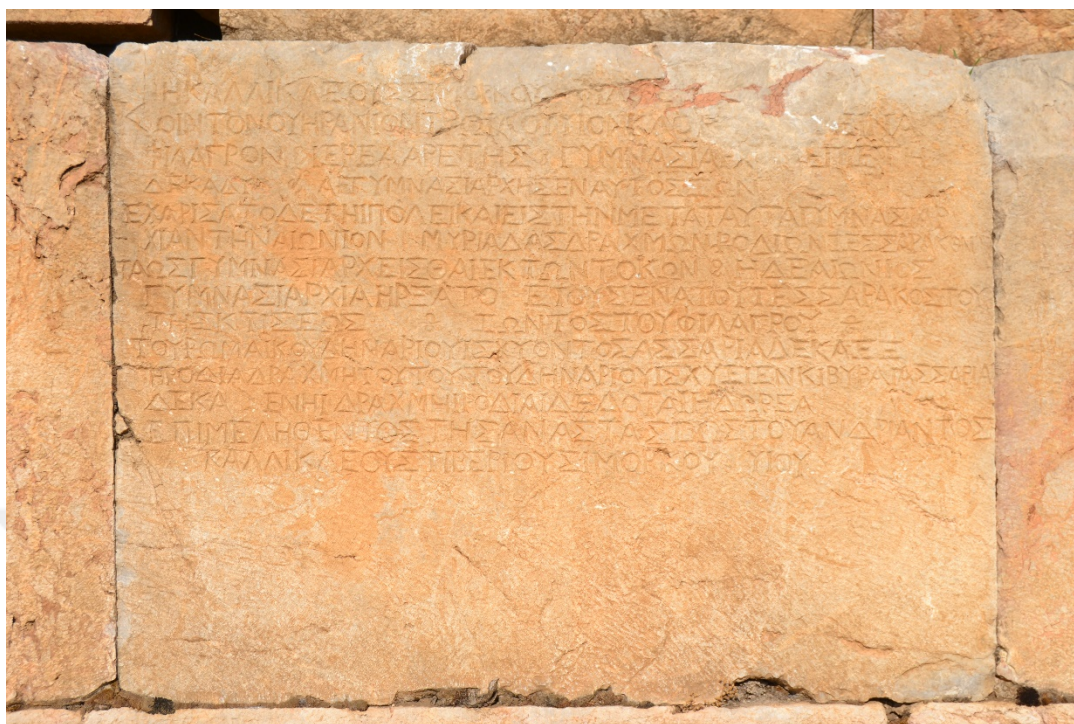
b

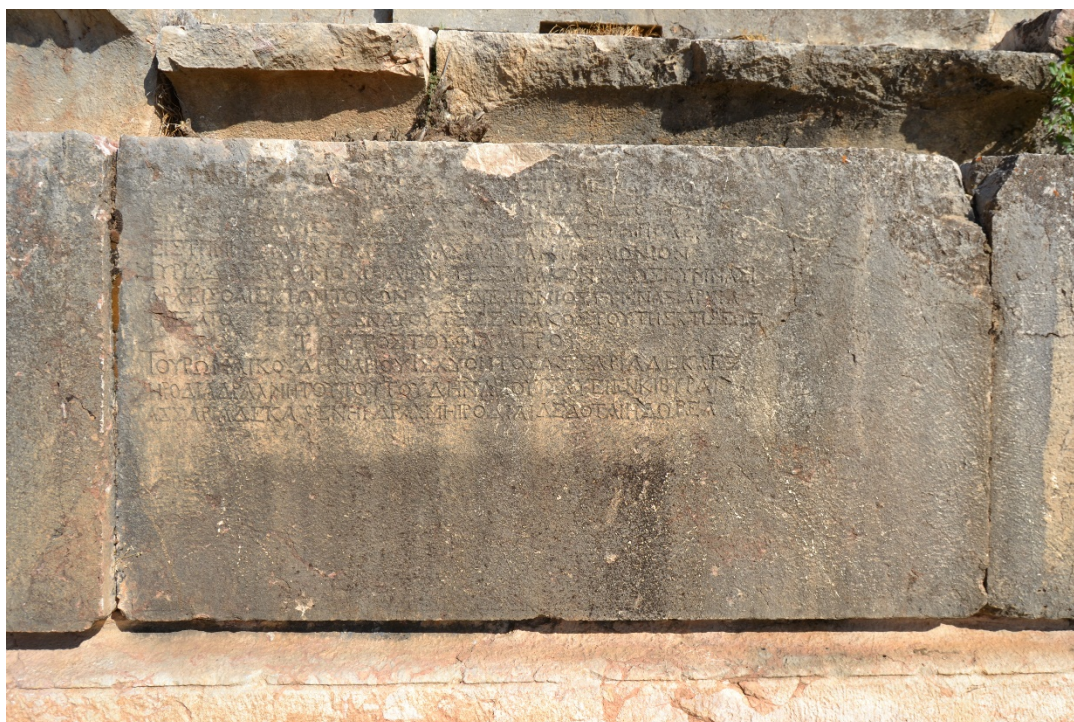
a

b

a

b

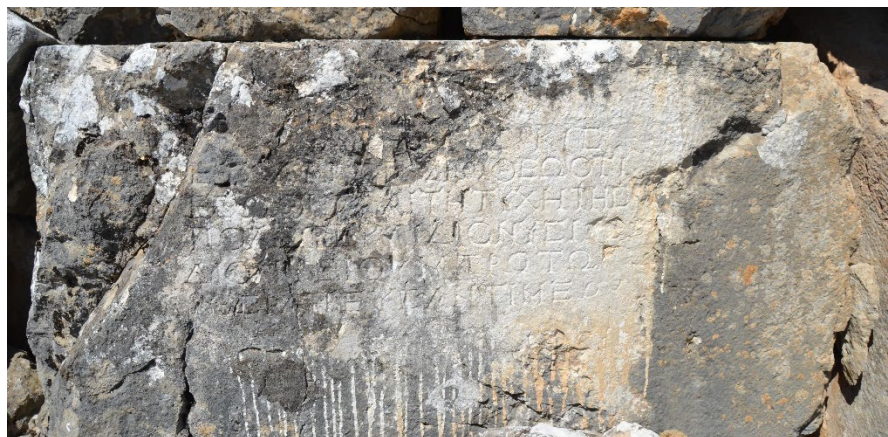
a

b

c

d

a

b

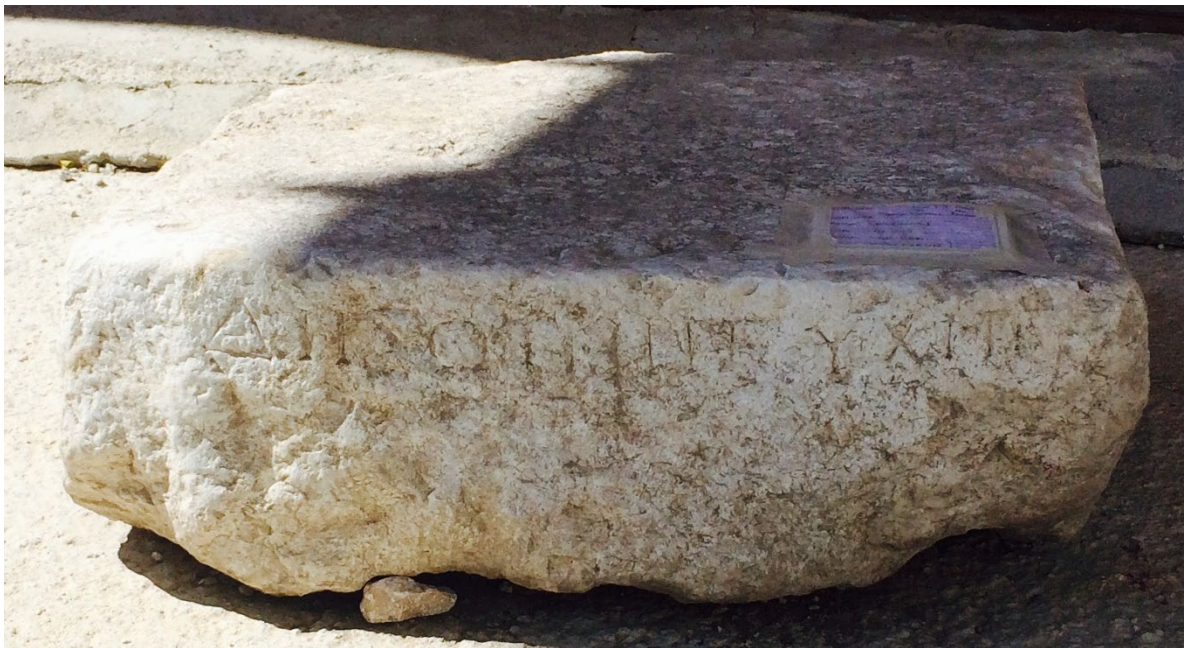
c

a

b

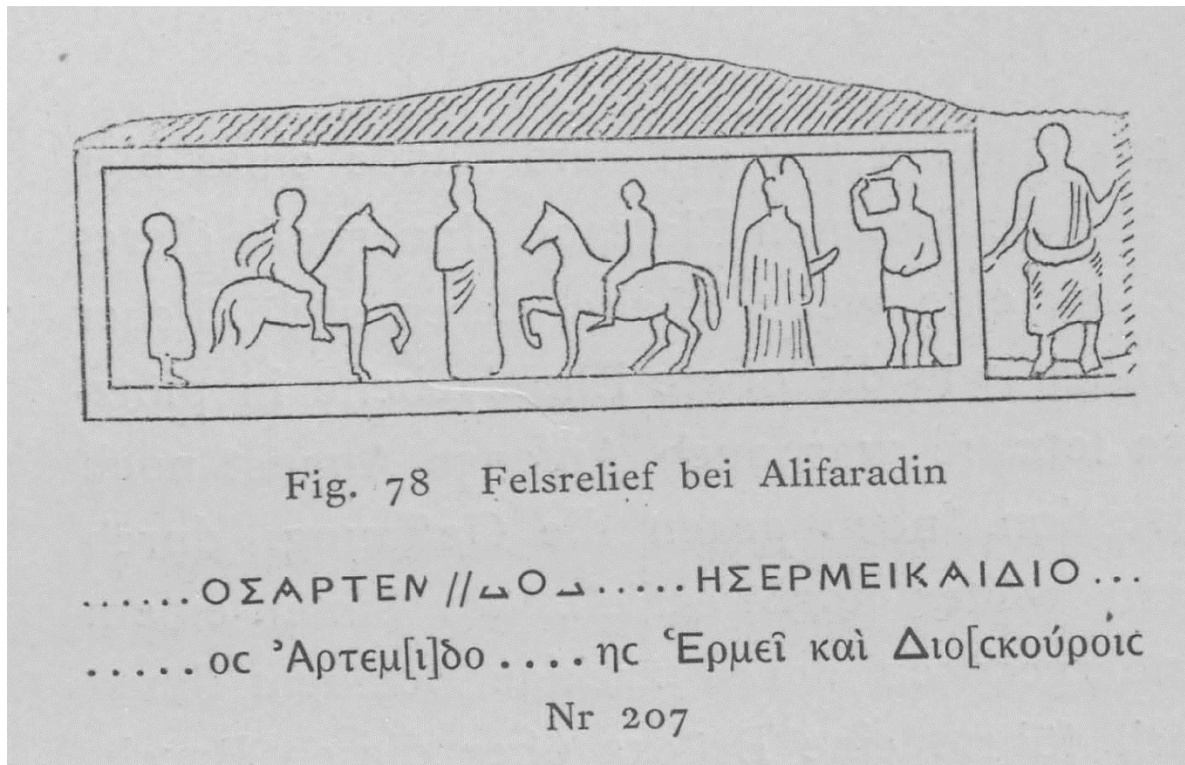
c

a

b

a

b

a

b

a

b

c

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Kileci, Şenkal
Uyruğu	Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri	
Medeni hali	
Telefon	
Faks	
E-posta	

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Lise	İzmir İnönü Lisesi/Yabancı Dil Ağırlıklı Lise, Sosyal Bilimler	2008
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü	2014
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları A.B.D.	2016
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları A.B.D.	2022

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
-	-	-

Yabancı Dil	İngilizce
	Almanca

Yayınlar

a) Makaleler
i. AHCI
“Ares Reliefs and a New Votive Inscription to Ares in the Rural Highlands of Kabalis / Kabalia”. <i>Adalya</i> 25 (2022). <i>Baskıda</i>. [Sorumlu Yazar: F. Eray DÖKÜ ile birlikte]. “A New Honorific Inscription from Blaundos: Tiberius Claudius Lucius, the Priest of Dionysos Kathegemon”. <i>Adalya</i> 23 (2020) 297-310 [B. Can ile birlikte].
ii. Scopus
“New Monotheistic Inscriptions and Fragments from Perge”. <i>Libri VII</i> (2021) 213-222. DOI 10.5281/zenodo.5669419 “A New Epigram in the Uşak Museum: The Relief Stele of Maximus”. <i>Gephyra</i> 20 (2020) 145-153.
iii. TR-Dizin
“Perge’den Rahip Apollonios’un Zeus Soter’e Sütun Adağı”. <i>Cedrus VIII</i> (2019) 557-573. DOI: 10.13113/CEDRUS/201925 [<i>Index Copernicus, EBSCO</i>]
iv. Diğer
“Perge’den Yayımlanmamış Epigrafik Fragmanlar – II”. <i>Libri VI</i> (2020) 113-152. DOI: 10.5281/zenodo.3931700 “New Epitaphs from Kibyra and Gölhisar - III”. <i>Libri VI</i> (2020) 11-17. DOI: 10.5281/zenodo.3931674 “Kibyra ve Gölhisar’dan Yeni Mezar Stelleri: ΘΡΕΙΤΟΙ ΚΑΙ ΘΡΕΨΑΝΤΕΣ”. <i>Libri V</i> (2019) 341-348. DOI: 10.5281/zenodo.3931729 “Kibyra Doğu Nekropolis’inden Bir Grup Mezar Yazıtı –I”. <i>Libri V</i> (2019) 261-274. [M. Şimşek ile birlikte]. DOI: 10.5281/zenodo.3931741 “Uşak Müzesi’nden <i>Meter Leto</i> İçin Yeni Bir Adak Steli”. <i>Phaselis V</i> (2019) 149-155. DOI: 10.18367/Pha.19008.
b) Kitapta Bölüm
i. Uluslararası Yayınları
“Perge’den Kült içerikli Yeni Yazıt ve Fragmanlar”. M. Demirel, M. Arslan, U. Orhan (Eds.), <i>Antalya 100. Yıl Kitabı</i>. [Baskıda]. [Kültür Bakanlığı Yayınları]. “Anıtlar ve Yazıtlar”. Ö. Zorlu, H. Akyurt Kurnaz (Eds.), <i>Turist Rehberliğine Yönelik Yapılar I</i>. Ankara (2021) 36-46. [Detay Yayıncılık].

“Antik Dönem Hellen ve Roma Dünyasında İntihar”. D. Ayan, İ. H. Hancı, H. Demirbaş (Eds.), <i>Bilim ve Kültür Aynasında İntihar</i>. Ankara (2021) 187-202. [Sorumlu Yazar: Doç. Dr. F. Eray Dökü ile birlikte]. [Nobel Yayıncılık].
“Ksanthos’tan İki Yeni Mezar Steli”. M. Arslan (Ed.), <i>Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi’nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin’in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler</i>. İstanbul (2018) 513-516. ISBN: 9786053964698 [Arkeoloji ve Sanat Yayınları].
c) Çeviri Yayınlar
“Strabon, Geographika: XVII. Kitap”. <i>Libri</i> III (2017) 332-442
“Anonymus, (Khioslu Skymnos’a Ait Olduğu Söylenen) Anonymus Periegesis”. <i>Libri</i> III (2017) 56-127.
d) Kitap Tanıtımları
“Ş. Özudoğlu, Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I, KIBYRA - Kibyra Maior/Caesarea Cibyra”. <i>Libri</i> VII (2021) 19-21.
“K. Taşdöner, Anadolu’da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi”, Kitap Tanıtımı. <i>Libri</i> III (2017) 575-578.
“D. Ogden, Eski Yunan ve Roma’da Büyü ve Büyücülük. Bölüm 1: Bağlama Büyüleri-Yunan ve Roma Dünyasında Beddua Levhaları ve Voodoo Bebekleri”, Kitap Tanıtımı. <i>Libri</i> I (2015).
“P. Cox Miller, Geç Antikçağda Düş Görme, Bir Kültürün Düş Gücüne İlişkin Araştırmalar”, Kitap Tanıtımı. <i>Libri</i> I (2015).
e) Sempozyum Bildirisi
“Quintus Veranius in Kibyra: New Inscriptions and Addenda to the Previously Published Inscriptions”<i>New Research on Greek Epigraphy in Lycia</i>, AKMED, Koç University, 28-30 March 2022. [Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN ile birlikte]. [Bildiri ve Özet Kitapçığı].
f) Projeler
SARAT Projesi. <i>ARHA495x: Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması</i>. Koç Üniversitesi Online Programs, <i>Eğitim Aşaması</i>: 03.09.2019-03.11.2019.
Doktora Tez Projesi, <i>Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi</i>. Proje No: KU AKMED 2019/T.1060.
“Perge Antik Kenti Epigrafi Araştırmaları”. Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), SBA-2018-3630 no’lu <i>Normal Araştırma Projesi</i>. Proje Yürütücüsü: Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN. 2018-2019 Yılı.

g) Burslar / Teşvikler

▪ ULAKBİM, CABİM: UBYT. Başvuru no.: 464348, Ocak 2021.
▪ TUBİTAK: 2211/A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı (Öncelikli Alan, 100/2000). 09.08.2019 - .
▪ 100/2000 YÖK Doktora Bursu, <i>Sosyal Bilimler, Klasik Arkeoloji Alanı</i> . 13.09.2018 – 10.2022.
▪ Akdeniz Üniversitesi Destekleme Vakfı Bursu. 2014-2016

Kazı ve Yüzey Araştırmaları

Araştırma Adı	Yıl	Görev
Phaselis Antik Kenti Yüzey Araştırması	2015-2019	Epigrafi Ekibi Üyesi
Ksanthos Antik Kenti Kazıları	2015-2020	Epigrafi Ekibi Üyesi
Erken Kibyra - Uylupınar Yüzey Araştırması	2017-2021	Epigrafi Ekibi Üyesi
Kibyra Antik Kenti Kazıları	2017 –	Epigrafi Ekibi Üyesi
Phaselis Antik Kenti Kazıları	2017 - 2019	Ekip Üyesi
Perge Antik Kenti Kazıları	2017 - 2019	Epigrafi Ekibi Üyesi
Termessos Antik Kenti Yüzey Araştırması	2018	Ekip Üyesi
Blaundos Antik Kenti Kazıları	2019 –	Epigrafist, Ekip Üyesi